Giovanni Ricci

Türk Saplantısı

Yeniçağ Avrupa'sında Korku, Nefret ve Sevgi

Kitap YAYINEVİ

Türk Saplantısı

Yeniçağ Avrupa'sında Korku, Nefret ve Sevgi

GIOVANNI RICCI

ÇEVİREN
KEMAL ATAKAY

Kitap YAYINEVİ

KİTAP YAYINEVİ-77
TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ - 30

TÜRK SAPLANTISI; YENİÇAĞ AVRUPASINDA KORKU, NEFRET VE SEVGİ/GIOVANNI RICCI

ÖZGÜN ADI
OSSESSIONE TURCA

ÇEVİREN
KEMAL ATAKAY

YAYINA HAZIRLAYAN
HÜLYA HATİPOĞLU

DÜZELTİ
NİHAL BOZTEKİN

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK RESMİ
GENTILE BELLİNİ, AZİZ MARCUS'UN İSKENDERİYE'DEKİ VAAZI, AYRINTI, 1504

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş. DEREBOYU CAD. ZAGRA İŞ MRK.
B BLOK NO:1 34398 MASLAK-İSTANBUL
T: (0212) 285 11 96
E: info@masmat.com.tr

1. BASIM
ŞUBAT 2005, İSTANBUL

ISBN 975 8704-62-1

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
CİHANGİR CADDESİ, ÖZOGUL SOKAĞI 20/l-B BEYOĞLU 34 433 İSTANBUL
T: (0212) 292 62 86 F: (0212) 292 62 87
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

içindekiler

resim listesi

Resim 15. *San Leonardo Kilisesi'nin Planı*, C. Barotti'nin Iscrizioni sepolcrali e çivili di Ferrara con le piante delle chiese'si (Ferrara'daki Mezar Yazıtları ve Yazıtlar, Kilise Planlarıyla Birlikte) içinde, elyazması Ferrara Belediyesi Ariosto Kitaplığı.

Resim 16. San Leonardo Kilisesi (42) ve Din Okulu (94) (detay), A. Bolzoni'nin *Nuova pianta ed alzato della cittá di Ferrara*'sı (Ferrara Şehrinin Yeni Planı ve Cephe Görünümü) içinde Ferrara, 1747

Resim 17. *Köle Giovanni Maria Ghiselli'nin Zincirleri* Bologna, San Gerolamo alla Certosa.

Resim 18. *Kont Luigi Ferdinando Marsili'nin Köle Zincirleri* Bologna, Üniversite Koleksiyonları.

türkçe basıma önsöz

Batı Avrupa kültürü içinde "Türkler," birkaç yüzyıl boyunca bütün toplum katmanlarında başlıca tutku, yazı ve sohbet konularından biri olmuşlardır. Ne var ki, terimler üzerinde anlaşmak gerekir; çünkü eskiden "Türkler" sözünün bugünkünden daha geniş bir anlamı vardı. Bu söz sadece dar anlamıyla sultanın tebaasını değil, neredeyse bütün Müslümanları kapsıyordu. O kadar ki, çeşitli Avrupa dillerinde "Türkleşmek" deyimi aslında Müslüman olmak, İslam dinine geçmek anlamına geliyordu. Gene de, imparatorluklarının büyük gücü nedeniyle daha çok Osmanlı Türkleri düşünülüyordu. İtalyan Rönesansının büyük entelektüellerinden Niccolò Machiavelli, 1521'de, aylakların kahvelerde, "gelmek üzere olan Türk"ten, "bu dönemde Haçlı Seferi düzenlemenin yerinde olup olmayacağı"ndan ve "benzeri saçmalıklar"dan söz ederek vakit geçirdiklerini belirtiyordu. Demek ki, Machiavelli gibi dâhilerin alay ettikleri bir saplantı söz konusuydu; ama hiç kuşku yok ki bir saplantıydı bu.

Türk okuruna sunduğumuz kitapta bu saplantı, Kuzey İtalya'nın tipik sayabileceğimiz şehri Ferrara'da 15-18. yüzyıllarda meydana gelmiş bir dizi olay aracılığıyla irdelenmektedir. Hıristiyan Avrupa'nın herhangi bir şehrinde Türk-Müslüman dünyasından gelen hangi gerçek kişilere rastlanabiliyordu? Balkanlar'ın ya da Akdeniz'in sınır bölgeleri gibi ya da küresel stratejinin belirlendiği büyük başkentler gibi doğrudan temaslara açık olmayan bir şehirde gerçek kişilerin yanı sıra, Müslüman dünyaya karşı hangi zihinsel hayaletler dolaşıyordu, nasıl bir korku ve nefret, hangi umutlar ve nasıl sevgiler vardı? Bu kitap, cephe gerisinde yaptığı gözlemleri ön saflardaki gözlemlere yeğleyerek, kültürler arası ilişki tarihinin bazı çok somut bölümlerini aydınlatmayı amaçlamaktadır. Bu yolla, Hıristiyanlık ve İslam gibi biraz fazla kapsamlı ve anlamca belirsiz kategorileri de aşabilmeyi umuyoruz.

Ama okuru yeniçağın küçük bir İtalyan şehrine hapsetmeyeceğiz. Kitap başka diyarlara da açılacaktır: İstanbul, Viyana, Buda, Arnavutluk, Mora, Kandiye, Trablusgarp, Cezayir, Tunus, Karadeniz, Ege... Aslında, belgelerdeki izler sayesinde, zengin bir ilişkiler ağında şaşırtıcı yaşamöyküleri ortaya çıkıyor: Hıristiyanlarla yaşayan Magripli kadınlara ve Türklerle yaşayan Hıristiyan kadınlara rastlıyoruz; Türklerin elinde tutsak olmaktan kurtulmalık vererek kurtulan Hıristiyanların yurtlarına dönüşlerinde düzenlenen törenlere ve kürek mahkûmu Türklerin dramatik geçişlerine tanık oluyoruz; Tunus'ta İslam inancını benimseyen ve önemli kişiler haline gelen bazı Ferraralı denizcilerin yaptıklarını izliyoruz; savaş haberleri ve Haçlı Seferi düşleri dinliyoruz; kısacası, insanlar, nesneler, seslerden oluşan sürekli bir gelgite dalmış buluyoruz kendimizi. Buradan, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında yoğun bir ilişkinin –çoğu zaman şiddete, ama kimi zaman da karşılıklı hayranlık ve birbirini anlama olanağına dayalı bir ilişki– var olduğu izlenimini ediniyoruz.

İncelenen bütün belgelerde, bu zorlu kültürler arası ilişkide temel bir diyalektik kendini gösteriyor. Bir yanda resmi ve kolektif karşıtlıklar var, öte yanda birbirleriyle ilişki içine giren tek tek insanlar arasında fiili anlaşmalar. Bu diyalektik, ne yazık ki, geçmişte Akdeniz'in kuzeyi ile güneyi arasına set çeken karşılıklı korkunun belirlediği kısır döngüyü kıramamıştır. Bugün, hepimizin bildiği gibi, Batı ile Müslüman dünyanın bir kesimi arasındaki ilişkiler özellikle güç bir aşamadan geçmekte. Neyse ki, giderek daha sıkı bütünleşme biçimlerine doğru yol alıyor görünen Avrupa ile Türkiye arasındaki ilişkiler böyle değil. Ama belki bugün de küçük eylemler, karşılaşmalar ve bireysel ilişkiler, savaşları ve katliamları yaratan güçleri zayıflatabilir. Ve son olarak, karşılıklı kültürel derinleşme, büyük bir rol oynayabilir, sözde "uygarlıklar çatışması"nı içeriden hükümsüz kılabilir. Türkiye'nin Avrupa kültürüne duyduğu ilginin elbette vurgulanmasına gerek yok. Buna karşılık Avrupa, romantik Şarkiyatçılık devri geçtikten sonra, biraz kayıtsız görünüyor. Ama artık önemli bir değişime tanık oluyoruz. Örneğin İslam sanatı, artık, Eski Mısır, Yunan ve Roma sanatlarının prestijinin baskısı altında ezilmeksizin yeniden ilgi çekiyor. Paris'teki Louvre Müzesi'yle Londra'daki Victoria ve Albert Müzeleri, İslam koleksiyonlarını gösterişli bir biçimde yeniden düzenliyorlar. Atina'da da yeni bir İslam sanatı müzesi açıldı. Dünyadaki siyasi-askeri olaylar bizi belli bir kötümserliğe doğru iterken, kültürel

düzlem daha çok iyimserliği geçerli kılıyor. Bu küçük tarih kitabının Türkçe'ye çevrilmesinin amacı, bu iyimserlik çizgisine katkıda bulunmaktır.

GIOVANNI RICCI, Nisan 2004

GİRİŞ
HER ZAMAN "TÜRKLER"

Omnium rerum vicissitudo est, nulla potentia perpetuo manet. Fuerunt Itali rerum domini, nunc Turchorum incohatur imperium.

Her şeyin yazgısıdır bu: Hiçbir güç sonsuza dek sürüp gitmez. Evrenin efendileri daha önce İtalyanlardı, şimdi Türklerin egemenliği başlıyor.

—ENEA SILVIO PICCOLOMINI, 25 Eylül 1453

TARİHİ YENİDEN ÖRMEK

Gözlerimizin önünde, neredeyse günbegün, Akdeniz tarihi ağlarını yeniden örüyor. Avrupa sömürgeciliği çağı artık geride kaldı; 70 yıllık reel sosyalizm dönemi de sona erdi. Yayılmacı denetimlerin ve soyut ideolojik ittifakların dayattığı örtü parçalandı. Akdeniz, "Hz. Muhammed ile Charlemagne"ın bölgenin eski birliğini parçaladıkları zamanki haline geri döndü:[1] Farklı uygarlıkların temas ettikleri, çarpıştıkları, iç içe geçebildikleri bir su havzası. Özellikle, bütün Akdeniz'in dar bir kolu ve neredeyse eğretilemesi olan Adriyatik üzerinde, her zamanki gerilimler yeni bir şiddetle boşalıveriyor.[2] 1480-1481'de Türklerin uzun süre işgal ettiği Otranto –bu deneyimi yaşayan tek İtalyan toprağı parçası– bu kez sığınmacı akını ve yasadışı göç bakımından yeniden ileri karakol rolünü edindi. Venedikli kozmograf Vincenzo Coronelli'nin, "Türk imparatorluğu buyruğundaki rezil korsanlar yuvası"[3] şeklinde tanımladığı Karadağ'daki Ulçin ya da Dulcigno Limanı, yeniden karşı kıyıyla yasadışı ticari hareketlerin üssü işlevini görmeye başlıyor. İkinci baharını yaşayan bir bilim olan jeopolitik, bir kez daha haklarını ele geçirip, değişmez yazgılar dayatıyor sanki.

Bir kez daha Adriyatik'in, İon Denizi'nin, Ege'nin, Sicilya Boğazı'nın ve Cebelitarık Boğazı'nın gecelerini, Akdeniz'in gecelerini, hepsi de Avrupa'daki zenginliğin çekimine kapılmış korsan ve köle tekneleri yarıp geçiyor; bir kez daha, batan gemiler, derin sularda yüzen ya da derinliklere hapsolmuş ölü bedenler ve dalgalara fırlatılmış canlı gövdeler kendini gösteriyor. Manevi açıdan tersi yönde bir harekete de tanık oluyoruz: İslama doğru din değiştirme akımı –bir zamanlar hain dönekler olarak mahkûm edilenlerin hareketi– yeniden canlandı.[4] Avrupa merkezci sömürgecilik ve komünizm, giderek yalnızca zararları kayda geçirilmesi gereken geçici parantezler gibi görünüyorlar. Bu arada muzaffer ve vahşi kapitalizmin zararları kayda geçirilmeyi bekliyor. Bunun ötesinde, tarih ağlarını yeniden örüyor ve sonunun geldiği ilan edildiğinden beri, bunu her zamankinden daha canlı olarak yapıyor. Kültürel yakınlık yoluyla, gücünü hiçbir zaman yitirmemiş birleşmeler yeniden kuruluyor; bazılarına göre gelecekteki dünya çatışmalarının hatlarını önceden gözler önüne seren fay hatları uygarlıklar arasında yeniden su yüzüne çıkıyor.[5] Bir zamanlar "Türk" sözünden sadece dar anlamıyla Osmanlı uyruklu kişi değil, "Muhammed inancından olan kişi" de anlaşılıyordu: 1691'de –Coronelli'nin Ulçin'le ilgilendiği yıl– bu tanımı Crusca Akademisi getiriyordu.[6] Bugün, çok farklı olmayan bir anlamda, *extracomunitario* [Avrupa Birliği'ne üye olmayan] sözcüğüyle göçmenlerden söz ediliyor: Bütün Avrupa dillerinin sözlüğüne zorbaca giren yeni bir terim bu.

BAŞKENTLER VE TAŞRALAR

Yüzyıllar boyunca Türkler –bu sözcüğü Crusca Akademisi'nin tanımındaki geniş anlamıyla kullanacağız– başlıca sohbet, tutku, yazı konularından biri olmuşlardır; çünkü Türkler "inançsız" ve düşman herhangi bir halk değildi, aksine, Avrupa tarihinin hem içinde, hem dışındaydılar. Türklerle nefret, dehşet ve küçümsemeyle, ama aynı zamanda merak ve pek de gizlenemeyen hayranlıkla yoğrulmuş yoğun, sancılı bir ilişki kuruluyordu. "Hiçbir güç sonsuza dek sürüp gitmez; evrenin efendileri daha önce İtalyanlardı, şimdi Türklerin egemenliği başlıyor": 1453'te İstanbul'un fethi haberini yorumlarken hümanist Enea Silvio Piccolomini böyle yazıyordu.[7] Türklerin yol açtığı tepkilerin dev yelpazesi, Avrupa toplumunun –bu dönemde bir bütün olarak Hıristiyan bir toplum– tüm katmanlarını içine

alıyordu. Montaigne gibi kültürel göreceliliğin kurucularından biri bile, yapıtında, dönemin Türklere ilişkin söylemindeki bütün ikircikleri, onlara ilişkin değerlendirmelerdeki belirsizlik ve çelişkileri sergiliyordu.[8]

İlk bilgilerin derlendiği ve egemen görüşlerle tutumların geliştirildiği merkezler vardı. Viyana'da, Palermo'da, Napoli'de her şey hemen öğreniliyordu, çünkü Türkler kapıdaydı; Venedik ya da Cenova'ya, Roma ya da Madrid'e doğru kadırgalar ve ulaklar hızla yol alıyordu, çünkü bu kentler karar ve buyruğun düğüm noktalarıydı. Sonra, bir tanıma göre bu "bilgi başkentleri"nin[9] ardından, Hıristiyanlığın geri kalanının olanları anlaması, benimsemesi ve bu çabaya katılması gerekiyordu. Peki ama metropollerin ya da kıyı şehirlerinin uzağında, çatışmanın gözle görülür biçimde sergilendiği Balkan ya da Akdeniz sınırlarının ötesinde neydi Türkler? Menenius Agrippa'nın bir sözünü açımlayarak, taşralar bütünü harekete geçmedikçe başkentlerin güçsüz olduklarını belirtelim. Başkentler ile taşralar arasında, sanki yüksek ya da aydın kültür ile aşağı ya da popüler kültür arasındaki diyalektiği andıran çift yönlü, dengeli bir ilişki hüküm sürüyordu: Asla egemenlik/bağımlılık şeklindeki basit şemaya indirgenemeyecek bir diyalektikti bu. Büyük tarihin merkezine yerleşmiş, bu yüzden de daha fazla incelenen başkentler bizim sayfalarımızda geri planda kalacaklar. Buna karşılık, Hıristiyan dünyasının öteki kutbu kitabın konusunu oluşturacak: taşralar ve taşradaki Türkler.

Her biri, küresel tarih ile yerel imkânlar arasındaki kesişme noktasında kendi özgüllüğüyle yer alan pek çok taşra var. Her biri bir mikrokozmos ve hepsi birlikte dönemin Hıristiyan Avrupa'sının omurgasını oluşturuyor. Burada bunlar arasından Türklerin yarattığı tepkiler bütününü yansıtabilecek biri seçildi. Ortalama bir örnek olduğunu söyleyecek değiliz, aslına bakılırsa böyle taşralar yoktur. Ama iyi temsili nitelikler ve kapsamlı bir deneyimler çeşitliliği sergilediğini belirtelim; Türklere karşı ana politikayı belirleyen bir yer değil –savımızla çelişirdi bu–, ama Hıristiyan komuta düzeninin merkezleriyle sürekli etkileşim içinde, bu politikayı yoğun olarak yaşayan bir bölge.

Burada her şeyden biraz var: Kutsal Topraklara yolculuklar ve can çekişen Konstantinopolis'e destek; teselli veren kuyrukluyıldızlar ve kehanetler; konuşan ruhların açıklamaları ve Levant'tan yanlış haberler; "küçük Magripliler"le yaşanan zevk ve deniz ötesindeki Hıristiyan köleler için duyulan kaygı; efendiler ile kadın ya da erkek köleler arasında her

zaman zora dayanmayan aşklar; büyüleyici görsel güzellikler, halılar ve sarıklar, kutsal emanetler ve zafer hatıraları; Haçlı Seferi girişimleri ve Türkoloji biliminin doğuşu; epik şiirin üstü kapalı anlamları ve Berberilerin sıradışı cinselliklerinin çekiciliği; Osmanlılara karşı kazanılan seyrek zaferlerin kutlamaları ve "inançsızlar"ın naaşlarına zulüm; Türk ziyaretçilerin geçişinin yarattığı şaşkınlık; salıverilen Hıristiyan kölelerin geri dönüşlerinde yaşanan dinsel bocalama. Son olarak, başkentlerde olduğu gibi, Hıristiyanlıktan İslama ve İslamdan Hıristiyanlığa din değiştirmeler var; bir de, din değiştirip Berberi ülkelerinde yetkili konumlara gelenlerin, doğdukları Hıristiyan köyleriyle yaptıkları gizli anlaşmalar. Hıristiyanlarla Türkler arasındaki ilişkilerin bu sonuçlarından her biri başlı başına üzerinde durulmayı hak etmektedir. Ama bizi, hem bu ilişkilerin her biri, hem de acı ipliklerinden ve birkaç mutluluk ipliğinden dokunmuş kumaşıyla giysinin tamamı ilgilendiriyor.

Sonra, büyüteci kullanmaya karar verdiğimizde, dolaysız hakikat yükleriyle yaşamöyküleri parçalarının belirdiğini görüyoruz. Bu öyküler bizi yola çıkış noktamızdan uzaklaştırıp Akdeniz'in ya da Balkanlar'ın uzak köşelerine götürüyor; kimi zaman, yalnızca bir kereliğine, kadınların ve erkeklerin adları duyuluyor: Tarihçinin bakışının bir ölüm sonrası anımsama ve zararı tazmin fırsatı tanıdığı adlar bunlar. Yer yer bu öyküleri tamamlama yoluna gidecek, bunu yaptığımızı da dile getireceğiz, tıpkı bazı parçaları eksik fresk ve mozaiklerin ya da parçalanmış heykellerin onarımlarında yapıldığı gibi. Akla yatkın (daha doğrusu, birbiriyle bağdaşan) bağlamlar, biçimsel yinelemeler, içerik benzerlikleri bu bütünleştirmelerin gerekçesini oluşturacak. Kestirimleri doğrulanmış hakikatlerle olasılıkları ampirik verilerle karıştırmaktan kaçınmakla birlikte, "imgelem" sözcüğünden çekinmeyen ünlü tarihyazıcılığı akımlarının örneğinde teselli buluyoruz.

Meslekten tarihçide, ne yazık ki, her şeyi bilen anlatıcının güçleri yoktur; tam tersine tarihçi, 19. yüzyıl burjuva romanına özgü kuralların yarattığı çekicilikten kendini sakınmalıdır. Bununla birlikte, tarih yazan kişide, giderek artan ölçüde, anlatısal tekniklerin seçimi, araştırma sürecinin her aşamasında o araştırmanın içkin bir stratejisi olarak belirir, bilişsel ve analitik yetilere eklenmiş salt kozmetik bir fırça çalışması olarak değil. Bu yeni yaklaşımlar beldesinin sınırlarını, tarih ile retorik arasındaki kanıtlanabilir örtüşmeler, tarihçiye yararlı kanıtlar ile yargıca yararlı kanıtlar arasındaki ayrışmalar belirler.[10] Öte yandan, önemli bilimsel

metinlere özgü bir yazınsallık söz konusu değil midir? Gerçek söylemin bir retoriği ve bir biçembilimi yok mudur?[11] Geçmiş, özellikle gizli ve az belgelenmiş boyutlarıyla, kaçıp gitme eğilimindedir, elden bir şey gelmez. Geçmişi nasıl anlatacağımıza karar vermek, boşluklar da dahil olmak üzere, onu nasıl ele geçireceğimize karar vermektir zaten; anı ile onun temsili öyle ayrılmaz bir bütündür ki, birine ya da ötekine öncelik tanımak olanaksızdır.[12]

BİR LABORATUVAR

Makrokozmos ile mikrokozmos: Karşılıklı olarak, birbiriyle kesişen ışın demetleri bunlar. Sıraladığımız malzemeleri sunan mikrokozmos ya da taşranın adı Ferrara'dır. Rönesans adını verdiğimiz en talihli dönemde bile, şehrin nüfusu asla 30.000'i aşmamış, İtalyan şehirleri hiyerarşisinde on beşinci sıranın üstüne çıkmamıştır. 1600'e doğru, coğrafyacı Giovanni Antonio Magini onu Roma, Napoli, Venedik, Cenova, Milano, Floransa'dan sonra ve Ravenna, Padova, Brescia, Verona, Cremona, Pavia, Mantova, Siena, Perugia'ya eş düzeyde "ikinci sınıf" şehirler arasına yerleştirmiştir.[13] Yola çıkış noktamızın verileri alçakgönüllü veriler; bunlar karşısında, geçmişin İtalyan şehirciliğinin gelişimindeki yoğun aşamaları vurgulamadan geçemeyiz: Bu gerçeği, günümüzde farklılıkları göz ardı ederek "eşitleme" anlayışı daha bir öne çıkarmıştır.

Bazı koşullar, Türkler üzerindeki bu gözlem noktasının rolünün önemini epey artırmıştır. Ferrara, 15. ve 16. yüzyılda, Hıristiyan ordularının müzmin niteliksizlikleri göz önünde bulundurulduğunda, küçük ama yararlı orduların donatım ve iaşesini sağlayabilen bir başkentti. Bu dönemde, Este prenslerinin Aragon ve Borgia, Habsburg ve Valois hanedanlarıyla akrabalıkları, Avrupa'nın her köşesinden hızlı bir haber ve insan akışı sağlıyordu. Bu arada, Este kardinalleri (ailede her zaman bir kardinal vardı), çağrı ve kararların yayıldığı büyük merkezle –Roma'yla– ilişki kurma görevini görüyorlardı. Daha sonra, 17. ve 18. yüzyılda, şehir başkent konumunu yitirince, devreye yeni etmenler girdi. Şehrin Roma, Venedik ve Viyana yolu üzerindeki konumu, ana savaş alanlarından –Tuna ve Ege– ön bilgilerin ve kutsal emanetlerin ulaşmasını sağladı; bir yandan da, Adriyatik kıyısında –küçük olmasına ve epey kuzeyde bulunmasına rağmen–

toprağının olması, şehri sürekli olarak korsan saldırılarının tehlikelerine maruz bırakıyordu.

Bu temeller üzerinde halkın ve aydınların çeşitli tepkileri boy gösteriyordu; bu tepkiler çoğu zaman eski rejimin niyetlerini açıkladığı ya da çelişkilerini gizlediği son derece törensi biçimlerle dile getiriliyordu. Buranın özel bir taşra olduğunu kabul edelim; sıkıcı ve önemsiz değil, biraz taşra, biraz başkent; salt rastlantının armağan ettiği bazı tarihsel kesitler sayesinde de tarihçi için uygun bir yer. Tutarlı olmayan duygular, Türklerle bütün gerçek ve hayali ilişkiler yelpazesini kuşatan anlam belirsizlikleri burada kendini gösteriyor. Taşra üzerinde yoğunlaşan gözlemlerimizi, olası biçimsel-kuramsal yaklaşımlarla dengeleyebilmek için, gerektiğinde karşılaştırmalı bir perspektife yerleştirdiğimiz bu laboratuvar, kültürler arasındaki ilişkinin tarihini oluşturan somut parçaları aydınlığa kavuşturuyor.

Şurası bir gerçek ki, Türkler, buraya olduğu gibi başka taşralara da asla gelmediler; daha doğrusu, yalnızca zararsız biçimler altında, zincire vurulmuş köleler, şen "küçük Magripliler," düşman safına geçenler, din değiştirenler olarak burada bulundular. Gene de zihinleri meşgul edip o zihinlerdeki bazı boşlukları doldurdular; yaşama yeni anlamlar kattılar; çoğunlukla Türklerle hiç ilgisi olmayan derin ruhsal itkileri ortaya çıkardılar. Ne var ki, fatihler olarak gelmemekte direndiler. Konstantinos Kavafis, *Barbarları Beklerken*'de[14] "Peki, biz ne yapacağız şimdi barbarlar olmadan?/Bir çeşit çözümdü onlar sorunlarımıza" diyor, Türkleri beklerken...

ZORUNLU KORKULAR MI?

Genellikle kültürlerin, farklılığı, aşağı olma ya da tehdit unsuru veya rahatsız edici bir anormallik gibi yorumlayarak, birbirlerine karşı savunma içinde oldukları bir sır değildir.[15] Bu, bünyelerinde ikili bir yükü –kültürel üstünlük varsayımı ile tektanrılı dinlere özgü saldırganlık– birleştiren Yunan-İbrani kökenli kültürlerde özellikle kendini gösterir. Ahlaki herhangi bir tutum almanın, "uzaklık" etmeninden derinden etkilendiği de bir sır değildir.[16] İnsanlar, egzotik meraklar ya da ütopik özlemler yaratacak kadar büyük olmadığı sürece, uzaklığı ilgisizliğe dönüştürme eğilimi gösterirler.

Bu, bugün, Akdeniz karşıtlığının her iki cephesinde karşılıklı olarak böyle ve geçmişte de böyleydi. Farklı ve sınır komşumuz olan kişiye yönelik anlayışımız, kendiliğinden ortaya çıkan bir bilgeliğin ürünü değildir; kendiliğinden olan, olsa olsa, ruhsal ya da maddi tehditlere karşı yansıtmaya dayalı savunma kaleleridir. Bu çerçevede, karşılıklı korkunun çok kapsamlı nedenleri vardı (var?) ve korku şiddeti, şiddet de korkuyu üretir; korku kendi kendini besleyerek sonsuz sayıda makul gerekçe bulur. Çoğu zaman, hiç kimse, sınır komşusu kültürlerin ilişkilerine set çeken cehennemi kısır döngüyü kırmanın inandırıcı yollarını bulamamıştı (bulamamıştır?). Anlatacağımız olayların birçoğu bizi bu kaçınılmaz sonuca ulaştırıyor.

Hiç kuşkusuz, adına layık bir Akdeniz tarihi ancak iki gözlem noktasını – kısaca kuzey kıyısı ile güney kıyısı diyeceğiz bunlara– birleştirerek kurulabilir. Ve eğer, pratik nedenlerden ötürü, kullandığımız belgeler yalnızca kuzeyden geliyorsa, tekyönlü sözcüklerin akışının kendiliğinden yeterli panzehirleri üretmeye yetmesi gerekir. Bu panzehirlerden ilkini şöyle özetleyebiliriz: Akdeniz tarihindeki aktörlerin, ötekinin hakkını tanıma konusundaki yetersizliği, büyük bir olasılıkla nesnel bir olanaksızlıkla örtüşmektedir. Geçmiş ne ise odur, iyi niyetli dileklerle değişmez ve bize düşen, bu geçmişten bir şeyleri anlamaya çalışmaktır. Günümüze gelince, (bugün artık özü itibarıyla Hıristiyan olmayan) Avrupalılar arasında, ya kendilerini koruyarak yeni Türklerden ibadet ve defin yerlerini bile esirgeyenlerin duyguları yaygınlık kazanıyor ya da farklı etnik kimliklerin bir arada yaşadığı toplumun savunucuları beliriyor; bunlar, daha çok seçkin semtlerde yaşayan ve birlikte yaşamanın somut yüklerinden, karşılıklı ilişkilerin yokluğundan habersiz kimseler. İlk gruptakiler sorunları saptıranlardır, çünkü aslında her farklılığı, her tedirginliği, her tarihsel sorumluluğu ortadan kaldırmak isterler; ikinci gruptakiler sorunları yadsıyanlardır, başka çatışmaların ve ırkçı akımların tohumlarını ekmektedirler. Bu iki saflaşma arasında, bir anda yargı eşitliği, hukukun mülkiliği, devletin laikliği gibi değerleri ortadan kaldırarak, insanlar arasındaki ilişkileri ait olunan din temelinde düzenleyen Osmanlı "kişisel statüler" düzenine dönmeyi düşünenler var. Hayır. Korku ve körlükten, saldırganlık ve kendine zarar vermeden oluşan kısır döngü kırılmaya hazır görünmüyor.

Bu arada, günümüzde olanlar, geçmişin bu kesitinin yorumlanması üzerinde etkisini güçlü bir biçimde gösteriyor. Yalnızca anlaşılabilir duygusal örtüşmeler söz konusu değil; uzun erimde varlığını sürdüren sorunlar da var. Aynı biçimde, tarihsel koşullara, teknolojinin imkânlarına, sağduyu ölçütlerindeki değişime bağlı olarak ortaya çıkan süreksizlikleri de görmek gerekiyor. Bugün, küreselleşmenin kendine özgü etkileri, –kitlesel göç ve giderek daha köklü bir nitelik kazanan, artık sarsıcı intihar eylemcileri olgusuna dönüşen Batı karşıtı öç alma hareketi– başka her şeyin ötesinde, büyük bir önem kazanıyor.[17] Son iki yüzyıldır küresel bağımlılığın, toplumlarındaki durağanlığın ve iletişimdeki güçlüğün sıkıştırdığı "Türkler" –Crusca âlimleri gibi konuşmayı sürdürürsek– Avrupa'nın (ve Amerika'nın) maddi ve zihinsel sahnesine dönüyorlar. Eski saplantılar yeni biçimlerle karşımıza çıkıyor.

Bir zamanlar herkes, ötekine yönelik acımasızlığını kendine özgü, hoşgörüsüz ve aşırı anlatımlarla dile getiriyordu: Güney kıyısının, teknolojik geriliğine ve akıncılığından elde ettiği kârlara dayalı acımasızlığı daha doğrudan, açık ve şiddetliydi; kuzeyin acımasızlığı ise daha incelikli, baskıcı, boğucu, ama epey kanlıydı. Korku yüzünden, herkesin nefret etme gerekçesi vardı: Gerçek olan, büyük bir olasılıkla, etik çılgınlığı içinde rasyonel de oldu. Bundan üzüntü duymak kabul edilebilir bir şeydir, tarihte eyleme geçmiş daha sevimli güçler icat etmemiz ise dürüstçe olmaz ve yararsızdır. Burada bir bütün olarak uygarlıklardan söz ediyoruz, çünkü tek tek cesur bireyler özerk eylemlerde bulunuyor, genel eğilime karşı düşünceler geliştiriyor, yanlış anlamalara, ket vurmalara açık ve iğreti olsa da uzlaşmalara gidiyorlardı. Peki bugün korkular, nefretler (kıskançlıklar da) o denli nedensiz mi? Zengin, yaşlanmış ve liberal kuzeyin, yoksul, genç, dürtüleriyle hareket eden, demokrasiye, çoğulculuğa, iç gözleme, kuşkuya pek alışkın olmayan güneyin ilerleyişi karşısında korkması makul değil mi? Güneyin de, bencil ve kaynakların tüketicisi kuzeye karşı bir intikam duygusu beslemesi ve kuzeyin maddeciliğini küçümsemesi makul değil mi? Bu mantıksız olmayan düşmanlık çizgileri bizi hangi yeni mantıksızlıklara götürecek? Bunlar, siyaseten doğru, kolaycı barışseverliğin inandırıcı yanıtlar bulamadığı sorular; savaş yanlılarına gelince, onlar bu tür soruları sormayı bile beceremiyorlar. Batı ile İslam arasındaki ilişkiler üzerine terörizmin yol açtığı karmakarışık tartışma, insana şu an için pek de

umut vermiyor, bu arada yön verilmemiş karşıtlıklar yalnızca patlamayı bekliyor.

Ama burada tarihçilik yapıyor ve geçmişle ilgileniyoruz: Üstelik bu, çok iyi bildiğimiz gibi, pek de geçmiş olmayan bir geçmiş. Artık canlı olmayanı hiç olmazsa kısmen ve zorunlu olarak bozulmuş biçimler içinde yaşama döndürmek, biraz büyücülüğe özgü bir zevktir. Bu ise bizi, tarihçinin çok bağlı olduğunu belirttiği içerik ve anlatının zevklerine götürür. Çünkü kabul etmek zorundayız ki, korku hüküm sürüyor idiyse, yalnızca bu korkunun yol açtığı umutsuzluk, intikam güdüsü ve kanlı zorbalık yoktu. Burada yüreği ısıtan bir şeyler de bulacağız: sevgi ve merhamet eylemleri, her zaman mutsuz sonla bitmeyen, romanlara özgü yaşamlar, henüz tedirgin edici olmayan bir Akdeniz'de huzur dolu yolculuklar, fantastik müzikler ve sahne düzenleri, şiirler ve resimler, şakalar ve kahkahalar. Düşüncenin aykırılığı ve özgürlüğüyle, toplu koşullanmanın gücünü sarsabilecek güçte seçimlerle, yalnızca karşıtlıklar isteyen kişinin yarattığı kasvetli havaya dair alaylı küçümsemelerle karşılaşacağız. Göreceğimiz gibi, şiddette, birbirinin tıpatıp aynısı karşılıklı eylemleri, eşit ölçüde paylaşılan korkunç katılıkları keşfetmek, tek bir hakikat, tek bir akıl olmadığını gösterir ve böylece bu keşif göreciliğe doğru yola çıkmak için hiç olmazsa bir başlangıç noktası oluşturur. Sözünü ettiklerimiz, gerçeklik açısından da, kitap açısından da azınlıkta kalan kesimlerdir. Bu yüzden de, bu kesimlerin üzerinde daha çok durulması gerekir.

TÜRKÜN KOKUSU, HIRISTİYANIN KOKUSU

Bununla birlikte, ilksel dürtüler silinmiyor. Bu dürtülerin şiddet eylemlerine değil, basit hakaret sözlerine dönüşmeleri bile bir şans. Türkün bir kokusu var mı? İnsan bu itici soruya, ancak ardından onun izdüşümü olan soru gelirse belki katlanabilir: Hıristiyanın bir kokusu var mı? Önemli olan yanıt değil, şu kesinliktir: Türkün bir kokusu varsa, Hıristiyanın da bir kokusu vardır ve tersi. Bir yargıya varmadan önce şunu da gözden uzak tutmamamız gerek: Modernite her şeyi tekbiçimli hale getirmeden önce, Türkün ve Hıristiyanın kendilerine özgü kokuları vardı; yaşam tarzları, yeme alışkanlıkları, temizlikle ilgili dinsel buyruklar, giyim ve süslenme biçimleri pekâlâ farklı kokular yaratabilir. Önemli olan, bunun böyle olduğu kabul edildikten sonra, birçok kültürün varsayımsal biyolojik belirlenimlere

dayanarak yaptığı gibi, bunun üzerine bir dışlama ideolojisi kurmamaktır.[18] Uzakdoğu'da Batılıların ceset koktuğu görüşünün yaygın olduğunu anımsatalım: Saf ideoloji mi, yoksa incelikli kokular bilimi mi? Ama Hıristiyanlar ile Türkler arasındaki sınırda da, en azından düne kadar, konunun pek şakaya gelir yanı yoktu.

> Hıristiyanla Türkün kokusunu, hiç yanılmadan birbirinden ayırırdım. Evimizin karşısında sevimli bir Türk ailesi oturuyordu. Hanım bizi ziyarete geldiği zaman, kokusu başımı döndürür, bir dal fesleğen koparıp koklar ya da bir amberçiçeğini burnuma sokardım. Fatma Hanım'ın dört yaşlarında bir kızı vardı, bense üç yaşımdaydım. Bu Emine'nin de tuhaf bir kokusu vardı; bu ne Türk, ne de Rum kokusuydu ve benim çok hoşuma gidiyordu. Emine beyaz tenli, tombulca bir kızdı, dik duran saç örgüleri vardı, her lülesinden, nazar değmesin diye bir deniz kabuğu ile mavi bir taş sarkardı, avuçlarının içiyle ayak tabanları kınalıydı; hindistancevizi kokuyordu.[19]

Bu sözler Nikos Kazancakis'in: Kavafis'ten sonra, yedi yüzyıldır Türkleri yakından gözleyen bir kültürün bir başka temsilcisi. Klasik kültüre öykünen ya da mistik ve evrenselci hümanizmleri, kapalı bir etnik merkezcilik olarak görülemeyecek yazarlar; her durumda işinin ehli iki usta Kazancakis ve Kavafis. Gerçekten de, Hıristiyan, Türkün kokusundan hoşlanmıyordu, tıpkı Türkün büyük bir olasılıkla Hıristiyanın kokusundan hoşlanmadığı gibi: Gerçek koku ve hayali koku. Bu, 1890'a doğru, Girit'te oluyordu, Türkiye'den kopmayı ve Yunanistan'a bağlanmayı hazırlayan nefretlerin sarstığı bir toprakta. Orada küçük Kazancakis'in o kötü kokuyu duymaması, doğumundan gelen aidiyetine bağlı toplumsal baskıdan uzak durması beklenemezdi: Tarihsel olarak pek az şey kokuya katlanma eşikleri kadar değişkendir.[20] Gene de Rum çocuk, ona itici gelen Türk kokusunun ötesinde –ve belli ki duymadığı kendi kokusunun ötesinde– bir başka kokunun olduğunu anlıyordu: Ne Türk, ne Hıristiyan kokan, hoş bir koku. Anlatacağımız öykülerin anlamı belki de bütünüyle burada yatıyor. Kokuların en iyisi karışık olanıdır, "tuhaf" olanı: Sevimli Türk-Giritli kızı Emine'den gizlice yayılan koku. Ne yazık ki, elde edilmesi kolay olmayan bir koku: İyi şeyler seyrek bulunur.

Bu kitabı oluşturan bölümler Bologna, Brüksel, Chicago, Ferrara, Padova ve Palermo'daki kongre ve seminerlerde tartışıldı. Bazı yayın organlarında, kitabın şimdi genişlettiğim ve anlatı ile yorum yönünden birliğe kavuşturduğum parçaları önceden yayınlanmıştı. Birçok dostum ve bana yazan birçok kimse çeşitli fikirler, malzemeler, düzeltiler armağan ettiler; doğal olarak bu onları, metnin son halini onaylamak yükümlülüğü altında bırakmıyor. Adlarını özellikle anmak istediklerim: Cario Bitossi, Giampaolo Brizzi, Guido Dall'Olio, Gigliola Fragnito, Andrea Gardi, Rosanna Gorris, Tina Matarrese, Manuela Morelli, Paolo Preto, Paolo Prodi, Adriano Prosperi, Peder Giuseppe Santarelli, Raffaella Sarti, Isabella Valenti, Ranieri Varesi. İlk iki okur –Nicola Contisas ile Ottavia Niccoli– farklı uzmanlık birikimleriyle metni zenginleştirdiler. Herkese en içten teşekkürlerimi sunarım. Başvurduğum kültür kurumları arasında bazıları özel bir ilgi gösterdiler; onları anmak benim için bir zevk: Ferrara Belediyesi Ariosto Kitaplığı (Biblioteca Comunale Ariostea di Ferrara), Tunus'taki Ulusal Tunus Kitaplığı (Bibliothèque Nationale de Tunisie), Atina'daki Yunanistan Ulusal Kitaplığı (Ethniki Vivliothikitis Ellados), Nantes'daki Diplomatik Arşivler Merkezi (Centres des Archives Diplomatiques) ve Madrid'deki Ulusal Tarih Arşivi (Archivo Histórico Nacional).

---

1 Krş. H. Pirenne, *Maometto e Carlomagno*, İtalyanca çeviri, Bari, 1969. [Türkçe çeviri: *Hz. Muhammed ve Charlemagne*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: Birey ve Toplum, 1984)].

2 Toplu bir bakış için bkz. P. Cabanès (yay. haz.), *Histoire de l'Adriatique*, Paris, 2001.

3 V. Coronelli, "Geografía sagra antica e moderna", *Atlante veneto*, I içinde, Venedik, 1691, s. 19.

4 Krş. S. Allievi, *I nuovi musulmani. I convertiti all'islam*, Roma, 1999.

5 S. P. Huntington'ın *Lo scontro delle civiltà e il nuovo ordine mondiale* (Milano, 1997) adlı kitabındaki bilinen tezi [Türkçe çeviri: *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, çev. Cem Soydemir ve Mehmet Turhan (İstanbul: Okuyanus, 2002)]; ayrıca, bölgesel duruma gönderme için bkz. F. Farinelli, "Storia e geografía deli'Adriático", *Adriático mare d'Europa. La geografía e la storia* içinde, yay. haz. E. Turri, Milano, 1999, s. 24.

6 *Vocabolario degli Accademici della Crusca* [Crusca Akademisi Üyelerinin Sözlüğü], Floransa, Accademia della Crusca [Crusca Akademisi], 1691, 3. basım, s. 1736.

7 Bkz. A. Pertusi (yay. haz.), *La caduta di Costantinopoli*, II, Milano, 1976, s. 65.

8 Krş. J. Balsamo, "Montaigne et le paradoxe turc", *L'Europa e il Levante nel Cinquecento* içinde, yay. haz. L. Zilli, Padova, 2001, s. 65-78.

9 Krş. P. Burke, *Storia sociale delle conoscenza*, Bologna, 2002, s. 84-92. [Türkçe çeviri: *Bilginin Toplumsal Tarihi*, çev. Mete Tunçay (İstanbul: Tarih Vakfı, 2001)]

10 Krş. C. Ginzburg, *Il giudice e lo storico. Considerazioni in margine al processo Sofri*, Torino, 1991, s. 8-9, ıoı-ııo; C. Ginzburg, *Rapporti diforza. Storia, retorica, prova*, Milano, 2000, s. 13-67,122-126.

11 Krş. S. Brugnolo, *La letterarietâ dei discorsi scientifici. Aspetti figurali e narrativi della prosa di Hegel, Tocqueville, Darwin, Marx, Freud*, Roma, 2000.

12 Krş. P. Ricoeur, "L'écriture de l'histoire et la représentation du passé", *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, LV (2000), s. 731-747.

13 G. A. Magini, *Italia*, Bologna, Bonomi, 1620, s. 5. Krş. G. Ricci, "Sulla classificazione delle città neiritalia del Rinascimento", *Storia urbana*, 64, 1993, s. 5-17.

14 K. Kavafis, *Poesie*, yay. haz. F. M. Pontani, Milano, 1961, s. 67. [Türkçe çeviri: *Kavafis'ten Kırk Şiir*, çev. Cevat Çapan (İstanbul: Adam, 1982), s. 17]

15 Kısa ve özlü bir bakış için bkz. U. Eco, *Conaissance et réciproté*'nin "Önsöz"ü *(Préface)*, Louvainla-Neuve, 1988, s. 11-15.

16 Krş. C. Ginzburg, *Occhiacci di legno. Nove riflessioni sulla distanza*, Milano, 1998, s. 194-209.

17 Şu değerlendirmeye bkz. F. Cardini ve G. Lerner, *Martiri e assassini. Il nostro medioevo contemporáneo*, Milano, 2001.

18 Krş. S. Woolf, "Knowledge of Others and Self-Perceptions of European Identity", *Historein. A Review of the Past and Other Stories*, II (2000), s. 60.

19 N. Kazancakis, *Anaphora ston Greko*, Atina, 1982, s. 47; Fransızca çeviri N. Kazantzaki, *Lettre au Greco. Bilan d'une vie*, Paris, 2000, s. 42-43. [Türkçe çeviri: *El Greco'ya Mektup*, çev. Ahmet Angın (İstanbul: Can, 2003), s. 44-45]

20 Krş. A. Corbin, *Storia sociale degli odori. XVIII e XIX secolo*, Milano, 1983, s. 83-104.

bölüm **bir**

DOĞU'YA DUYULAN İLGİ

"KÖPEK SARAZENLER"

Bu öyküde, belgelenmiş, güçlü bir başlangıç söz konusu. Bu başlangıç, Ferrara'nın Doğu meselelerine beklenmedik biçimde karışmasıyla kendini gösterir ve olanların başlıca nedeni, dini konularda özgür düşünceli bir prensin kuruntusudur. 1413 baharında şehrin senyörü Marki III. Niccolò d'Este hacı giysisini giymiş ve Kudüs'e gitmek üzere yola çıkmıştı. Niccolò, dönemin birçok Hıristiyanını örnek alıyordu; bu konuda ailesindeki yegâne örnek de değildi. Evlilik dışı oğullarından biri, Başrahip Meliaduse (şövalye romanslarından alınmış güzel bir ad), babasının izinden gidecek, 1440'ta Mısır ve Kudüs'e yolculuk edecekti. Meliaduse Doğu'da aylarca kalmıştı. Oysa babası markininki çok hızlı bir yolculuktu: Yola çıkıştan geri dönüşe kadar her şey 80 gün içinde olup bitti; bu sürenin yalnızca yedi günü Kutsal Topraklara ayrılmıştı. Âdet olduğu üzere, Venedik'te törenler eşliğinde ve bol erzakla gemiye binen marki, yanında 50'ye yakın kişi götürüyordu; tam anlamıyla gezgin bir saray kurulmuştu. Hizmetkârların, ahçının, terzinin, hekimin arasına karışmış bir de mühürdar Luchino da Campo vardı; yolculuğa ilişkin bir anlatıyı –bu kendine özgü edebiyat türünün en zengin anlatımlı örneklerinden biri– ona borçluyuz.[1]

Soylu hac yolcusu aynı zamanda bir devlet adamıydı ve güzergâh boyunca birçok kez Türklerin gücüne tanık olmuştu. Güvenli Dalmaçya'yı geçtikten sonra, Türk tehdidi, İon Adaları'ndaki Venedik toprakları yakınlarında, belki tam Korfu'da değil ama biraz daha güneyde, Zakintos'a doğru kendini duyurmaya başlıyordu. Burada "körfez koruma"dan üç

Venedik kadırgası –Adriyatik'e girişi denetleyenler– eşlik hizmeti önerdiler. Her şey yolunda görünüyordu ve senyörde, senatonun "her gemi ve askeri birliğin bütün subay, komutan ve kaptanları" üzerinde ona yetki verdiğini gösteren "mektuplar" olmasına karşın, yardım önerisi geri çevrildi. Ege Denizi'ne girdiklerinde yolculardaki tedirginlik artmıştı. Gördükleri şeyler de bu duyguyu gerçekten doğruluyordu; çünkü Venedik, Türkleri kendi topraklarından uzak tutmakta zorlanıyordu. Adalar topluluğunun tam ortasında bulunan, Querini ailesinin mülkiyetindeki Venedik adası Stampalia[2] [*Yun.* Astipalaia; *Türk.* Koçbaba] "Türklerin orada sürdürdükleri büyük savaş yüzünden terk edilmiş"ti. Yolculara, dine şövalyece bağlılıklarını kanıtlayacak örnek bir Haçlı eyleminin zamanı gelmiş gibi göründü: "Senyör orada Türklerce kuşatılmış Hıristiyanlar olabileceğinden kuşku duyarak, adaya ulaşmaya ve gerekirse yardım etmeye karar verdi." Ama buna gerek olmadı ve yollarına devam ettiler. Ne var ki daha sonra, geceleyin, "Türklerin korkusu yüzünden karaya çıkılmadı." Daha ileride, Rodos'a 18 mil mesafedeki Malfatan'a yanaşmaları, kronik yazarı Luchino'nun şu hüzünlü yorumuna yol açmıştı: "Bu limanda, surların gösterdiği gibi, güzel ve güçlü bir kale vardı; kale Hıristiyanlarındı, ama Türkler yıkıp yok etmişler." Haçlı yerleşimlerinin Levant'ta bıraktığı izler artık birbiri ardı sıra siliniyordu.

Yolcuları Kutsal Topraklarda daha kötüsü bekliyordu. Hıristiyan hacılar burada, hiç şaşmadan, biraz yetkisi olan kim varsa onun baskınına uğramış, haraç vermek zorunda kalmışlardı. Yafa'ya çıkmadan önce, hiç olmazsa engellenme riskini azaltmak için, topluluğun Niccolò d'Este'ye rütbe ve kimliğini açığa vuracak şekilde hitap etmesi yasaklandı. O andan itibaren senyör, adı sanı bilinmeyen birisi, kadırga reisinin kardeşi Venedikli Niccolò Contarini oluverdi. Böylece, herkes gibi o da Hıristiyanların binek hayvanlarına binmelerinin yasak olduğu bölgelerde yürüyerek yol alma aşağılanmasını yaşadı; bu bir tür toplumsal başkalaşım, markinin ruhsal yeniden doğuşunu başlatmıştı. Muhafızlara, katırcılara ve dilmaçlara (kuşkulu ve açgözlü Türkmenler) paraları ödendikten sonra, ziyaret nihayet başlayabildi. Gene de, kısıtlamalar yok değildi: Kudüs'te, İsa'nın Pilatus tarafından mahkûm edildiği ev Türklerin elindeydi ve içeri girilmesine izin vermiyorlardı; Meryem'in sunulduğu tapınakta da durum aynıydı. Beytüllahm'daki Nativitas [İsa'nın Doğumu] Kilisesi'ne "anahtarları elinde bulunduran Sarazen yetkililerin izni olmaksızın girmek olanaksız"dı. Hac

yolcuları fazladan para vererek kiliseyi ziyaret ettiler ve burada ibadetlerini yaptılar. Sonra, bütün gece "şu Sarazenlerden gelebilecek tehlikeye karşı" yandaki manastıra sığındılar. Bu, Beytüllahm'daki kutsal binanın uğradığı ne ilk kuşatmaydı, ne de sonuncusu olacaktı; ama şurası da bir gerçek ki, Müslüman Filistin'de birçok Hıristiyan temel etkinliklerini sürdürüyor, dinsel coğrafya, hac yolcularının belli ki yeterince takdir edemedikleri çeşitlilik özelliğini barındırıyordu.

Kadırganın yola çıkmak için hazır beklediği Yafa'ya geri dönerlerken en ciddi olay patlak verdi. Güvendikleri "Türkmenlerin yetersiz bilgisi" yüzünden, konvoy herhangi bir önlem almaksızın, "öylece katırların sırtında" yolun iki yanına konuşlandırılmış bir ordugâhın arasından geçti. Bu kışkırtma –Hıristiyanların binek hayvanlarının sırtında görülmesi– karşısında tepki çok çabuk geldi: "Köpek Sarazenler hemen gürültüyle ayaklanıp, ellerinde taşlarla, senyörün ve yanındaki topluluğun üzerine doğru koşmaya başladılar ve saldırıya geçtiler." Ferrara markisi taşlı saldırının hedefi olup, bindiği hayvanın sırtından indirilince, gücünün nasıl o bölgelerde bir hiç olduğunu kendi bedeninde sınayıp görmüştü. Hıristiyanlıkta kötü davranışların karşılığını bulacağı güvencesi verilmişse de, Türklerin senyöre pek de iyi anılar bırakmadıklarını anlayabiliyoruz: "Ona ve yanındakilere bin bir zulüm yapan o köpekler."[3]

Sahnemizde, ilk andan itibaren, yüzyıllar boyunca Akdeniz'in iki kıyısının birbirine savuracağı bir sövgü boy gösteriyor: "Köpek." İnsan kavramını mümin kavramıyla özdeşleştirme eğilimi gösteren Müslümanlarda bu salt bir aşağılama eğretilemesi mi, yoksa gerçek bir kanı mıydı?[4] Hıristiyanlara gelince, bu, Petrarca'dan Luther ve Cervantes'e, ısrarla yinelenen ortak bir klişe, Erasmus ve Rabelais'de ise kuşkular ve ayrımlar içeren bir klişeydi. Sonuçta, köpek temelinde bir ötekilik söyleminden vazgeçmeyen hümanist kültürün içinde güçlü bir klişeydi.[5] Bu sadakatsiz/imansız köpek simgesi –yüzyıllar sonra hâlâ yayılmayı sürdürdüğü doğruysa– ortaçağ hayvan kitaplarına özgü, özellikle dirençli bir simge.

Niccolò d'Este'nin yolculuk günlüğünün tarihi-coğrafi gözlemlere çok az yer verdiğini, daha çok şaşırtıcı görünümler ve törenler üzerinde yoğunlaştığını belirtmek zorundayız. Tehlike sona erdiğinde, (her zaman Sarazenlerle karıştırılan) Türkler özellikle egzotik bir merak konusudurlar. En çok –kutsal yerlerin betimlenmesinden çok daha fazla– yer ayrılan olay,

bir Türkün yaptığı cambazlık gösterisidir. Kıbrıs'taki Hıristiyan sarayındayız: Kıbrıs'ın kralları, Fransız Lusignanlar, dönüş yolunda markiyi ağırlıyorlardı. En sonunda yolcu, adı bilinmeyen biri olmaktan çıkıyor ve feodal törenler yeniden yerini buluyordu, ama "Türk tazıları," tavuskuşları, tropikal bahçeler ve "harika gül rengi suda" yıkanmalar arasında, Kıbrıs'ın doğulu atmosferine uyarlanmış olarak. Sonra cambaz kalabalığın önünde gösterisini sergilemeye başlıyordu:

> İlk olarak, daha önce sözünü ettiğimiz gömlekli Türk üstündekileri çıkardı, yalınayaktı, dizinin altına kadar gelen keçi derisinden bir pantolonu ve neredeyse beline kadar uzanan ipek kumaştan bir boyunluğu vardı (...) kafası upuzun seyrek saçlarının olduğu tepesi dışında usturaya vurulmuştu; koşarak yerden çok yükseğe, çevik bir takla attı, sonra hemen diz çöküp yeri öptü ve kendi usulünce dua etti. Onun için zor bir şey değilmiş gibi –değildi zaten– birçok kez sözünü ettiğimiz taklayı attı, sonra eline bir Türk kılıcı, yani çok keskin bir pala aldı, ortasındaki demirden tutup şaşırtıcı biçimde döndürdü; öyle ki gözle zor görülüyordu. İlkine benzer ikinci bir kılıç aldı ve iki eliyle, daha önce tek eliyle yaptıklarını yaptı; daha sonra bu iki kılıçla, kabzalarını yere dayayıp uçlarını elinde tutarak, yukarıda sözünü ettiğimiz taklayı attı. Aynı taklayı, yalnızca birine yaslanıp ötekini elinde tutarak attı; sonra iki kılıç daha alıp dördüyle birlikte, birini ağzında, birini de sağ elinde tutarak gösterisini sürdürdü.[6]

Usturaya vurulmuş kafa, kuyruklu saç, deri pantolon, pala, yerde dua: Kıbrıs'taki cambazın hareketlerinde bütün bir savaş ve din kültürü kendini açığa vuruyor. Hıristiyan seyirciler bu Türk imgesi bütününü görünce, bir yandan hayranlıkla seyrederken, çok büyük bir olasılıkla, bir yandan da gizlice ürkmüşlerdir. O andan sonra Türklerin silah oyunlarındaki becerisi İtalya'da da büyük bir ün kazanacaktır. Tanık olduğumuz gösteriden yüz yıl sonra, 1547'de, bir Türk hokkabaz Floransa dışındaki kırsal bölgeye gelip Cizvit vaizleriyle haksız rekabete girecektir: Pederler "İpin üzerine çıkıyor, yalın kılıçların üzerine çıkıyor, çıplak ayaklarıyla..." diye yakınacaklardır, "öyle ki halk bütünüyle yoldan çıkıyor."[7] Tıpkı Kıbrıs sarayındaki aristokrat topluluğun yoldan çıktığı gibi.

Bu arada durum hiç de iç açıcı değildi, çünkü Hıristiyanlığın Asya'ya doğru kalesi olan Bizans İmparatorluğu Türklerin baskısı altında kötü günler geçiriyordu. Niccolò d'Este'ye, seksen gün süren Akdeniz gezisinden çeyrek yüzyıl sonra, İkinci Roma'nın can çekişmesiyle ilgilenmek düştü. Doğu ve Batı kiliseleri birliği konsilini Ferrara'da ağırladı: Burası, stratejik (ana güçlerden eşit uzaklık), coğrafi (karadan ve denizden ulaşılabilirlik) ve yiyecekle ilgili (ikmallerin güvenliği) gerekçeler yüzünden herkesin memnun kaldığı bir yerdi.[8] Burada, 1438'in Mart ayında başlayıp, bir yıl sonra, biçimsel ve asla uygulanmayan bir birleşme kararı dışında kalıcı sonuçlara varılmaksızın Floransa'da sona eren ilahiyat tartışmasını ele almayacağız. Bunun yerine, yalnızca görünüşte renkli bazı ayrıntılar ilgilendiriyor bizi. Öncelikle, Bizanslı konukların gelişi büyük bir gösteriye dönüştü. İmparator VIII. İoannes Palaiologos, şehre erguvan ve altın –imparatorluğun renkleri– bellemeli esmer bir atın üzerinde girdi. İmparatorun üzerinde şemsiye biçimli gök mavisi geniş bir sayvan [gölgelik] açılıyordu; imparatoru, resmi yetkililerin, iki yana dizilmiş halkın ve çalgıların arasından ilerleyen, haşasının üzerinde altın işli imparatorluk kartalıyla beyaz bir at izliyordu. Düklük kayığına binmiş ekümenik Konstantinopolis patriğinin girişi de olağanüstüydü; daha sonra, konsilin çalışmaları ilerledikçe, çeşit çeşit giysiler, renkler, törenler boy gösterdi.[9]

Marki Niccolò ve çocukları Borso'yla Lionello, konuklara büyük saygı gösterdiler, *basileus*'u [Bizans imparatoru] görkemli Cennet Sarayı'na yerleştirdiler. Ama kısa sürede herkes Rumların ne büyük güçlükler içinde bocaladığını anladı: İtalya'ya gelmek için Venedik gemilerini ve papanın verdiği paraları kullanmak zorunda kalmışlardı. Palaiologos, hâlâ Roma imparatoru unvanının onurunu taşısa da, yoksuldu; surlarının çevresinde Türklerin koşuşturduğunu görmeye alışık olan imparator, kabına sığmayan Niccolò d'Este'nin avlaklarında özgürce ava çıkabildiğine inanamıyor gibiydi. İskenderiye, Antakya, Kudüs patrikleri yoksuldu, Konstantinopolis patriği de. "Yoksul ve para dilenmede son derece becerikli olan bu insanlar, harcamalarının karşılanmasını istiyorlardı": Enea Silvio Piccolomini, geleceğin II. Pius'u, o dönemde Latinlerin Yunanlılara karşı takındıkları küçümseyici tonla, gözlemlerini böyle dile getiriyordu.[10] Herkes bunca yoksulluğun nedeninin, Türklerin İkinci Roma üzerindeki kıskacı

olduğunun açıkça farkındaydı. Hıristiyan öğretisi tartışmalarında adları anılmayan Türkler, Latinlerin gücü ve Rumların zaafıydı; kayıtlara geçmese de, 1438'in Ferrara'sı üzerinde ağırlıklarını duyuruyorlardı. Türkler artık yalnızca coğrafyanın –ya da Türkler aracılığıyla ayrılıkçı Bizanslıları cezalandırmak isteyen Tanrısal iradenin– onlarla yüzleşmek gibi ağır bir yük yüklediği kimseler için bir sorun değildi. Artık hiçbir taşra, Hıristiyan dünyasının hiçbir ücra köşesi Türkleri düşünmemezlik edemezdi.

KUBBELER VE SARIKLAR

Bu ilk temasların meyveleri olarak, hac yolcusu markinin ya da Bizanslı temsilcilerin Levant'tan Ferrara'ya getirdikleri herhangi bir şey var mı? 1494'te Estelerin giysileri arasına kaydedilen, şöyle tanımlanmış tuhaf nesne ilgimizi çekiyor: "Meşin bir kılıf içinde rengârenk ipekle örtülü Magrip işi geniş bir levha."[11] Neredeyse bir yazıtı andırıyor; ama kim bilir neydi ve nereden geliyordu? Demek ki bir kanıt sunmak mümkün değil; atmosferden, ayrıca mimari eserlere, heykel ve resimlere koyulmuş birkaç ayrıntıdan, evet bunlardan söz edilebilir, ama Bizansla ilgili olarak değil. Konsilin 1439 Şubat'ında Ferrara'dan Floransa'ya gelişi, Piero della Francesca'yı etkilemişti; sanatçı daha sonra Palaiologos'u, Arezzo fresklerinde ve belki de Urbino'daki *İsa'nın Kırbaçlanması*'nda resmetmişti. Ferrara'da bununla karşılaştırılabilecek hiçbir eser verilmedi. *Basileus*'un portresinin bulunduğu ünlü Pisanello madalyonunun Ferrara'da mı, Floransa'da mı yapıldığı belli değildir.[12]

Buna karşılık, Osmanlıların ikonografik etkileri daha fazla gibidir. Bu mirasların birincil sorumlusu ve sipariş edeni Dük I. Ercole d'Este'ydi. Büyük bir mimarlık tutkunu olan dük, sonunda, dev ekleme olarak bilinen ilk modern şehir genişlemesine karar verecektir;[13] ama önceki yıllarda da ortaçağ şehri üzerinde titiz mimari müdahaleleri başlatmış, bu işlerin sorumluluğunu düklüğün mimarı –ve bu görevde Biagio Rossetti'nin önceli– olan Pietro Benvenuto degli Ordini'ye vermişti. Tahmin edilebileceği gibi, en büyük bakım çalışmaları özellikle dükün soylu bir kadınla, Napoli kralının kızı Aragonlu Eleanor'la evliliğinden sonra, senyörlük konutunda yapılmıştı. Düklük sarayının avlusuna yeni bir düzen verildi ve tören salonlarıyla doğrudan bağlantılı, böylece resmi konukların

gereğince karşılanmasını sağlayan anıtsal bir merdiven inşa edildi. Bu çalışmalar 1471-1481 arasında yapıldı.[14]

Anıtsal merdivenin kemerlerindeki görkemli kurşun kaplama, keza ortadaki madenle kaplı kubbe şaşırtıcıdır (Resim 1, s. 159). Bir izlenim ya da rastlantısal bir benzerlik de olabilir, ama sanki Topkapı Sarayı'ndan bir parça birden seyreden kişinin üzerine geliyor gibidir. Üstü kapalı anıtsal merdiven, üslup açısından Venedik tarzına öykünüldüğü izlenimini uyandırır; kısa mermer sütunlarla parmaklıklı tırabzan da net olarak Venedik tarzındadır. Ama Venedik'in etkisi 15. yüzyılın o son otuz yılında tek tek öğelerden oluşuyordu. Bu son otuz yıl Venedik mimarisinde Bizans üslubu etkisinin en yoğun yıllarıydı; paradoksal olarak bu etkiye Konstantinopolis'in düşüşü yol açmıştı. Lagün [Venedik], kendini mecazi düzlemde böyle dile getirerek taş üzerinde ideolojik ve teolojik bir hak iddiasını sergiliyordu: Bizans'ın mirasçısı Venedik, İkinci Roma'nın çöküşünden sonra "Son Roma" Venedik, yeni bir *translatio imperii*'nin, imparatorluğun Batı'ya geri dönüşünün aracı Venedik.[15] Ama Konstantinopolis yoktu artık ve şimdi, önemli ölçüde Bizans mimarisinden izler taşıyan Osmanlı mimarisinin yeni yapıtlarına karışmış olarak Bizans üslubunun İstanbul'da kendi modelleri vardı. Öyleyse, Ferrara'da da dük sarayının anıtsal merdivenindeki melez kubbeyi Venedikli olarak mı, Bizanslı olarak mı, yoksa Osmanlı olarak mı tanımlayacağız? Yoksa üç üslubu bir arada barındıran bir eser olarak mı?

Doğu'nun biçimsel etkileri başka tarzlarda da, hep değişik biçimlerde iç içe geçmiş olarak aktarılıyor ve kök salıyorlardı. Anıtsal merdivenin yapımından birkaç yıl sonra, 1485'te, Modenalı Guido Mazzoni, Ferrara'daki Santa Maria della Rosa Kilisesi için pişmiş topraktan güzel bir *İsa Üzüntüsü* yaptı (bugün bu eser Gesü [İsa] Kilisesi'nde bulunmaktadır);[16] sanatçı, o zamana dek İtalya'da özellikle resimlerde işlenen bir konuya üçboyutlu bir inandırıcılık kazandırıyordu.[17] Ölü İsa'nın çevresinde acı çekenler, Klopas'ın karısı Meryem'le Nikodemos'un yüzleri, Ferrara Dükü I. Ercole d'Este ile eşi Aragonlu Eleanor'un yüzleridir ve dükle eşinin üzerinde kendi dönem ve ortamlarının giysileri vardır. Ancak heykel grubundaki en yetkili öğe, gerçek yaşamdaki hiyerarşinin aksine, Este hanedanından kişilerin portreleri değildir. Bunun yerine, Arimatealı Yusuf, demek ki bir Yahudi ya da en azından o dönemin Filistinli Yahudileri hayal ettiği biçimiyle bir Yahudi figürü yapıta egemendir. Yusuf, zenginlere özgü,

genel çizgileriyle doğulu bir giysi giymiştir; giysiyi iki kat örgülü, görkemli bir sarık tamamlar (Resim 2, s. 160). Bu bir Yahudi başlığı mıdır, Türk başlığı mı? Nasıl Venedik, Bizans ve İstanbul mimaride iç içe geçiyorsa; Batı'dan bakıldığında Levant halkının giysilerini de birbirinden ayırmak olanaksızdır. Ama Rönesans'ın başkentlerinden biri olduğunu hâlâ bilmeyen bu yerde bir sarık hiç resmedilmemişti. Tersine, daha sonra yaygınlaşacak olan sarık öğesi, Po yöresindeki bir İsa'ya yas tutma sahnesinde ilk kez belirmektedir. Aynı yıllarda, geçici bir görevle Bologna'ya giden Ferraralı Ercole de' Roberti'nin San Pietro Katedrali için yaptığı bir *Çarmıha Gerilme* freskinde bu başlığı kullanmış olması da bir rastlantı değildir. Bologna'daki bu fresk yok olmuştur; onu yalnızca aynı dönemde yapılmış kopyalarından biliyoruz. Buna karşılık, Ercole de' Roberti pek çok başka sarık resmi bırakmıştır bize. Bu sarıkların en güzelini, 1598'e kadar Ferrara'da kalmış olan ve artık Londra'daki National Gallery'de bulunan bir kürsü altı süslemesinle, balsıra toplayan bir Yahudi giyer (Resim 3, s. 161).[18] Ferrara'dan, değişik yerlere Yahudi-Müslüman sarıkları yayılıyordu.

"HALICI" SABADINO MORO

Sarık ile halı arasında ebedi ve ayrılmaz bir çağrışım söz konusudur. Gerçekten de, önce duvarlara çizilmiş imgeler, daha sonra da dükkânlarda sergilenen, masalara, döşemelere, zafer arabalarına yayılan gerçek nesneler olarak Doğu halıları belirmeye başlar. 15. yüzyılın son otuz yılında Dük Borso ile Dük I. Ercole'nin isteği üzerine süslenmiş, Este hanedanının güzel eserlerinden en ünlüsü Schifanoia'ya bakalım. Francesco del Cossa'ya atfedilen resim gruplarından birinde nisan ayının etkinlikleri betimlenir. Bu etkinlikler arasında, Paskalya zamanında Yahudilere yaptırılan aşağılayıcı koşu yarışları da vardır: Burada, sözde inatçılıkları yüzünden cezalandırıldıkları için yarı çıplaktırlar ve yukarıda bahsedilenler gibi zengin sarıklarla ödüllendirilmemişlerdir. Bir balkondan genç kadınlar büyük bir neşeyle yarışları izlemektedir. Yüzyıllar boyunca süren bir şenlik göreneğine uygun olarak, son derece stilize geometrik desenli rengârenk (dört renk) kumaşlar sarkmaktadır korkuluktan. Kumaşlardan biri, dokuma bir halıdan çok, sırma işlemeli ipek bir brokar örtüyü andırır. Buna karşılık, diğerlerinde Batı Anadolu ve Güneydoğu Kafkasya'da üretilen halıların,

dörtgen ve sekizgen biçimler, bunlara eşlik eden çokgen ya da yıldız biçimli motifler ve püsküllü kenarlardan oluşan klasik yapısı görülür.[19]

Tekniklerin ve desen türlerinin sınıflandırılmasını uzmanlara bırakarak biz şunu belirtelim: İtalyan resminde, dinsel resimde ve Meryem Ana figürlerinin arkasında süsleme unsuru olarak Türk halılarının kullanılması dönemin sık rastlanan bir uygulamasıydı.[20] Öte yandan, bazı Osmanlı şehirlerinde özellikle Batı'ya ihraç için bir üretim söz konusuydu. Ancak ressamların esinlerini Avrupa'da yapılmış taklitlerden değil de özgün halılardan aldıklarından her zaman emin değiliz; kaldı ki, çoğu zaman bellekte kalan halılara dayalı bu yeniden-üretimlerin asıllarına bağlı olduklarını kesin olarak söyleyemeyiz. Aslına bakılırsa, Schifanoia halıları oldukça genel çizgileriyle yansıtılmıştır; bu da kesin üslup ve yer nitelemelerine kalkışmamıza izin vermemektedir (Resim 4, s. 162). Bu, resmetme becerisinin kusurlu olmasından kaynaklanmaz; freskteki diğer ayrıntılar da son derece titizlikle işlenmiştir. Tek söyleyebileceğimiz, ya Ferrara'da o sırada kopya edilebilecek Türk halılarının olmadığı ya da başka yerlerde görülen modellerin seçilmiş olduğudur. Her ne olursa olsun, Este hanedanının duvar halılarındaki görkemle –bu bütün kanıtlarıyla ortadadır– iç içe geçen halı sevgisi bir gerçektir.

Ne var ki, 1481'de, küçük bir haber yeni bir şeylerin söz konusu olduğunu sezdirir bize. I. Ercole d'Este, Ferraralı soylular olan Bevilacqua'lara Ragusalı bir tacirin temin ettiği "bazı halılar" gördüğünü söyler: "Bunlardan çok hoşlandığımız için, bu gidişinde bize de iki yüz dukalık halı almasına karar verdik." Dalmaçya cumhuriyetinin Osmanlı dünyasıyla ticari ilişkilerde aracılık rolü üstlendiğini, İstanbul'dan ve Balkanlar'dan gelen kervanların buna kanıt oluşturduğunu biliyoruz.[21] Dükün hoşuna giden Ragusa halıları büyük olasılıkla Türk halılarıydı. En sonunda, aynı yıllarda, beklenmedik bir olay bizi bu belirsizlikten kurtarır. Şark, bir duvar halıcısının ve halı tacirinin kişiliğinde somutluk kazanır. Bu kişi Kahire'de doğmuş bir Mısırlıdır ve kaynaklarda adı "Halıcı Sabadino Usta" olarak geçer; aynı kişiye "Süryani," "Zenci" veya "Magripli" de denmiştir. Sabadino daha önce çalışmakta olduğu Venedik'ten Ferrara'ya çağrılmış ve orada bir işlik kurmuştur. I. Ercole onu kanatları altına almış, 1500'de ona kendisi ve oğulları için iki ev bağışlamıştır. Sabadino'nun çalışmaları büyük beğeni topluyordu. Dük, onun için, "Resimli kumaş dokumasında öteki bütün ünlüleri geçiyor" diyordu, "öyle ki Polykleitos,

Apelles, Phidias ya da Pyrgoteles, resimde ne denli kusursuz olurlarsa olsunlar, Sabadino'yla karşılaştırılamazlar": Beğeni ve etik düzleminde, "Zenci"nin antikçağ sanatının üstün yetenekli kimseleriyle karşılaştırılması gerçekten de cesur bir girişimdir. Somut olarak bugün onun, o da kaynaklarda söz edildiği için, yün ve ipekten yapılmış ünlü bir masa örtüsünü biliyoruz. Büyük bir olasılıkla bu, I. Alfonso d'Este'nin vasiyetnamesinde Polonya kraliçesi Bona Sforza'ya bıraktığı örtüydü.[22]

Mısırlı "halıcı"nın adına 1528'e kadar rastlıyoruz. Kısmen onun varlığı sayesinde Ferrara resminde halıların niteliği iyileşmiştir. Garofalo, 15. yüzyıl ile 16. yüzyıl arasında, Ludovico il Moro'nun sarayındaki (Costabili Sarayı) bir salonda sekiz halı resmi çizmiştir, bu halılar Mantegna'ya özgü gözü pek bir perspektifle asılı dururlar (Resim 5, s. 163). Burada ayrıntıların kesinliği, Schifanoia'dan farklı olarak, analitik bir sınıflandırmaya olanak sağlar: Bunların hepsi Anadolu halılarıdır, bazılarında "seccade deseni" adı verilen sıra dışı bir desen bulunur.[23] Buna göre, gerçek modellerin yakında ve gözlenebilir olması gerekiyordu. Böylece Magripli Sabadino'ya dönüyoruz ve onun eksiksiz kimliğine ilişkin sorular çıkıyor ortaya. Müslüman mıydı? Yerleşik durumu –işlik, evler, Luigi ve Michele adında çocuklar– bu konuda fikir yürütmemizi güçleştiriyor. Belki Şarklı bir Hıristiyan, Mısırlı bir Kıptiydi. Belki de Akdeniz'i adım adım –Kahire, Venedik, Ferrara– aştıktan sonra Hıristiyanlığa (ya da Latin Hıristiyanlığına) geçmişti... Sabadino ne yazık ki salt bir ad olarak yüzeye çıkıp orada duruyor: Teknik becerisinin ötesinde, neredeyse onunla ilgili her şey elimizden kaçıp gidiyor. Ama biliyoruz ki, 1480'e doğru, bu Hıristiyan taşrada, Mısırlı bir tacirin işlettiği bir halı atölyesi vardı. Bir ikincisini görmek için 500 yıl daha ve bir başka göç ve melezleşme dalgasını beklemek gerekecekti.

---

1 Krş. G. Nori, "La corte itinerante. II pellegrinaggio di Niccolò III in Terrasanta", *La corte e lo spazio: Ferrara estense* içinde, yay. haz. G. Papagno ve A. Quondam, Roma, 1982, s. 233-246; S. Mazzi, *Oltre Vorizzonte. In viaggio nel Medioevo*, Torino, 1997, s. 121; A. Samaritani, *Pellegrinaggi, crociate, giubilei ferraresi. Secoli XI-XVI*, Ferrara, 2000, s. 77-81, 97-101; V. Scapoli, "II pellegrinaggio quattrocentesco in Terrasanta: il viaggio di Niccolò III a Gerusalemme", *Deputazione provinciale ferrar ese di Storia patria. Atti e memorie*, Seri IV, XVI (2000), s. 55-103; F. Cardini, *In Terrasanta. Pellegrini italiani tra Medioevo e prima etá moderna*, Bologna, 2002, s. 249-253.

İncelikli bir yeniden okuma için bkz. M. Donattini, "Cultura geográfica ferrarese del Rinascimento", *Storia di Ferrara,* VI, *II Rinascimento. Situazioni e personaggi* içinde, yay. haz. A. Prosperi, Ferrara, 2000, s. 412-415.

2 Bu konuda artık şu yapıtta kapsamlı belgeler vardır: A. Stouraiti, *La Grecia nelle raccolte della Fondazione Querini Stampalia*, Venedik, 2000.

3 G. Ghinassi (yay. haz.), "Viaggio a Gerusalemme di Niccolò da Este descritto da Luchino dal Campo", *Miscellanea di opuscoli inediti o rari dei secoli XIV e XV. Prose,* I içinde, Torino, 1861, s. 112-115, 118,120-122, 126-129.

4 Krş. I. Sachs, "Selvaggio/barbaro/civilizzato", *Enciclopedia Einaudi* XII içinde, Torino, 1981, s. 676.

5 Krş. T. Hampton, "Turkish Dogs': Rabelais, Erasmus and the Rhetoric of Alterity", *Representations,* 41,1993, s. 58-82 (özellikle s. 67); ayrıca şu yazıdaki açıklamalara bkz. N. Z. Davis, "Cannibalism and Knowledge", *Historein. A Review of the Past and Other Stories,* II (2000), s. 16-18.

6 G. Ghinassi (yay. haz.), "Viaggio...", *age,* s. 133-134,138, 141. Krş. S. Matarrese, "Cultura volgare a corte all'época del Concilio", *Ferrara e il Concilio. 1438-1439* içinde, yay. haz. P. Castelli, Ferrara, 1989, s. 62-63.

7 Krş. O. Niccoli, *La vita religiosa nell'Italia moderna. Secoli XV-XVIII,* Roma, 1998, s. 165.

8 Krş. F. Cardini, "II Concilio e la crociata" ve G. Spedale, "1438: Ferrara sede di Concilio. Ragioni e interrogativi di una scelta", yukarıda anılan *Ferrara e il Concilio* içinde, yay. haz. P. Castelli, s. 3-13, 15-24.

9 Krş. D. Seragnoli, "Visioni di spettacolo ai tempi del Concilio", yukarıda anılan *Ferrara e il Concilio* içinde, yay. haz. P. Castelli, s. 49.

10 E. S. Piccolomini (Papa II. Pius), *I commentarii,* yay. haz. L. Totaro, Milano, 1984, s. 30-31.

11 Krş. G. Campori, *Raccolta di cataloghi ed inventarii inediti,* Modena, 1870, s. 34.

12 Krş. C. Ginzburg, *Indagini su Piero,* Torino, 1994, s. 35-37, 41-42, 59-60, 82-84; Olivato, "'La principessa di Trebisonda'. Per un ritratto di Pisanello", yukarıda anılan *Ferrara e il Concilio* içinde, yay. haz. P. Castelli, s. 193-211.

13 Krş. T. J. Tuohy, *Herculean Ferrara. Ercole d'Este and the Invention of a Ducal Capital,* Cambridge, 1996.

14 Krş. G. Padovani, *Pietro Benvenuto degli Ordini nel V Centenario della morte (1483-1983)*, Ferrara, 1983, s. 19-20; M. Folin, *Rinascimento estense. Política, cultura, istituzioni di un antico Stato italiano,* Roma-Bari, 2001, s. 250-254.

15 Krş. L. Puppi, "Venezia tra Quattrocento e Cinquecento. Da 'nuova Costantinopoli' a 'Roma altera' nel sogno di Gerusalemme", *Le cittá capitali* içinde, yay. haz. C. De Seta, Roma-Bari, 1985, s. 55-66; G. Benzoni, "Venezia come cittâ ulteriore", yukarıda anılan *Ferrara e il Concilio* içinde, yay. haz. P. Castelli, s. 153-180.

16 Krş. A. Lugli, *Guido Mazzoni e la rinascita della terracotta nel Quattrocento,* Torino, 1990, s. 113, 325-327.

17 Krş. A. M. Voci, *Ilfiglio prediletto del papa: Alessandro VI, il duca di Gandia e la Pietâ di Michelangelo in Vaticano,* Roma, 2001, s. 55-59.

18 Krş. M. Molteni, *Ercole de' Roberti,* Ferrara, 1995, s. 57-83, 138-148, 160-166.

19 Krş. A. Boralevi, "I tappeti", *Atlante di Schifanoia* içinde, yay. haz. R. Varese, Ferrara-Modena, 1989, s. 217-220.

20 Krş. J. Millis, *Carpets in Paintings,* Londra, 1983.

21 Kervanlardan S. Anselmi, *Mercanti, corsari, disperati e streghe,* Bologna, 2000, s. 103-110'da söz edilir.

22 Krş. G. Campori, "L'arazzeria estense", *Atti e memorie delle RR. Deputazioni di storia patria per le provincie modenesi e parmensi,* VIII (1876), s. 427-428, 465; A. Venturi, "Le arti minori a Ferrara nella fine del sec. XV. L'arazzeria", *Uarte,* XII (1909), s. 207-210.

23 Krş. A. Boralevi, *"I tappeti", age,* s. 220.

bölüm **iki**

LEVANT'TAN HABERLER, ÖNGÖRÜLER VE MUCİZELER

KONSTANTİNOPOLİS, İSTANBUL

Ferrara'da denenen kiliseler birliği gerçekleşmedi; Batı harekete geçmedi ve Konstantinopolis, uzun süreden beri öngörüldüğü gibi, Türkler tarafından fethedildi. Haberin duyulmasıyla panik Avrupa'da her yere yayıldı. Ferrara'da bu panik, konsilde tanıdıkları insanların ölmüş, kılı kırk yaran beyinlerin göçüp gitmiş olduğu düşüncesiyle herhalde özel bir yoğunlukla yaşanmıştır. Aradan yalnızca on beş yıl geçmişti ve imparatorun, patriklerin, Bizanslı âlimlerin anısı henüz silinmemiş olsa gerekti. Yıkım karşısındaki yakınma selinde, adı bilinmeyen Ferraralı bir kronik yazarı düşüncelerini şöyle dile getiriyordu:

> 1453 yılı, 29 Mayıs günü, Konstantinopolis'i kuşatmak için şehrin çevresini sarmış üç yüz bin kişilik Türk ordusu şehri zorla ele geçirdiğinde, Büyük Türk oradaki otuz bin insana zulmetti. Ve Türkler ertesi gün, Cenevizlilerin bulunduğu kaleyi [Pera] ele geçirdiler. Kaleyi buyruğu altına alan Türk, Konstantinopolis imparatoruyla başka birçok senyör ve şövalyenin başını kestirtip insanları öldürerek büyük bir acımasızlık sergiledi.[1]

Doğu'nun ana şehrinin ele geçirilmesi ve Boğaziçi'ne yerleştirilmiş İtalyan deniz güçlerinin küçük düşürülmesi sonucu, pek çok kimsede

Hıristiyanlığın sonunun yakın olduğunu kanısı uyandı. İncil'in Vahiy kitabındaki kızıl at, yıkım savaşı meleği, Avrupalıların zihninde daha çok Türk giysisine bürünmüş olarak beliriverdi; Türk, günahkâr Hıristiyanlardan Tanrı'nın intikamını alan kişi olarak da yorumlandı.[2] Bununla birlikte, "Türk vergisi"nin ve bazı başka dertlerin dayatılmasından çekinen Dük Borso d'Este kendini bu işin dışında görmeyi yeğledi. II. Pius'un Mantova meclisinden sonra Ferrara'ya gelip savunduğu Haçlı Seferi fikrini 1459'da bir yana bıraktı; 1464'te de, papanın Ancona'daki ölümünün kesintiye uğrattığı toplu bir seferle ilgili olarak, iki Venedik kadırgasının donatım giderlerini karşılamakla yetindi.[3] Diplomasi çıkmaza girdi, ama Borso sorumluluktan kaçmayı sürdürdü; Sforza'ların sözcüsünün aktardığı Macar cephesi haberleri bile onu ikna etmeye yetmedi: Bu haberlere göre, Fatih Sultan Mehmed Sofya'ya ulaşmıştı bile ve Sırbistan'la Macaristan'ı işgal etmek üzereydi.

1474 yılında Venedik, Floransa, Milano ve I. Ercole d'Este'nin onayladıkları Osmanlı karşıtı ortak güç de kâğıt üzerinde kaldı. Ancak 1480'de Türklerin Otranto'yu fethi gerçek bir savunma ittifakının doğmasını sağladı; bu ittifaka, Venedik dışında Ferrara'yla birlikte bütün İtalyan devletleri katılıyordu. Öte yandan, Doğu'da zaafları olan cumhuriyet [Venedik], Türklerle artık her yerde çok iyi bilinen, kaçınılmaz belirsizlikleri olan iki yönlü bir politika yürütüyordu.[4] Hac yolcusu Marki III. Niccolò d'Este'nin evlilik dışı kızı, Mirandola'nın yöneticisi Bianca Maria, 1476'da Venedik Tersanesi'ni ziyaret etti ve görüşünü belirtmekten geri durmadı. "Güzel," dedi Bianca, ama yararsız, çünkü Macaristan'ı "inancımız uğruna Türklere karşı savunma"ya yaramıyor. İtalyan güçleri aralarında anlaşırlarsa, diye karşılık verdi bundan alınan Venedikliler, biz her zaman hazırız. Ama Yunan ve Latin edebiyatını çok iyi bilen, güçlü ve soylu kadın onları şu sözlerle susturdu: "Siz Konstantinopolis'te de böyle yaptınız; yardım etmek istemediniz ve şehir Türklerin eline geçti."[5]

Bu gerilim ve kargaşa beklentisi atmosferinde, gene de kişisel temaslar ve kültürel alışverişler kesintiye uğramadı. Ferrara'da Doğu'ya duyulan ilk ilgiden söz etmiştik; ancak tersi yönde hareketler de oldu. 1478'de Costanzo adlı bir usta, bir "ressam," Napoli Kralı Aragonlu I. Ferdinando tarafından İstanbul'a gönderildi. Uzun süre Ferrara'da yaşadığı ve burada evlendiği için Costanzo'ya "da Ferrara" ["Ferraralı"] deniyordu. O aylarda, Venedik senyörlüğünün izin verdiği Gentile Bellini, bugün Londra'daki National

Gallery'de bulunan ünlü Fatih Sultan Mehmed portresi üzerinde çalışıyordu. Costanzo da Ferrara'ya gelince, o da başka sanat eserleri verdi. Bu eserlerden günümüze yalnızca 1481 tarihli güzel bir madalyon kalmıştır; burada yaşlı sultanı profilden ve atına binmiş olarak görürüz: Büyük bir olasılıkla, Fatih'in resmedildiği madalyonlardan aslına en sadık ve en başarılı olanıdır bu. Napoli'deki Este hanedanı sözcüsü 1485'de Dük I. Ercole'ye yazdığı mektupta, Costanzo'nun İstanbul'daki başarılarını kesinleştiriyordu: "Yıllarca orada kaldı ve onu şövalye de yapan Büyük Türk tarafından iyi muamele gördü."[6] Bu bağlamda "şövalye"nin ne anlama geldiğini bilemiyoruz. Bu arada, ressam Costanzo, Müslüman sultanın insan bedeninin resmedilmesine yönelik engin tutkusunu daha da körüklemişti. Hükümdarın diğer nitelikleriyle (kutsal emanetlere tapınma, Meryem Ana'ya büyük saygı) birlikte bu tutku, onunla ilgili olası bir din değiştirme efsanesinin yayılmasına yol açtı; papanın Hıristiyanların imparatorunu kutsaması, bu efsanevi din değiştirmeye bir karşı-denge oluşturmuştur.[7]

RUHLARIN SESİ

Her karşıtlığın farklı gerçeklik ve hayal düzlemlerinde etkileri olur. Elbette, bizimki, gerçeklik düzleminde bir cephe gerisidir; ama o çağı boş inanlara dayalı hesaplarla, teratolojik saplantılarla ve yeniden doğuş umutlarıyla çepeçevre saran hayal düzleminde –özellikle, bu düzlemin özgül biçimi kehanette– bir ön cephe sayılır. Astrolojinin destekçisi ve doymak bilmez tüketicileri olan saray ve üniversitenin desteği sayesinde, Ferrara astrolojisi İtalya'da öncelikli bir konumda bulunuyor ve bu yolla, diplomatik çabalara ve savaşçı söylemlere kehanet dalgaları eşlik ediyordu. 15. yüzyılın doksanlı yıllarında, Ferraralı hekim Carlo Sosenna, kesin bir dille ona geleceği ve uzaktaki haberleri ileten bir ruhu *(diabolus)* tutsak aldığını söylüyordu. I. Ercole d'Este, siyasal olaylar ve hasımların düzenleri hakkında tutsak melekten bilgi almak için sık sık Sosenna'ya gidiyordu; öte yandan, saraydaki ermiş kadınların sergiledikleri de (yara izleri, iştah yitimleri, gaipten gelen sesler) dahil olmak üzere, mucizevi olguların dük üzerinde yarattığı çekici etki bilinmektedir.[8] Ruh çağırma işinin somut olarak nasıl yapıldığını daha iyi bilmek isterdik. Sonuçta, 1494'te bu ruh, daha sonra kulaktan kulağa yayılan siyasi nitelikli bir öngörüde bulundu. Değişik açılardan Fransa, papa ve Venedik'i içine alan bu öngörüde

Venedik'in yıkımı öngörülüyordu, bu da komşu güçle sürekli çatışma halinde olan dükün canına minnetti. Ayrıca, Balkanlar'da Türk fetihlerinin olacağı, imparatorun çok geçmeden bu yerleri kurtaracağı bildiriliyordu. Sosenna hermetik geleneğe bağlıydı; ama kehaneti, o günün gerçeğiyle (Türklerin ilerlemesi) dinsel arzuların (Hıristiyanların karşı saldırısı) bir karışımından başka bir şey değildi.[9]

Ne var ki, kıta ölçeğinde en ünlü Ferrara kehanet metni bir başkasıdır: *De eversione Europae prognosticon* [Avrupa'nın Yıkımına İlişkin Öngörü]. Ortaçağ Gioacchino da Fiore geleneği çizgisinin bir devamı olan ve Macaristan Kralı Mâtyâs Corvin'e seslenen bu metnin yazarı, Ferrara'da tıp ve sanat doktoru olan astrolog Antonio Arquato'ydu. Şehirde, 16. yüzyılın ortasında yazar hâlâ anımsanıyordu: Soluk benizli, dağınık saçlı ve insanda acıma hissi uyandıran bir adammış, şehir sakinlerinin sessiz hayranlığı arasında yollarda başı öne eğik dolaşırmış.[10] Arquato'nun metninin birinci basımı ancak 1534'te yapılmıştır, ama öngörünün 1480'de dile getirildiği belirtiliyordu ve bu durum akla yatkın görünüyor. Metin, bütün Avrupa için birçok talihsizlik ve yıkımdan sonra, "Muhammed mezhebi"nin sonunun geleceğini ve dünyanın, imparatorun asası altında Hıristiyanlığa geçeceğini bildiriyordu.[11] Yıldızların güvence altına aldığı her şeyin 16. yüzyılın kırklı yıllarında gerçekleşmesi gerekiyordu; bu yüzden sonraki basımlarda tarih sınırı adım adım ileri alınmıştır. Bu yetmiyormuş gibi, Reformcu propaganda, Luther'in gelişinin ve Roma'nın yağmalanmasının önceden bildirildiğini de bu metinde okumak istemiştir.[12]

Ama katı gerçeklik, eskatolojik coşkulara ve avutucu düşüncelere boyun eğmiyordu. Bu yüzden, 1481'de, Ferraralı kronik yazarı Bemardino Zambotti rahat bir soluk alıyordu. Otranto hâlâ Türklerin elindeydi, ama bu arada Hıristiyan âleminin korkulu rüyası "büyük Osmanlı" II. Mehmed ölmüştü:

> 3 Haziran Pazar sabahı. Kazanılan zaferin sevinciyle kadiri mutlak Tanrı'ya hamd etmek için alaylar düzenlendi, ateşler ve şenlik ateşleri yakıldı: Aldığımız mektuplara göre, Türk, büyük Osmanlı, 3 Mart günü ölmüş. Onun ölümü yüzünden meşru ve gayri meşru çocukları ihtilaf halindelermiş. Bu haberin Hıristiyanlar için iyi olması gerektiği düşünülüyor, en çok da Otranto toprağı için: Napoli krallığındaki bu yeri aylardır Türkler ellerinde tutuyorlar.

Roma, Napoli, Venedik, Bologna, bütün İtalya, en kötü dönemin sona erdiğinden emin olarak bayram etti. Gerçekten de, sultanın ölümünün ve tahtın vârisleri Bayezid ile Cem Sultan arasındaki rekabetin sağladığı avantajlarla Otranto'nun geri alınması olanaklı hale geldi. Aragon Kralı Ferdinando'nun, damadı I. Ercole d'Este'ye ilettiği bu geri alma haberi, Ferrara'da büyük sevinç gösterilerine yol açtı:

> 16 [Eylül] Pazar günü, saat 18. Majesteleri Kral Ferdinando'nun damadı ekselansları dükümüze ve kızı saygıdeğer Eleanor'a gönderdiği mektupla kesinlik kazanan habere göre, majesteleri geçen yıl ağustos ayının başlarında Türk'ün eline geçmiş olan kıyı şehri Otranto'yu Türklerin elinden geri almış. Bunun üzerine şenlik çanları çaldı ve gece gündüz tüfek ve top atışlarıyla şenlik yapıldı, ertesi gün de meydanın ortasında meşalelerle alay töreni düzenlendi ve Hıristiyan inancına bağışladığı bunca lütuf için Tanrı'ya şükredildi. Türklerin, geçen mart ayında ölen Türk'ün ölümü nedeniyle yardım alamayacaklarını duyarak, antlaşmalar ve uzlaşma yoluyla geri çekildikleri belirtiliyor.[13]

İTALYA'DAKİ TÜRK

Şimdi hanedan çarkları bütün hızıyla dönmekte ve Ferrara'yı, coğrafi açıdan dışarıda kalsa da, büyük haberlerin dolaşımı içine sokmaktadır. Kronik yazarları, saraya sürekli olarak gelen resmi iletiler sayesinde Akdeniz'deki hesaplaşmanın aşamalarını hemen kayda geçirmektedirler. Öyleyse, onların sayfalarını karıştırmaya, kısmen yerel lehçeyle kaleme aldıkları zengin anlatımı izlemeye çalışalım. 1477 güzü: İlk kez Türk tehdidi kuzeyden, Carniola ve Istria'dan, İtalya'ya yönelir ve kuşatılma duygusu keskinleşir. Venedikli paralı askerlerin yeterince koruyamadıkları Friuli boyunca Boşnak sipahilerin yıkıcı akınlarının olduğu andır bu:

> Her yere yayılan habere göre (...) Udine adlı bir şehirde, Türkler Hıristiyanlara saldırıp büyük bir bölümünü katletmişler. Türkler kaçmak istiyormuş gibi davranıp başka güçlerle geri dönmüş ve doğrudan Hıristiyanlara saldırmışlar.

Üç yıl sonra sıra, "aç ve susuz kalan" ama maddi ve manevi yardımlarla kurtarılan Rodos'a gelmişti: Ablukayı zorlayan "yiyecek ve insan yüklü büyük bir gemi"; papanın bağışladığı para ve bağışlardı; son olarak da "Rodoslulara, surların bir kısmını yıkmış olan Türklere karşı savaşırlarken, surların üzerinde Aziz Yuhanna'nın göründüğü söyleniyor." 1489'da, II. Bayezid'in "düşman" kardeşi Cem'in büyük yankılarla Roma'ya gelişi söz konusuydu: Papa "onu kucakladı" ve Cem Sultan'ın üzerinden hayata geçirilmesi planlanan siyasi manevralar nedeniyle "ona büyük bir saygı gösterildi." Doğal olarak, padişah da boş oturmadı, Cem'in peşine hafiyeler ve kiralık katiller saldı;[14] böylece Ferrara da bir biçimde işin içine girmiş oldu. Ertesi yıl, "Roma'dan" gelen bazı "mektuplar," papanın "Magrino adlı birini" –Marino Castagna– katlettirdiğini bildiriyordu. Castagna "daha önce Dük Borso'nun hizmetlisiydi"; bir başka deyişle Este ahırlarında görevliydi. Tedbirsiz davranarak, Padova'dan nefis bir Türk atıyla –seyislik uğraşı sırasında hep hayranlık duyduğu atlardan biriyle– kasıla kasıla geçmiş, bunun "önemli bir iş için kendisine gerekli olduğunu" söylemişti. Ama Padova senyörü ondan daha kurnazdı; kuşkuya kapılıp, bu kişinin "papanın Roma'da tuttuğu Türk'ü öldürmek" istediğini, "Büyük Türk tarafından gönderilmiş" olduğunu öğrenmiş ve zavallı "Magrino"yu papaya teslim etmişti.

Hafiyelik vakası kayda geçirildikten sonra, Türk'ün "büyük bir çaba ve acımasızlıkla" aldığı Venedik'in "pek muhkem" mevkii İnebahtı'nın düşüşüyle, ilgi, 1499'da Levant'a döndü. Hemen sonra sıra, "silahlı güçler, topçu sınıfları ve siperlerle donatılmış" olmasına karşın, "çok büyük ve çok acımasız bir kıyım ve 20.000 Hıristiyanın öldürülmesiyle" sonuçlanacak şekilde bombalanan Mora'daki Modon'a geldi. Burada, kronik yazarı, kayıpları saydıktan sonra, bir bitkinlik hissine kapılır: "Hepimiz inançsızların eline düşmeyelim [...] ve onlar daha fazla ilerlemesinler; Hıristiyanlık için en büyük tehlike olur bu." Durum hiç de böyle değildi, ilerlemeye devam ediyorlardı. 1500'de, güçsüz "Venediklilerin aleyhine" Friuli'de "çok güçlü" yeni Türk tehditleri belirdi. Ertesi yıl "Hıristiyanların aleyhine ilerlemiş ve her an ilerlemekte olan Türk'e karşı girişimde bulunmak için" bir Hıristiyan birliğinin kurulmasına çalışılmıştır.[15] Ve bu öykü bu minval üzere, aralıksız, bitimsiz sürüp gider. Yurttaşı tarihçiden daha az umutsuz olmayan Ludovico Ariosto kendine şunu soracaktır: "Niçin İstanbul ve dünyanın / en iyi kesimi pis Türk'ün elinde?"[16]

O yıllarda, "mutlu" sonunu yukarıda okuduğumuz Otranto sorunu her şeye egemendi. Daha en baştan, 1480'den başlayarak, Otranto çok önemli görülüyordu, çünkü bütün İtalya, bu köprübaşı mevziinden "inançsız ve çok kötü ... Türklerin eli"ne düşme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. İlk "kötü haberler"e göre, "güçlü bir deniz donanması" gelmiş, şehir sakinleri katledilmiş, "yurda saldırılar" olmuştu. Hıristiyan hükümdarlar arasında diplomatik anlaşmalar imzalandı; bunların sonucu Ferrara halkına "borazan sesiyle" duyuruldu: "İnancın korunması ve Otranto'yu ele geçiren Türk'ün yok edilmesi amacıyla kurulan birlik halka bildirildi." Askeri harekâtlar kaygıyla izleniyordu. Bir günde "pek çok Türk," ama aynı zamanda "400'den fazla Hıristiyan ölmüş"tü. Sonra bir paşa yakalanmış ve Dük I. Ercole bunu "resmi bildiri yoluyla halka" duyurmak istemiş, duyuruyu "sevinçten meydanda yakılan ateşler ve şenlik ateşleri" izlemişti. Halkın morali yerine gelince, savaş giderlerine katkıda bulunanlar için çıkarılan endüljans fermanı resmen duyurulmuştu, kronik yazarı da, "İsa'nın merhametini gösteren mührün basılı olduğu oğlak derisinden papalık belgesi"ne sahip olmak istemiş; bu amaçla 17 paralık küçük tutarı ödemiş; sonra "günah çıkararak günahlarından arınmış" ve "bütün günahları"ndan kurtulmuştur: Türklerin de bazı yararları oluyordu.[17]

Bir ana sahne, destan kahramanlarıyla yakın bir buluşma eksikti ve diplomatik ittifaklarla dük hanedanından soylu akrabalar bunu mümkün kıldı. Türkler Otranto'dan uzaklaştırıldıktan sonra, Ferrara'ya şehrin kurtarıcısı, Napoli kralının oğlu ve I. Ercole d'Este'nin eşi Düşes Eleanor'un kardeşi Calabria Dükü Alfonso geldi. Alfonso bir kahraman olarak ünlüydü ve kişiliği Matteo Maria Boiardo'yu da etkilemiş, şair ona minnet dizeleri adamak istemişti: "İtalya'yı Türklerden koruduğu için / yiğitliği ve cesurluğuyla."[18] Alfonso düklük teknesiyle, 14 Ocak 1483'te, elçiler, yüksek rütbeli din adamları ve soylular arasında, bir hükümdara yaraşır şekilde şehre girdi; bu arada sessizliği bozma görevi *"Calabria* diye bağıran yaklaşık 500 çocuk"a düşmüştü. Sonra ilginç ve biraz gizemli bir olay oldu. Alfonso, yanında 500 Türk taşıyordu. Onları Otranto'da yakalamış ve Ferrara'nın Polesine'de Venedik'e karşı sürdürdüğü savaş için hizmetine almıştı. Askeri durumun öneminden ötürü, "bu bütün halka büyük bir avuntu kaynağı oldu." Venedik, sömürgeci imparatorluğunun

kaynaklarından yararlanarak, yabanıl *stradiotto*'ları –Ferrara'nın çevresinde ortalığı kasıp kavuran atlı Arnavut askerlerini– savaş düzenine sokuyordu.[19] Herkes Hıristiyan değildi ya da belli belirsiz Hıristiyandı, bu yüzden de Türklerin kullanılması, kötülüğe kötülükle karşı koymanın uygun bir biçimi gibi göründü.

Calabria dükü, Este topraklarındaki berkitmeleri, topları, savunma donanımını denetlemeye çıktı. Gerçekten de, genel kanıya göre, Ferrara'nın düşüşü ve Po'nun denetimi Venedik'e İtalya üzerinde egemenlik sağlayacaktı.[20] Ama dükün olmadığı bir sırada, 20 Ocak'ta, toparlanması olanaksız bir şey gerçekleşti: "Bu gece, Otranto'dan gelmiş olan Türklerden üç yüzü firar etti." İki kol halinde, surların kuzeyinde bulunan Estelerin Barco avlağını geçip, yakındaki Venedik kampına gittiler. Son derece görgülü davranarak gerekçelerini sunmaktan da geri kalmadılar: Kronik yazarı, "Bunu, söylediklerine göre, gemiye binip evlerine gitmek için yapmışlar, çocuklarına, yakınlarına ve vatanlarına duydukları aşk yüzünden" diye anlayışla açıklıyor. Yazık, hele "bizzat dükten iyi bir asker aylığı aldıkları..." düşünülürse.[21] O sırada Venedik, Babıâli'yle savaş halinde değildi; aksine, İtalyan düşmanlarına karşı kendini güvenceye almak için yeniden Babıâli'nin dostluğunu kazanmaya çalışıyordu; dolayısıyla, Türk kaçaklara gösterilen iyilikten hemen kendine pay çıkardı. Kaldı ki, Doğu'ya gitmek için Venedik'ten gemiye biniliyordu, bu yüzden de kaçışın duygusal gerekçelerle açıklanmasının kendince bir akla yakınlığı var. Ancak aynı açıklama, halkı yatıştırmak için nabza göre şerbet veren, "korkulan Türkler uzağa gittiler, artık düşman güçler olarak onların saldırısına uğrama riski ortadan kalktı" şeklinde resmi bir bildiri çeşnisi de içermiyor değil.

Ferrara'da Türk askeri birliğinin yarattığı umutlar yok olup gitmiştir ve böyle kalabalık bir Türk topluluğunu yeniden görmek için Avusturya'nın Toskana'ya armağan ettiği kölelerin şehirden geçecekleri 1686'yı beklemek gerekecektir. Calabria dükünün Türkleri Certosa'ya ve başka şehir dışı merkezlere yerleştirdiğini ve onlara pek insaflı davranmadığını –en azından düşman Venediklilere kulak verecek olursak– biliyoruz. Kaçıştan sonra tutum daha kötü bir hal aldı. Türklerden dördü hemen yakalanıp "katledildi"; bir diğeri kaçmaya çalıştı ve idam edildi. Bu noktada, Calabria Dükü Alfonso, artık güvenmediği için, kalanları silahsızlandırdı ve bir muhafız birliğinin gözetiminde "kürek mahkûmu olarak cezalarını

çekmeleri için" Piza'ya gönderdi. Otranto kahramanı bile bu "imansız" savaşçılara boyun eğdirmeyi başaramamıştı ve onları doğal yazgılarına –küreğe– mahkûm etmekten başka yapacağı bir şey kalmıyordu. Türk askerlerinin, kısa bir süre için ve pek de inanmadan müttefiki oldukları bir şehirle ne gibi bir ilişkileri olmuştur? Aslında, çaresiz birer yağmacı şeklindeki tutumları pek de istendiği gibi değildi. Kaldıkları barakaların yakınındaki Borgo dei Leoni'nin boş evlerini, "odunları yakmak ve demirleri almak için" yıktıkları anlaşılıyor.[22] Bu bilgiyi şöyle yorumlamak mümkün: Kilitleri çalmak iyi bir davranış değil, ama tahtaları yakıyor idiyseler, demek ki yakacak odunları yoktu, üstelik ocak ayında... Ne yazık ki, bir bölümünün hemen firar edişi, bir bölümünün de şehirden hemen sürgün edilişi, kalan resmi tarih belgelerinin onaramadığı eksik bir tarih parçasına yol açıyor. Her durumda, Bayezid ile Aragon Kralı Ferdinando arasında "barış antlaşması"nın hükümleri imzalanır imzalanmaz, Napoli'den bir süvari hemen metinle birlikte "mektupları getirdi." Kronik yazarı bunları kopya etmiş, hatta sultanın Napoli kralına yazdığı bir pusulayı ele geçirmiş ve bunu o buluşmanın yarattığı ilginin bir delili olarak baştan sona yazmış; şu da var ki, bu ateşkes Venedik'e karşı savaşta Ferrara'nın dostu Napoli güçlerini Polesine'de serbest bırakıyordu.

Yazılı kaynaklardan ve sözlü anlatılardan, stratejik analizlerin yanı sıra, teselli edici mucizelerin de olduğunu öğreniyoruz. Bunlardan biri, 1495 tarihli olanı, Roma'da Kardinaller Kutsal Kurulu'nda dolaşan bir mektupla doğrulanmaktadır. Olayın kahramanları sultanın özel olarak görevlendirdiği, kim oldukları bilinmeyen 20 kadar kişidir; bu olayda sultana Hıristiyan misyonerlik modeline uygun bir tutum atfedilmektedir. Sultan, "Pek Hıristiyan Fransa kralının, ilk dünya kralı"nın gelişinden korkarak, bu kişileri "vaaz vermek üzere birer birer onun ülkesine" göndermiştir. Görevlilerin Fransa halkını, hiç kimsenin "Muhammed inancını yok edemeyeceği"ne, bu yüzden de "onun inancına bağlı kalıp kuşkuya düşmemeye" ikna etmeleri gerekiyordu. Ama gönderilen bu kişilerin hangisi, beklenmedik bir biçimde, aynı anda, tutum değiştirmişlerdi.

> İnsanlara, bu dönek, köpek Türk'ü bozguna uğratacak şekilde, İsa'nın inancını vaaz etmeye başlayıp (...) Muhammed inancına ve

> Türk'e karşı her şeyi söylediler ve bütün o insanları Hıristiyan inancına gelmeye teşvik ettiler.

Büyük Türk bunu öğrenince, soyunun ve mezhebinin azgınlığını kanıtlayarak, "o vaizleri" yakalatmış "ve söylenenlere bakılırsa, onları diri diri yaktırmış." Kaçınılmaz sonuç şu: "Bunun, Tanrı'nın gerçekleştirdiği büyük bir mucize olduğu düşünülüyor."[23]

"MUHAMMED MEZHEBİ"

Bir süre, İtalya Türklerin hedefi olmaktan çıkmıştır. Buna karşılık, Balkanlar'da 1529'da ilk Viyana kuşatmasıyla doruğuna ulaşacak olan olağanüstü Osmanlı ilerleyişi, yeni tutku sahnelerinin belirmesine yol açmıştır. I. Alfonso d'Este, 1521'de imparator V. Karl'a yazdığı mektupta, Romalı papaların saldırganlığından yakınır: Bu saldırganlık, "Türklerin imparatoruna karşı Hıristiyanları savunmak"[24] yerine, Alfonso'yu tehdit eder hale gelmiştir. Dük, Mirandola'nın savaşçı kadını gibi konuşuyordu, ama yalnızca İtalyan siyasetinin canlı tartışmalarıydı bunlar, çünkü dük hiçbir Haçlı mitine rağbet etmemiştir. Alfonso, büyük bir topçuluk ve balistik uzmanıydı; Venedik, Korfu savunmaları –bu stratejik adada her zaman gözü olan Türklere karşı savunmalar– üzerine önerilerini almak için ona danışıyordu.[25] Bununla birlikte, ihtiyatlı birisi olarak, 1526'daki "kıt mahsul"den sonra, her nerede bulunuyorsa, buğday aramıştı: "Puglia'da, Almanya'da, hatta Türkiye'de."[26] Ne gibi sonuçlar elde ettiğini bilemiyoruz, açlığın her tür engeli yıktığını anlıyoruz yalnızca. Ve 1530'da Alfonso Venedik'te Türk elçisi Hüseyin'le görüşme talebinde bulundu.[27]

Türkler, İtalya toprağından püskürtülmüş olmalarına rağmen, kaygı yaratmaya devam ediyorlardı. 1537'de, I. Alfonso'nun ardılı II. Ercole d'Este'ye sıradan sayılamayacak bir kitapçık ithaf edildi. "Kuzey Afrika asıllı, artık Tanrı'nın esirgemesi sayesinde Hıristiyan ve rahip" olan İspanyol Juan Andrés'in bir metninin, *Confusión de la secta mahomética y del Alcoran*'ın [Muhammed Mezhebinin ve Kuran'ın Tutarsızlığı] İtalyanca çevirişiydi bu. Venedik'te imparatorluk elçiliğinin sekreteri ve Aretino'yla Tiziano'nun dostu olan çevirmen Domingo de Gaztelu, ithafına gerekçe olarak Ercole'nin Hıristiyan hükümdarın prototipi olmasını gösteriyordu. "Hıristiyanlık cumhuriyetini günden güne büyültmektedir," öte yandan

"sarayı ve kusursuz saltanatı, kutsal dinin [pek çok yerden sürülmüş] âlimlerinin en yüce erdemlerinin yuvasıdır"; hükümdar "ikna" ve "bol ödemeler" yoluyla bu âlimleri teşvik etmektedir. Dalkavukluk apaçık, ama biraz ihtiyatsızdı, çünkü o ideal sarayda önceki yıl ciddi siyasal-dinsel sonuçlara yol açacak bir skandal patlak vermişti: II. Ercole'nin eşi Renée de France'ın Kalvenci heretikliği. Ama şimdilik, iktidarın kapalı kapıları dışında, bunun farkına varılmıyormuş gibi davranılıyordu. "Muhammed mezhebinin bir tür Kutsal Kitap'ı olan Kuran'ın tutarsızlığını ele alan eser, İslamı yoldan çıkmış bir Hıristiyan mezhebi olarak gören dönemin egemen yorumuna bağlı kalarak, katı, polemikçi bir yaklaşımla yazılmıştı.[28] Kuran filolojisinden habersiz olmayan yazar, "nasıl, ne yolla ve nerede o sahte mezhebin başladığını, ayrıca nasıl bu denli büyüdüğünü" betimliyor, din değiştirmiş kişilere özgü hınç duygusuyla "Muhammed'in doğum, yaşam ve ölümü"nü anlatıyordu; bütün bunları "inançlıların yararı ve inançlarının pekiştirilmesi için ve sözü edilen mezhebe bağlı inançsızlar din değiştirsinler diye" yapıyordu.[29]

II. Ercole, kitabın ona ithaf edilmesine tepkisiz kalmış görünüyor; ithaf, geleneksel, saraylı bir jest –hükümdara sunulan pek çok jestten biri– olarak görülmüş olsa gerek. Kitlesel din değiştirme ve ideolojik savaş düzeneklerine yönelik övgüler, yerel ölçekte, gölgede kalmaya devam etmiştir. Buna karşılık, Ercole siyasetine ilişkin başka veriler, çok daha özlü veriler, günümüze ulaşmıştır. Aynı yıllarda dük, Anvers ve İtalya –ya da Venedik veya Ferrara– yoluyla daha konuksever Türk imparatorluğuna kaçan İspanyol ve Portekiz Yahudilerine engel olmuyordu. Ve böylece, Ferrara'da oturan Yahudiler, kardeşleri için rahatlıkla Ancona'dan Ragusa'ya ve Osmanlı egemenliğindeki Balkanlar'a kurtuluş yolculukları düzenliyorlardı.[30] Bu güzergâhların açıkça bilinmesi, sonunda saray ortamında sürtüşmelere yol açtı. 1558'de, II. Ercole'nin küçük oğlu Luigi, öfkeli babasına hiçbir biçimde Fransa'dan Ferrara'ya dönme niyetinin olmadığını, bu şehirden hoşlanmadığını bildiriyor; "elinden başka bir şey gelmezse, Türkiye'ye" kaçmayı yeğleyeceğini bildiriyordu.[31] Örtülü bir dinden dönme tehdidi mi bu? Şu var ki, delikanlı amacına ulaşmış ve Fransa'da kalmıştır: Yahudileri koruyan, bünyesinde zaten Kalvenci bir kadını barındıran bir hanedanda dininden dönmüş birisi çok fazla olurdu. Sonuçta, ebedi Türk paradoksuyla, Türkün ebedi çekiciliğiyle karşılaşıyoruz burada.

Bu arada, zihinler dinlenmiyor ve İtalya'da Türklerle savaşları konu alan sekizlik kıtalarla yazılmış halk şiirleri tufanı patlak veriyordu. Bunlar arasında, Marco Bandarini'nin, Ferrara'da adı bilinmeyen bir yayıncı tarafından yayınlanan şiiri de vardı. Şiirin yazılmasına, korsan Barbaros Hayreddin'in 1539'da Dalmaçya'daki Venedik kalesi Kotor'u fethetmeye yönelik başarısız girişimi vesile olmuştu ("Bu, o acımasız ve amansız Barbaros'tur / zavallı bir nefer, alçak bir korsan iken / günümüzde Cezayir kralı olan").[32] Henüz Venedik Körfezi olarak adlandırılan Adriyatik de daha güvenli değildi: Rum Barbaros gibi bir Hıristiyan dönmenin saldırısına maruz kalıyordu. Kançılaryalar tehlike işareti veriyor, halk kültürü de kendine özgü dille tepki gösteriyordu. Ama o dönemin olaylarının sanatsal yankısı bununla bitmiyordu. Türklere ilişkin algılamaya –daha doğrusu, Türklere ilişkin fantastik imgeye– yön veren Ariosto'nun fantastik dünyası kimi zaman bambaşka bir kültür düzeyindeydi. Dük I. Alfonso'nun isteği üzerine, Dosso Dossi bir yağlıboya tablo yapmıştı; bugün Roma'daki Galleria Borghese'de bulunan bu tabloda, *Orlando Furioso*'nun iyi büyücüsü Melissa resmedilir (Resim 6, s. 163). Bazıları resimdeki figürün Kirke olduğunu söylese de, yıl 1516 olsa gerektir. Bu egzotik atmosferde, büyücü kadın bütün görkemiyle, Şark'a, belli belirsiz biçimde Türklere öykünen giysileri ve saç biçimiyle resme egemendir...[33]

Şiirden bilime geçtiğimizde, yüzyılın ortasında bir başka entelektüel deneyimle, Ferraralı soylu Alessandro Sardi'nin karşılaştırmalı etnografyasıyla karşılaşırız. Aslına bakılırsa, öncelikle pedagojik amaçlar güden bir bilgi birikimi için –ilerlemeleri ve geriye gitmeleri saptamak amacıyla Eski Yunan-Roma'nın kurumlarıyla günün kurumlarını karşılaştırmak– bu tanım biraz fazla cömerttir. Burada karşılaştırma, kültürel görecilik anlamına gelmez ve öyle olduğunu öne sürmek aşırı bir tutum olacaktır; aksi takdirde, Montaigne'in niçin bu kadar ünlü olduğunu, çağdaşı Sardi'nin ise neden bu kadar az bilindiğini anlamamız olanaksız hale gelir. Ama hiç olmazsa keşiflerden önceki dünyanın koordinatları kavramına rastlarız ve uzak halklara yönelik ilgi kanalları kendini gösterir. Bu "halkların görenekleri ve din törenleri" geçidinde, ilgi, aynı anda ötekiliğin ve yakınlığın, yabancılık ve aşinalığın paradigması olan Türklere de yönelmiştir. Özellikle Osmanlıların cenaze törenleri Sardi'nin ilgisini

çeker; araştırmacı burada antikçağın törenleriyle süreklilik öğeleri keşfeder gibidir ("ölüleri şehrin dışına gömüyorlar").[34] Yirmi yıl kadar önce, bir başka Ferraralı, hümanist Lelio Gregorio Giraldi bundan söz etmişti. Seçkin bir ölüm bilimci olan, eski ve yeni cenaze törenleri üzerine bir inceleme yazan Giraldi, Osmanlı mezarlarının biçimini, cesetlerin taşınma biçimini ("bizim gibi ayaklarından değil, başından"), cenaze alaylarını, yasın dışavurulma şekillerini, çiçeklerin kullanılmasını betimlemiş, bütün bunları büyük bir ustalık ve saygıyla yapmıştı.[35] Belli ki, taşrada da, Türklere yönelik ilgi artık değişik kaynaklardan yararlanıyor, gerçek nesnelerden gelişkin fikirlere, başıboş hayallerden tanıma girişimlerine uzanıyordu.

---

1 *Diario ferrarese dall'anno 1409 sino al 1502 di autori incerti,* yay. haz. G. Pardi, Bologna, 1928-33, s. 37.

2 Krş. C. A. Patrides, "'The Bloody and Cruell Turke'. The Background of a Renaissance Commonplace", *Studies in the Renaissance,* X (1963), s. 126-135; A Cunningham ve O. P. Grell, *The Four Horsemen of the Apocalypse. Religion, War, Famine and Death in Reformation Europe,* Cambridge, 2000, s. 92-114, 137-151.

3 Krş. K. M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571),* II, Philadelphia, 1978, s. 231-270.

4 Krş. F. Babinger, *Maometto il Conquistatore e il suo tempo,* İtalyanca çeviri, Torino, 1967, s. 175, 211-212, 362-363, 428-429, 443-447 [Türkçe çeviri: *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı,* çev. Dost Körpe (İstanbul: Oğlak, 2003)].

5 U. Caleffmi, *Diario (1471-1494),* der. ve yay. haz. G. Pardi, I, Ferrara, 1938, s. 147.

6 Krş. A. Venturi, "Costanzo medaglista e pittore", *Archivio storico dell arte,* IV (1891), s. 374-375 (F. Babinger, yukarıda anılan *Maometto il Conquistatore e il suo tempo* adlı kitabının 413, 422-423 ve 555-556. sayfalarında bu kaynaktan yararlanır; 354-355. sayfalar arasında madalyonun bir resmi vardır).

7 Krş. L. D'Ascia, *Il Corano e la tiara. L'Epistola a Maometto II di Enea Silvio Piccolomini (papa Pio II),* Bologna, 2001, s. 128-149.

8 Krş. G. Zarri, *Le sante vive. Cultura e religiositâ femminile nella prima Etâ moderna,* Torino, 1990, s. 54-58,87-163.

9 Krş. F. Bacchelli, "Magia e astrologia a Ferrara tra Quattrocento e Cinquecento", yukarıda anılan *Storia di Ferrara* içinde, yay. haz. A. Prosperi, s. 236-244.

10 Krş. A. Prosperi, *L'eresia del Libro Grande. Storia di Giorgio Siculo e della sua setta*, Milano, 2000, s. 332.

11 Krş. E. Garin, *L'età nuova. Ricerche di storia della cultura dal XII al XVI secolo,* Napoli, 1969, s. 105-111; C. Göllner, *Turcica. Die Türkenfrage in der öffentlichen Meinung Europas im 16. Jahrhundert*, III, Bükreş-Baden-Baden, 1978, s. 341.

12 Krş. A. Chastel, *II sacco di Roma. 1527*, İtalyanca çeviri, Torino, 1983, s. 53.

13 B. Zambotti, *Diario ferrarese dall'anno 1476 sino al 1504,* yay. haz. G. Pardi, Bologna, 1934-37, s.- 93-96.

14 Krş. M. P. Pedani, *In nome del Gran Signore. Inviati ottomani a Venezia dalla caduta di Costantino-poli alia guerra di Candia*, Venedik, 1994, s. 112-115; P. Preto, *I servizi segreti di Venezia*, Milano, 1994, s. 33.

15 B. Zambotti, *Diario...*, s. 41, 47-48, 83, 204, 217, 292, 299, 301, 307.

16 L. Ariosto, *Orlando Furioso,* yay. haz. C. Segre, Milano, 1982, s. 391 (XVII, 75).

17 B. Zambotti, *Diario...*, s. 79-80, 86, 88.

18 M. M. Boiardo, *L'inamoramento de Orlando,* yay. haz. A. Tissoni Benvenuti ve C. Montagnani, II, Milano-Napoli, 1999, s. 1495 (II XXVII 56b).

19 Krş. G. Fuscaldo, *La guerra di Ferrara. 1482-1484*, Ferrara, 1925, s. 25-27.

20 Krş. R. Cessi, "Per la storia della guerra di Ferrara (1482-1483)", *Archivio veneto*, Seri V, XLIV-XLV (1949), s. 57-76.

21 B. Zambotti, *Diario...*, s. 132-133 (yukarıda anılan *Diario ferrarese'* nin 107. sayfasında kaçakların sayısı 150'dir). Konuyla ilgili değimler için bkz. E. Piva, *La guerra di Ferrara del 1482*, Padova, 1894, s. 10-12.

22 U. Caleffmi, *Diario...*, II, Ferrara, 1940, s. 55-59, 62.

23 B. Zambotti, *Diario...*, s. 136-138, 249-250.

24 Krş. M. Gattoni, "L'antagonismo pontificio-ferrarese come exemplum di conflitto tra potere ecclesiastico e laico nell'Italia del Rinascimento", *Ricerche storiche*, XXVI (1996), s. 639.

25 Krş. E. Concina, *Navis. L'umanesimo sul mare (1470-1740)*, Torino, 1990, s. 108.

26 G. M. Zerbinati, *Croniche di Ferrara. Quali comenzano del anno* 1500 *sino al 1527,* yay. haz. M. G. Muzzarelli, Ferrara, 1989, s. 163.

27 Krş. M. P. Pedani, *In nome del Gran Signore...*, s. 191.

28 Krş. B. Conconi, "Chrétiens et Turcs: la comparaison des religions à la Renaissance", *L'Europa e il Levante* içinde, yay. haz. L. Zilli, s. 113-144.

29 G. Andrea [J. Andrés], *Opera chiamata confusione della setta machumetana,* Sevilla [aslında Venedik], 1537, s. 1-3. Krş. R. Gorris, *Alia corte del principe. Traduzione, romanzo, alchimia, scienza e política tra Italia e Francia nel Rinascimento,* Ferrara, 1996, s. 73-80; L. DAscia, *II Corano...,* s. 24-25.

30 Krş. A. di Leone Leoni, "Gli Ebrei a Ferrara nel XVI secolo", yukarıda anılan *Storia di Ferrara* içinde, yay. haz. A. Prosperi, s. 284-288.

31 Krş. G. Campori ve A. Soletti, *Luigi, Lucrezia e Leonora d'Este,* Torino, 1888, s. 7-10.

32 M. Bandarini, *La impresa di Barbarossa contro la città di Cattaro con la presa di Castelnovo,* Ferrara 1543 (alıntı 6 no'lu sekizliktendir). Metin şu yapıtta yeniden yayımlanmıştır: M. Beer ve C. Ivaldi (yay. haz.), *Guerre in ottava rima,* Cilt IV, Ferrara-Modena, 1988, s. 639-678; bkz. aynı yapıt, Cilt I, Ferrara-Modena, 1989, s. 203-204 (ne var ki, Kotor *[it.* Cattaro] o dönemde "Yugoslavya'da" değildi). Ayrıca krş. C. Göllner, *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts,* I, Bükreş-Berlin, 1961, n. 790.

33 Krş. *Dosso Dossi. Pittore di corte a Ferrara ntl Rinascimento,* Ferrara, 1998, s. 114-117 (P. Humfrey'in sınıflandırması).

34 A. Sardi, *De moribus ac ritibus gentium,* Venetiis, Zilletus, 1557, s. 72-74. Krş. M. Donattini, *Spazio e modernità. Libri, carte, isolari nell'età delle scoperte,* Bologna, 2000, s. 143-157.

35 L. G. Giraldi, *De sepulchris et vario sepeliendi ritu libellus,* Basileae, Isingrinius, 1539, s. 67-68; ayrıca krş. M. M. Fontaine'in J. Lemaire Belges, *Des anciennes pompes funeralles'*e (Paris, 2001) yazdığı giriş yazısı, s. LXVII-LXIX, LXXIX.

bölüm **üç**

CARİYELER, KÜÇÜK MAGRİPLİLER, HIRİSTİYAN GANİMETLER

ZAYIFLARIN TALİHSİZLİKLERİ

Geç ortaçağ İtalyan toplumunda yalnızca büyük dinsel ya da kültürel sorunlar, askeri çatışmalar, kitlesel duygu ve heyecanlar söz konusu değildi; somut bir şeyler de dolaşıyordu. Fiziksel görünümü, etnik kökeni ve hukuki statüsüyle tanınabilir insanlar olan kölelerle karşılaşılabiliyordu bu dönemde. Öncelikle Türkler ya da Müslümanlar, seyrek sayılamayacak ölçüde de Yahudiler, animist Afrikalılar, hatta fazla ince eleyip sık dokumazsak, Doğulu Hıristiyanlar; her durumda, antropolojik ve yasal açıdan, uzun süre önce azat edilmiş, yerel toprağa bağlı kölelerden farklı kişilerdi bunlar.[1] Taşralarda da, sayıca az olmakla birlikte, kölelerin hep var olduğu bir gerçektir; o kadar ki, bu kimselerin varlığı, köleliği sözcüğün daha geniş anlamıyla bir Akdeniz olgusu olarak görmemizi gerektirmektedir. Türk köleler Hıristiyanlığın uzak kıyılarında boy gösteriyor; Hıristiyan köleler buralarda yakalanıyor ve kurtulmalık ödenerek serbest bırakılıyordu. Ferrara özel örneğinde, düklük sarayı, Este iktidarının sona erişinin bile tümden ortadan kaldıramadığı egzotik figürlere yönelik bir çekim merkezi oluşturuyordu. Dolayısıyla, 14. yüzyıldan 17. yüzyıla uzanan bir çizgi söz konusu burada. Ama insan tipleri ve işlevler değişiklik gösteriyor ve kimi zaman tek bir bireyde, tek bir olayda ete

kemiğe bürünmüş olarak köleliğin hemen her boyutunu gözler önüne seriyorlar. Dramın merkezi yerlerinden uzakta, köleliğin ağırlığı, dönemin zihniyetinde gerçekliğin verilerine üstün gelme eğilimi gösteriyor.

Tahmin edilebileceği gibi, Doğu Akdeniz'den, İstanbul'un fethine kadar, gelişmiş bir erkek, daha çok da kadın köle pazarı olan Girit'ten yola çıkılmaktadır. Kandiye'de 1382'de Ferraralı Guglielmo adında biri, Venedikli Pietro Contarini'den, Antonia adlı bir Çerkez kadını küçük oğluyla birlikte 40 duka altını karşılığında satın alır. Böylece yasal bir belgeyle, bir hizmetkâr ya da bir sevgili –Çerkez kadınlar tenlerinin paklığı ve dillere destan ateşlilikleri nedeniyle özellikle rağbet görüyorlardı– veya her ikisini birden edinmiş, ayrıca küçük bir çocuğun geleceğine yatırım yapmış olur. Noterlik belgesinde Guglielmo'nun "Kandiye'de ikamet ettiği" belirtildiği için, Antonia'nın adadan ayrılarak Ferrara'ya gidip gitmediğini bilmiyoruz. Birkaç yıl sonrasına gittiğimizde, bu kez Venedik'te buluyoruz kendimizi: Burada köle ticareti senatonun sürekli yasaklamalarına rağmen sürüyordu. 1403'te, San Salvatore kilise bölgesi sakinlerinden bir İspanyol, Ferraralı soylu Aldovrandino Ariosti'ye 26 yaşındaki bir Boşnak kızını satar; 48 duka altını tutarındaki bedel, Çerkez Antonia için ödenen bedele çok yakındır.[2]

*Orlando Furioso'*nun yazarı Ariosto'nun soydaşlarının köleci eğilimleri hemen gözümüze çarpıyor. Gerçekten de, Ariostilerin Ferrara'daki evlerinde Boşnak kız tek köle değildi; 1441'de, Taddeo Ariosti bir başka köle kızı 32 duka altını karşılığında bir hemşerisine satmıştı.[3] Bu arada, Giovanni Ariosti'nin, adı bilinmeyen bir köle kadından Pietro adında bir oğlu oldu; Pietro, ortaçağ Roma hukukunun öngördüğü gibi, annesinin hukuki durumunu miras alacaktı *("fructus sequitur ventrem")*. Pietro 1441'de, 7 yaşındayken, Ferrara'da kiliseye katıldı; ancak çocuk toplumla uyum sağlama konusunda pek başarılı olamadı, zaten onunki gibi belirsiz bir toplumsal kimliğin hangi gerilimlere yol açtığını hayal etmek zor değil. Hâlâ *"Petrus sclavus"* ("köle Pietro") şeklinde adlandırılan delikanlı, kilisenin kutsal eşyalar bölümünden –burasının anahtarı ondaydı– bazı ayin eşyalarını çaldığı kuşkusuyla 1448'de hapse atıldı. Bunlar değerli şeyler değildi ("de stagno"), belki de Pietro kurtulmuştur, ama öykünün devamını bilemiyoruz.[4]

1451'te hırsızlık suçundan idam edilen "köle Zorzo"nun sonu daha kötü oldu; "köle Zohane"nin de öyle: Zohane, Borso d'Este'nin gümüş

takımlarını çalıp büyük bir skandala yol açan hırsızlardan biri olarak 1457'de idam edildi: İntikamcı beye böyle meydan okumak cesaret isterdi.[5] Bu zavallı iki köle ister suçlu ister masum olsunlar, kölelerin, yalnızca suçların failleri olarak değil, kesin kurbanları olarak da suç öyküleriyle buluşmaları neredeyse kaçınılmazdı. Her şey kölelerin üzerine atılamıyor idiyse de, neticede onlara karşı aşırı acımasız davrananlar, pek az riske girmiş oluyorlardı. Bonsignorio Grazioli adlı biri, "karısı olan bir köle kadını öldürmüştür"; Latince *uxor* sözcüğü, bire bir çevirme kaygısı gütmezsek, "kadını olan" şeklinde ifade edilebilir. Adalet harekete geçti, ancak 1464'te itiraf edilen suç için yargıç "kalıcı ve kesin" af kararı aldı; kararın gerekçesi ise şuydu: "Maktülenin, affa razı olup olmadıklarını soracağımız yakınları yoktur." Bunun karşılığında, Bonsignorio, "Hıristiyan inancının can düşmanı Türke karşı savaşa gitme ve Hıristiyan donanmasına dindarca hizmette bulunma" taahhüdüne girdi.[6] Aile yakınlarının korumasından yoksun oluşu, köle kadının hukuki ve cinsel aşağı konumunun bir bütünleyicisidir; bütünüyle suçtan yana tutum alan bir ortamda kadının adından söz edilmez bile. Sonuçta, ihlal edilen hukuk, tuhaf bir kısasa kısas yasasının uygulanmasıyla, büyük olasılıkla Türk olan bir köle kadının öldürülmesinin, başka Türklerin öldürülmesiyle temizlenmesi şeklinde yeniden kurulur.

HERKESİN KULLANDIĞI NESNELER

Bunlar uç örnekler, doğru, ne var ki şiddete başvurma olayları seyrek olmasa gerekti. Kaçmaya çalışanlar vardı; o kadar ki 1362'de II. Niccolò d'Este'yle Venedik senyörlüğü karşılıklı olarak köleleri iade etme taahhüdüne giriyorlardı.[7] Ne var ki, genel olarak, durum daha sakin görünüyor. Daha 1388'de Ferrara'da iki köle kadından –içlerinden biri, Marta adında bir Tatar kızıdır– söz edilirken, 15. yüzyılda noterlik belgelerine, vasiyetnamelere, piskoposların teftiş belgelerine saçılmış izler yoğunlaşır.[8] 1422'de "köle Catellina hanım" –belli ki saygı gören bir kadın– 8 *Marche* lirası alır, belki de serbest bırakıldığında bağış olarak verilmiş bir paradır bu. 1434 tarihli bir belgede "köle Lucia" adlı birinden söz edilir.[9] 1441-1442 yıllarına ait bazı vasiyetnamelerde, ölen kişinin isteği üzerine serbest bırakılacak olan belirsiz sayıda köle kadından söz edilir: "[Ölenin] kölesi Marta", "[ölenin] kölesi Anna," "[ölenin] köle kadınları." Sonra,

1473'e kadar, yirmiyi aşkın başka örnekte göndermeler yoğunluk kazanır; bu göndermeler daha iyi akıl yürütmemizi sağlayacak kadar zengin içeriklidir. Elbette, bunlar buzdağının görünen ucudur; ne var ki, buzdağının bütün hatlarını belirleyebilmek olanaksızdır. Burada her şeyden biraz vardır, ödeme kolaylığı getirilmiş mali yükümlülükler bile. 1444'te bir Ferraralı, Floransalı bir alıcıya bir köle kadın satar ve yetkililer bu işlemden doğan vergi yükümlülüğünün yarısını bağışlarlar. Artık bilgilerin büyük bir bölümü, azat etmelerle ya da olguların kayda geçirilmesiyle ilgilidir; buna karşılık, satın almalar ya da el değiştirmeler seyrektir. Demek ki, köle sayısı azalmaktadır.

Bu tabloda erkek kölelerin sayısı son derece azdır. Bartolomeo adında, 28 yaşındaki "sağlıklı" bir Türk köle, 1444'te ölen efendisinin çocukları tarafından azat edilir: Mirasçılar, bağışlama jestiyle, belki de utanç verici bulmaya başladıkları bir mirası da reddediyorlardı. Ama bu konuda herkes aynı kanıda değildi. 1451'de Ferrara Piskoposu Francesco del Legname, Sait adlı 20 yaşında bir Tatar gencini satın alıp Pietro adıyla vaftiz ettirmişti. Piskopos Venedik'teki bir vekili aracılığıyla hareket etmiş ve işlem baştan sona din adamları arasında olup bitmişti. Satıcı, ileride Korfu başpiskoposluğu görevi yapacak olan Venedikli rahip Francesco Gritti'ydi. Sait, "zihin ve beden olarak sağlıklı, yıpranma da dahil olmak üzere gizli ve açık rahatsızlıklardan bağışık"tı, demek ki dolgun bir bedeli hak eden iyi bir üründü: Karşılığı 50 duka altını oldu. Her zamanki formülle, satın alan kişi "köle üzerinde istediği gibi tasarruf etme yetki ve hakkı"nı ediniyordu. En azından, sözcüklerin arkasına saklanılmıyordu.

Öteki iki erkek köle, 1476'da, dük sarayının hizmetinde görevli görünüyor. "Oduncunun hizmetinde iki Türk"tü bunlar, bir başka deyişle odunlukta görevliydiler ve oduncubaşının yardımcılığını yapıyorlardı; bu, son derece ağır bir köle işiydi.[10] Kadınlar ise her anlamda daha "kullanışlı" ve potansiyel olarak daha az tehlikeliydiler.[11] Bu yüzden, kölelik olgusunun artık bir kalıntı haline geldiği bir çağda bile, köleler safında kadınlar önde geliyordu. Seçtiğimiz örneklerin de ancak birkaçında kölenin kökenini saptayabiliyoruz. Kökenlerini açığa çıkarabildiklerimiz üç Rus kadın (iki Maria ile bir Barbara), adı verilmeyen iki Türk kadın, bir Tatar kadın (Marta), belki bir Afrikalı kadın ("Zenci Maria" sözünü böyle yorumlamamız gerekirse), bir Çerkez kadından (Francischina) söz edebiliriz; sonuncusunun vaftizden önceki adı da veriliyor: Comora. Aynı

şey, kökeni bilinmeyen Giovanna adındaki bir kadın için de geçerli; "kendi dilindeki adı Abbas" olan Giovanna, 1452'de azat edilmiş. Öteki kadınlar başka açıklayıcı bilgiler olmaksızın belgelerde salt Hıristiyan adlarla (Anna, Maria) ya da daha kötüsü, addan yoksun köle kadınlar ya da cariyeler olarak beliriyorlar. Bu bakış açısından, kölelik, cinsel istismarın da en açık biçimlerinden biri olarak yorumlanabilir: erkeğin kadını, yetişkinin ergeni, zenginin yoksulu, güçlünün zayıfı, soylunun soylu olmayanı istismarı. Böylece, köleliğin cinsel işlevinin Müslüman dünyasına özgü olduğu kanısının, bir önyargıdan başka bir şey olmadığı görülüyor.[12]

Köle sahipleri arasında ruhban sınıfından, kültür-ekonomi dünyasından ve saray ortamından temsilcilerin bulunduğunu görüyoruz. Yukarıda sözü edilen piskopos elbette en üst konumdaki kişi; köle sahibi kilise görevlilerinin sayısı az olmamakla birlikte, onu bu sıfatla görmek biraz şaşırtıcı; çünkü piskopos tarihe ahlak alanındaki reform hedefleriyle geçmiş birisi. Adını bildiğimiz bir başka köle sahibi, öğrenci ve rahip adayı Enrico'dur; 1448'de iki köle kadınının olduğu anlaşılan Enrico, hümanist Giovanni Aurispa'nın yeğenidir; ama ünlü dayısının evinde de yegâne doğulu ürün Yunanca yazmalar değildi, Maddalena adında "Tatar" bir köle kadın da vardı. Aurispa ondan olan üç çocuğunu 1453'te yasal olarak tanımıştır.[13] 1449'da Maria adlı bir Rus kadın, Bartolomeo Pendaglia tarafından azat edildi; Estelerin zengin ve kültürlü kâhyalarından Pendaglia, başka şeylerin yanı sıra, hümanist Guarino Veronese'nin Ferrara'ya çağrılmasından da sorumluydu. On iki yıl sonra, Maria adlı bir başka Rus kadın, sanat ve tıp doktoru Nicola da Bagnacavallo'dan özgürlüğünü aldı. Demek ki, 1472'de Tatar kölesi Giustina'yı özgür bırakan Baldassare Machiavelli gibi, Bagnacavallo da bir kentsoyluydu. Buna karşılık, Estelerin kâhyası Nicolö da Marano, piskoposu gibi, genel eğilimin aksi yönde hareket etti ve 1441'de kendisine bir köle kadın satın aldı.

1452'de köle Anna'yı özgür bırakan Giovanni Romei seçkin biriydi; kendi ailesinden kaynaklı soyluluğun yanı sıra dük ailesiyle akrabaydı; Kudüs'e yaptığı hac yolculuğundan söz ettiğimiz Meliaduse d'Este'nin kayınbiraderiydi. Ama evinde, "Messer Zoane'den satın alınmış," kim olduğunu tam olarak bilmediğimiz bir köle daha vardı: Bu köleden, kölelerin evlenme hakkıyla ilgili olarak, bir içtihatlar derlemesinde söz edilir. Romei ayrıca 1441'de Cenova'da Caterina adlı bir köle kadını doğum risklerine karşı sigorta ettirdi. Cenova'da özgür ve köle yabancıların varlığı

şaşırtıcı değildi[14] ve sigorta incelikleri pek sınır tanımıyordu. Son olarak, bu örnekler içinde bir başka aristokrat daha yer alır: Francesco Sacrati. Sacrati 1461'de vasiyet yoluyla üç köle kadını azat etti: Anna, Rus Maria ve "Zenci" Maria.

Satın alma pazarından söz edildiğinde, mekân hep Venedik'tir; Cenova ve Ancona gibi öteki ana pazarlara oranla Ferrara'ya yakınlığı göz önünde bulundurulduğunda bu durum şaşırtıcı değildir. Değinilen yaşlar –sarayda rastlayacağımız "küçük Magripliler"inki kadar olmamakla birlikte– küçüktür. Demek ki, çocuk değil, genç kimselerdir bunlar ve şehirli yetişkinlerin evlerinde tam bir yasal bağımlılık içinde yaşarlar. Bu da, efendiler ile köleler arasındaki, kimi durumlarda su yüzüne çıkan duygusal ve cinsel ilişkileri kolaylaştırır. 1448'de piskoposa, *"dominus"* ["efendi"] Bartolomeo Mazanti'nin "evinde, kölesi olan bir cariye bulundurduğu ve asla günah çıkarmadığı" bildirilir. Birkaç ay sonra da Giacomino Conato adında birinden söz edilir; Conato'nun "Türk bir cariyesi var"dır ve büyük bir günahkâr olup "hiç günah çıkarmamıştır." 1464'te bağışlanan katil Bonsignorio Grazioli de, öldürmeden önce kölesini "karısı" olarak tutmaktaydı. Trento Konsili öncesi Hıristiyan toplumunun nasıl vurdumduymaz olabildiği, dinsel bildiriyi nasıl özgürce yorumladığı bu örneklerden de anlaşılmaktadır. Buna karşılık, Aurispa'nın yeğeninin iki köle kadını "namusuyla yaşamaktadır" ve bu durum, olağan karşılanmak bir yana, sözü edilmeye değer bulunur.

Azat etmeler, kölenin ve efendinin ruhuna yararlı bir eylemin anlamına gönderme yapan formüllerle, kimi zaman ahlaka aykırı durumları düzeltir; ama belgelerde, köleliğin meşruluğuna ilişkin hiçbir kuşku, hiçbir toplumsal adalet arzusu, köleliğin açıkça dile getirilemeyen sonuçlarını örten ikiyüzlülük perdesini yırtmaya yönelik hiçbir çaba kendini göstermez. Olsa olsa, azat etme edimini Büyük Perhiz, Paskalya, Noel ya da başka önemli yortular gibi güçlü dinsel simgesi olan dönemlere denk düşürmek için çaba gösterilir. Kimi zaman azat etmeye, bir mülkün bağışlanması ya da o ana kadar köle olarak kalınan evde boğaz tokluğuna hizmetkâr olarak çalışma olanağı veya evde kalabilme güvencesi eşlik eder. Sadece, cariyelere yönelik, şiddete ve baştan çıkarmaya dayalı niteliklerini hayal etmekte güçlük çekmeyeceğimiz tensel aşk söz konusu değildi; zamanla, efendiler ile köleler arasında karşılıklı şükran duyguları ya da çıkar hesapları gelişebiliyordu. Ancak bir keresinde (1473'te), Tatar Giustina'ya,

azat edildikten sonra Venedik'e gitme koşulu getirilmişti; Ferrara'ya ya da komşu Mantova ve Bologna topraklarına dönerse başına gelecek vardı. Koşula uymaması halinde Giustina "bu sözleşmeden bir süre önce içinde bulunduğu kölelik durumuna" geri dönecekti. Tuhaf bir hüküm. Burada belki de, başka örneklerle ilgili olarak tahmin ettiğimiz evlilik dışı çocuklar gibi bildik sorunlardan daha kötü bir şeylerin kaygısı kendini gösteriyor. Uzaklaştırılması gereken rahatsız edici bir tanık mı? Örtbas edilmesi gereken tehlikeli bir skandal mı?

LÜKS IVIR ZIVIR

Sarayın harcama kayıtları, bu olgunun başka ilginç yönlerini açığa çıkarmaktadır: Bu olguya dayanarak bazı insanların bazı başka insanların mülkiyeti olarak kabul edildiğinin altını çizmeliyiz. 1452'de, Borso d'Este'nin hizmetinde, kim oldukları belirtilmeyen "Berberi uşaklar"dan söz edilir; 1479'da ise dük konutundaki erkek ve kadın köleler için yapılan elbise harcamaları kayda geçirilmiştir.[15] Demek ki, Isabella d'Este'nin (Dük I. Ercole'nin ve Aragonlu Eleanor'un kızı), evlilik yoluyla Mantova markizi olduğunda oraya taşıdığı yerel bir gelenek söz konusuydu. Isabella'nın talepleri burada iyice kaprisli bir hal alır.[16] 1491'de, Gonzagaların Venedik'teki temsilcisi Giorgio Brognolo'dan ona 1,5 yaşından büyük ve 4 yaşından küçük, "olabildiğince siyah," "küçük bir Magripli kız" temin etmesini buyurdu. Isabella'nın yaptığı, annesi Eleanor'la yarışa girmekti: Annesi de Magripli küçük bir köle kız istemekteydi ve bu iş için Venedik'teki Ferrara elçisini göreve koşmuştu. Estelerin diplomatı, arayışında başarılı olamadı, ama Magripli hamile bir kadın buldu ve Gonzagaların kıskanç temsilcisinin yorumuyla "bir Magripliler soyuna sahip olunsun" diye onu Ferrara'ya yolladı. Bu soyun daha sonra kök salıp salmadığını bilemiyoruz, ama devam etmediği kanısındayız. Bu arada, Isabella olanlara boyun eğmedi ve Ospedale della Pietâ'da "küçük bir Magripli kız" bulununcaya kadar ısrar etti. Kızı düşük bir bedel, "küçük bir sadaka" karşılığında alıp Isabella'yı mutlu etmeyi başardılar: "Siyahiliği ve yüz çizgileri arzu ettiğimizden daha da tatmin edici, [...] onu büyük bir hazla alıkoyacak ve ondan büyük bir zevk alacağız."

Isabella bu heyecanla hemen, "çok güzel, kapkara ve eli yüzü düzgün" olması koşuluyla, hakkında konuşulduğunu duyduğu "küçük bir Magripli

oğlan" istedi. "Henüz yürümeye başlamış ve pek neşeli" çocuğu buldular, 10 duka altını karşılığında satın almak için rakiplerle mücadele ettiler, ama çok çabuk sütten kestikleri için çocuk hastalandığından, Mantova'ya göndermeden önce onu sağlığına kavuşturup vaftiz etmeleri gerekti. 1499'da, markiz 9 yaşında küçük bir Habeş köle satın aldı,[17] daha sonra yeniden daha küçük "Magripliler"e döndü. Venedik'ten yeni bir köle daha sipariş etti ve ona da 28 duka altını karşılığında sahip oldu: Fiyattaki artış nedensiz değildi, çocuk "İtalyan dilini ve göreneklerini biraz" öğrenmişti ve "gemiden hiç çıkmamış ve neredeyse çıplak öteki çocuklar gibi kaba değirdi. Demek ki, İtalya'da köle olarak doğmuş çocuklardan değil, bir süre önce ithal edilen kölelerden söz edilmektedir.

Bununla birlikte, arayışlar giderek uzamakta ve fiyat yükselmektedir. Venedik pazarında bile bu lüks siyah nesneler, Balkanlar ya da Karadeniz'den gelen, daha sıradan beyaz kölelere oranla daha az bulunmaktadır. Yirmi yıl sonra, 1522'de, Isabella'nın soylu bir kadın arkadaşı ona Ferrara'dan 16 yaşında "bir Magripli kız" sundu: Kız, "çok kısa bir süre önce Berberistan'da alınmış"tı, "çok temiz huylu"ydu ve "her şeyi öğrenme yeteneğine sahip"ti; ayrıca, "iri alt dudağı dışında güzel bir yüzü var"dı ve bir erdemler hulasasıydı, "şarap içmez"di ve "kız olduğu söylenmekte"ydi (fiyatı yüksektir, 50 ekúdür, ama bakirelik pahalıdır). Deri rengi belirtilmemekle birlikte, dudağa yapılan gönderme kızın Afrika kökenli olduğunu düşündürüyor. Zeytin yeşili bir ten ya da egzotik bir giysi "Magripli"yi *[İt.* moro] tanımlamaya yetiyordu; kimi zaman Venedik egemenliğindeki Mora kökenli biri, belki de bir Rum Ortodoks, salt dilsel ses benzerliği nedeniyle "Magripli" oluveriyordu. Ne var ki, "Magripli" ile "Türk," yani Müslüman arasındaki çağrışım daha baskındı ve şarabı reddeden "kız" örneğimizde, söz konusu çağrışım daha da geçerli olsa gerek.

Deri renginden bağımsız olarak, her zaman egzotik ilginçlikler, saray için süsler ve eğlenceler söz konusudur, cücelerle soytarılar gibi. Isabella, 14 Haziran 1491'de, yengesi Anna Sforza'nın Ferrara'da, "konuşmaya başladığından" beri "küçük Magripli kız kölesinden büyük bir zevk aldığını" öğrenince bunu itiraf etmiştir. Isabella da, "daha siyahi olsa" sahip olduğu köle kızdan yakınmayacaktır. Tarihler (ve açıklamanın içeriği), Venedik'teki Ospedale della Pietâ'dan satın alınmak üzere olan siyahi Magripli kızdan söz edilmesi olasılığını dışarıda bırakır, çünkü bu kız

Mantova'ya 15 Temmuz günü gelecek, markizi aşırı derecede sevindirecektir. Demek ki, bir başka köle kız söz konusudur ve sahibesi "ondan son derece memnun"dur, rengi dışında: "Başlangıçta biraz hırçın olmakla birlikte, daha sonra sözleri ve hareketleriyle öyle sevimli hale geldi ki, dünyanın en iyi soytarısı olmasını bekliyor ve ondan büyük bir zevk almayı umuyoruz." Tıpkı vahşi hayvan kafesleri gibi, hizmetkârlar, soytarılar, oyuncaklar, cinsel nesneler ve egzotik oyuncak bebekler de krallığın göstergeleridir. Bu uşaklar, çocuk ve kadın köleler, bütün ortaçağ kölelik tarihinin bir özetini oluşturur.

O dönemde, modernitenin en belirleyici öğeleriyle iç içe geçerek başlamakta olan Atlas Okyanu'su köleliği tablosundan uzağız;[18] burada ekonominin küreselleşmesi, sermaye birikimi ve sömürge dinamiklerinin belirlenmesiyle bir bağ söz konusu değildir. Ne var ki, göreneklere kök salmış ve bir ölçüde yumuşatılmış eski Akdeniz köleliği ile yeni Atlantik ticareti arasında –yargısal-dinsel gerekçelendirme, ırkçılığın kavramsallaştırılması, insan kaynaklarının metalaştırılması gibi– ortak bir şeyler vardır. Altını çizmek istediğimiz, bu sonuncu nokta. Gerçekten de, suya sabuna dokunmayan genellemelerin soruna son noktayı koyması düşünülebilir mi? Bunun yerine somut olarak ve merhametle soralım kendimize: Büyüyüp artık öylesine sevimli ve çekici olmaktan çıktıklarında bu insanların başına neler geldi? Daha sonraki yazgıları hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Belgeler bu konuda suskun kalıyor ve gözlem de araştırmayı derinleştirmemize yardımcı olmuyor. Kalabalık sahnelerin, gündelik yaşam görünümlerini gerçekçi bir yaklaşımla betimleyen resimlerin ya da Üç Müneccim'e eşlik eden yaldızlı alayların figüranları: Küçük Magripli köleler, Rönesans ve Barok dönem resminde, böyle, bağlamdan yoksun bir görünüme sıkıştırılmış hayaletler olarak kalırlar.[19] Yaşamlarına, yalnızlıklarına ve çabalarına ilişkin hakikati seyrek olarak görebiliriz. Ama 1530'a doğru, Lorenzo Lotto gibi duyarlı bir ressam bize bir şeyleri sezdirmeyi başarır. Jesi'deki heterodoks dinsel anıştırmalarla yüklü[20] *Azize Lucia'nın Öyküleri'*nde, hırpani giysiler içindeki ve pek mutlu olmayan siyahi bir sütanne, kendisinin olmayan beyaz bir çocukla ilgilenmek için öne eğilmektedir. Birkaç yıl önce o da insanların bağırlarına bastıkları lüks, küçük bir Magripli kız köleydi; şimdi ise hizmetkârların en sonuncusudur.

MORETTO, MARFISA VE MURAT

İçlerinden bazıları, yaşlandıklarında, Isabella d'Este'nin küçük Magripli köle kızlarından biri için umduğu gibi, daha iyi bir kariyere kavuşuyorlardı, ama soytarı olarak. Öyleyse, 26 Kasım 1559'a, II. Alfonso d'Este'nin yeni Ferrara dükü atandığı güne uzanalım. Kurumsal ve simgesel jestler, tören alayları, söylevler, bandolar, geçici olarak kurulmuş mimari yapılar söz konusuydu; ama her şey seçkin ve görkemli değildi. Merakla beklenen, halka para dağıtma töreni yapılmamış; bunun boşluğu, meslekten bir eğlendiriciyi görevlendirerek telafi edilmeye çalışılmıştı:

> Pek esprili Moretto da Lucca işinin ehli: Eski usul şaşaalı giysiler giymiş, aynı şekilde süslü bir atın üzerinde gidiyor, canının istediği yerden geçiyor, çeşitli nüktelerle kâh burada, kâh orada duruyordu.[21]

Moretto özel bir ad, ama belli ki Magriplilik ve sabık kölelik şeklindeki varoluşsal nitelikler bu kişide birleşiyor. Lucca'dan geldiğine göre, Venedik'te satın alınan hamile Zenci köle yoluyla 1491'de Ferrara'ya yerleşen "soy"dan geldiğini düşünmemiz olanaksız. Moretto, yaptığı soytarılıklarla şaşmaz bir görevi yerine getiriyor, alegorilerden, armalar dağarcığından, Yunanca ve Latince yazıtlardan anlamayanların da beğenisini kazanıyordu. Törene katılan halkın ağırlanması sorunu, birbirine yakın olmayan kültürel tabakaların varlığı, "işinin ehli" Moretto'nun üstün sanatına güvenilerek çözülüyordu.

Şenlik sona erdikten sonra, Luccalı Moretto da gözden yitiyor. Şu halde, Magriplilerin ve Türklerin (köle ya da sabık köle) uç verdikleri parçaları, tarihin bölük pörçük fragmanları olarak kabul etmeliyiz. 16. yüzyılın sonunda bir gün, Prenses Marfisa d'Este yazı masasının başına geçti. "Hükümdardan" özel bir "rica"sının kabul edilmesini, "Floransa hapishanesinde bulunan o Türk Murat"ın kendisine verilmesini istiyordu. Soylu kadının adı Ariosto'nun eserindeki adları anımsatır. Kız kardeşi Bradamante'nin adı da öyle: Kültürleri *Orlando Furioso*'nun dünyasıyla, Hıristiyanlarla Magripliler arasındaki buluşmalarla dopdoluydu; Haçlı Seferinin duygusal şairi Torquato Tasso da konutlarına sık sık uğruyor, onlara şiirler ve düzyazılar ithaf ediyor, eserleriyle onların düğün tasarılarına eşlik ediyordu.[22] Ama güzel Marfisa, Murat üzerine sevgiyle eğiliyor, "onun vaftiz olmak isteyeceğine dair biraz umut" besliyordu; bu

yüzden, Dük II. Alfonso'nun sekreteri Giovan Battista Laderchi'den, Türk'ün ona [prensese] teslim edilmesi için Toskana grandüküyle görüşüp aracılık etmesini talep ediyordu.[23] Öte yandan, "o Türk Murat" ifadesi bildik bir vakayı, daha önce denenmiş bir uygulamayı düşündürüyor.

Dük ailesinde herkes böyle insaflı değildi. Sözgelimi, Marfisa'nın kuzeni Kardinal Luigi d'Este'nin, Tivoli'deki görkemli konutunda villanın ve korunun bakımı için çalıştırdığı onlarca kölesi vardı. Ama 1584'te, elli Türk, gözetçilerini öldürüp kuyuya attıktan sonra, kaçtı. İşin tuhaf yanı, göze çarpmamanın güç olduğu bir dönemde ve toplumda, öyle görünüyor ki, "kara geçitleri ve deniz güçleri"nin alarma geçirilmesine rağmen, izlerini kaybettirmeyi başarmışlar. Yüz yıl önce Calabria Dükü Alfonso'nun kaçakları, şimdi Luigi d'Este'ninkiler: Demek ki İtalya hükümdarlarının, kölelerinin disiplinini sağlamayı her zaman başarabildikleri söylenemez. İnatçı kardinal, "Türkleri isteme kararı"ndan caymadı ve tutsak almaların gerçekleştiği Balkan sınırındaki kıyı toprağı Friuli'den elli Türk getirtti. Ne var ki, bu kez getirttiklerinden hoşlanmadı ve bu elli köleyi Napoli sarayına satmaya karar verdi.[24] Bu din adamından kaynaklanan insan ticaretinin kesintiye uğraması ancak iki yıl sonraki ölümü sayesinde oldu.

Marfisa'nın sevdiği Murat, Ferrara'ya ulaştı mı acaba? Ve Toskana'daki kürek mahkûmu forsalar arasından niçin özellikle o? İnebahtı'da tutsak düşürülmüş ve 26 yıllık kürek mahkûmluğu çekmiş pek çok kişiden biri miydi? Peki, vaftiz olacak mıydı? Bu soruların yanıtı yok; ama büyük bir olasılıkla Murat, Ferrara'yı hiç görmedi. Marfisa'nın talebi ölümcül bir tarihe, tam II. Alfonso'nun öldüğü güne denk düşüyor: 27 Ekim 1597. Alfonso, Ferrara'nın sonuncu düküydü; yasal bir vârisinin olmaması, papalığı yeniden şehrin egemenliğini talep etmeye yöneltti. Alfonso alelacele defnedildi ve belirlenen vâris, Cesare d'Este aforoz edildi; öfkeli pazarlıklar başladı, ordular toplandı, yağmalar birbirini izledi, ta ki 29 Ocak 1598'de iktidar kesin olarak el değiştirinceye kadar.[25] Bu kargaşada, Marfisa kişisel olarak hanedanın onurunu ayakta tutma çabasına girmişken, birilerinin Murat'ı anımsamış olması güçtür. Prensesin anlık bakışı, Murat'ın yazgısını değiştirmeye yetmedi. Sultanlara özgü bir adı olan, ama Hıristiyanlar arasındaki feodal hukuk hakkında hiçbir şey bilmeyen, Este iktidarının yıkılışının kurbanı, tanınmamış Türk kürek mahkûmu, yüksek bir bedel ödedi. Alfonso'nun göreve atandığı gün Luccalı Moretto, öldüğü

gün Türk Murat: Doğulu iki köle, son Ferrara dükünün yeryüzündeki seyrinin iki ucunda duruyorlar.

İLK KÖLE KURTARMALAR

Daha sonraki bilgiler Hıristiyan kölelere gönderme yapıyor. Bu yön değişimi, sürmekte olan savaşın şiddetini ve kurtulmalık ödeyerek köle kurtarmanın güçlüklerini su yüzüne çıkarıyor; satın alınan yabancı ıvır zıvırın değeriyle övünülürken, bu güçlüklerden söz edilmiyor. Dikkatler, köle güzergâhının (yumuşatılarak aktarılan) varış noktasından uzaklaşıp dramatik çıkış noktasına yöneliyor. 1604 Eylül'ünde, kısa bir süre önce Ferrara'nın yönetimini üstlenen Papa VIII. Clemens, kölelerin kurtarılması için yılda 100 ekü ödenmesini öngören bir mirasa müdahale etti (mirası bırakan kişi Ferraralı Tommaso Dal Fiume'ydi). Papa, bu tutarı yerel din okuluna aktardı; bu kurum, öteki büyük şehirlerin izi sıra, Katolik olmaya karar veren (ya da zorlanan) "inançsızlar"la ilgilenmek üzere 1583'te kurulmuştu.[26] Ferrara'da İtalya'nın en önemli Sefardi cemaatini oluşturan Yahudilerin adı geçiyordu yalnızca; Müslümanlardan ise hemen hiç söz edilmiyordu, zaten Müslümanlar her yerde sayıca çok azdı. Müslümanlıktan Hıristiyanlığa geçmiş olan ve okulda eğitim gören bir gence ilişkin 1692 tarihli tek vaka –bundan daha sonra söz edeceğiz– "hemen hiç" sözümüzü doğruluyor. Papaya göre, vasiyetnamedeki 100 ekü "tek bir tutsağın kurtarılmasına bile yetmez, zaten Ferraralılar nadiren inançsız Türklere tutsak düşmektedirler."[27] Değişimden sonra da, vasiyet yoluyla bırakılan din amaçlı mirasın, tektanrılı dinler arasındaki savaşta bir araç işlevi gördüğü anlaşılıyor: Artık Hıristiyanları kurtulmalıklarını ödeyip özgürlüklerine kavuşturarak İslamdan savunmak için değilse de, hiç olmazsa Yahudilik cephesinde yeni Hıristiyanlar kazanmak için, Akdeniz'de teknik olarak "modern" dönemin açılışını gösteren üçlü bir ihtilaf.[28]

Papanın savının iki yönü vardır. Para konusunda haklı gibidir. O dönemde geçerli olan ortalama kurtulmalıklar, şimdi kanıtlarıyla sergileyeceğimiz genel değer biçmelerden[29] anlaşılacağı gibi, vasiyetnamenin önerdiği 100 eküden yüksekti. Yüz yıl sonra, kurtulmalıklarla sistematik olarak ilgilenilmeye başlandığında, çok daha yüksek tarifelerle karşılaşacağız. Buna karşılık, kölelerin sayılarıyla ilgili olarak papanın öne sürdüklerinin gözden geçirilip düzeltilmesi gerekir.

Elbette, Ferrara'da kölelik olgusu hiçbir veçhesi bakımından, asla kitlesel olmayacaktır. Ama "nadiren" ne demektir? Bunu anlamak için, papalığın *litterae hortatoriae*'ını irdeleyerek işe koyulalım. *Litterae hortatoriae*, para toplanmasına yetki veren belgeler olup, kurtulmalığın aldatma olmadığını kesinleştiriyorlardı. Günümüze ulaşan, 1570-1597 yıllarındaki üç binden fazla vakayla ilgili mektuplarda beş ya da altı Ferraralının adı geçmektedir. 1575'te, Stefano "Paris" (Paride mi? Parisi mi? Yoksa belgede anıldığı gibi Paris mi acaba?) adlı birinden söz edilmektedir; iki küçük çocuğuyla Adriyatik'te tutsak alınan Paris, Cezayir'de alıkonulmaktadır ve üçünün kurtulmalığı toplam 300 *zecchino* tutmaktadır. Oysa, 1577'de Magosa'da bulunan Iacopo Fabri –keza Rinaldo da Ferrara adlı birisi– Türklerin Kıbrıs'ı Venedik'in elinden aldıkları yakın tarihli savaş sırasında yakalanmıştır. Gene 1577'de, Pietro di Taddeo Santi'nin 1574'te deniz yoluyla Napoli'den Palermo'ya giderken yakalandığını öğreniyoruz; Cezayir Beylerbeyliği'ndeki Bona'ya [Annaba] nakledilen Piero için 350 ekü isteniyor. Ferraralı olduğu söyleniyor, ama doğum yeri, Floransa bölgesinde bulunan Montespertoli olarak gösterilmiş: Bu vakayla ilgili kuşkular giderilmiş değil.[30] İçlerinden herhangi biri kurtuldu mu, bilemiyoruz. Bu küçük örnekleme hemen iki ana biçimi gözler önüne seriyor: Kıbrıs'ta verilen savaş gibi resmi savaş kurbanları; bir de, İnebahtı cephe çatışmasına son noktayı koyduğunda, ortalığı kasıp kavuran akınların –Fernand Braudel'e göre[31] "büyük savaşın bütünleyici biçimi"– kurbanları.

Listeyi tamamlamak için, 1671'de, kurtarılan kölelere ilişkin bir Roma bildirisinde adları verilen iki Ferraralıyı ekleyelim: Giuseppe Viviani ile Michele Marchione.[32]17. yüzyılın başlarında, Tunus'ta dininden dönen iki ünlü kişiden ve bu iki kişinin çevresinde yer alan, onların hemşerisi en az üç köleden ileride söz edeceğiz. Daha sonra, 1720'den 1779'a, 13 kişi Ferrara Köle Kurtarma Cemiyeti'nce özgürlüğüne kavuşturulmuştur (ama üçü yabancıydı); bu kişileri de daha sonra ele alacağız. Demek ki, iki yüzyıl boyunca bu şehrin ürettiği toplam 22 ya da 25 köle biliyoruz. Aslına bakılırsa, öteki gerçekler karşısında, az bir sayı. Düşünün ki, 1544'te tek bir akında, korsan Barbaros, Ischia'dan 4.000 kişiyi alıp götürmüştür; bu arada, bütün Akdeniz'de, 16. yüzyıldan 18. yüzyıla, yüzlerce kurbanı olan tek tek sayısız yağma söz konusudur.[33] Öte yandan, 1588'de, Müslümanların elindeki Venetoluların sayısının 2.500 olduğu tahmin ediliyordu.[34] Bu yüzden, kendi adımıza, hep taşra açısından akıl yürütüyorsak, bir rastlantı

değil bu: En yakın benzeri Bologna'nın modern çağ boyunca yaklaşık 150 köle ürettiğine bakılırsa, iyice arka plandaki bir taşra.[35]

Madem sayılardan söz ediyoruz, Ferrara'daki Türk ya da yabancı kölelerin sayısının kaç olduğuna bakalım. Kölelerin varlığının kayda geçirildiği iki tarih arasında, 1382'den 1522'ye, 40 kadar –ya da daha fazla– kişi saydık (belirsizlik, "köleler" ya da "uşaklar" gibi çoğul ifadelerden kaynaklanmaktadır). Gene, düşük bir rakam olarak, Floransa'daki 1427 yılı kayıtlarında 300 rakamı verilir;[36] Cenova'da bu dönemde kölelerin sayısı sürekli olarak 1.500 ile 5.000 arasındaydı.[37] 25 Ferraralıya karşı 40 yabancı, girdilerin çıktılar üzerinde belli bir üstünlüğünü gösterir, ama büyüklük aynıdır. Ancak zaman açısından önemli bir dengesizlik söz konusudur. Adından söz edilen son Magripli (Isabella d'Este'ye sunulan "kız," 1522) ile ilk Ferraralı (Cezayir'de köle Stefano "Paris," 1575) arasında yarım yüzyıl geçer. Demek ki, Hıristiyan köleler olgusu daha yakın zamanlara kadar uzanır, 18. yüzyılı baştan sona kuşatır, bu yüzden de daha sağlam izler bırakmıştır. Buna karşılık, yerleşik kölelere göre, başka yere götürülmek üzere şehirden kısa süreliğine geçen kölelerin durumu farklıdır. Bu kölelerin hepsi Türktür, 1459'da 16, 1687'de tam 170 kişi: Aralarında bunca uzun bir zaman dilimi bulunan bu iki örnek, daha sonra güçlü ve acı dolu izlenimler sunacaklar bize. Ayrıca, Calabria Dükü Alfonso'nun kısa sürede kürek mahkûmu olarak Piza'ya gönderdiği yüzlerce Türk askerini de hesaba katmak gerekir. Bu verilerden hiçbirine genel bir anlam yüklemek mümkün değildir. Bu verilerden yalnızca şu kanıya varıyoruz: Hıristiyanlar, iddia ettikleri gibi, köleliğin tek kurbanları değillerdi.

Ama elbette, iki tarafın, adı verilenlerin dışında, araştırmanın erişemediği ya da hakkında herhangi bir belge bırakılmamış –çoğu zaman toplumdaki güçsüzlerin yazgısıdır bu– köleler olmuştur. Hiç kimsenin kurtarmak için harekete geçmediği, çağdaşlarınca unutulan kimseler, bizim için de unutulmuşluğun toprağı altında gömülü kalıyorlar. Akdeniz burgacının emip yuttuğu adsız trajediler; rastlayabildiğimiz ve öyküsünü anlatacağımız talihli birkaç vakanın, yeniden doğan kimliklerin ve yeniden kurulan yaşamların zar zor dengeleyebildiği trajediler bunlar.

---

1 Krş. M. Bloch, *La servitù nella societâ medievale,* İtalyanca çeviri, Floransa, 1975; E. Conte, *Servi medievali. Dinamiche del dritto comune,* Roma, 1996.

2 Krş. Ch. Verlinden, *L'esclavage dans l'Europe médiévale,* II, Gand, 1977, s. 613-614, 655. Genel olarak, J. Heers, *Esclaves et domestiques au Moyen Âge dans le monde méditerranéen,* Paris, 1981.

3 A. Luzio ve R. Renier, "Buffoni, nani e schiavi dei Gonzaga", *Nuova Antologia*, Seri III, XXXV (1891), s. 140.

4 Krş. E. Peverada, *Schiavi a Ferrara nel Quattrocento,* Ferrara, 1981, s. 8.

5 Krş. G. Pardi, "Borso d'Este duca di Ferrara, Modena e Reggio (1450-71)", *Studi storici,* XV (1906), s. 29.

6 Krş. A. Frizzi, *Memorie per la storia di Ferrara,* IV, Ferrara, 1884, s. 56-57.

7 Krş. L. Chiappini, *Gli Estensi. Mille anni di storia,* Ferrara, 2001, s. 387.

8 Aksi belirtilmedikçe, bu paragrafta söylenenler için bkz. E. Peverada, *Schiavi...,* s. 3-21.

9 Krş. A. Luzio ve R. Renier, *Buffoni...,* s. 140.

10 U. Caleffmi, *Diario...,* I, s. 135.

11 Krş. F. Angiolini, "Schiave", *II lavoro delle donne* içinde, yay. haz. A. Groppi, Roma-Bari, 1996, s. 92-115.

12 Krş. A. Stella, "Des esclaves pour la liberté de leurs maitres (Europe occidentale, XIVe-XVIIIe siècles)", *Clio. Histoire, femmes et sociétés,* 5,1997, s. 191-209.

13 Krş. A. Franceschini, *Giovanni Aurispa e la sua bibloteca. Notizie e documenti,* Padova, 1976, s. 13-16.

14 Krş. L. Balletto, "Stranieri e forestieri a Genova: schiavi e manomessi (secolo XV)", *Forestieri e stranieri nette città basso-medievali* içinde, Floransa, 1988, s. 263-283.

15 Krş. G. Pardi, *Borso...,* s. 48.

16 Krş. A. Luzio ve R. Renier, *Buffoni...,* s. 140-145 (genel çizgileriyle bu konu şu yapıtta ele alınmıştır: Ch. Verlinden, *L'esclavage..,* s. 423-424).

17 Krş. A. M. Lorenzoni, "Contributo allo studio delle fonti isabelliane deli Archivio di Stato di Mantova", *Accademia virgiliana di Mantova. Attie e memorie,* XLVII (1979), s. 101.

18 Krş. E. Fox Genovese ve E. D. Genovese, *The Fruits of Merchant Capital. Slavery and Bourgeois Property in the Rise and Expansion of Capitalism,* New York, 1983.

19 Genel olarak krş. J. Raby, *Venice, Dürer and the Oriental Mode,* Londra, 1983.

20 Krş. M. Firpo, *Artisti, gioiellieri, eretici. Il mondo di Lorenzo Lotto tra Riforma e Controriforma,* Roma-Bari, 2001, s. 261-264.

21 *La creatione del sig donno Alfonso II duca quinto di Ferrara,* yer ve tarih yok [aslında Ferrara, 1559], s. Cv. Krş. G. Ricci, *Il pirincipe e la morte. Corpo, cuore, effigie nel Rinascimento,* Bologna,

1998, s. 41, 44, 49-50.

22 Krş. L. Chiappini, "I personaggi della Palazzina. Francesco d'Este, Marfisa, Bradamante e Alderano Cybo", *Palazzina di Marfisa d'Este a Ferrara* içinde, yay. haz. A. M. Visser Travagli, Ferrara, 1996. s. 91-105; E. Graziosi, *Aminta* 1573-1580. *Amore e matrimonio in casa d'Este,* Pisa, 2001, s. 90-104.

23 Krş. A. Cavicchi, "Marfisa ritrovata", *L'Aquila Bianca. Studi di storia estenseper Luciano Chiappini* içinde, yay. haz. A. Samaritani ve R. Varese, Ferrara, 2000, s. 343.

24 Krş. R. Livi, *La schiavitù domestica in Italia nei tempi di mezzo e nei moderni*, Padova, 1928, s. 63.

25 Krş. G. Ricci, *Il principe....,* s. 177-181.

26 Krş. M. Marzola, *Per la storia delle Chiesaferrarese nel secolo XVI (1497-1590),* I, Torino, 1976, s. 121, 406, 620-623, 658-659, 665; II, Torino, 1978, s. 493.

27 Krş. G. Spirito, *Schiavi del Turco infedele. La Confratemita del Riscatto nella Ferrara del Settecento,* Ferrara, 1999, s. 71.

28 Krş. B. Lewis, *Culture in conflitto. Cristiani, ebrei, musulmani allé origini del mondo moderno,* Roma, 1997.

29 Krş. A Tenenti, "Gli schiavi di Venezia alia fine del Cinquecento", *Rivista storica italiana,* LXVII (1995), s. 55, 60.

30 Krş. W. H. Rudt De Collenberg, *Esclavage et rançons des chrétiens en Méditerranée (1570-1600),* Paris, 1987, s. 95, 97, 246-247, 278-279.

31 F. Braudel, *Civiltà e imperi del Mediterráneo nell'età di Filippo II,* İtalyanca çeviri, Torino, 1976, 2. basım, s. 919. [Türkçe çeviri: *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası,* 2 cilt, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge, 1993-1994)].

32 Metin şu yapıtta aktarılmaktadır: S. Bono, "Schiavi marchigiani dal Cinquecento al Settecento", *Pirati e corsari in Adriático* içinde, yay. haz. S. Anselmi, Milano, 1998, s. 124.

33 Krş. G. Boccadamo, "Schiavi e rinnegati capresi fra Barbería e Levante", *Capri e l'Islam. Studi su Capri, il Mediterráneo, l'Oriente* içinde, yay. haz. E. Serrao ve G. Lacerenza, Napoli, 2000, s. 201; R. C. Davis, "Counting European Slaves on the Barbary Coast", *Past and Present,* 172, 2001, s. 91-93.

34 Krş. A. Tenenti, *Gli schiavi...,* s. 54.

35 Krş. R. Sarti, "Bolognesi schiavi dei 'Turchi' e schiavi 'turchi' a Bologna tra Cinque e Settecento: alterità etnicoreligiosa e riduzione in schiavitù", *Quademi storici,* 107, 2001, s. 439-440.

36 Krş. I. Origo, "The Domestic Enemy. Eastern Slaves in Tuscany in the XIV and XV Centuries", *Speculum,* XXXIX (1955), s. 321-366; A. Stella, *Des esclaves...,* s. 200.

37 Krş. F. Panero, "L'awio della tratta degli schiavi a Genova e le sue ripercussioni sul servaggio medievale", *Quademi storici*, 107, 2001, s. 342.

bölüm **dört**

HAÇLI SEFERLERİ VE GEÇİT TÖRENLERİ

MACARİSTAN 1566

Haçlı girişimi, Türklerle ilişkinin en gözde biçimi olmaya devam ediyordu. Birçok Hıristiyan hükümdarı gibi Este hanedanının bütün prensleri de, 15. yüzyıl ile 16. yüzyıl arasında bu fikri benimsemiş, ancak daha sonra ihtiyatlı davranarak bu yaklaşımdan uzak durmuştu. Demek ki, davranış modellerini ve kültürel kalıpları belirleyebilecek bir gelenek vardı. Yalnızca uygun kişi ve uygun koşullar eksikti. 1559'da, II. Alfonso d'Este'yle birlikte Haçlı eylemlerinde kendini göstermeye hevesli bir hükümdar belirdiğinde, hanedan geleneği tanınabilir bir eylem çizgisi sunuyordu. Haçlı hükümdarı sahneye epey geç çıkmış birisi olarak, ancak pek çok önceli ışığında anlaşılabilir.

Hırs, ilk itici güçtü. Türklerin Tuna üzerindeki baskıları, Alfonso'ya uzun süredir arzu ettiği krallık unvanını elde etme fırsatını sunuyor gibi görünüyordu. Alfonso'da iki soy çizgisi birleşiyordu. Türklerle ilişkilerini artık çok iyi bildiğimiz Estelerden gelen baba çizgisine, Fransa krallarından gelen anne çizgisi ekleniyordu: Alfonso'nun annesi, XII. Louis ile Anne de Bretagne'nın kızı Renée de Valois'ydı. Alfonso'nun büyükbabası XII. Louis, Papa VI. Alexander'ın kutsal jübile yılı çağrısına uyarak, 1502'de Türk toprağı Midilli'ye saldırmıştı. Adaya yapılan sefer kanlı bir hezimetle sonuçlanmış; hezimeti büyük yardım vaatlerinde bulunan, ama bunların pek azını yerine getiren Venedik'le polemikler izlemişti.[1] 10.000 Fransız ölü,

gerçekten de şimdilik hiç kimsenin Osmanlılara karşı koyacak güçte olmadığını kanıtlıyordu. XII. Louis bu macerayla, Türk'le doğrudan çarpışan en son "pek Hıristiyan" kral olmuştu. 1536'da, halefi I. François, imparator V. Karl'ın kuşatmasından kurtulmak için Babıâli'yle bir antlaşma imzaladı; antlaşma, Fransa krallarının Haçlı geleneğini kesintiye uğratıyor, ancak bu geleneği miras almak isteyen kişinin kullanımına hazır bırakıyordu. Aynı yıl Lyons'da Rabelais'nin *Pantagruel*'i yayınlanıyor ve eserde "Midilli'ye gidilen meşum zaman" anımsatılıyordu.[2] Ama Rabelais'nin Türk karşıtı sözleri artık edebiyat ürünü olarak kalmaya yazgılıydı.

Alfonso'nun atası Aziz IX. Louis de, hem savaşçı, hem rahip Haçlı kralının ete kemiğe bürünmüş bir örneği değil miydi? Kutsal Topraklara ve Tunus'a yapılan seferler, bu arada aziz kralın Mısır'daki "inançsızlar" elindeki tutsaklığı, haç ile hilal arasındaki savaşta ortaçağ destanlarının en ünlüleri arasındaydı.[3] Ama Fransız soyu, Ferrara'da başka, bir bakıma karşıt nedenlerle de etkisini gösteriyordu. Alfonso'nun annesi Renée, ünlü bir Kalvenciydi. 1560'da, kocası II. Ercole d'Este ölünce, Fransa'ya dönmüş, karşı Reform denetiminin baskısı altındaki İtalya'da tedirgin edici bir mevcudiyetten Ferrara'yı kurtarmıştı. Ne var ki, heretiklik lekesi Este hanedanı üzerinde duruyordu ve bu lekeyi temizlemek akıllıca olurdu: Türk karşıtı eylem bu iş için adeta biçilmiş kaftandı.

Akdeniz, Fransa krallarının Haçlı girişimlerine sahne olmuştu ve Akdeniz'den Ferrara senyörü için kaygı uyandırıcı haberler ulaşıyordu. Papalık *litterae hortatoriae*'ından çok iyi bildiğimiz gibi, kendi tebaasından kişilerin de Türkler tarafından denizde yakalanıp köleleştirildiği oluyordu. Ama bir köle kurtarma kurumu mevcut olmadığı için (böyle bir kurum ancak 1714'te kurulacaktı), bu kişilere yerel olarak tepki verilemiyordu. Hükümdar, tek tek bireylerin yazgılarının idare memurluğunun değil, büyük bir politikanın peşindeydi. Bu arada, 1559'da Cateau-Cambrésis barışıyla İtalya'dan çıkarılan dost Fransa, giderek daha büyük ölçüde din temelli iç savaşlarla uğraşıyordu. Kendini yalnız bulan Ferrara Düklüğü, Avusturyalı-İspanyol Habsburg eksenine ağırlık vermeye başlıyordu. Bu, Avrupa'nın büyük monarşi geleneklerinden bir başkasına, Magriplilere karşı *reconquista* ruhuna bağlanmak anlamına geliyordu; İber Yarımadası'nın Hıristiyan hükümdarları, kendilerine özgü inanç yapısını bunun üzerine kurmuşlardı.[4]

Ama şimdi ilgi yeni bir coğrafyaya yönelmişti; dükün yeğlediği sahne Tuna'ydı. Türklerin kuşattığı Malta'nın savunulması daha alt düzeydeki senyörlere bırakıldı. II. Alfonso, Malta kuşatmasının ertesi yılı, 1566'da harekete geçti, Macaristan'daki üslerinden Viyana'ya yönelen Türklere karşı II. Maximilian'ın seferine katılmak istedi.[5] Habsburg hanedanından eşi Barbara onu bu seferden boşuna vazgeçirmeye çalıştı. Maximilian'ın kız kardeşi olan Barbara, Türkleri yakından biliyordu ve Osmanlılara Pannonia düzlüklerini kazandıran korkunç Mohaç Savaşı'nda ölen amcası Macar Kralı II. Lajos'un anısı zihnine işlenmişti. Ama Alfonso'nun İtalyan hükümdarlar arasındaki itibar yarışında rakibi olan Cosimo de' Medici, para ve asker sunuyordu: Her ne pahasına olursa olsun onun önüne geçmek gerekiyordu. Alfonso, 300 atlı soylu ile onların hizmetinde aynı sayıda genç, 600 arkebüzlü asker ve başka süvarilerle askerlerden oluşan toplam 4.000 kişilik bir birliği donattı. Este devleti gibi büyük olmayan bir devlet için hatırı sayılır bir çabaydı bu. Birlik, en azından estetik açıdan, olağanüstüydü: ipek, kadife ve brokar üniformalar, işlemeler, sorguçlar ve Alfonso'nun kişisel renkleri olan sarıyla mavi tonlarında süsler... Dük, heybetli atı ve altın kaplama silahlarıyla en önde yer alıyordu. Kumandanları Kont Ercole, Kont Alfonso Contrari ve Marki Cornelio Bentivoglio ondan biraz daha az süslüydü.[6] Bunca İtalyan şıklığının büyük Türk gücünü engellemeye yarayıp yaramayacağı, bir başka tartışma konusudur. Yönetimi Barbara'yla Kardinal Ippolito d'Este'ye bırakan dük, Ferraralı bir kronik yazarının gururlu sözlerle dile getirdiği üzere, "Osmanlı Süleyman'a karşı akrabası imparator Maximilian'a yardım etmek için"[7] 13 Ağustos günü yola çıktı.

Viyana'ya 15 günde ulaşıldı ve 3 Eylül günü Este ordusu, imparatoriçe Maria'nın ve bütün sarayın hayranlığını kazanarak surların dibinde saf tuttu; daha sonra Macaristan'a, Raab [Râba] nehri kıyısındaki imparatorluk kampına doğru yola çıkıldı. Ama beklenmedik bir olay yüzünden bütün proje suya düştü, çünkü Kanuni Sultan Süleyman'ın 7 Eylül günü ani ölümü, Maximilian'ı kendisi için avantajlı bir ateşkes anlaşması imzalamaya teşvik etti. Habsburg ile Osmanlılar arasındaki büyük mücadele gelecekteki bir tarihe ertelendi. Haçlı Seferi beklentilerini bir yana bırakan Alfonso, 18 Aralık günü, insan ve para kaybına uğramış olarak Ferrara'ya döndü. Seferin giderleri bütün şehir halkının –doğal olarak insafsız bir vergilendirmenin ezdiği yoksulların– omuzuna yüklendi. Ama benzeri

başka durumlarda olduğu gibi, bu durumda da, birçok kişiyi gizli bir yoksulluk hali içine sokacak olan gösterişli harcamalara zorlanan aristokratların omuzuna da bu yük biniyordu: Bu da madalyonun diğer yüzüydü.[8]

Macaristan 1595

Saray şairinin işi zordu, adı Torquato Tasso olsa bile. Ondan, daha karmaşık konularla bağlantılı olarak yeniden söz edeceğiz. Şimdilik şunu belirtelim: Talihsiz Macaristan seferi sona erdiğinde, Tasso *Gerusalemme Liberata'*da (Kurtarılan Kudüs) bu seferi yazınsal bir dönüşüme uğratarak aktarmıştır. Şaire göre, Türklere karşı Haçlı Seferi yeni bir Este utkusunu gösteriyordu; bu niteliğiyle, Rinaldo'nun Aşkelon büyücüsünün yaldızlı kalkanında seyrettiği hanedanın şanlı eylemler safına yerleşiyordu. Yeni şanın somut meyvelerini görmek için, şunu ummak ve dilemekten başka bir şey kalmıyordu:

Ah keşke şu dinsizlere karşı,
bütün kara ve denizleri talan eden,
bu çaresiz çağda yasalarını veren
en soylu halklara sözde barışın,
gidip önderimiz öcünü alsa yıktıkları
tapınak ve halel getirdikleri sunakların.
Nasıl haklı, nasıl ağır bir öç alırdı
büyük zorbayla adaletsiz mezhebinden.

"Önder," II. Alfonso –savaşçı ve aziz prens Godefroi de Bouillon'un bir tür reenkarnasyonu– olsa gerektir. "Büyüle zorba," Kanuni Sultan Süleyman; "adaletsiz mezhep" ise, geleneksel terminolojiye göre, İslam dinidir.

Boşuna Türk silahlı bin safla ona
karşı koyardı, boşuna Magripli,
çünkü Fırat'ın ötesine taşırdı o
ve ötesine karlı Toros tepeleriyle
hep yazın hüküm sürdüğü toprakların,
Haç ve ak kuş ve altın zambakları

ve keşfederdi, kara alınların vaftizi için,
bilinmeyen pınarlarını büyük Nil'in.[9]

"Ak kuş," yani gümüş rengi kartal ve Fransa'nın "altın zambaklar"ı Este armasında yer alıyordu; söz konusu arma burada Asya ve Afrika'nın Hıristiyanlaştırıldığı döneme taşınır. Tasso dizelerinin müziği her zamanki gibi eşsizdir. Abartılı içeriğe gelince, yazar başka erdemleri sayesinde kendini affettirir.

Macaristan'a gönüllü müdahalenin Alfonso'ya yararı olmadı, ama onu 1571'de İnebahtı girişiminden uzak durmaya yöneltti. 1575'de, dük Polonya krallık tacını elde etmek için mücadeleye girdiğinde, imparatorluk sarayından herhangi bir yardım gelmedi. Bununla birlikte, papalığın talepleri karşısında erkek vârislerin olmamasından ötürü zayıf düşen Estelerin hanedanlık durumlarını düzeltme gereksinmesi büyüyordu: Tahta, hanedandan birisinin geçip geçemeyeceği kuşkuluydu, hanedan çöküş içindeydi, bir şeyler yapmak gerekiyordu. Gene de, Tuna deneyimi Alfonso'nun aklını başına getirmişti. 1593'te, Sultan III. Murad yeniden Macaristan'a saldırdı. Dük, biraz gecikmeyle, imparator II. Rudolf'un çağrısına kulak veriyor gibiydi; keza Papa VIII. Clemens, 1595 Nisan'ında, Ferrara'ya, kurulması tasarlanan bir Hıristiyan Birliği'ne katılması için bir uyarı mektubu gönderiyordu.[10] Tuna kıyısındaki Estergon [Esztergom] düzlüğünü terk etmek zorunda kalan Türkler için savaş başlangıçta yıkıcı oldu. Bu durumun çekiciliğine kapılan Alfonso, 5.000 kişilik bir ordu toplayıp bu orduyla Ferrara çevresinde kurumlanarak dolaştı; ama sonunda, artık genç olmayan ve temkinli davranan dük, yola çıkmamayı yeğledi.

İtalya'nın zenginliğini ve sefilliğini gösteren saraylar arası üstünlük savaşı yeniden kendini gösterdi. Alfonso'nun kaynı Mantova Dükü I. Vincenzo Gonzaga, Kutsal Toprakların mı, yoksa Huguenot [Protestan] Fransa'nın mı yeniden fethedilmesi gerektiği konusunda bir süre kararsız kaldıktan sonra yola çıktı; İtalyan senyörleri arasında bunu yapan tek kişiydi.[11] *Gerusalemme Liberata'*nın da etkisiyle Türkleri hedef seçen Vincenzo'nun Haçlı Seferi, en az Alfonso'nun otuz yıl önceki seferi kadar gösterişliydi. Hedefe doğru alınan yolda da daha yavaş ve daha rahat ilerleniyordu, çünkü Prag ve Viyana'ya ulaşılması gerekiyordu. Mantova birliğine uşaklardan, çamaşırcılardan, ahçı ve müzisyenlerden oluşan bir maiyet eşlik ediyordu; bu kişiler arasında, koro şefi olarak, halinden pek

memnun olmayan Claudio Monteverdi de bulunuyordu. İtalyan hükümdarlarının sergilediği görüntüler, yabancılarda İtalya'ya ilişkin hayranlık ve küçümsemenin iç içe geçtiği imgeyi pekiştirmeye yazgılı görüntülerdi.[12] Kimilerinin yaşamlarını yitirmesi söz konusu olmasa, biraz teatral Haçlı Seferleri denebilirdi bunlar için: Büyük Türk'le çatışmak asla küçümsenecek bir iş değildi. Aslına bakılırsa, II. Alfonso'nun kutsal orduya katılımı, sözü edilen sahnelerin ötesine geçmedi. Alfonso'nun soyundan Almerigo d'Este ise, 1660'da Kandiye Savaşı'nda ölecek, böylece Venedik'teki Chiesa dei Frari'de bir anıt mezara hak kazanacaktı.[13] Bununla birlikte, Alfonso'nun kararsız tutumuna koşut olarak, otuz-kırk yıl boyunca Ferrara'yı yeni bir bilimin, Türkolojinin –geleceğin Kremlinbilimi denli kuşkulu bir bilim– merkezi haline getiren ideolojik bir yapı gelişecekti.

YAZIYA DÖKÜLMEMİŞ YASALAR

16. yüzyılın yetmişli ve seksenli yılları boyunca, Khios [Sakız Adası] ve Kıbrıs'ın yitirilmesi, Malta kuşatması ve İnebahtı'daki yararsız zafer birbirini izledi. Kronik yazarları Türkler için başka zamanlardakinden daha çok, sayfalar dolusu mürekkep akıtıyor ve bir kuşaktan ötekine gerilimi yüksek tutmayı sağlıyorlardı. Ferraralı kentsoylu Giovanni Maria di Massa, Venedik ve Roma'dan gelen haberlere kulak kabarttı: "İnançsızlara karşı Haçlı Seferi için" 1560'taki jübile yılı kutlaması, "Türk ordusu"nun İspanya kralına karşı saldırısı, 30 Sicilya kadırgasının karşı saldırısı... Bu böylece, günbegün, sürüp gitti; ta ki 1571'de önemli bir şey oluncaya kadar.

> 21 Ekim Pazar günü, Ferrara'ya ulaşan habere göre, Venedik donanması İnebahtı limanında Türk donanmasıyla çarpışmış, Hıristiyan donanması Türk donanmasını bozguna uğratıp dağıtmış, 180 Türk kadırgasını Türklerin elinden almış, başka birçok kadırgayı batırmış ve o köpeklerin elindeki 25.000 Hıristiyan köleyi özgürlüğüne kavuşturmuş, Türk kumandan tutsak alınmıştır. Hıristiyanların kumandanı, İmparator V. Karl'ın evlilik dışı oğlu Don Juan de Austria olup, böyle bir zaferle –dünya dünya olalı yaşanmış en büyük zafer– Hıristiyanlığı büyük sevince boğmuştur.[14]

Belirsizlikleri ve İnebahtı'dan sonra Hıristiyan dünyasını büyük ölçüde saran boş umutları bir yana bırakalım.[15] Bu arada, metinde okuduğumuz üzere, Türkler hep "köpekler" olarak anılmaya devam ediyorlar.

Büyük tarihi bir yana bırakıp, yalın Akdeniz tarihçiliğine geçecek olursak... 1584 güzünde, sonuçlan kısa sürede dev boyutlara ulaşan bir olay oldu.

> Venedik'teki senyörlere ulaşan habere göre, kürek mahkûmlarının çalıştırıldığı kadırgaların kaptanı Gabriele Emo, Cezayir kralının annesini tutsak almış; İstanbul'a gitmekte olan kralın annesi, Cezayir kralının Büyük Türk'e ödediği iki milyon altın tutarındaki haracı götürüyormuş ve yanında 20 kadın varmış. Gabriele, kraliçenin ve yanındaki bütün kadınların başlarını kestirmiş.

Ne var ki, kronik yazarı bu sonuca katılmıyor gibidir:

> Bütün kadınlarıyla Hıristiyan bile olabileceğini, Venedik'e götürürse ondan istediği her şeyi alabileceğini söyleyen kraliçenin kaptana hiçbir ricasının yararı olmamış; bütün bunlara karşın, kumandan gene de insafa gelmemiş ve bütün kadınları öldürtmüş. Gabriele, sözü edilen kraliçenin elindeki malı ve iki kadırgayı alıp İspanya kralı Kral Felipe'nin kadırgasıyla Messina'ya çekilmiş.

Bu olay, Hıristiyanlarla Türkler arasındaki savaşın örtük kurallarını ihlal ediyordu. Kadınlar, üstelik din değiştirmeye hazır kadınlar öldürülmüştü (en azından kronik yazarı böyle düşünmektedir); karşılıklı uygulamaya göre, yüksek kurtulmalık beklentisiyle, iyi muamele görmesi gereken soylu bir kadın öldürülmüştü. Daha net bilgi vermek gerekirse, Trablusgarp Beylerbeyi Ramazan Paşa'nın eşiydi söz konusu olan; Gabriele Emo ise bu kötü olaydan sonra Messina'ya değil, Korfu'ya çekildi. Kronik yazarı, taşranın iç kesimlerinden, bilgileri kesinlikten uzak ve –dilinin ortaya koyduğu gibi– pek de kültürlü olmayan birisi olsa gerektir. Ama yine de bütün bir kariyerini deniz üzerine kuran Venedikli Amiral Gabriele Emo'dan daha bilge görünüyor. Venedik Cumhuriyeti olayla hemen ilgilendi, bu arada Türklerden protesto sesleri ve tehditler yükseliyordu. Bir biçimde olayın onarılmasına çalışıldı.

> Venedik Senyörlüğü, İstanbul'a Büyük Türk'e bir kadırga göndermiş, kumandanı Gabriele Emo'nun kendi iradesine karşı ve bilgisi haricinde giriştiği eylemden duyduğu üzüntüyü bildirmiş. Bu olay yüzünden senyörlük, Allah esirgesin, başına büyük bir yıkımın gelmesini bekliyor.[16]

Bunu zahmetli bir diplomatik faaliyetin izlediğini, harcamalar ve kaçamak yollarla Berberi gemisinde bulunan Hıristiyan kölelerin yazgısının çözüme kavuşturulduğunu biliyoruz. Senatoda Türklerle politikanın ilkeleri üzerine bir tartışmadan sonra, nihayet Babıâli'ye beklenen sinyal verildi. 1586'nın Ocak ayında, Gabriele Emo emre itaatsizlik suçundan San Marco Meydanı'nda başı kesilerek idam edildi.[17] Huzursuz ortak sularda pusular, kıyımlar, misillemeler yaşanıyor, ödünler veriliyordu; iç kesimlerin de bilincinde olduğu, Akdeniz yaşamının yazıya dökülmemiş yasalarıydı söz konusu olan.

TÜRKOLOJİ

Büyük ölçüde Venedik elçilerinin raporlarına bağlı, gerçeklikler ve basmakalıp yaklaşımlarla örülü Türk söylemi sürekli olarak yeniden doğuyordu. Kâbus gibi bir beklenti –Büyük Türk'ün elinde evrensel bir monarşinin doğuşu– bu söylemi kışkırtıyordu.[18] Bu kaygı verici soruna dönemin en büyük filozoflarından biri, Yeni-Platoncu Francesco Patrizi müdahale etti. Ferrara Okulu'nda hoca olan Patrizi, 1583 yılında *La Militia Romana* (Roma Askerlik Sanatı) adlı bir risale yayınladı. Kitabın II. Alfonso'ya ithaf mektubu, entelektüel ve pratik, tutkulu bir program içeriyordu: Askerlik sanatını Eski Yunan-Roma yazarlarından (Polybios, Livius, Halikarnassoslu Dionysios) alınan şaşmaz ilkeler ve aksiyomlar temelinde yeniden kurmaktan söz ediliyordu; çünkü yazara göre, ateşli silahlar, bunların değerini ortadan kaldırmamıştı. İhtiyatlı davranılarak adı verilmese de, bir başka esin kaynağı Machiavelli'ydi; o kadar ki, Patrizi'nin risalesi, Trento Konsili sonrası dönemde Makyavelciliğin el altından aktarımının bir aracı olarak görülmelidir. Kitabın başında, on beş noktada özetlenebilecek "olağanüstü" Roma askeri düzeninin "bizim onca korktuğumuz Türk askerlik sanatına çok benzediği" belirtiliyordu. Ama Türkler, Romalılardan farklı olarak, kazanmaktaydılar, çünkü sayıca her

zaman üstündüler. Buna rağmen son üç yüzyılda, giriştikleri meydan savaşlarının yalnızca yarısında karşı tarafı çökertmişler, 120 yılda Macaristan'ın tamamını boyundurukları altına almayı başaramamışlardı; oysa Romalılar üç yılda yapmışlardı bunu. Öyleyse ilk sonuç şudur: "Günümüzde böylesine korkunç olan Türk ordularının değeri, Romalı ordulara kıyasla çok azdır ya da hiç yoktur."

Patrizi, bu saptamada bulunduktan sonra, Este hanedanının olumlu askeri özelliklerini sıralıyordu: 1512'deki Ravenna çarpışmasında Fransız-Ferrara zaferi, Ferrara çevresinde yapılan görkemli surlar, top dökümünde ve kullanımında öncülük. Görevdeki hükümdara, II. Alfonso'ya gelince, onun "kahramanca erdemler"i "İtalya'daki ve dışarıdaki savaşlarda edinilmiş deneyim"le birleşmekte, bu da onun "saldırı savaşına özgü" –Romalıların savaş tarzı– "mükemmel birlikleri yenilemek" isteyeceği konusunda umut vermekteydi. Kısacası, Türkler söz konusu olduğunda kendini savunmak işe yaramazdı, saldırıya geçmek gerekmekteydi. Bu yolla belki de, "yıllarca Hıristiyanlığı korku içinde tutmuş ve hâlâ tutmakta olan o –aslında sıradan– orduya karşı Hıristiyanlığı güvenceye almak"[19] mümkün olabilecekti. Türk orduları "sıradan"dı sıradan olmasına da, her satırda onlarla ilgili "korku" uç veriyordu: Dalmaçya'daki Cres gibi bir sınır adasının yerlisi ve Venedik'le Kıbrıs arasında uzun süre yaşamış biri olarak Patrizi'nin iyi bildiği bir duygudur bu. Gerçi Patrizi, şövalyenin yerini yeni askerin alması gerektiğine değinir, ama onun kitaplardan alınma reçetelerinin savaş alanında kullanılabilir olduğunu düşündürecek hiçbir şey yok.[20] Eski Yunan-Roma modelini esas alan bu askerlik anlayışı hakkında nasıl bir yargıya varmalı? Elbette, yalnızca saraylı bir edebiyatçının övgüsü değildir bu; ne de yalnızca filozofların kumandanlardan daha iyi askeri danışmanlar olduklarını öne sürme söz konusudur; komutan Prens II. Alfonso'nun 1566'daki Macaristan utancından sonra durulan savaş arzusunu yeniden canlandırmaya yönelik bir girişim de olabilir pekâlâ.

Ama Patrizi fikirlerinden son derece emindi. Ferrara'dan ayrıldıktan sonra yazdığı *Paralleli Militari* (Askeri Koşutluklar) adlı eserde bu fikirler olduğu gibi geri döner. 1594-1595 yılındayız ve şimdi istenen, Dük d'Este'ye seslenmek değil, yazarı felsefesinden ötürü papalığın dikkatini çekmekten kurtaracak daha üst düzeyde destekler bulmaktır. Kitabın odak noktası, askeri ve dinsel açıdan kuşatılmış, kuzeyde ve doğuda bir uç eyaleti durumuna gelmiş İtalya kalesiydi. Patrizi, heretiklerin ve Türklerin ("kapıya

ulaşmış durumdalar") tehdidine karşı koymak için İtalyan birliklerini Roma usulüne göre yeniden kurma isteğinde ısrar ediyordu. İtalya'daki askeri kriz analizi ile yeniçeri disiplininin ve Türk sipahi gücünün övgüsü arasında, Patrizi aşırı bir girişim önerecek kadar reformuna güvenmekteydi. Buna göre, İtalyan prenslerinin oluşturacağı profesyonel bir ordu İllrya kıyılarına çıkacak ve Bosna, Sırbistan, Bulgaristan üzerinden İstanbul'a kadar yürüyecekti. Hıristiyan tebaanın Türklere karşı ayaklanmasına kesin gözüyle bakan, ama Ortodoksların İslamla anlaşma biçimlerini –Latinlerin kendini beğenmişliğine yönelik nefretle karışmış biçimlerdi bunlar– göz ardı eden Patrizi'ye göre 30.000, belki daha az asker yeterli olacaktı.[21] "Heretikliklerle dolu bir çağ"da Hıristiyan birliğinin sona ermiş olması, "Haçlı Seferleri umut etme"ye olanak tanımıyordu artık; artık Roma'nın askeri geleneğini yeniden canlandırma, tek çözüm olarak görünüyordu.[22]

Askerlik sanatına yönelik bundan daha belirgin bir entelektüelleştirme girişimi hayal etmek zordur. Mektup yoluyla, Patrizi düzenli olarak II. Alfonso'ya eserinin gidişi hakkında günü gününe bilgi veriyor ve ona kitabın basılan fasiküllerini gönderiyordu; yazı masasının başından, çağın belli başlı savaşlarında kumandanların yaptığı strateji hatalarını kayda geçirme yetkisini görüyordu kendinde.[23] 1593'ten itibaren Macaristan savaşı ortalığı kasıp kavuruyordu ve Alfonso'nun yola çıkma hevesine kapıldığını biliyoruz. Filozof dostunun çılgınca tasarıları, kalma kararını hızlandırmış olabilir mi? Edebiyatın ordular üzerindeki üstünlüğü İtalya'nın edebiyat salonlarında geçerliydi, Osmanlı ordularına karşı Balkanlar'ın tozu ve çamuru içinde değil.

KÂĞIT ÜZERİNDEKİ SAVAŞLAR

Patrizi, *La Militia Romana'*yı Ferraralı yayıncı Mammarello'ya bastırtmıştı. Aynı yayıncı 1590'da benzer konulu ve benzer yapıda bir başka kitap yayınlıyordu: Savoialı diplomat René de Lucinge'in iki yıl önce Paris'te yayınlanan *Naissance, durée et chute des estais* (Devletlerin Doğumu, Yaşamı ve Çöküşü) adlı kitabının İtalyanca çevirisi. "Osmanlıların talihi" üzerine yoğun analizlerin yer aldığı risalenin sonunda, Este senyörüne bağlı Reggio Kontu Orazio Malaguzzi'nin *Discorso sopra i cinque potentati maggiori del mondo* (Dünyanın Beş Büyük Gücü Üzerine Söylev) adlı kitabından söz edilir. Burada, "çağdaş coğrafyacıların yararlı kuralları

ışığında" İspanya, Rahip İoannes, Tataristan'ın Büyük Köpeği, İran ve Büyük Türk güçleri arasında "titiz bir karşılaştırma" yapılıyordu. Dünya ölçeğindeki bu karşılaştırmanın gerçek amacı, İspanya'nın Türkiye'den daha güçlü olduğunu kanıtlamaktı; diğer güçlüler, yalnızca anlatı açısından ilgilendiriyordu yazarı.[24] Belli ki, Türkler konusunda avutucu düşünceler, Eski Yunan-Roma modelini esas alan bir askerlik anlayışının kuramcıları kadar, yalvaçlar ve kâhinler için de kuralı oluşturuyordu.

Sonra bir başka Ferraralı kitapçı –"düklük basımcısı" ayrıcalığı verilen çağın en önemli kitapçısı Vittorio Baldini– uzman bir çizgiyi başlattı. Tasso'nun yayıncısı olmakla yetinmeyerek, belki de Venedikli Francesco Sansovino'ya öykünmek istedi, ama daha alt düzeyde. 1560'ta Sansovino Türk konulu otuz kadar eserden oluşan bir derlemeyi *(Historia universale dell'origine et imperio de' turchi:* Türklerin Kökeninin ve Egemenliğinin Evrensel Tarihi) yayınlayarak ticari başarıyı yakalamıştı.[25] Baldini, adeta pazarı sınamak istercesine, 1586'da Sultan Murad'ın kızının düğünü için yapılan şenlikleri konu alan hafif içerikli bir kitapla işe başladı. 1591'de yayınladığı, Gioacchino da Fiore öğretisine uygun *Profetie ovvero vaticinii* (Kehanetler ya da Öngörüler) adlı kitapçık, öncekine göre daha siyasi nitelikliydi; bu kehanetler, "çok önemli Türk kehaneti"yle zenginleştirilmişti. Sonuçlardan memnun kalan Baldini, 1595'ten itibaren sıkı bir fikir kampanyasına girişti. Onu buna bir yandan Türklerle ilgili yazıları ucuza okuma meraklısı okurların talepleri, öte yandan II. Alfonso ortamının şövalyelik etkileri ve o yıl yenilenen Haçlı Seferi arzuları teşvik ediyordu.

Önce, birkaç yıl boyunca, kimi zaman neredeyse tek tek yaprakların bir araya getirilmesinden oluşan, mütevazı görünümlü küçük eserler yayınlandı. Bu eserlerin ait olduğu edebiyat türü, "savaş tezkereleri"ydi; bir başka deyişle, savaş alanlarından ulaşan ve sonra "aslına sadık olarak kopya edilen" yayınlardı. Savaş tezkerelerinin güvenilirliğini artırmak için, sık sık bunların Almanca'dan, Türkçe'den ya da "Erdel [Transilvanya] dilenden çevrildiği söyleniyor ve kitaplar uygun yayıncılık göstergeleri ve baş sayfalarla sunuluyordu: Hıristiyan ve Osmanlı askerleri, kaleler, kazığa geçirilerek öldürülmüş şehitler, öfkeli sultanlar, şeytanların esinlediği Türkler yer alıyordu kitaplarda (Resim 7, s. 164). Başlıklar umut, merak ve korkulardan oluşmuş bir program ve Akdenizli olmaktan çok Balkanlar'a özgü bir coğrafya –tıpkı II. Alfonso'nun askeri düşüncelerine hayat veren

coğrafya gibi– sergiliyordu. Şu tür başlıklardı bunlar: Macaristan'daki Savaşlarda Yeni Bir Başarı; Macaristan'da ve Başka Yerlerde Türklere Karşı Savaşın Raporları; Macaristan'dan Gerçek Haberler; Saldırılarda Ölen ve Yaralanan Kumandanların Ad ve Soyadları; Türk İmparatoru III. Mahmut'un Erdel Prensine Mektubu; Soylu Erdel Prensi'nin Büyük Türk'ün Yazdığı Bir Mektuba Yanıtı; Türkiye Raporu; Macaristan, Erdel ve Başka Yerlerdeki Savaşların Başarıları; Soylu Erdel Prensinin Yetmiş Yedi Bin Türkün Ölümüyle Kazandığı Son Zaferin Ayrıntıları; Soylu Erdel Prensinin Türklere Karşı Kazandığı Mucizevi Son Zaferler; Erdel Prensinin Çok Sevindirici Başarıları; Macaristan'daki Papa Kalesi'nin Alınışını Anlatan Haberler; Hıristiyanların Türklere Karşı Kazandıkları Birçok Zafere İlişkin Yeni Haberler; Krallık Şehri Buda'nın Alınışı; Mucizevi Bir Başarı: Macaristan'ın Baş Kalesi Györ'ün Yeniden Ele Geçirilişi.[26] Her şey satışı artırmak, yüreklendirmek ve ilgi yaratmak için düzenlenmiş...

Bunun hemen ardından daha hacimli teknik kitaplar geldi; bunlar genellikle Patrizi'nin geliştirdiği askeri koşutluklar şemasını temel alıyorlardı: Achille Tarducci'nin *Il Turco vincibile in Ungaria*'sı (Macaristan'da Yenilebilen Türk; 1597), Lazaro Soranzo'nun *L'Ottomano*'su (Osmanlı; 1598). François de la Noue'nun *Del modo di vincere i turchi e scacciarli d'Europa'*sı (Türkleri Yenip Avrupa'dan Sürmenin Yolu; 1600), Lazar de Schwendi'nin *Parere [...] come sipossa resistere a' turchi'*si (Türklere Nasıl Direnilebileceğine İlişkin Görüş; 1600). Ferrara'da yazılıp yayınlanan ya da burada İtalyanca çevirisi basılan türün bu klasikleri, Este Düklüğü son bulduktan sonra zarar görmeksizin yaşamlarını sürdürüp, 1607'ye kadar Baldini tarafından yeniden basıldı.[27] Türk karşıtından az olmamak üzere Protestan karşıtı olan, "inançsızlar" kadar heretikler saplantısına kapılmış bir ortamda, Katolik ruhların dönemsel alevlenmelerinden birine tanık olunuyordu. Bu harekete yön veren öncü Patrizi'nin gerçek amacının bu olduğu söylenemez. Ama fikirler, bir kez ortaya atıldıktan sonra, denetimden çıkabilir. Böylece, hep olduğu gibi, dış düşmanın erişilemezliği, iç düşmanın kovuşturulmasına dönüşmüştür: Türk olmuyorsa, o zaman, hiç olmazsa reformcu ya da ayrılıkçı olsun.

SÖZDE KORSANLARLA SÖZDE TUTSAKLAR

II. Alfonso d'Este'nin sarayında Türklerden çok söz ediliyor, haklarında çok şey okunuyordu. Ciddi olarak harekete geçme tasarıları kuruluyordu, ama duygusal yatırım insanı tuzağa da –neyse ki, şaka yollu bir tuzağa– düşürebilirdi. Gerçekten de, şehrin en seçkin soylularından Annibale Romei (önceki yüzyıl köle sahibi Giovanni Romei'nin soyundan) bir tuzaktan söz eder bize. 1585'te, Annibale Romei yedi diyalog ya da söylevden *(Discorsi)* oluşan bir derleme hazırlamıştı. Bu diyaloglar o dönemde elit sınıfı ilgilendiren büyük ve biraz yıpranmış konuları ele alıyordu: güzellik, aşk, onur, düello, soyluluk, zenginlik, savaşın mı, edebiyatın mı öncelik taşıdığı.[28] Konularla uyumlu olarak, diyalogların geçtiği çevre, –seçkin Este mekânları ya da düklüğün kanallarında ağır ağır ilerleyen düklük kayığı gibi– her zaman yüksek ölçüde saraylı ortamlarıydı. Romei, 1584 güzünde, 50 kadar soylu kadınla soylu erkeğin Mesola'daki kıyı mekânında bir araya geldiklerini anlatıyordu. Belki de geçici olarak bir yerlere yerleşmişlerdi. Gerçekten de saray, bir yanda Ferrara'nın sakınmaları, bir yanda sarayı stratejik kabul edilen delta bölgesine doğru bir yayılma projesinin ilk adımı olarak gören Venedik'in kuşkuları yüzünden, hâlâ yapım aşamasındaydı. Ve "Goro şakası" denen şey burada beliriverdi sahnede.

Bir sabah, Mesola'da geçirilen geceden sonra, "bütün saray denize indi": Bir balık avına tanık olmak istiyorlardı. Çevrede büyük bir huzur hüküm sürüyor ve grup "büyük ve gösterişli bir kayık" üzerinde, "son derece sakin denizde büyük bir neşeyle yol alıyordu." Tam o sırada, birden,

> ...limana bakan kulelerin birinden iki pare top atışı duyuldu: İki korsan kadırgasının fark edildiğinin işaretiydi bu; tam o anda Comacchiolu balıkçıların bulunduğu bir sandalın hızla kürek çekerek geldiği görüldü; (söylediklerine göre), korsanlar içindekileri fark etmeden önce limana kaçıyordu sandal.

Kargaşada "soylu kadınların yüzleri ölüm rengine büründü" ve Tanrı'ya edilen duaların sesleri göğe yükseldi. Herkes karaya kaçışırken, soylulardan birisi o "dönek hırsızlar"a karşı cesaretle karşı saldırıyı örgütledi. Buna bağlı olarak "kürekçiler onu limana ulaştırdılar, buradan arkebüzlü adamlarla donatılmış 10 tekneyle bir anda çıkıverip kadırgalara karşı yollandı." Bir saat süren gürültülü bir çarpışmadan sonra, korsanlar yenik düşüp "yerinde bir kararla, zincirli olarak" karaya götürüldüler. Ve burada,

"davulların gürültüsü ile borazanların sesi" arasında, her şey anlaşıldı. Türk giysileri altında saklananların "hepsi saraylı kişiler"di; aralarında "önde gelen şövalyeler"den bazıları da vardı: Kont Scandiano, Kont Alfonso Turchi, Kont Ercole Bevilacqua, Kont Guido Calcagnini. Sahte korsan tekneleri, şakayı yeğeni Cesare d'Este'yle birlikte bizzat düşünmüş olan dükün sahil muhafazasına aitti.

Değişik vurgu farklarıyla yeniden karşımıza çıkacak olan Türk kılığına girme temasına ilk kez rastlıyoruz. Bunun hemen ardından köle kılığına girme geliyor. Gerçekten de, o gün oyunların ecesi olan soylu kadın ("kraliçe") öç almak istiyormuş gibi davrandı.

> Sonra kraliçe, son derece öfkeli ve keyifsiz, tutsakları süzdü; onların sarayın soylu kız ve kadınlarının hizmetine verilmesini ve kendi hükmü devam ettiği sürece, ayaklarında zincirle o bayağı denizci kılıkları içinde hizmet etmelerini buyurdu; dört şövalye de aynı şekilde köle olarak verildi.

Küçük sadist oyun, gerçek zincirler ve gerçek kölelik öykünmesi, bütün gün boyunca sürdü.

> Saraylı hanımlar, yaşadıkları korkunun ve boş yere edilen onca yeminin intikamını almak için kölelerine karşı acımasızca davranmaya doyamadılar; böylece bütün gün eğlence ve kahkahayla geçirildi ve çeşit çeşit pek çok balığın avlandığı çok güzel bir av yaşandı.

Sonunda akşam olunca, her zamanki gibi, herkes oyunların yeni kraliçesini seçmek için bir araya geldi:

> Kısmet, pek hoş edalı Isabella Bentivoglia hanımefendininmiş; hemen kraliçe tacını giydi ve çok zevkli bir yönetimin işaretini vermek üzere bütün kölelerin zincirlerinin çözülmesini ve serbest bırakılmalarını buyurdu. Bunun üzerine büyük bir zincir gürültüsü ve pek neşeli sesler duyuldu...[29]

Yere bırakılan zincirlerin şakırtısı şakanın sonunu işaret ediyordu.

1585 tarihli birinci Venedik basımında yer alan bu olay, *Discorsi*'nin ertesi yıl Ferrara'da çıkan yeni basımından çıkarıldı; metnin İtalya ve Avrupa'daki daha sonraki yazgısına Goro şakası eşlik etmemişti. Belki de Mesola'daki tartışmalı mekânda yoğunlaşan yaşamı ve silahları fazlaca öne çıkarmak temkinsizlik olarak görülmüştü. Venedik'te bir panik havası hâkimdi, metni sansürlemek daha iyiydi. Belki de, sonradan gözden geçirildiğinde, dükün tutumu biraz patavatsız bulunmuştu.[30] Trento Konsili sonrası çağın toplumsal disiplini yürürlükteydi, komikliğin mekânları ve olanakları kısıtlanıyor, hoşgörü eşikleri yükseliyordu; prenslerin şakalara katılmaları –ortaçağ ve Rönesans'ın ilk döneminde sık sık görülen ve sergilenen bir tutum–, utanç verici bulunmaya başlıyordu.[31] Artık, özellikle de Türklerle ilgili konularda, uzak seyirciler olarak kalmak daha akıllıcaydı. Aynı Alfonso 1558'de, Floransa'da, I. Cosimo de' Medici'nin kızı Lucrezia'yla düğününü kutlarken böyle davranmıştı. Bir gün, yeni evliler için Arap usulü, sarı damasko giysilerle gümüş rengi peçeler giymiş Magripli kadınların sergilediği bir maskeliler alayı sunulmuştu; sonra, Türkler gibi giyinmiş iki şövalye takımının tüy dolu hafif saplı tencereleri birbirlerinin üzerlerine atarak çarpıştıkları Caroselli oyunu düzenlenmişti.[32] Localara oturmuş hükümdarların eğlenmesi için, bundan daha zararsız bir şey hayal etmek güçtür.

Gene de, bütün bu değerlendirmelere rağmen, Goro olayında biz başka yönler de buluyor ve başka yorumlara da ulaşıyoruz. Her şeyden önce, şakanın korsan akınları dinamiğine –aniden beliriverme, uyarı atışları, balıkçıların kaçışı, denizdeki itişme gibi– uyumu kusursuz. Sonra kıyıdaki bir savunma sisteminin varlığı beliriyor: Adriyatik'in bu kadar kuzey bölgelerinde bile, kuleler, toplar ve teçhizatlı tekneler (ama kadırga değil bunlar) mevcut. Ve son olarak, sahte habere mutlak olarak inanılıyor; o kadar ki aristokratik kurbanlardan hiçbiri haberden kuşkulanmayı aklından geçirmiyor. Bütün bunlar, ister şaka gerçekten olmuş, ister Romei bunu yazınsal gerekçelerle uydurmuş olsun, geçerlidir. Ne var ki, şaka doğru idiyse, ancak hükümdar böyle karmaşık bir oyunu harekete geçirecek kaynaklara ve yetkiye sahipti, ancak o yönetici sınıf da dahil olmak üzere herkesi heyecanlandıran korkuyla ceza görmeksizin oynanabilirdi. Prens dışında hiç kimse, geçici olarak üstü kapatılmış, bastırılmış yaşantıyı –bir başka deyişle, hep Türklerin eşliğinde bir yaşam sürdürüldüğü gerçeğini– ortaya çıkaracak kadar zorlayamazdı komikliğin sınırlarını.

Sarayda ağır şakalar yapılıyordu. Aslında, II. Alfonso büyük bir gaf yapmış ve belki riske bile girmişti: Konu hakkında yeterince bilgisi olmayan insanlar pekâlâ sözde Türklere şiddetli bir karşılık verebilirlerdi. Öte yandan, oyunun hedefine ulaşması isteniyor idiyse, sır daha önce kalabalık gruplara açıklanamazdı; demek ki, oyun kültürü kamunun zarar görmemesinden daha öncelikliydi; bu yüzden yalnızca düşese ve "hamile olabilecek" hanımlara haber verilmişti. Ama kahkahanın ve şakanın var olan şeyler arasında en ciddileri olduğu, başka türlü erişilmesi olanaksız derin katmanları açığa çıkarmak için çok değerli araçlar olduğu bilinir. Öyleyse, antropoloji, psikanaliz ve tarihten pay alan son bir varsayımda bulunmayı deneyelim. Şöyle ki: II. Alfonso'nun feodal, soylu ve saraylı Ferrara'sı birçok açıdan klasik bir "utanç uygarlığı" şeklinde, başka bir deyişle gurur, eli açıklık, hakarete karşı aşırı duyarlık gibi zorlayıcı değerlerin biçim verdiği kültürel bir oluşum şeklinde tanımlanabilir; burada başkalarıyla etkileşim, insanların kendi kendileriyle ilişkilerine egemen olacak kadar yakın ve bütüncüldür ve hep değerlerin göze çarpacak şekilde dışsallaştırılması söz konusudur. Sürekli, içsel, görünmez bir benin, onursuzluk (toplumsal kodun çiğnenmesi) ile günahı (bireysel ahlakın zedelenmesi) birbirinden ayırabilen bir benin, vicdan rahatlığının keyfini çıkarma üzerine kurulmuş "suç uygarlıkları" belli ki başka bir şeydir.[33]

Bütün bunlar yeterince açıktır, ama başka türlü de betimlenebilir. Aslında Ferrara'da o 30-40 yıllık sürede, özel yaşama özgü, tefekküre dayalı, sessiz ("dişil") boyutlar aleyhine sergilenen gürültülü, bedeli yüksek, fiziksel, savaşçı ("eril") varoluş özelliklerine resmi olarak değer kazandırılmasına tanık oluyoruz.[34] Sözde korsanlar şeklindeki tehlikeli şaka bu yönelimler kapsamına giriyor, tıpkı sık sık düzenlenen at üstünde mızrak dövüşleri, şövalye ve spor karşılaşmaları gibi. Burada yalnızca erkeklik tapınması değil, teknik olarak, gerçek "erkeklik kaygısı" söz konusu; çünkü dükün iktidarsızlığı gizlenebilir nitelikte değil ve devletin varlığını sürdürebilmesinin üzerine gölge düşürüyor: Soyun kesintiye uğraması beklentisi, kendine özgü bir psikoloji yaratıyor. Bilindiği gibi, rekabet ve erkeklik, uzun varoluş çizgisi içinde feodal dünyanın kültürel şifreleri olmuştur.[35] Ve Osmanlı ya da Berberi tehdidini küçümsemek kimsenin aklından bile geçmez. Bununla birlikte, bu özgül örnekte, cinsel sorunsallar

–her ne iseler– ile Haçlı ruhu biçiminde sergilenen savaşçılık arasındaki bağın son derece sıkı olduğunu fark ediyoruz. Gerek olmayabilir, ama gene de soralım kendimize: Genel bir değer etkileşimi değil midir bu? İster gerçekleştirilmiş, ister yalnızca arzu edilmiş olsun, her "Haçlı Seferi" biçiminin kökeninde cinsel bozukluk ya da acı çekme veya yoksunluk yatmıyor mu?

---

1 Krş. C. de La Roncière, *Histoire de la marine française,* III, Paris, 1914, s. 37-59; M. J. Heath, *Crusading Commonplaces: La Noue, Lucinge and Rhetoric against the Turks,* Cenevre, 1986, s. 76.

2 F. Rabelais, *Pantagruel, Oeuvres completes* içinde, yay. haz. M. Huchon, Paris, 1994, s. 246-250, 262-267. [kısmi Türkçe çeviri: *Gargantua,* çev. S. Eyuboğlu, A. Erhat ve V. Günyol (İstanbul: Cem, 1998)]

3 Krş. J. Le Goff, *San Luigi,* İtalyanca çeviri, Torino, 1996, s. 133-161, 232-238,443-445, 651-653, 660-663.

4 Krş. J. M. Nieto Soria, *Ceremonias de la realeza. Propaganda y legitimación en la Castilla Trastámara,* Madrid, 1993, s. 97-118.

5 Krş. A. Frizzi, *Memorieper la storia...,* IV, s. 392-393; R. Quazza, "Alfonso II d'Este", *Dizionario Biográfico degli Italiani* [İtalyan Biyografi Sözlüğü; kısaltması: *DBF*| içinde, II, Roma, i960, s. 339; L. Chiappini, *Gli Estensi...,* s. 328-329; C. Göllner, *Turcica. Die Türkenfrage..,* s. 143-144.

6 Krş. "Bentivoglio, Cornelio", *DBI* içinde, VIII, Roma, 1966, s. 610.

7 G. M. di Massa, *Memorie di Ferrara. 1582,* Vatikan Gizli Arşivi, Dolap XLVII, 22, yaprak 53V.

8 Krş. G. Ricci, *Povertä, vergogna, superbia. I declassati fra Medioevo e Etá moderna,* Bologna, 1996, s. 95-96.

9 T. Tasso, *Gerusalemme liberata,* yay. haz. M. Guglielminetti, Milano, 1974, s. 529 (XVII 93-94).

10 Krş. L. von Pastor, *Storia dei Papi dalla fine del Medioevo,* XI, İtalyanca çeviri, Roma, 1929, s. 196-229.

11 Krş. V. Errante, "'Forse che si, forse che no'. La terza spedizione del duca Vincenzo Gonzaga in Ungheria alla guerra contro il Turco", *Archivio storico lombardo,* XLII (1915), s. 29-33; P. Fabbri, *Monteverdi,* Torino, 1985, s. 44-45.

12 Krş. P. Camporesi, *Le belle contrade. Nascita del paesaggio italiano,* Milano, 1992, s. 68-94; P. Burke, *II Rinascimento europeo. Centri eperiferie,* İtalyanca çeviri, Roma-Bari, 1999, s. 236-240. [Türkçe çeviri: *Avrupa'da Rönesans. Merkezler ve Çeperler,* çev. Uygur Abacı (İstanbul: Literatür, 2003)]

13 Krş. K. M. Setton, *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century,* Philadelphia, 1991, s. 189-191.

14 G. M. di Massa, *Memorie...,* yaprak 46V ve 56V.

15 Krş. C. Dionisotti, "La guerra d'Oriente nella letteratura veneziana del Cinquecento", *Venezia e VOriente tra tardo Medioevo e Rinascimento* içinde, yay. haz. A. Pertusi, Floransa, 1966, s. 471-493 (bu yazı daha sonra şu kitapta da yayımlanmıştır: C. Dionisotti, *Geografia e storia della letteratura italiana,* Torino, 1967, s. 201-226).

16 G. M. di Massa, *Memorie...,* cc. 68r-v.

17 Krş. R. Zago, *"Emo, Gabriele*", *DBI* içinde, XLII, Roma, 1993, s. 628-631.

18 Krş. L. Calensi, *Venezia e la Sublime Porta. La nascita del despota,* Bologna, 1989, s. 39-46, 61-70.

19 F. Patrizi, *La militia romana di Polibio, di Tito Livio e di Dionigi Alicamasseo,* Ferrara, Mamarelli, 1583. Krş. C. Vasoli, *Francesco Patrizi da Cherso,* Roma, 1989, s. 229-233.

20 Krş. F. Verrier, *Les armes de Minerve. L'Humanisme militaire dans l'Italie du XVIe siécle,* Paris, 1997, s. 32-36, 85-134,149-151.

21 Krş. A. Ducellier, *Cristiani d'Oriente e Islam nel Medioevo,* Torino, 2001.

22 F. Patrizi, *Paralleli militari [...] ne' quali si fa paragone delle milizie antiche, in tutte le parti loro, con le moderne,* Roma, Zannetti, 1594, s. 3*r,* F. Patrizi, *De paralleli militari. Parte II. Della militia riformata [...]per potere secondo la vera arte di guerra, con pochi vincere in battaglia la gran moltitudine de' Turchi,* Roma, Facciotto, 1595, s. 86-92, 95.

23 Krş. C. Vasoli, *Francesco Patrizi...,* s. 234-259.

24 R. di Lusinge *(sic), Dell'origine, conservatione et decadenza de gli stati [...] con un discorso del signor conte Horatio Malaguzzi sopra i cinque potentati maggiori del mondo,* Ferrara, Mamarello, 1590.

25 Krş. E. Bonora, *Ricerche su Francesco Sansovino imprenditore librario e letterato,* Venedik, 1994, s. 97-137; L. Zilli, "Francesco Sansovino compilatore della *Historia universale de Turchi",* *L'Europa e il Levante* içinde, yay. haz. L. Zilli, s. 49-63.

26 Krş. R. Gorris, "Naviguer avec prudence: la politique éditoriale de Vittorio Baldini imprimeur-libraire ferrarais dans les années 1597-1607", *D'un siècle à l'autre. Littérature et société de* 1590 *à 1610* içinde, yay. haz. Ph. Desan ve G. Dotoli, Fasano-Paris, 2001, s. 323-343 (bu yazı, C. Göllner, *Turcica. Die europäischen Türkendrucke,* II, Bükreş-Baden-Baden, 1968'in 1802, 2141, 2304, 2342, 2366, 2374, 2405, 2446, 2451, 2454 nolu maddelerindeki eksik bilgileri tamamlamaktadır).

27 Krş. J. Balsamo, "'Il Turco vincibile'. Un corpus turc à la fin du XVIe siècle: La Noue, Naselli, Soranzo, Esprinchard", *Scritture dell'impegno dal Rinascimento all'età harocca* içinde, Fasano, 1997, s. 205-216.

28 Krş. S. Prandi, *İl "Cortegiano"ferrarese. I Discorsi di Annibale Romei e la cultura nobiliare nel Cinquecento*, Floransa, 1990.

29 A. Solerti, *Ferrara e la corte estense nella seconda metà del secolo decimosesto. I "Discorsi" di Annibale Romei,* Città di Castello, 1891, s. 35-37.

30 Krş. F. Ceccarelli, *La città di Alcina. Archittetura epolitica alle foci del Po nel tardo Cinquecento,* Bologna, 1998, s. 139-141.

31 Krş. P. Burke, *Sogni, gesti, beffe.* Saggi *di storia culturale,* Bologna, 2000, s. 99-118.

32 Krş. A. Lazzari, *Le ultime tre duchesse di Ferrara,* Rovigo, 1952, s. 42, 44.

33 Krş. G. Ricci, *Povertà...,* s. 98-108.

34 Krş. W. L. Gundersheimer, "Burle generi, e potere: i 'Discorsi' di Annibale Romei", *Schifanoia* içinde, II (1986), s. 9-21.

35 Krş. R. Ago, *Lafeudalità in Età moderna,* Roma-Bari, 1994, s. 151-160.

bölüm **beş**

TUNUS'TA DİNDEN DÖNMEK, FERRARA'DA ŞİİR YAZMAK

"EFENDİNİN SEVDİKLERİ"

Bu noktada bir an durmamız, daha doğrusu bir karşı sese yer vermemiz gerekiyor. Türklere bakışta farklı anlayışlar olmakla birlikte, bunların ideolojik açıdan birbirleriyle uyum içinde oldukları; nefret ve korkunun herkesçe paylaşıldığı; çatışmanın çerçevesinin net olarak çizildiği ve Haçlı Seferi'nin en üstün sentezi oluşturduğu kanısını yaratmak istemeyiz. Durum böyle değildir. Taşramızın mikrokozmosunun ana çizgileriyle sergilediği Hıristiyan dünyasında gizli katmanlar vardır. Karşıtlığın egemen olduğu resmi cephenin ardında gizli işbirlikleri, engelleri aşmalar, cephe değiştirmeler saklıdır. Dönemin insanlarının lanetine uğramış bu topraklara nüfuz etmek her zaman kolay olmamakla birlikte, beklenmedik bir biçimde bir rehber buluyoruz kendimize. Bu rehber, akla gelebilecek en resmi ses: Müslümanlarla temaslarda uzman bir tarikatın yayınladığı bir eylem kitapçığı. "Zavallı Hıristiyan kölelerin her tür merhameti hak eden çaresiz durumu"nu ele alan metinde tuhaf savlar üst üste yığılıyor. Öyleyse sözü, meslekten köle kurtarıcısı Triniter tarikatı pederlerine bırakalım:

> Genellikle Türklerle Magripliler, yurtlarında doğru dürüst yiyecek ve giyecekleri olmayan, gemilerde görevli yoksul gençlerle Hıristiyan kıyılarındaki genç çobanları alır, onlara sevgi gösterip gönüllerini okşarlar. İpek giysilere büründüklerini, bol bol yemeğe

> kavuştuklarını ve efendilerince sevildiklerini gören bu gençlere, öğretisini henüz iyice kavrayamadıkları İsa inancından dönmek büyük bir mutluluk gibi gelir.[1]

Alıntıladığımız metindeki dil, doğal olarak, din değiştiren Hıristiyan gençlerini mahkûm eden ifadelerle yüklüdür, ama daha yakından bakıldığında, insani bir anlayışla da yüklüdür. İnsanları dinden dönmeye iten nedenlerin bundan daha kesin sosyolojik analizini bulmak güçtür. Hıristiyanların asgari yaşam gereksinmelerini bile karşılamadıkları ve Triniter pederin açıkça kabul ettiği gibi "Türkler"in arasında huzur, şefkat ve "sevgi" bulan bu gençler niçin dinlerinden dönmesindi? Metin, bunu kendine sorma ve hem toplumsal, hem dinsel açıdan böyle bir sorunun yıkıcı sonuçlarıyla karşılaşma cesaretinden yoksundur. Talihli biri için, sevgi, Avrupa'da o dönemde geçerli muameleye göre daha özenli bir çocukluk ve ergenlik, her yanı kuşatan sorgulama yapısıyla Trento Konsili sonrası Katolikliğinkinden daha az saplantılı bir cinsel ahlak (kadınlar için değilse de erkekler için) ve daha az ağır, daha az gözetim ve kurala dayalı bir kitlesel denetim anlamına geliyordu.

1606'da, Fransa'nın Babıâli'deki sefiri François Savary de Brèves, görevli olarak Tunus'a gitti. Brèves'e Osmanlı sarayından bir yetkili eşlik ediyordu; bu yetkili, Tunuslu korsanların elindeki bütün tutsakların serbest bırakılmasını öngören bir buyruğu götürüyordu. Ne var ki, Fransız sefiri, "zorla sünnet edilip Türkleştirilmiş" –olayları böyle değerlendiriyordu– ve sonra yıllarca İslam kültürüyle yetiştirilmiş bazı Hıristiyan gençlerinin salıverilmesini sağlamakta zorluk çekmişti. Tunus, Paris ve İstanbul arasındaki siyasal dengelerin gerektirdiği bir salıvermeyi mümkün kılabilmek için Tunus Dayısı Osman araya girmek zorunda kalmıştı. Aslında, köle sahipleri, genç kölelerinin salıverilmesine, onlara "çılgınca âşık" oldukları için *("furieusement épris de leur amour")* razı olmuyorlardı. Senyör Brèves'in sözlerini hemen düzeltmesi pek de önemli değil: "En azından onlar, insan doğasını lekeleyen çirkinlikler arasında en iğrenç ve bayağı çirkinliğe bu adı veriyorlar."[2] Fiili olarak bir kez daha "sevgi" sözü söylenmiştir, üstelik elbette iyi niyetli olmayan bir gözlemci tarafından. Bunlar, kaide değilse bile, istisna oldukları da söylenemez; sorunun hep gözetlemeci [*voyeuristico*] bir tutumla ele alınması, konunun ciddiyetini ve inandırıcılığını yok etmez. Ama bu cephede, Hıristiyanlıkta da oyun sona

ermemişti: Bir şeyler derinlerden kendini duyuruyordu. Vicdanların otoriter denetime tabi olduğu ve psikanalizin araçlarının henüz gündeme gelmediği bu dönemlerde, şiir bu "bir şeyler"i sezip dile getirebiliyordu.

BERBERİSTAN'DA TENSELLİK

İtiraf edilmesi olanaksız bir duygusal çekim, engelleri yıktı. Geç Rönesans kültürünün –elbette yalnızca Ferrara'nın değil– büyük yapıtlarından biri yolu açtı: *Gerusalemme Liberata* [Kurtarılan Kudüs]. Yazarın biyografisi de bazı ipuçları veriyordu.[3] Torquato Tasso, 1558'de Sorrento yarımadasındaki korsan yağmalarını korkuyla anımsıyordu; kız kardeşi Cornelia bu yağmalardan kıl payı kurtulmuştu. Daha sonra, 1565'te Malta saldırısı sırasında ön safta yer alan, ama Haçlı Seferlerine pek eğilimi olmayan ve Levant'ta pek de gizleyemediği tedbirlere başvurma zorunluluğu duyan Venedik'te yaşayarak, Osmanlı tehdidini daha net olarak görmüştü. Tasso'nun –epik ve Hıristiyan– şiirinde Türklerden her defasında amansız yenilmezlik halesiyle kuşatılmış olarak ("yenilmez Türk") yirmi dört kez söz edilir. Hıristiyan metinleri Türkleri böyle yansıtmak istiyor, Ferrara epik geleneği de bu isteği onaylıyordu: Ariosto, Türklere ve Magriplilere "ırza geçmeler, adam öldürmeler, soygunlar ve yüz karası suçlar," "acımasız ve insanlık dışı eylemler" isnat ediyordu.[4]

Ayrıca, bildiğimiz gibi, Tasso'nun şiirinde II. Alfonso d'Este'nin Macaristan girişimine gönderme de vardır. Savaşçı ve "pagan" (daha doğrusu Müslüman), tedirgin edici Clorinda'nın vaftiz edilmesine gelince,[5] bu, şimdi üzerinde durmayacağımız pek çok imaları olduğu söylenen bir sahnedir. Bir tek şunu ekleyelim: Clorinda'nın din değiştirmesi, aslında İslamdan Hıristiyanlığa geçişlerin sayıca azlığının –bu dönemde Magripli ve köle azizlerin belirmesine karşın, kanıtlanmış gibi görünen bir olgu– şiir yoluyla telafi edilmesi işlevini görüyor olabilir.[6] Ne var ki şiirde, Müslümanlarla ilişkiler konusunda başka şeyler de vardır. Gerçekten de, *Gerusalemme Liberata*, siyasal düzlemde, bir Hıristiyan propagandası metnini –amacı, günün küçük düşmelerini avutmak ve geleceği yüceltmek olan bir metni– andırsa da, bu, "inançsızlar"la ortak bir insanlık arayışını engellemez. O düşmanlar, haz ilkesine, denetim altına alınmamış duyular ilkesine tabidirler. Onları betimlemek, "bastırılmışın geri dönüşü"ne izin veren bir ödün biçimidir: Vicdanın yasakladığı ve Tasso'nun pişmanlıkla

karışık bir özlem beslediği aykırılıkların belirmesi böyle adlandırılmıştır. "Tekbiçimli Hıristiyan"a ve onun içinde zorlukla yer aldığı boğucu Hıristiyan ortamına karşı, şairin Berberistan'a kayan imgeleminin "çokbiçimli pagan"ı vardır.[7] Tasso'nun daha önce yazdığı *Aminta*'da da belirgin olan, saldırgan ve yağmacı bir erosa övgü ile iffetli ve evli çiftler arasındaki sevgi umudu arasındaki gerilim[8] en sonunda Magriplilerin varlığı sayesinde *Gerusalemme Liberata'*da uç verir.

Ama belki de, bu yola girdikten sonra, biraz daha açık konuşmak ve biraz daha cüretli olmak, hatta gizli ve çileli bir Türkseverlikten söz etmek mümkün. Öyleyse İstanbul, kösnül Berberistan, yeteneklere açık, çokdilli ve farklı cinsel tercihlere özgürlük tanıyan "dönekler"in dünyası, herkesin belirttiği gibi, Tasso'nun kişiliğinden dışarıya sızan eşcinsel dürtüler üzerinde sancılı bir itki yaratıyor olsa gerekti. Şairin, Ludovico Ariosto'nun akrabası Orazio Ariosti'yle dostluğunun ne kadar yakın olduğunu biliyoruz. Tasso, müzik tutkunu ve iyi bir edebiyatçı olan Orazio'ya yakıcı mektuplar yazmıştı. Yazınsal dargınlık dönemleri arasında yazılmış bu mektuplar, Laura adlı ya da adını Petrarca şiirlerinden alan öteki kadın sopranolara adanmış sonelerdekinden daha içten ve daha âşık görünmektedir. Bazı eleştirmenler –kim bilir niçin– bundan kaygıya kapılıp Tasso'nun coşkusunun cinsel doğasını yadsımaya ya da sınırlandırmaya çalışmışlardır.[9] Tasso'nun döneminden farklı olarak, bu arada psikanaliz doğmuştu, ama belli ki herkes için değil.

Aslında, birçok ipucu, Este sarayı çevresinde yer alan genç edebiyatçılar topluluğunda eşcinsellik eğilimlerini akla getirmektedir.[10] Hıristiyan olmayan Türkler arasındaki eşcinselliğe gelince, bunlarla ilgili Hıristiyan yetkililerin kınamaları, kurtarma anlatıları, sefirlerin ve gezginlerin değerlendirmeleri vardı; bütün bunlar sanki hastalıklı bir merak uyandırmak için hazırlanmış gibiydi. Katoliklerin ve Reformcuların düşünceleri pek farklı değildi, Hıristiyan Avrupa'nın düşünceleriydi bunlar. "Bu Türkler, güzel çehreli insanlar, açık bir tenleri var, ama çok alçaklar, çünkü tamamen eşcinseller ve bir Hıristiyanın yaptığı şeylerin tam tersini yapıyorlar": Bunlar, 1598'de Cezayir'i ziyaret eden İngiliz cerrah William Davies'in sözleri.[11] Ferrara'da, Tasso döneminde bu tür tespitler okumuyoruz, ama 18. yüzyılda, Köle Kurtarma Cemiyeti'nin özgürlüğüne kavuşturduğu kölelere ilişkin anlatılar arasında, böyle birden çok tespite rastlayacağız. Avrupa'daki görüşe göre, gözlerini kan bürümüş doymak bilmezler olan Türkler, bir

yandan çokeşli ve zina düşkünü olmayı sürdürüp, bir yandan da efemine olabiliyorlardı. Kösnüllük alanında, Müslümanlara atfedilen klasik aşağılama klişesiyle –köpek– bir örtüşme bile kuruluyordu. Gerçekten de, eşcinselliği tanımlamak için kullanılan "köpek düğünü" ifadesi (Luther'de *Hundehochzeite),* Türk karşıtı propagandada hemen kullanıma sokuluyordu.[12]

Bu arada, Akdeniz'deki bazı engizisyon merkezleri (sözgelimi, Sevilla ile Valencia), Berberi kölelerde eşcinsellik günahını, sıklıkla ve kimi zaman fahişelik gerekçesiyle ağırlaştırılan cezalarla mahkûm ediyordu.[13] 16. yüzyıldan 17. yüzyıla, küreğe zincirli ya da başka işlerde kullanılan kölelerin yoğun olarak bulunduğu Palermo, Napoli, Civitavecchia gibi şehirlerin yetkilileri de aynı şeyi yapıyorlardı.[14] Biz, bu cezalarda, toplumun yasak dürtülere uyanları koruyamadığı alt kesimlerine dair kanıtlar görüyoruz; oysa dönemin insanları doğuştan gelen bir yatkınlık görüyorlardı; bu iki koşulun birbirini dışladığı söylenemez. Ayrıca, engizisyon, Kuran'ın reddine rağmen, Berberistan'da elverişli bir ortam bulmuş olan dönek eşcinsellerin tanıklıklarına başvuruyordu. Burada hüküm süren cinsiyetler arası ayrım, erkek nüfusun büyük bir bölümünün askerlik ve denizcilikle uğraşması, eşcinsellik üzerinde yargısal-dinsel baskının olmayışı, isteğe bağlı olarak genç kölelere sahip olmanın yasallığı gibi pek çok nedenden ötürü, bunun böyle olması akla yatkın geliyor. Zenginler için, bütün bunlar açıkça efemine gençlerin oluşturduğu "harem"lere sahip olmaya dönüşüyordu.[15]

Öyle olmasa niçin sultan 1577'de, kocalarının ilgisizliğinden umutsuzluğa kapılan payitaht kadınlarının ricası üzerine, İstanbul'daki erkek fahişeleri Cezayir'e gönderme gereksinimi duysundu?[16] İşin doğrusu, 1511'de Venedikli fahişeler de uygun olmayan benzeri bir rekabeti protesto etmişlerdi.[17] Ama, İstanbul'dan sürülen erkekler için uygun varış noktasının kesin olarak belirlenmiş olması çok çarpıcı: Cezayir. Evet, Tasso'nun duygusal coğrafyası ne mekânlar ne de içerdikleri açısından böyle ayrıntılarıyla tanımlanmıştır. Haberler, hayaller ve fısıltılar arasında, şairin "inançsızlar" arasında düşlediği tensellik cennetinin belirgin bir başka cinsel anlam yüklendiğini varsayıyoruz.

KAÇAK VAFTİZLER

Söz konusu anlamın doğurduğu zorunlu bir sonuç ve neredeyse bir tepki var, o da şu: Tasso'da, Müslümanların Hıristiyanlığa geçmesi de, nahoş dürtülerden kendini korumaya yönelik kaçış özellikleri edinir. Bu niteliğiyle, din değiştirme, Müslümanların Ferrara epik geleneğinde gördüğümüz bütün vaftizlerinden oldukça farklıdır. Bu gelenekte vaftizlerin sayısının hayli yüksek olduğu kuşku götürmez. Boiardo'da, Orlando, kanının son damlasına kadar direndiği bir düellonun sonunda, azgın Agricane'yi dininden döndürür; Agricane hemen inancının kanıtı şu sözleri söyler: "Çarmıhta ölen Tanrı'na inanıyorum ben / vaftiz et beni, baron, pınarda." Bu sözler üzerine, Agricane'nin dileği hemen yerine getirilir: "Sonra vaftiz etti onu pınarın suyuyla, / dua ederek Tanrı'ya, birleştirdiği elleriyle." Hıristiyanlığın yorulmak bilmez yayıcısı Orlando, daha sonra, genel çizgileriyle Eski ve Yeni Ahit'i ona açıkladıktan sonra, "Sarazen" ve "yitik ruh" Brandimarte'yi de inanç yoluna sokar.[18]

Ariosto'ya gelince, bilgelik ve dürüstlükleriyle vaftize yazgılı kişiler yok değildir. Sözgelimi, dalgalarla boğuşan Ruggiero "yemin etti .../Hıristiyan olmaya, ayak basarsa karaya:/ve elini sürmemeye kılıçla mızrağa/inançlılara karşı, Magriplilere yardım için." Kurtulup "pek aziz bir münzevi"nin yaşadığı "tenha kıyı"ya ayak basan Ruggiero için çözüm kaçınılmaz ve hızlıdır:

> öğrendi sonra rahatça o yerde
> bütün büyük gizlerini inancımızın;
> ve ertesi gün vaftiz etti onu
> saf pınarda aynı yaşlı adam.

Ariosto'nun izinden gittiği ortaçağ şövalye edebiyatında bir koşulun yerine gelmesine bağlı dinsellik (tıpkı ada ve münzevi temaları gibi) tipiktir; ama mucize, Ruggiero'nun Hıristiyan olmasını sağlamakla kalmaz. Sarazen Sobrino, neredeyse aynı kolaylıkla, mucizevi bir iyileşmenin verdiği inançla "karar verir, bırakıp bir yana Muhammed'i,/itiraf etmeye İsa'nın canlı ve güçlü olduğunu."[19] Yine, konuyla ilgili tatmin edici sonuçlardan yana kıt bir gerçekliğin şiir yoluyla telafileri!

Tasso'da asla böyle keskin bir yan yoktur; aksine, onda epik gelenekten bir kopuşa tanık oluruz. Haçlı prensinin ideolojik programıyla pek az uyumlu olan Tasso'ya özgü yoldan çıkmalar –"zayıf düşünce"nin[20] bir

örneği– olsa olsa II. Alfonso'nun şair için duyduğu tahammülsüzlüğü besleyebilirdi; Tasso inişli çıkışlı duygu halleriyle ve dinsel ilkelere aşırı bağlılığıyla zaten Alfonso'yu epey rahatsız ediyordu. Biz ise, şimdiye kadar ayrı kalmış birtakım belgeleri birleştirdikten sonra, yeniden soralım kendimize: Bu dinsel titizlenmeler, tam da Türklerin kışkırttığı, cinsel nitelikli, başka titizlenmeleri mi örtüyordu? Eğer öyle ise, şairin ruhsal ikircikliliği, Aristoteles akılcılığının pek de denetleyemediği öznelliği, yeni durumlarla zenginleşecektir. Şurası bir gerçek ki, edebiyat burada Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki, efendilerle köleler arasındaki aşk bağları konusunda arşiv sonuçlarıyla örtüşmektedir; onlarla örtüşmekte ve bir biçimde onları geçerli kılmakta, onlarca geçerli kılınmaktadır. Ödev ile zevk arasındaki, norm ile aykırılık arasındaki çatışma, şiire olduğu kadar gerçekliğe de damgasını vurur.

FERRARALİ MAMİ

Tasso'da, Cezayir ve Bicaye şehirleri "alçak korsan yuvaları"dır; buna karşılık, "Tunus, zengin ve onurlu merkez,/en önemlisi[dir] Libya'daki tüm şehirlerin."[21] Hiç kuşkusuz, söz sanatının iki uç arasında gidip gelmeleri bunlar... Ama Berberistan'da daha elle tutulur, somut varoluşsal seçimleri etkileyecek kadar gerçek gidip gelmeler de kendini gösterir. Demek ki, Türk karşıtı görüş birliğinin öteki yüzüne geliyoruz: Bu öylesine ağır bir bellekten silme olayıdır ki, hiçbir yerel kaynakta olup bitene dair en küçük bir iz bile korunmamıştır. Gene de, 17. yüzyılın başlarında bütün Akdeniz, Ferrarali döneklerin oluşturduğu nüfuz sahibi bir topluluğun Tunus'ta faaliyet gösterdiğini biliyordu. O dönemde dönek diye adlandırılıyorlardı; bu yüzden, geleneğe uyarak, biz de onları, dilsel asimetrinin bilincinde olsak da böyle adlandırmayı sürdürüyoruz: Buna göre, Müslüman olan kişi dönek, Hıristiyan olan kişi ise din değiştirmiş olarak adlandırılır.

Tunuslu-Ferraralı topluluğun başlıca temsilcileri iki kişiydi ve ikisi de Ariano köyünden geliyorlardı. Po Deltası'nın son bölümündeki nehrin iki kolu arasına sıkışmış –nehrin sık sık taşmasıyla su altında kalan ve bu tür alçak topraklara musallat olan elverişsiz iklim ve sağlık koşullarına açık– bir adadaki Ariano, oldukça yoksul bir yerdi. Dönemin yazılarında, kasvetli bir dille, "Büyük bölümünü orman, batak, taş ve sığ kıyılar oluşturduğu için, içinde yararlı pek bir şey bulunmayan küçük bir köy" diye söz

ediliyordu buradan.[22] İş kıttı ve doğru dürüst bir gelir sağlamıyordu: Biraz nehir ve deniz balıkçılığı, biraz hayvancılık ve varla yok arası tarım, biraz tuz ocakları ve kaçakçılıkla bağlantılı faaliyetler.[23] Kendilerini kurtarmak için, iki genç, toprakları belirsiz bir sınırla Ariano'yla birleşen (Resim 8, s. 165) Venedik Cumhuriyeti donanmasına miço olarak girmişlerdi. Aslında, bu iki gencin Müslüman olmaları, kısa aralıklarla, 1600'den hemen sonra Adriyatik'te meydana gelen tutsak düşürmelerin bir sonucu olsa gerekti. Demek ki başlangıçta bu iki genç, korsanların –tam olarak söylemek gerekirse, Bizerteli korsanların– kurbanları arasında bulunmuşlardı.

Halktan kimselerin çocuklarının kaybolmasının çok da yadırganmadığı bir toplumda bu iki gencin yoksulluğu, onları akrabalarınca kefaretle kurtarılma umudundan yoksun bırakıyordu. Ergenliğe özgü uyum sağlayabilme yeteneği işin kalanını halletti ve böylece Arianolu iki genç, Tunus'a götürüldüklerinde, belki de sahiplerince iyi karşılandıkları için, Müslüman oldular. Hıristiyan basın bu insanları "Meslekten Türkler [Müslümanlar]" diye adlandırarak küçümsüyordu,[24] ama her şey bize, başlangıçta az çok özgür bir din değiştirmenin, bu iki gençte daha sonra mutlak bir inanca dönüşmüş olduğunu düşündürüyor. Başka devşirmeler de o sıralar benzeri, hatta daha parlak kariyerlerden geçiyorlardı: Cezayir beylerbeyi olan Rum asıllı Barbaros Hayreddin Paşa; onun evlatlığı olup görevini devralan Sardunyalı Hasan Paşa; Trablusgarp Beylerbeyi ve Osmanlı Donanması'nın Kaptanıderyası Calabrialı Uluç [Kılıç] Ali Paşa; Cezayir ve Trablusgarp Beylerbeyi ve gene Osmanlı Donanması'nın Kaptanıderyası Venedikli Hasan; bir başka Cezayir Beylerbeyi, Venedikli Ali Piccinino ve daha birçokları (yalnızca biraz daha az ünlüler). Tasso gibi asla böylesine zorlu bir sınamayla karşı karşıya kalmamış, yerleşik ve saraylı bir entelektüel bile gizli ayartmalarla karşılaşıyor idiyse, bu geçişlere niye şaşmalı? Demek ki Ariosto, kendi döneminde, Kahire'nin "eşleri, aileleri ve atlarıyla / hepsi Hıristiyan dönekler olan"[25] 15.000 sakinini aklından geçirirken ve bunların kendi yurduna çok uzak skandallar olduğunu düşünürken, aldanıyordu.

Tunuslu iki Ferraralıdan birinin adı Mami'ydi. Bu, din değiştirmiş Hıristiyanlara verilen bir addı, ama Ferraralı Mami deyince ötekilerden ayırt ediliyordu, "çünkü İtalya'nın bu şehrinin yerlisiydi." Açıklamayı Peder Pierre Dan'a borçluyuz. Dan, köle kurtarıcısı olarak Berberistan'a sık sık giden, konuya son derece vâkıf bir Triniter rahibiydi ve Fransa'da çok

önemli kişilerle görüşme olanağından yararlanıyordu: Kendi cemaatinin merkezi, Fontainebleau Şatosu'ndaydı, Dan burası hakkında gösterişli bir rehber de yayınlamıştır. Mami'nin Hıristiyan olduğu sıradaki kimliğine dair bir bilgimiz yok. Daha sonra göreceğimiz gibi, yaşamı kötü bir sonla noktalandıysa da, hiç olmazsa eski dindaşlarının eline düşmeme, duruşmalara maruz kalmama, tarihçiler için vesika yaratmama gibi bir talihi oldu. 1637'ye kadar son derece güçlü olan Mami, Tunus kadırgalarının baş limanı Bizerte'de gemi işleticisiydi, dolayısıyla akın gelirleriyle doğrudan ilgiliydi. Kölelerinin olması kaçınılmazdı; bu kölelerden birinin, adının da bulunduğu anıları günümüze ulaşmıştır.

Bu köle, 47 yaşında bir Bolognalıydı, adı Ludovico Letti'ydi; "orta boylu, soluk tenli"ydi, "yüzünde çiçek hastalığının izleri" vardı. Bu karakteristik açıklamalar Letti'nin kimliğini belirlemeye yarıyordu; bunları kurtulmalık vererek salıverilmesi için hazırlanan vesikalarda da okuyoruz. Tarih, 1629 Nisan'ıydı. Zavallı adam altı ay önce, Venedik kadırgası *Pasquaglio*'yla Kandiye'den İtalya'ya yolculuk ederken, bir talihsizlik sonucu, "Cezayir korsanlarınca tutsak alınıp Tunus'a götürüldü ve burada Ferraralı Memmi'ye [Mami] köle olarak satıldı." Letti, Mami'nin buyruğunda pek rahat yüzü görmemiş olsa gerek. Yurduna gönderdiği 1631 tarihli iki mektupta, kötü hava koşullarında ("dışarıda dağda"), bir yandan "dönek bir köpek" onu "sopa"yla döverken, "bir saat bile dinlenmeksizin gece gündüz çalışmak"tan yakınıyor.[26] İster kişisel olarak Mami'den, ister onun görevlendirdiği birisinden gelmiş olsun, bu muameleden kuşku duymamız için bir neden yok. Ne var ki, bu tür iletilerde geçerli olan retorik formülleri hesaba katmalıyız: Bizzat köle sahipleri, kurtarma işlemini hızlandırmak ve fiyatı artırmak için, kölenin yurduna son derece kötü haberler göndermesine izin veriyorlardı. Uzak Berberistan'da, komşu topraklardan gelen iki kişi, bir Ferraralı ile bir Bolognalı, kendilerini karşıt yazgılar yaşarken buldular. Zayıf yapılı ve artık genç olmayan talihsiz Letti, kurtulmalığı denkleştirilemeden öldü.

Mami zengin olmakla kalmıyor, Dayı Yusuf'un kâhyalığı gibi resmi görevleri de yürütüyordu. Dayılar iktidarı, Osmanlı sultanına yalnızca biçimsel bir bağlılık gösteriyordu artık. Berberistan'da 1625'te elçilikte görevli Venedikli tercüman Giambattista Salvago'nun vardığı hükme göre, "Tunus'ta kral yerine koyulan" Yusuf, "astığı astık kestiği kestik" birisi izlenimini veriyordu.[27] Peder Dan, Mami'nin "Dayı'nın bütün işlerini

yönettiğini ve büyük bir saygı gördüğünü" ekliyor. Aslında Mami, 1637 Kasım'ında kendi konumunda olan Yusuf'un yerini alma eylemini örgütlemiştir. Bu heyecanlı bir olaydır ve Dan olanları bize anlatır. Yaşlı ve sevilen Dayı ölmek üzereydi ve divan hâlâ bir karar almıyordu. Bunun üzerine, sıradan bir yeniçeriyken Tunus donanmasında en üst göreve, "kadırgalar komutanlığı"na yükselmiş olan Usta Murad –Liguriali bir dönek– kendini gösterdi. "Cenovalı Türk" olarak bilinen Usta Murad, "minnetsizlik etmeme" vaadiyle (sinsi karşıt anlatıma dikkat ediniz) Mami'nin desteğini kazandı; böylece ikisi eyleme geçtiler. Mami, Yusuf'un ölümünü gizledi ve sanki, Dayı "erdemleri ve niteliklerinden ötürü" Usta Murad'ı halefi atamak istiyormuş gibi davrandı. Divan onay verdi ve Yusuf'un ölümüyle yürürlükten kaldırma düşüncesiyle bir belgeyi imzaladı. Mami, belgeyi Usta Murad'a teslim etti; Usta Murad, "dostlarının desteğiyle" (300 dönek), Tunus'un kalesi Kafsa'nın yönetimini ele geçirdi; Yusuf un ölümünü halka duyurduktan sonra, onun halefi olduğunu ilan etti. Bu noktada divan karşı koyma cesaretini gösteremedi ve Usta Murad "güçlü bir biçimde" iktidara yerleşti, yiyecek maddelerinin "daha makul fiyata" satılmasını öngören gıda önlemleriyle halkın onayını kazandı.

Ama Peder Dan'a göre, dönek her zaman dönektir, ihanetin canlı bir eğretilemesidir; onu yücelten, veraset haklarından yoksun, kanın saflığına kayıtsız, bireysel kariyerlere açık toplumun, tanımı gereği, düzenden yoksun olduğu gibi. İyi yönetimine rağmen Usta Murad Mami'den gördüğü desteğin hakkını vermediği, aksine kırsal alandan şehre dönerken onu gizlice öldürttüğü için –söylendiğine göre, gördüğü büyük itibar yüzünden Mami'yi kıskanıyormuş– kınanmayı hak ediyor.[28]

Tunus'ta iktidar mücadelesi böyle sonuçlandı ve Cenovalı Usta Murad Tunus Dayısı oldu. Yalnızca üç yıl için de olsa, Murad, Tunus Beylerbeyliği'nin en üst makamına ulaşan ilk dönek olmuştu. Bütün bunlarda, suç ortağı ve kurbanı Ferraralı Mami, çok temel bir rol oynuyordu. Belki de Usta, Mami'yi yalnızca kıskançlık yüzünden öldürtmemişti. Belki de Mami, bir döneğin tahta çıkışının resmen kabul edildiğini görerek, Usta'nın yerine geçmeye kalkışmıştır. Belki de... Ne var ki, o dönemin Tunus politikasının küçük çaplı sarsıntıları elimizden kaçmayı sürdürüyor.

ARADENİZLİ ALİ REİS

Mami kendi döneminde ne kadar ünlü olsa da, günümüzde, Hıristiyanken adının ne olduğunun bilinmemesinden başlayarak, gizemli bir kişiliktir. Tunus'taki bir başka önemli Ferraralı arkadaşının durumu ise tam tersidir. Bir talihsizlik sonucu keşfedileceği üzere, asıl adı Francesco Guicciardo'ydu ve Guicciardino lakabıyla biliniyordu; 1584'te Ariano'da doğmuş ve Tunus'ta *Karadenizli* Ali Reis adını almıştı. Demek ki, bir reis, bir gemi kaptanıydı ve Sinoplu bir Türk olduğunu söylemesine rağmen, Berberi akınlarını yönetenlerin birçoğu gibi dönek bir Hıristiyandı. Adriyatik'ten Ege'ye amansız eylemleri yüzünden kendisinden korkulan Ali, denizden vazgeçmeksizin, evler, ekili araziler, değirmenler ve köleler sahibi olmuştu. Masraflarını kendisi karşılayarak bir de cami yaptırmıştı ve düzenli olarak gidiyordu bu camiye. Daha sonra neredeyse mübarek bir kişi, Hıristiyanlığından kalma tek zaafı –şaraba olan aşırı düşkünlüğü– bir yana bırakılırsa dinin bütün kurallara uyan varlıklı birisi ve Allah'ın sadık bir kulu olarak ünlenmişti: Dönemin Hıristiyan (ve Müslüman) yetkilileri ne düşünürlerse düşünsünler, "Hıristiyanlık (ya da İslam), başkalarının 'mezhep'inden duyulan tiksintiye karşı, inanç ve sevincin tek korunaklı alanıdır" görüşü doğru değildi. Ali Reis'in iki eşinin ve birçok çocuğunun da neşe kattığı yaşamı, başıboş ya da yalnız bir yaşam değildi.

Ama 1624'te Ali'nin trajedisi başladı, çünkü gemisi, Santa Cruz markisinin yönettiği Sicilya'daki İspanyol donanmasının eline düştü. Ali 10 yıl kadar önce de, İspanyol kıyılarına akın düzenlediği sırada Napoli kadırgalarına tutsak düşmüş, ama kim olduğu anlaşılamamış ve bir köle kurtarma tarikatının müzakere ettiği tutsak değişimi sayesinde yakasını kurtarmıştı. Oysa şimdi ilk kuşkular belirmiş ve bitmek bilmez yargı süreci başlamıştı. Ali her tür kanıta rağmen, 18 [yıl] boyunca, Palermo engizisyonu karşısında Hıristiyan kökenini yadsımayı başardı. Yorgunluk anlarındaki birkaç dil sürçmesi dışında, sürekli olarak İtalyanca'yı bilmiyormuş gibi davrandı. Akdeniz'de iletişimi ve Tunus kadırgalarında buyrukların yerine getirilmesini sağlayan *lingua franca* sorular karşısında bile, Türkçe ve "Magripçe" bilen bir tercüman talep etti. Ali çetin cevizdi ve yargıçlarla büyük mücadelesi, kendi türünde bilgiler açısından en zengin belgeler bütününden birini ortaya çıkardı. İşkenceler ve vaatler ona boyun eğdiremedi. Tanıkların ifadelerine direndi: Yedisini Palermo Engizisyonu sorgu yargıcının vekâletiyle Ferrara Engizisyonu sorgu yargıcının sorguya çektiği tam 27 kişi Ali'nin aleyhinde tanıklık etti. Buna karşılık, lehte

tanıklık edenlerin sayısı yalnızca beşti; üstelik, Sicilya ya da Malta gemilerinde çalışan köle Türkler oldukları için, bu kişilerin ifadeleri daha az güvenilirdi. Ali kendisine kurulan tuzaklardan kaçtı, haç üzerine yemin etmeyi kabul etmedi, Ferrara'dan gelen vaftiz belgesini tanımadı, açlık grevleriyle karşı koydu; en sonunda, Tunus'taki 18 dindar köleye karşı misilleme tehdidinde bulunarak, politika yapmayı denedi.

Hukuk, yalnızca resmi bir itirafın böyle bir "inanç sorgulaması"nı sonlandırabileceğini öngörüyordu. İtiraf gelmedi, en azından dosyanın 1642'de, tutuklu artık 58 yaşında iken kesildiği noktaya kadar. Ama davayla ilgili olarak Tunus Beylerbeyliği, İspanyol engizisyonu, Palermo başpiskoposu, Malta tarikatı ve Madrid'deki üst kurul arasında sürdürülen üst düzey müzakerelere rağmen, salıverme de gerçekleşmedi. Öte yandan, 1637'de, Dayı Yusuf'un ölümü ve Usta Murad'ın girişimiyle Mami'nin öldürülmesi, Ali'yi Tunus'ta güvendiği desteklerden yoksun bıraktı. Kolayca ölüme mahkûm edilemeyecek, gizlice salıverilemeyecek ya da değiş tokuş edilemeyecek kadar da tanınmıştı.[29] Fırsatçı bir duygusuz muydu? Bir İslam şehidi mi?

Mami ile Ali'nin hikâyeleri, İslama geçişle alt kesimden gençlere sunulan toplumsal yükselme olanaklarını ana çizgileriyle özetliyor. Aynı zamanda, kurtulmalıkla salıvermelerden çok, din değiştirmelerden yana olan Tunus'taki Osmanlı Hanefiliğinin yönelimini doğruluyor. Aslında Hıristiyan dönekler, yerli Magriplilerin ve Endülüslü sığınmacıların Malikilik mezhebinden çok, (sayıları az, ama toplumsal olarak baskın) Türklerin Hanefilik mezhebine bağlanıyorlardı.[30] Tercüman Salvago'nun hükmüne göre, kölelerin durumu Tunus'ta başka yerlerdekinden daha ağırdı:

> Cezayir'de köleler prangasız ve gardiyansız dolaşıyorlar, Tunus'ta ise durum bunun tam tersi. Hatta Cezayir'de kölelerin birçoğu kendi evlerinde ve sahiplerinin bahçelerinde uyuyorlar ve Tunus'takilerle kıyaslanamayacak kadar rahat ve özgür yaşıyorlar.

Bu genel olarak köleler için geçerliydi, ama en genç olanları için değil. Gerçekten de onlar için, Tunus'ta, din sınırından geçip yeni bir yaşama başlamak daha kolaydı: "Çocuklar ya da gençler din değiştirip verilen derslerle yetişiyorlar." Buna bağlı olarak, Salvago şu sonuca varıyordu: "Tunus'a göre Cezayir'de bir kölenin kurtulmalıkla salıverilmesi daha

kolaydır";[31] Tunus'ta birçok kişinin yazgısı, kendi seçimlerinin ya da dışarıdan zorlamanın bir sonucu olarak, artık geri döndürülemez durumdaydı. İki Berberi şehrinde rastlayacağımız, köleliğin avantaj ve dezavantajları hakkındaki karşıt hükümler, bu tür değerlendirmelerin öznelliğini kanıtlamaktadır, böyle bir kanıtlamaya gerek duyuluyorsa eğer: İki başkentte bulunan kölelerin sayısına ilişkin tahminlerin (birkaç yüzden binlerceye) belirsizliğiyle uyumlu bir öznellik.[32]

PO'DAN MAGRİP'E KÜÇÜK BİR GRUP

Ali-Francesco hakkındaki engizisyon soruşturması, Tunus'ta onun ve Mami'nin çevresinde, hepsi de Arianolu ya da Ferraralı, özgür ve köle ikincil kişilerden oluşmuş nasıl bir maiyetin bulunduğunu gösteriyor. Birbirlerine "hemşeri" diyor, destek oluyor ve anadillerini konuşmaya devam ediyorlardı. En talihlileri, doruktaki iki nüfuz sahibi dönek gibi, Hıristiyanlarla çeşitli şekillerde alışveriş içinde olup, kimi zaman kölelerin salıverilmeleri için ödenen paralar üzerinden kazanç elde ediyordu. Ferraralı kölelerden bazıları kesin özgürlüğe kavuşmayı bekliyorlardı ve durumları hiç de fena değildi, tıpkı kaptan Difende Massarolo gibi: Mami'yle Ali miço iken onlara denizciliği öğreten Massarolo da, kurtulmalıkla salıvermeler üzerinde yoğunlaşan parasal spekülasyonlara karışmıştı. Talihin cilvesi olsa gerek, kaptan *La Ferrarese* [Ferraralı] adlı yelkenlisiyle Napoli açıklarında seyir halindeyken, artık Müslüman olan Ali'ye tutsak düşmüştü. Öteki kölelerin –Cenovalı bir döneğin kölesi Alessandro da Ferrara adlı bir berber ile Ali'nin yeğeni Giovanni Fabrini–, çok yoksul oldukları ya da unutuldukları için, artık kurtulma ümitleri yoktu. Fabrini, Tunus'ta köle ve Hıristiyan olarak ölecekti. Belki de, din değiştirmesini dileyen amcasını hayal kırıklığına uğratmış, amcası da onun kurtarılması için hiçbir şey yapmamıştı.

Hıristiyan akrabalar yakınlarını ziyaret etmek için Tunus'a geliyorlardı; bu ziyaretler, bu kişiler için, toplumsal olduğu kadar coğrafi açıdan da olağanüstü bir hareket fırsatı doğuruyordu. Bir keresinde Mami'nin annesi Lucia da bu yolculuğu yapmıştı. Keza Mami'nin kız kardeşiyle evlenen Livornolu denizci Nicola Pradino, sık sık Tunus'a geliyordu. Dönek, onu sofrasında ağırlıyor ve sofrada doğal olarak Hıristiyan dininin ilkelerine uyulmuyordu; ama, şarabın hiç eksik olmadığı Ali'nin sofrasında olduğu

gibi, belki İslamın ilkelerine de uyulmuyordu. Ariano'da yaşayan herkes, nüfuz sahibi Türk hemşerileriyle kurulan bu temasların farkındaydı; buna karşılık, sivil ya da dini herhangi bir otorite, konudan haberdarmış ya da bundan endişe duyuyormuş gibi görünmüyor. Ariano'yla Tunus arasında gidip gelmeler, apaçık lakapların belirmesine bile yol açıyordu. Polesineli bir köylü olan Mami'nin annesine, Berberistan'a bir ziyaretinden döndükten sonra "Magripli" diye hitap etmeye başlamışlardı. Bu yetmiyormuş gibi, kadıncağız armağanlar ve satılacak egzotik mallarla yüklü olarak belirivermişti köyünde. Belli ki, kendi kanıtlarıyla suçlanmaktan korkmuyordu.

Bu arada, Ariano'yla ilgili belgeler Tunus'taki Fransız Konsolosluğu'nda düzenleniyordu; Fransız-Osmanlı antlaşmaları, Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki yasal bağ kurma görevini bu konsolosluğa veriyordu. 24 Temmuz 1620 günü, Fransa kançılarına, "hür ve serbest irade"siyle "eski adı Battista, halihazırdaki adı Türk yeniçerisi Ali Reis olan Francesco Guicciardo" başvurdu. İmzaladığı bir belgeyle, babasının ve annesinin malvarlığından aldığı ya da alacağı "bütün taşınır ve taşınmaz mallar"ı "geri döndürülemez bağış" olarak "kız kardeşi Catarina Guicciardo"ya veriyordu. Kolay bir cömertlikti bu, çünkü döneklik statüsü gereği Ali'nin miras alabilmesi mümkün değildi. Yasal prosedüre ayrıntılarıyla uyuldu: Orada hazır bulunmayan kız kardeşi üç tanığın huzurunda (Venedikli bir tacir, Katalan bir gemi işleticisi ve "Paulo Antonio di Gioanne" adlı birisi) kançılar temsil etti ve belge daha sonra "konsolos beyin evinde yürürlüğü kondu." Ali, doğruluğundan emin olduğu bu belgenin "Hıristiyan toprağındaki noterler ya da yargıç nezdinde düzenlenmiş belgelerle aynı güç, etki ve geçerlilik"e sahip olmasını istiyordu.[33] Ne var ki, belirsiz kimi nedenlerden ötürü, bağış yürürlüğe girmedi. Nitekim, yıllar sonra Ferrara Engizisyonu sorgu yargıcı, duruşma sırasında keşfedilse, Ali-Francesco'nun bir Fransız kançıları huzurunda belgelendirilmiş kökeninin ana delili olacak delilden habersizdi. Konsolosluktaki noterlik belgesi, Hıristiyan döneklerin geldikleri dünyayla temaslarını korumalarının yollarından biriydi. Bu, ille de, yeni kimliklerine bağlılıklarının kuşkulu olduğu anlamına gelmiyordu: Denizin kuzey kıyısında, unutulması kolay olmayan sevgi ve ilgiler duruyordu.

Bütün bunlar, malvarlığı ve para değiş tokuşlarını, insanların ve fikirlerin yola çıkışlarını ve geri dönüşlerini su yüzüne çıkarıyor. Ve bu örnekler,

yalnızca temasa en açık olan ve genellikle sözü edilen topraklarda, Balkan sınırları, Akdeniz kıyıları ve adaları[34] ya da şüpheci ve her zaman diplomatik gizli anlaşmalara hazır Venedik[35] gibi kozmopolit başkentlerde yaşayanlarla ilgili değil. Hıristiyanlığın iç bölgeleri de, özellikle papalığa ait, dolayısıyla ikili bir denetime tabi olan topraklar da kırılmalara, karışmalara, melezleşmelere hazır görünüyor. Siyasal-dinsel bloklar arasındaki karşıtlıklar, otomatik olarak tek tek bireyler arasındaki karşıtlıklara dönüşmüyor; bu bireylerin kişisel çıkarları her zaman ait oldukları blokun çıkarlarıyla örtüşmüyor. Kültürler, dışarıya karşı kendilerini temel değerlerin egemen olduğu yekpare yapılar şeklinde sunmaktan hoşlanırlar; Hıristiyan Avrupa da –elbette benzeri itkilere tepki olarak– "inançsız" ve saldırgan Türkle karşıtlığı dayatıyordu. Bireylere gelince, onlar aktarılan değerleri paylaşabilir ya da bu değerlerle biçimlenip onlara uyabilirler ya da bir biçimde direnip karşı koyabilir veya her tür tutumun bir karışımıyla tepki gösterebilirler. Özellikle, Arianolu iki miço gibi, geldikleri toplumda marjinal ya da rahatsız konumlarda bulunanlar, olayları baskın kültürden farklı biçimde görebilir ve kolaylıkla ihanet damgası vurulan tavırları –sık sık bunun bedelini de ödeyerek– benimseyebilirler. Umutsuzluk ya da çıkar, Mami ile Ali-Francesco'nun İslama geçişini kolaylaştırmıştı. Talih, yıllarca yüzlerine güldükten sonra, sürüden ayrılarak kendisine meydan okuyanlardan yüz çevirmişti. Burada yeterince bilinen topraklar üzerindeyiz, ama gene de bir çift soru sormamız gerekiyor. Arianoluların dinlerinden dönmeye bu yatkınlıkları nereden kaynaklanıyordu? Ve özellikle, Hıristiyanlığın bünyesinde kaç Ariano vardı?

KONT TURCHILERDEN ÇOK UZAKTA

Bu örneğin genelleştirilebilir olduğunu, sınırdan uzak küçük toplulukların genel tutumunu yansıttığını düşünmek güçtür; hiç kuşku yok ki, rastlantının da bu işte payı olmuştur; elbette, burada giderek belirginlik kazanan bir olgunun, çağdaş Akdeniz'in bütününde din değiştirmelerin olağan, gündelik bir şey olduğunun kanıtı bulunmak istenmezse. Bununla birlikte, öyküdeki başlangıç mahalline yakından bakılacak olursa, özgül Ariano örneği bir açıklamaya –dahası, ironiyle bezenmiş bir açıklamaya– kavuşur. Dönemin hemen her köyü gibi Ariano da bir dirlikti. Dirliğin senyörü, Ariano Markisi

Ferraralı Kont Turchi'ydi. Kontların adı tam olarak böyleydi: Turchi. Dük Borso, 15. yüzyılın ortasında Ariano senyörlüğünü onlara vermiş, böylece Estelerle Turchiler arasındaki geleneksel ittifak pekiştirilmişti. Yüz yıl sonra, 1561'de, II. Alfonso meclis üyesi Ippolito Turchi'ye, başarıyla yerine getirdiği diplomatik yükümlülüklerden ötürü ödül olarak eksiksiz sivil ve mali yerel yetki vermişti.

En seçkin ailelerden olan Turchiler, 12. yüzyıldan beri yurttaşlık statüsünden yararlanıyorlardı. Önceleri Ferrara'nın ortaçağ şehri kesiminde, "Türk Kemeri" adı verilen yerin yakınlarında bir konutları vardı. Zenginliklerinin ve nüfuzlarının artması üzerine, 1500'e doğru, Palazzo dei Diamanti'nin karşısında büyük bir saray yaptırdılar; bu saray günümüzde de dev eklemenin en seçkin kavşağına hâkimdir. Sarayın ilk sahibi Tegrino lakaplı Aldobrandino Turchi'ydi. Belgeler kimi zaman onu "Tegrim Turcho" şeklinde anar; böyle söylendiğinde, tam bir Türk gibi görünür. En üst düzeyde Este, Scaligeri ve Visconti aileleriyle akraba olan Turchileri Ariosto da ölümsüzleştirmiştir. Ünlü kadınların yer aldığı bir adlar sıralamasında (doğruyu söylemek gerekirse, uzunca ve pek seçici olmayan bir sıralama), şair iyilik yönünden "İndus'tan en uçtaki Moritanya kıyısına" hiçbir kadının aşamadığı "güzel, ama ondan da çok bilge ve dürüst Barbara Turca"ya saygısını göstermiştir.[36] Turchilerin seçkin dünyaya sundukları resmi çehreleriydi bu. Biraz daha az ışıltılı bir başka çehreleri, zenginliklerinin temelini oluşturan vergi indirimleri ve vergiden muaflıkları şiddetle savunmalarında kendini gösteriyordu. Ailenin arşivindeki vesikalar, kara ve deniz avı, hayvan otlatma, zorunlu çalıştırma, belediye topraklarına girme, ürün vergisi ve arazi sınırlarına ilişkin hak sorunları yüzünden Ariano belediyesiyle olan sürtüşmeleriyle dolup taşar.

Başka birçoklarından daha kötü olmayan, tipik bir senyör ailesi denecektir onlar için; gene de, senyörlük ayrıcalıklarının yoksul Ariano toplumu üzerinde ne kadar büyük bir yük oluşturduğunu tahmin etmek kolaydır. Dahası, Turchilerin özgün bir yanları vardı, çünkü kulağa tehdit edici ve biraz şaşırtıcı gelen adlarıyla çeşitli şekillerde oynuyorlardı. Bu yolda, tuhaf soy kütüklerini kabul etmeye kadar vardırıyorlardı işi. Soybilimciler ve âlimler, onların elbette soylu, zengin ve Hıristiyan olmuş İstanbullu bir Türkten geldiklerini öne sürüyorlardı.[37] Başka hiçbir şey için olmasa, şu nedenden ötürü bunların birer hayal olduğunu söylemeye gerek yok: Turchi ailesi, daha İstanbul bir Türk şehri olmadan üç yüzyıl önce

Ferrara'daydı. Ama Turchiler, yollarından dönmemek için, armalarının üstünde ok atmakta olan bir Türkü sergiliyorlardı (Resim 9, s. 166). Boiardo'nun, Ariosto'nun, Tasso'nun şehrinde, Hıristiyan şövalyelerinin Magriplilere karşı giriştikleri eylemlere övgüler düzmekle yetinen Rönesans destanının başkentinde, hiçbir ilkeye dayanmayan alışkanlıklardı bunlar.

Turchilerin sarayında, hanedanın sona erdiği 1622'de düzenlenmiş malvarlığı envanterinin gösterdiği gibi, Türklere dair başka imalar da dolaşıyordu. Gümüşler arasında, "üzerinde bir Türkün bulunduğu, delikli işlemeli iki gümüş tuzluk" parıldıyordu. Silahların arasında, belki de şövalye giysilerinde kullanılan bir "Türk palası" güzel bir görüntü oluşturuyordu. Turchiler Türk konulu kitaplar toplamaktan da hoşlanıyorlardı. Tam Mami'nin ve Ali-Francesco'nun din değiştirdikleri yıllarda, Ferraralı yayımcı Baldini'nin uzmanlığı, onlara aile kitaplıklarını zenginleştirmenin kolay olanaklarını sundu. Lazaro Soranzo'nun *L'Ottomano*'su (Osmanlı) olmazsa olmazdı, ama Turchilerin raflarını yalnızca Baldini'nin bastığı kitaplar süslemiyordu. Sansovino'nun Venedik derlemelerinden ikisi ve Giovanni Tomaso Minadoi'nin 16. yüzyılın sonunda çeşitli basımları çıkan Türk-İran savaşları tarihi de vardı.[38] Son olarak, söylemeye gerek bile yok, Alfonso Turchi, 1584'teki Goro şakasını tertipleyen korsan kılığındaki saraylılar arasında yer almış, şaka yollu tutsak düşürülüp zincire vurulmuş ve bir süre sonra gerçek Türk kölesi Murad için içi sızlayacak olan Marfisa'nın kız kardeşi prenses Bradamante d'Este'ye armağan verilmişti.[39] Turchi'nin, Roma'yla Torino'daki elçilik görevlerine bir süreliğine ara verdiren Goro'da bulunduğuna kuşku olmasa gerek. Giyinip süslenmek için, evdeki kitaplıkta bulunan Türklere ilişkin kitaplardan esin almış mıdır? Ya da belki de armadaki Türk figüründen? Sahip olduğu "Türk palası"nı sallamış mıdır?

Bu arada, soylular Goro ve Mesola'da Türklük ve kölelik oyununu oynarlarken, oradan birkaç adım ötede Ariano'nun yoksulları bunu ciddi olarak yapıyorlardı. Elbette, onlar armacılık, kuyumculuk, kitapseverlik hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı. Bununla birlikte, kader onları "inançsızlar"ın eline düşürür, birer köleye dönüştürürse, ne yapmak gerektiğini anlamak için yardımcı bilimlere gereksinmeleri yoktu. Yurtlarına eskisinden daha yoksul dönmelerine yol açacak olan –kendilerine iyilik edenlere ödemeleri gereken borçlarla yüklü oldukları için– bir kurtulmalığı hedeflemektense, Türk [Müslüman] olmayı yeğliyorlardı. Tersi

yönde yapmacık dönekler olup, aslında kendi ayrıcalıklarının savunucusu Turchilerin Hıristiyan egemenliğine tabi olmaktansa, yazgının onları götürdüğü yerde kalmayı yeğliyorlardı. Triniter pederlerin söylemeye cesaret edemedikleri, ama bu bölümün başında aktardığımız metinde sezdirdikleri şeydir bu. Resmi odaklar Hıristiyan orduları göklere çıkarırken, taşranın taşrası bu Po köyünde her tür dinden dönme rüzgârları esiyordu: gerçek dinden dönmeler ve hayali dinden dönmeler.

---

1 [P. Mensurati,] *Ristretto owero sommario del manuale de'fratelli dell'ordine della SS. Trinità,* Udine, Fongarino, 1727, s. 26.

2 Krş. P. Sebag, *Tunis au XVIIIe siècle. Une cité barbaresque au temps de la course,* Paris, 1989, s. 133. Şu yapıta başvurma olanağım olmadı: S. Boubaker, *La Régence de Tunis au XVIIe siècle,* Zaghouan, 1987.

3 Krş. G. Da Pozzo, "L'esperienza veneta del giovane Tasso: gli amici, i maestri, le scelte", *La ragione e l'arte. Torquato Tasso e la Repubblica Veneta,* Venedik, 1995, s. 89-101; P. Preto, "Tasso, Venezia e i turchi", *Formazione e cultura del Tasso nella cultura della Serenissima* içinde, Venedik, 1995, s. 243-249; F. Cardini, "Torquato Tasso e la crociata", *Torquato Tasso e la cultura estense* içinde, yay. haz. G. Venturi, Floransa, 1999, s. 615-623.

4 L. Ariosto, *Orlando Furioso...,* s. 374 (XVII 6), 928 (XXXVI 3).

5 T. Tasso, *Gerusalemme liberata...,* s. 292 (IX 92), 364-377 (XII 21-68).

6 Krş. G. Fiume, *II santo moro. I processi di canonizzazione di Benedetto da Palermo (1594-1807),* Milano, 2002, s. 172-180.

7 Krş. S. Zatti, *L'uniforme cristiano e il multiforme pagano.* Saggio *sulla "Gerusalemme Liberata",* Milano, 1983, s. 9-44 (açıklamalı basım: F. Fortini, *Dialoghi col Tasso,* Torino, 1999, s. 38-43). Ayrıca, R. Bonfil, "Cristiani, ebrei e cristiani nuovi a Ferrara nell'epoca del Tasso, *Torquato Tasso...* içinde, yay. haz. G. Venturi, s. 1313-1315.

8 Krş. E. Graziosi, *Aminta...,* s. 109-118,129-138.

9 Tasso'yu savunan bir değerlendirme için bkz. A. Solerti, *Vita di Torquato Tasso,* I, Torino, 1895, s 246-249; Ariosti'yi savunan bir değerlendirme için bkz. G. Venturini, "Orazio Ariosti. Contribute alla conoscenza dei motivi e delle figure della Ferrara della seconda metà del Cinquecento", *Atti délia Deputazione ferrarese di Storia patria,* Seri III, III (1966), s. 29-52. Sakınımlı bir değerlendirme için bkz. G. Todini, "*Ariosti, Orazio*", *DBI* içinde, IV, 1962, s. 192-193.

10 Krş. G. Ricci, "Annibale Pocaterra e i 'Dialogi della vergogna'. Per la storia di un sentimento alla fine del Cinquecento", *Annali dell'İstituto storico italo-germánico in Trento,* XVII (1991), s. 53-55.

11 Bkz. A. Neri, *Uno schiavo inglese nella Livorno dei Medici,* Pisa, 2000, s. 44, 87.

12 Krş. T. Hampton, "Turkish Dogs'", *age,* s. 80.

13 Krş. R. Carrasco, *Inquisición y represión sexual en Valencia. Historia de los sodomitas* (1565-1785); Barcelona, 1986, s. 168; A. Stella, *Des esclaves...,* s. 204-205.

14 Krş. S. Bono, *Schiavi musulmani nellTtalia moderna,* Napoli, 1999, s. 373-376. [Türkçe çeviri: *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler,* çev. Betül Parlak (İstanbul: İletişim, 2003)]

15 Krş. B. Bennassar ve L. Bennassar, *Les Chrétiens d'Allah. L'histoire extraordinaire des rénégats. XVI*^{e} *et XVII*^{e} *siècles,* Paris, 1989, s. 414-426; P. Sebag, *Tunis...,* s. 225-226.

16 Krş. A. Fabris, "Hasan 'il Veneziano' tra Algeri e Costantinopoli, *Veneziani in Levante musulmani a Venezia* içinde, yay. haz. F. Lucchetta, Roma, 1977, s. 52-53.

17 Krş. O Niccoli, *II seme della violenza. Putti, fanciulli e mammoli nellTtalia tra Cinque e Seicento,* Roma-Bari, 1995, s. 63-64.

18 M. M. Boiardo, *L'inamoramento...,* I, s. 541-542 (I XIX 12-16); II, s. 1108-1109 XII 11-14).

19 L. Ariosto, *Orlando Furioso...,* s. 1059-1061 (XLI 48-59), 1148 (XLIII193). Daha önceki metinler için bkz. P. Rajna, *Lefonti dell'Orlando Furioso,* Floransa, 1975, 3. basım, s. 564-567.

20 Krş. F. Erspamer, "Il 'pensiero debole' di Torquato Tasso", *La menzogna* içinde, yay. haz. F. Cardini, Floransa, 1989, s. 120-136.

21 T. Tasso, *Gerusalemme liberata...,* s. 453-454 (XV 19-21).

22 A. Penna, *Carte e particolari di tutto lo stato di Ferrara,* Ferrara, 1658, s. 54 (modern basım: A. Penna, *Atlante del Ferrarese,* yay. haz. M. Rossi, Ferrara-Modena, 1991).

23 Elimizdeki tek kaynak için bkz. O. Turolla, *Visóla di Ariano e la sua terra dalle origini alla fine della signoria estense a Ferrara,* Taglio di Po, 1992; O. Turolla (yay. haz.), *Statuta terrae Adriani,* Taglio di Po, 1996.

24 D. de Haedo, *Topographia e historia general de Argel,* Valladolid, Coello, 1612, s. 9V.

25 L. Ariosto, *Orlando Furioso...,* s. 339 (XV 64).

26 Krş. R. Sarti, *Bolognesi...,* s. 446 (Bologna Devlet Arşivi, *Opera del riscatto degli schiavi,* tasnif edilmemiş 19, I, 3, 4 no'lu evraklardan alman ek bilgileri sağladığı için yazara teşekkür ederim).

27 G. Salvago, "*Africa overo Barbaria." Relazione al doge di Venezia sulle reggenze di Algeri e di Tunisi,* yay. haz. A. Sacerdoti, Padova, 1937, s. 45, 62.

28 P. Dan, *Histoire de Barbarie et de ses corsaires, des royaumes et des villes d'Alger, de Tunis, de Salé et de Tripoly,* Paris, Rocolet, 1649, 2. basım, s. 170-171. Yorumum şu yazının çizgisindedir: J. Pignon, "Osta Moratto Turcho Genovese, Dey de Tunis (1637-1640)", *Les Cahiers de Tunisie,* III (1955), s. 332-333, 347, 351-353- Konuya ilişkin değimler için bkz. S. Bono, *I corsari harhareschi,* Torino, 1964, s. 366-368; P. Sebag, *Tunis...,* s. 9-11, 72-75.

29 Krş. B. Bennassar ve L. Bennassar, *Les Chrétiens...,* s. 78-106. 394-396; B. Bennassar, "Un corsaire ferrarais: Ali Raïs", *Echanges culturels dans le bassin occidental de la Méditerranée (France, Italie, Espagne)* içinde, Toulouse, 1989, s. 139-147. Verileri dava tutanaklarından yararlanarak gözden geçirdim: Madrid Ulusal Tarih Arşivi, *Inquisición,* c. 1748, dosya no. 5. ("El Fiscal del Santo Officio de la Inquisición del Reyno de Sicilia contra Aly Raes renegado y en cristiano Francesco Guicciardino o Guicciardo").

30 W. H. Rudt De Collenberg, *Esclavage..,* s. 30; P. Sebg, *Tunis...,* s. 46, 237.

31 G. Salvago, *"Africa overo Barbaria", age,* s. 91-94.

32 Krş. R. C. Davis, "Counting European Slaves", *age,* s. 98-101.

33 Centre des Archives Diplomatiques de Nantes, *Consulat de France à Tunis, Actes de la Chancellerie,* >24 Temmuz 1620, yaprak 324-325. Belgeden şu yapıtta söz edilmektedir: P. Grandchamp, *La France en Tunisie au début du XVIIe siècle (1611-1620),* III, Tunus, 1925, s. 372.

34 Bu konudaki erken sezgisi için bkz. J. Burckhardt, *La civiltâ del Rinascimento in Italia,* İtalyanca çeviri, Floransa, 1978, s. 457-459. [Türkçe çeviri: *İtalya'da Rönesans Kültürü,* çev. Sıtkı Baykal, 2 cilt (İstanbul: Maarif, 1957-58)]

35 Krş. A. Fabris'in daha önce adı geçen "Hasan 'il Veneziano'" yazısı ve M. P. Pedani-Fabris, "Veneziani a Costantinopoli alla fine del XVI secolo", *Veneziani in Levante...* içinde, yay. haz. F. Lucchetta, s. 55-66, 67-84.

36 L. Ariosto, *Orlando Furioso..., s.* 1208 (XLVI 5).

37 Krş. A. Maresti, *Raccolta dell'armi antiche e moderne de nobili ferraresi,* Ferrara, Stampatore camerale, 1689, *ad vocem;* A. Frizzi, *Memorie storiche della nobilefamiglia Bevilacqua,* Parma, Reale stamperia, 1779, s. 120-123, *66; F. F. Pasini Frassoni, *Dizionario storico araldico dell'antico ducato di Ferrara,* Roma, 1914, s. 587.

38 Krş. I. Valenti, "II palazzo Turchi-Trotti-Di Bagno: storia, ricostruzione e gli inventari del 1572, 1622, 1796 e 1813", *Deputazione provinciale ferrarese di Storia patria. Atti e memorie,* Seri IV, XVI (2000), s. 167,174-175, 224-266.

39 Krş. A. Solerti, *Ferrara e la corte,* s. 36-37.

bölüm **altı**

VİYANA VE BUDA İÇİN

ANLAMI BELİRSİZ KUYRUKLUYILDIZLAR

Böyle ele gelmez konularda hesaplamalar yapılamaz. Ama büyük bir olasılıkla, Hıristiyanların büyük bir bölümünün Türklere karşı duyguları –öyle inandıkları için ya da herhangi bir ayartmayla karşılaşmadıkları için– Ariano köyündeki ikircikli duygulardan farklıdır. En azından kronik yazarlarını okuduğumuzda, 1656'da Ferrara'da insanlar gene kaygıyla Macaristan'daki Osmanlı tehditlerinden söz ediyorlar; bu tehditlere karşı koymak için ilan edilen jübile yılına dört elle sarılıyorlar ve Ege Denizi'nde Venediklilerin "iki ünlü adayı, Tenedos [Bozcaada] ile Limni'yi ve düşman donanmasının gemi ve kadırgalarını alarak" ilerlemelerine seviniyorlardı. Bitmek bilmez güç çatışması aralıksız olarak sürüyordu; öyle görünüyor ki, herkes bu çatışmayı büyük bir açlıkla izliyordu. 1660'da, yeniden, "Kutsal Kilise Ana'nın avunduğu Hıristiyanlık zaferleri" –bu kez Erdel'de ve "yalnızca 600 Erdelli ve 6.000 Türkün ölümüyle"– kayda geçiriliyordu: Ama "Türk barbarlığı" Slavonya'da buna hemen karşılık vermiş ve uzun bir kuşatmanın ardından Varadin Kalesi'ni ele geçirmişti. Buna karşılık Venedik, Skiathos Adası'nı aldı; kulağa bugünkünden daha az turistik gelen –coğrafi bir açıklamayı gerektirecek– bir addı bu: "Doğanın Selanik [Thermai] Körfezi'nin ucuna yerleştirdiği [bir ada], ... pek bilge kozmograf Coronelli'nin sözünü ettiği gibi."[1]

Ertesi yıl, 1661'de, "hain, gözü pek Türkler" imparatorluğa saldırdı. Gene jübile yılı ilan edildi ve "Osmanlılara karşı Tanrı'dan yardım dilemek için her zamanki dualar" okundu. Bu olağanüstü durumda, papa "Kutsal

Kilise'nin hazinelerini açtı"; bu, dinsel planda Fransız Katolik Kilisesi'nin özerkliğinden yana olan ve Habsburg karşıtı amaçlarını paylaştığı Türk'ün dostu Fransa kralıyla tatsızlıklara yol açmadı değil. Ama olağanüstü bir olay her şeyi susturdu. Türk karşıtı kehanet geleneğine uygun olarak,[2] gökte "birçok kişinin gözlediği, bazılarının yorumladığı ve hiç kimsenin anlamını tahmin edemediği küçük sayılamayacak bir kuyrukluyıldız" belirdi. Alamet güçlüydü, dolayısıyla insanlar bu işareti şevkle, ama pek net olmayan bir biçimde, Türklerin "belki aleyhine" ve "gelecekteki" –uzak, pek uzak bir gelecekteki– "sıkıntılarının öngörüsü olarak" çözdüler. Kuyrukluyıldız, 1456'da gökte belirerek Türklerin Belgrat'tan ani geri çekilişlerini kanıtlamış olan Halley'den daha az dost olduğunu ortaya koydu. Gerçekten de, insanlar 1669'da, Kandiye'nin alınışının yasını tutmak zorunda kaldı: "onurlu, ama gene de dezavantajlı koşullarla, toprağının büyüklüğü ve dökülen kan nedeniyle üzücü, bütün harcama ve yardımların boşa çıktığı bir kayıp." Bu deneyimden sonra, 1682'de yeni göksel alâmetler ihtiyatlı ve kötümser bir tutumla yorumlandı. "Hıristiyanlığın gelecekteki felaketlerinin belki de bir ilk belirtisi olarak, gökte açıkça gözlenebilen iki kuyrukluyıldız belirdi, epeyce bir süre orada kalarak, insanları düşünceye sevk etti." Sonunda, neyi haber verdikleri keşfedildi: "Hain Huguenotlar"ın XIV. Louis'ye karşı manevralarını (aslında, onun uyguladığı baskıları bir başka yöne çevirme çabaları) ve Viyana'ya karşı dramatik "hareketi(ni) Türklerin."[3]

RAHAT BİR SOLUK ALMA

O sırada, 1683 yazında, askeri ve dinsel çatışmaya kolektif katılımın inandırıcı kanıtları geldi. Hıristiyan Avrupa için alarm zilleri çaldı. Balkanlar'dan Osmanlı saldırısı yeniden harekete geçmişti ve 150 yıl önce olduğu gibi, büyük bir ordu imparatorluk başkentini kuşatıyordu. Tuna halkları dehşete düşmüşlerdi, gözlemciler durumun umutsuz olduğuna hükmediyorlardı. Sonra, 12 Eylül günü, Jan Sobieski'nin komutasındaki Avusturyalı-Polonyalı askerler Viyana üzerindeki denetimi kırdılar.[4] Türkler büyük bir bozguna uğrayarak geri çekilince, bütün Hıristiyan âlemi bayram etti. Tercih edilen kutlama dilleri heterojen kültür katmanlarını kapsıyor, eski zihniyet parçalarını miras alıyor ya da böyle bir zihniyetin yeni öğelerini önceliyor, kimi zaman çelişkileri dile getiriyor ya da bunları

örtmeye çalışıyordu. İşte, tam bu noktada, korkunun ve ister istemez art niyetin egemen olduğu, şiddet yüklü o kolektif mutluluğun yapısını çözümlemek istiyoruz. Bunu 17. yüzyılın sonundaki savaşlar dönemiyle ilintili olarak yapacağız: Ancak Türklerle uzun süreli ilişkiyle birlikte değerlendirildiğinde anlam kazanan kısa ve gergin bir dönem bu.

Viyana'dan iyi haber Ferrara'ya çabuk ulaştı. Bunu izleyen tepkiler üzerine dönemin önemli iki kronik yazarı, baba Niccolò Baruffaldi'yle oğlu Girolamo Baruffaldi bilgi veriyorlar. Bunu, Türklerin kendileri aramışlardı –yorum böyle– "her zamanki gözü peklikle" ateşkesi bozarak ve "bu zaferle daha sonra Avrupa'nın büyük bir bölümünü ele geçirmeyi" umarak; ama "bütün" Hıristiyan güçleri "barbarlara karşı ordularını harekete geçirdiler, kimi deniz, kimi kara yoluyla." "Pek Hıristiyan" Fransa kralının Habsburglara yardım etmekten kaçındığını, her şey olup bittikten sonra yapmacık bir tutumla sevindiğini, sonraki Türk karşıtı savaşlara da[5] katılmadığını biliyoruz, ama inançlı kronik yazarlar bunlar üzerinde durmuyorlar. Sultan IV. Mehmed'in "kendini beğenmişliği"nin ve sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın "hainliği"nin itkisiyle hareket eden Türkler, onları "onurlu bir çaba"yla alıkoymaya çalışan şeyhülislamı küçümseyerek saldırıya geçmiş; ne var ki, Viyana, "kana susamış Tatarlar"ın "çılgınca" gözü pekliğine rağmen İstanbul'un kaderini yaşamamıştı.

Bu durum Ferrara'da öğrenildiğinde kutlamalar günlerce sürdü. Katedralde dualar ve *Te Deum*'lar, uzun uzun çalınan kilise çanları, top ve arkebüz atışları, kule ve binaların üzerinde fenerler, meydanda yakılan şenlik ateşleri ve halk konserleriyle, halka ve aydın kesime özgü, dinsel ve laik şenlikler yelpazesi eksiksiz olarak sergilendi. Pescheria Meydanı'nda, Este şatosu önünde, "üzerinde Türkü alaya alan çeşitli simgeler"in, bir başka deyişle küçümseyici alegorik temsillerin bulunduğu "iki zafer takı" dikildi. Takların üzerinde "bir kartal ve kartalın pençelerinin altında bir ay" bulunuyordu: Osmanlı hilalini ezen Habsburg İmparatorluğu kartalıydı bu. Sonunda, "orada bir araya gelmiş halka büyük zevk veren havai fişekler, fişekler, çarkıfelekler ve başka şeylerle dolu olan" taklar ateşe verildi.

Ama Hıristiyan dünyasında yalnızca Hıristiyanların yaşamadığını unutmamak gerekir; kültürel ve dinsel bir istisna vardı: Yahudiler. Özellikle Ferrara'da bu dönemde sayıları 1.500'ü bulan bir Yahudi cemaati kendini gösteriyordu. O günlerde bütün Avrupa'da Yahudiler Hıristiyan çoğunluğun

şiddetine maruz kalıyorlardı. Yahudilerin Türklere istihbarat verdiklerinden ya da en azından gizlice onların zafer kazanmasını umduklarından kuşku duyuluyordu. İster doğru olsun ister yanlış, din değiştiren yoksul Hıristiyanlardan söz ederken sorduğumuz gibi soralım kendimize: Niçin yapmasınlardı böyle bir şeyi? O ortamda, Yahudiler de tedbirli davranıp "Hıristiyanlarla yarışırcasına, ateşler ve fenerlerle büyük kutlamalar" düzenlediler. Kısacası, "Türkleri alaya alan gülünç gösteriler" kapladı bütün şehri.[6] Ne var ki, bazıları için, bu kutlamalar burukluk ve kaygı içeren zorlama bir katılım anlamına geliyordu.

İDAM EDİLEN SULTAN

Buraya kadar her şey normal. O koşullarda her yerde, özellikle savaşa ilişkin bir gazeteler, "ayrıntılı bilgiler" ve "haberler" sağanağıyla coşmuş İtalya'da uygulanan şenlik modelleriydi bunlar.[7] 1683'teki Ferrara kutlamalarının son aşaması ise daha az alışılmış nitelikteydi. Kronik yazarı sözünü sürdürüyor: "Türk'ü ve Mustafa'yı temsil eden, ayaklarından iki darağacına asılmış iki figür ateşe verildi, bunun üzerine herkesten büyük bir alkış koptu." Asılanlar, sultan ile Viyana'daki ordunun ve büyük bozgunun başı sadrazamdı. En azından biçimsel olarak, klasik bir temsili infaz sahnesiyle karşı karşıya bulunuyoruz. Bütün bir ortaçağ boyunca ve sonrasında İtalya'da yaygınlık kazanan onur kırıcı resimler kullanmanın bir değişkesiydi bu: Kamusal merkezlere asılan bu onur kırıcı resimlerde, halkın tanıdığı bir cani hakaret dolu ya da küçük düşürücü biçimlerde (ya baş aşağı ya da uygunsuz pozlar içinde) gösteriliyordu. Ancak temsili infaz, aşağılamayla ya da alay etmeyle sınırlı kalmıyor, temsili ceza işlevini de görüyordu. Suçlunun kaçarak kurtulduğu ölüm cezasının resmi çiziliyor ya da maddi bir nesne olarak temsili tasvirin kendisi ceza görüyordu (engizisyon mahkûmiyetlerinde sık sık oluyordu bu).[8] Arka planda, portrenin resmedilen bireyi aktarma gücüne sahip olduğu ve böylece aynı anda hem yansılama, hem yerine geçme rolü oynadığı fikri vardı.[9] 1575'de bir Fransız hukuk bilgini "insanın resim yoluyla onurlandırılması mümkün ise, resim yoluyla ceza ve utanç görmesi de mümkündür" hükmünü veriyordu.[10] Bu arkaik törenlere başka birçok ortamda –sözgelimi, hepsi çare bulma ya da kurban verme amaçlarıyla yüklü büyü yapma ya da adak adama eylemlerinde– rastlanabiliyordu.

Ferrara'da daha önce gerçekleştirilmiş, şimdi ele aldığımız konuyla hiçbir ilgisi olmayan, 1452, 1552 ve 1556'da gerçekleşen üç temsili infazın izleri günümüze ulaşmıştır.[11] Sonra uzun bir süre boyunca hiçbir yeni örneğe rastlanmaz. Ama tarihçi, keskin kriz anlarının harekete geçirdiği kültürel fosiller, gecikmeli su yüzüne çıkmalar karşısında şaşırmaz. Öyleyse, dönüm noktası niteliğindeki 1683 yılına geliyoruz. Sultanla sadrazamın asılması, temsili infazlar geleneğiyle biçimsel benzerlikler gösterdiği gibi, işlevsel farklılıklar da gösteriyor. Hep baş aşağı üç boyutlu figürler söz konusu, doğru; ama şimdi bu figürler cümbüşlü bir şölen havası içinde hemen yakılıyorlar, oysa eski temsili infazlar uzun süre boyunca ve patırtı olmaksızın göz önünde kalıyordu. Sonra, bunlar, aşağılama yoluyla gıyaben temsili cezaya tabi tutulacak adi suçluların portreleri değil. İki kuklanın, ihlal edilen yasanın yerine getirilmesi gibi bir işlevi yok. Hazır bulunmayan kişilerin ikamesi işlevine gelince, büyü amacıyla olsa bile, imge büyücülüğünü kanıtlamak da güç, yadsımak da. Zaten hedef alınan bireylerin konumları birbirinden epey farklı: Biri, her durumda güçlü bir hükümdar, öteki ise Osmanlı görenekleri bilindiğine göre, hiç kimsenin yazgısından emin olamayacağı bir mağlup. (Gerçekten de, bir süre sonra, sadrazam Belgrat'ta sultanın adamlarınca idam edilerek öldürülecektir.) Temsili infazın birçok anlamından yalnızca en hafif olanı –alay, hakaret, "alaycı simgeler"i ve "gülünç gösteriler"i harekete geçiren anlam– korunuyor.

Dolayısıyla, söz konusu olayı bu daha genel çerçeveye oturtmak ve benzeri örnekleri orada aramak gerekir. Yakın bir örneği, Bologna'da aynı günlerde yapılan kutlamaları ele alalım. Ferrara'da, şehrin önde gelen yayıncısının yayınladığı, Emilia ağzıyla yazılmış bir "yergi şiiri" bu şenlikleri alaylı bir dille aktarır bize. Gösterişli bir halk edebiyatı ürünü olan şiir, "esin perileri"yle hiçbir "ilişkisi"nin olmadığını öne süren bir yazar tarafından yazılmıştır. Şenlikler her mahallede, "alçak Türk ile sadrazam"ın ve diğer Osmanlı yetkililerinin ("paşa, vezir, çavuş, müftü, kadı, yeniçeri ve sipahi") yakılmalarıyla sona ermiştir. İki ana kurbanın –sultanla sadrazam– sık sık başları kesilip samanla doldurulmuştur; kafese koyulmuşlar ya da asılmışlardır. "Ve onlardan çok zevk alıp eğlendi halk / Boyunlarında ilmik olduğu için": Kuklaların boyunlarında birer ilmik vardı, ama baş aşağı değillerdi. Üzerlerinde Fransız simgeleri bulunan kuklaların yakıldığı, ihanet suçlamasında Yahudilerle bağlantılı görülen Fransız

halkına ya da Fransızca konuşan öteki bahtsız insanlara (Savoielılar ya da Burgonyalılar) şiddet uygulandığı da oluyordu.[12]

Keza Bolognalı Giuseppe Maria Mitelli'nin o yıllarda IV. Mehmed'i, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı, şeyhülislamı, Osmanlı yetkililerini, Hıristiyan yiğitliklerini ve Türk yenilgilerini ele alan karikatür oymabaskılarına bakılabilir. Güncel konuları ele alan bu eğlendirici ikonografik ürünler çok geçmeden Bologna'dan Ferrara'ya sıçrayıp orada da yaygınlık kazanacaktır. Hatta baskılardan biri, "yergili" şiirle Ferrara'da basılmıştır ve bize Viyana'nın kurtarılışı için düzenlenen zafer alayını gösterir: Zincirli Türklerin çektiği bir arabanın üzerinde alegorik Bologna figürü oturmaktadır, bu arada çevresinde ertesi günkü bir savaş alanının yerle bir olmuş görüntüsü vardır (Resim 10, s. 167). Resmin altındaki bir tomarda *[cartiglio]* "Ve ölsün bütün hain ve alçak Türkler" yazısı vardır. Oymabaskının bir kopyasında, arabanın üzerinde, "Ölsün ölsün Muhammed mezhebi" sloganının yer aldığı sancaklar arasında, daha gerçekçi bir anlatımla, Avusturya imparatoru ve Polonya kralı oturmaktadırlar.[13] Son olarak, asılan sultanla sadrazama dönecek olursak, 1683 yılındaki olaylarda, ortaçağ ve Rönesans temsili infazlarına oranla anlam farklılıkları söz konusudur; çünkü artık, resmedilen iki bireyi cezalandırma konusunda hiçbir umut yoktur. Göstergebilimi bir yana bırakırsak, bu büyük Türk karşıtı gösterilerde resmi duygular belirginleşiyor ve pekişiyordu. İki ya da üç kuşak önce Tunus'taki Ferraralı dönekler olgusu, sanki hiç olmamış gibiydi.

SANCAKLAR VE BAŞKA ZAFER HATIRALARI

Haberden sonra, Viyana'dan zaferin somut kanıtı geldi: Osmanlı'nın yenilmezliği mitinin baskısı altındaki Hıristiyanların çekip çevirmeye alışık olmadıkları bir zafer hatırasıydı bu. Viyana'dan kaçarken, Türkler sadrazamın gösterişli çadırını ve sultanın sancak-ı şerifini bırakmışlardı. Osmanlı Teşrifatçıbaşısı Ahmet Ağa'nın günlüğünde acı acı yakındığı, büyük simgesel değeri olan kayıplardı bunlar: "Üzgün gittiler ve alt üst olmuş bir halde, yalnızca çıplak yaşamlarını kurtararak ve kanlı gözyaşları dökerek. Ne var ki, gâvurlar çadırı, hâzineyi, mühimmatı, savaş aletlerini ve bütün topları ele geçirdiler."[14] Galipler, çadır ve sancağı Türk karşıtı ittifakın esinleyicisi Papa XI. İnnocentius'a armağan ettiler gururla.

Roma'ya giderken geçilen yerlerde ganimetler her yerde büyük bir ilgiye yol açtı. "Hıristiyan ilerlemelerine hevesli" Ferrara'da 22 Eylül günü sergilenen "Sadrazam Mustafa'nın çadırında bulunan ünlü sancak-ı şerif'i halk hayranlıkla seyretti. Kronik yazarı şöyle söz ediyor sancaktan:

> Papalık elçisi sancağın şatoya getirilmesini istedi. Burada bazıları, altın işli kırmızı ve yeşil kenarları, ortasında birçok gümüş hilali olan, her yanı en saf altınla sırma işlemeli sancağın zenginliğine bakarak, Türklerin kararlılığını ve Tanrı'nın bizi esirgeyen yardımını akıllarından geçirip sevinç gözyaşları dökmekten kendilerini alamadılar.'[5]

Viyana düştükten sonra, sancağın St. Stephan Katedrali'nin çan kulesine dikileceği biliniyordu. Heyecan dalgasının ardı sıra, hemen sancağın bir gravürünü ve "bu sancağa büyük bir sanatla işlenmiş Arapça sözlerin gerçek yorumu"nu[6] içeren bir yaprak basıldı; bu yapraktan bir tane edinen kronik yazarı Niccolò Baruffaldi onu elyazmasının sayfaları arasına eklemiştir (Resim 11, s. 168). Sonra, sultana ait zafer hatırası top atışları ve fener alaylarıyla yeni yolculuğuna uğurlandı. Özgürleştirici ateşle, patırtı ve alaylarla, Türk korkusu dağılabildi. Ama hakkı olanın hakkını teslim edelim: Kronik yazarları, aşırı coşku atmosferinde bile, barış ruhu Avrupa'da çok iyi bilinen şeyhülislamın bilgeliğini teslim etmişlerdir. Sonrasına gelince, sancak Bologna'dan geçip –burada onun için bir sone[17] yazılmıştır– en sonunda Roma'ya ulaştı. Papaya sunuluşu şöyle olmuş olsa gerek: "Türklerin Hz. Muhammed'e ait değerli bir şey olarak sancağa büyük değer verdiklerini bilen" XI. İnnocentius, "onu yere atıp, küçümser bir tutumla bir ayağıyla ezdi." Bunun ardından, "kazanılan zaferin kanıtı" olduğu için, sancağı "taşıttı ve ebediyen hatırlanması için San Pietro Bazilikası'na astırdı."[18]

Elbette, o dönemde İtalya'da görülen tek Türk sancağı değildi bu: Güç ilişkilerinin tersine dönmesinin bundan daha iyi kanıtı olabilir miydi? Düşmanın ardından giden Sobieski'nin 27 Eylül'de ele geçirdiği "daha büyük ve daha görkemli" bir başka sancak, Loreto'daki Meryem'in Kutsal Evi'ne sunulmuş olup, halen oradadır.[19] Ferrara'dan geçtiyse –güzergâh gerekçelerinden ötürü olası bir şey bu– bunu gizlice yapmış olmalı. Buna karşılık, Loreto'da sancağın gelişine büyük önem verildi ve sancakla ilgili

bir gravür ve üzerindeki yazıların bir çevirisi yayınlandı. Burada düşmanın dini inançları, o zaman herkesin yaptığı gibi, alaya alınıyordu: "Müslümanların, Osmanlı milletinin körü körüne benimsediği delice ve gülünç dogmaları." Ama siyasal değerler daha baskındı. Özellikle, Bizans'ın yok olmasından sonra, sultanın evrensel iktidara gözünü dikmesi insanları tedirgin ediyordu. Bu durum, sultanın "yalnız Doğu'nun değil, Batı'nın da imparatoru unvanı"nda[20] kendini gösteriyordu. Loreto'ya sadrazamın çadırı da gönderildi ve "çok güzel otağ" ile bugün de kullanılan bir tören alayı sayvanı yapıldı; çadırın öteki kısımları ayin giysilerine dönüştürüldü. Loreto'daki kutsal evin kuruluşundan beri sahip olduğu "inançsızlar"a karşı ileri karakol değeri, bu armağanlarla onaylanmış oluyordu.[21]

Venedik'in Dalmaçya ve Mora'da bunu izleyen zaferleri, İtalya'ya doğru bir başka zafer hatıraları akınına yol açtı. Her zaman sultana ait olmayan ve her zaman değerli de olmayan sancaklar, soyluların saraylarında kaldı ya da ikincil önemdeki Meryem Ana ibadethanelerine bağışlandı.[22] Ama Venedik'e çok değerli şeyler akın etmeye devam ediyordu. 1685'in Ağustos'unda, kumandan Francesco Morosini'nin Mora eyaletindeki Koron'da ele geçirdiği sancak IV. Mehmed'e aitti (Resim 12, s. 169). Orada yenilgiye uğratılan paşanın simgeleri olan iki atkuyruğuyla birlikte ganimet, San Gaetano ai Tolentini'nin sunağı üzerinde "hep görülecek şekilde durmak üzere" Venedik'e getirildi. Venedik Cumhuriyeti'nin kozmografı Vincenzo Coronelli, bununla ilgili bir gravür —çokdilli bir betimleme ile sancağın üzerindeki yazıların bilimsel bir çevirisi– yayınladı.[23] Bu vesileyle, her zaman Venedik etkisine açık olan Ferrara'da da, havai fişeklerle "birçok kutlama" yapıldı. Havai fişeklerden önce, mucizeler –Yunanistan'ın kurtarılması ("yeniden ele geçirmek Zeus'un yurdunu") ve başka yerlerde kitlesel din değiştirmeler ("Nil'in ağzından yukarıya / İsa'nın gerçek dinine tapılacak")– vaat eden bir oratoryo sunuldu.[24] Bugün Venedik'teki sancaktan eser kalmamış olması yazık. Oysa, o dönemde, Hıristiyan taşraları beklenmedik başarıların meyvelerine dokunuyorlardı. Türk sancağı, Viyana zaferi için düzenlenen zafer alayını resmeden Mitelli gravürlerinin fonunda da görülür. Gene Mitelli, 1686'da, "160 bin Türk'ün bozguna uğratılmasıyla, Viyana'da at kuyruklarıyla birlikte alınan büyük sancak"ın bir başka görünümünü sunmuş (Resim 13, s. 170) ve bunu "Katolik güçlerin dev Osmanlılara karşı" elde ettikleri en önemli zafer

hatıraları arasına yerleştirmiştir.[25] "Dev" sözcüğü Avrupalının Türklere o ana kadarki bakışını özetliyor.

ZİNCİRLİ HEYKELLER

Viyana tehlikesi sona erince, Hıristiyan karşı hareketi Avusturya, Polonya ve Venedik'ten oluşan Kutsal İttifak'ın savaş eylemleriyle ete kemiğe büründü: Eski Haçlı Seferi ruhunu çağrıştıran bir atmosferde, Tuna cephesinde ve Venedik Levant'ında girişilen eylemlerdi bunlar.[26] Güvenli gözlem noktasından, "Türk kendini beğenmişliği"ne karşı "çok haklı bir savaş" yorumunda bulunuyordu kronik yazarı. İmparatorluk güçleri "Viyana'dan 160 mil uzaklıktaki krallık şehri Buda"ya ulaştılar ve şehri 1686 Eylül'ünün ilk günlerinde yeniden ele geçirdiler. Bu öğrenilir öğrenilmez, Ferrara'da, kurtarılan Viyana için yapılanlardan da büyük yeni kutlamalar yapıldı. 15 Eylül'deki bir *Te Deum*'dan sonra, eylülün 19'unda can alıcı noktaya gelindi ve tutsaklara Aşai Rabbani ayini yapılarak ekmek-şarap verildi; neyse ki, "meleklerin ekmeği"ni bol, gerçek bir yemek izledi. O dönemde din ve yiyecek konularında pek ilgi görmeyen mahkûmların büyük sevincini anlamak mümkün. Dini törenler iki gün boyunca devam etti ve sonra, 22 Eylül Pazar günü, San Martino Kontu Enrico'nun tasarımını yaptığı düzenek ve gereçler sergilendi. Pescheria Meydanı'nda, Este Şatosu önünde "sekizgen yüksek bir kule" yükseliyordu:

> Kulenin çevresinde yıkılmış ve dört bir yana dağılmış bazı sur parçaları güzel bir görünüm oluşturuyordu. Kulenin tepesinde, imparatorun ve Venedik Cumhuriyeti'nin pek şanlı simgeleri kartal ile aslanın parçaladığı hilal görülüyordu.

Gerçekten de, Venedik, Macaristan seferine katılmamakla birlikte, Türklerle Dalmaçya ve Mora'da savaşmıştı. Dolayısıyla, Habsburg kartalının müttefiki San Marco aslanı, Buda'nın yıkılmış savunma yapıları üzerinde Osmanlı hilalini parçalıyordu.

Kulenin üzerinde, Katolik inancını gösteren giysi ve simgelerinden papalık silahlarıyla bezenmiş olduğu anlaşılan büyük bir heykel duruyordu. Heykelin yanında "doğal boydan büyük" iki heykel daha vardı. Biri, atlı olanı, Lorraine Dükü V. Charles; öteki, "başkumandan" Francesco

Morosini'ydi. Bu ikisi Tuna ve Ege'deki savaşlarda Hıristiyan ordularına kumandanlık eden komutanlardı. Ama iş bununla kalmıyordu, seyircilerin hayal gücünü harekete geçirecek başka şeyler de vardı. İnebahtı zamanından başlayarak Hıristiyan Avrupa'da da kullanılan antik bir zafer işareti beliriverdi: Atlar ya da zafer arabaları üzerinde zincirli Türkler ya da Türk heykelleri.[27]

> Sonra, Ortolane Meydanı'nın kalan kısmına çeşitli yüksek kaideler yerleştirildi; bunların üzerinde zincire vurulmuş ve yenilmiş Türklerin heykelleri vardı. Önlerinde, imparatorluğun ve Venedik'in bayraklarını sallayan utkulu iki sancaktar yürüyordu.

Halk hayranlıkla gösteriyi izledikten sonra, 23 Eylül günü ortalık kararırken *II trionfo della Fede* ([Katolik] İnancın Utkusu) oratoryosu söylendi: "artık son verirken / eski yağmalarına / Osmanlı saldırganlığı." Burada Hıristiyanlıktaki içsel kopma, Ortodokslarla polemiğe girilerek dile getiriliyor, her ikisi de Roma Kilisesi'nce yenilgiye uğratılan Bizans imparatoru ile Türk özdeşleştiriliyordu ("sarsılınca eski aldanışlar, / Rum imparatorun öpmesini öngörür / sağduyu, Petrus'un ardılının [papanın] tabanlarını"). Dokuz yıl önce Fransız Cizvit Louis Maimbourg'un başarılı bir kitabında önerdiği bir tezin bir tür bayağılaştırılmış biçimiydi bu.[28] Bu tez, Doğu'nun Katolik Kilisesi'nden kopmasını cezalandıracak kişiler olarak Türklere biçilen Tanrısal rolü teyit ediyordu. Son olarak, top atışlarının ardından havai fişek gösterisi yapıldı. "Havai fişeklerle yüklü" temsili tasvirler "öyle ustalıkla" patladı ki, "o düzeneklerle Türklerin heykelleri yandığında, sanki gündüz geri gelmiş gibi oldu."[29] Adı bilinmeyen bir sanatçının yaptığı bir gravür (Resim 14, s. 171), kargaşanın bir kazaya yol açmasından kısa bir süre önce şenliğin görünümünü aktarıyor bize:

> Bu şeyler yanarken, alevler meydanda sözü edilen kulenin yakınına yerleştirilmiş, içinde balık vergisi memurunun durduğu ahşap bir gişeye sıçradı ve gişeyi kül etti, bu da ateşin daha da büyümesine yol açtı.[30]

Halka zarar vermemek için alınması gereken önlemlerden çok, şenlik ve şaka tutkusuna kafa yorulduğunu biliyoruz. Estelerin eğlence politikası

daha önce de zincirleme kazalara neden olmuştu: 1559'da, altı kişi IV. Paulus'un papa seçilmesini kutlamak için atılan fişeklerden yanarak ölmüş; 1569'da, Habsburglu Arşidük Karl için düzenlenen bir deniz savaşı gösterisi sırasında dört kişi boğulmuş, bu olaydan ötürü gösteriye ara verilmemişti...[31] Bu tür geçmiş örneklere bakıldığında, kimsenin ölmediği gişedeki yangının insanların keyfini bozmaması anlaşılabilir bir şeydir. Ve 24 Eylül Salı günü nihayet bitmek bilmez şenlik "şiirli ve müzikli bir anmayla" kapandı. Barok dili tercüme ettiğimizde, bunun anlamı, *La morte delusa* (Hüzünlü Ölüm) –Hıristiyan şehitleri için yapılan ayinden ötürü hüzünlü– oratoryosunun söylenmiş olduğudur.[32] Günahlarından arınan bir ruhlar korosunun eşlik ettiği merhamet, utku, adalet, ölüm ve şeytan arasında müzikli bir diyalog olan oratoryo, Türklerle daha sonraki her savaş karşılaşmasında yinelenecek kadar büyük bir başarı kazandı; en azından, Eugène de Savoie'nın komuta ettiği imparatorluk güçlerinin Tisza Irmağı kıyılarında "yirmi iki bin Türkün öldürüldüğü, yüz altmış parça topun, altı bin top ve savaş mühimmat arabasının, iki yüzden fazla sancağın ele geçirildiği olağanüstü bir zafer"e[33] imza attıkları 1697'ye kadar. Bütün bir Hıristiyanlık âlemini etkisi altına alacak olan yeni sancaklardı bunlar.

Ama 1686'da, sıcağı sıcağına, uyaklı bir yerginin yer aldığı bir metin yayınlandı Ferrara'da. Metin, Buda'nın Türkler için düzenlediği bir vasiyetname gibi sunuluyordu: "Bütün Türkiye'ye akıldan çıkmayan korkuyu bırakıyorum/her saat Hıristiyanlar karşısında duydukları." Daha sonra Mora, Kandiye, Kıbrıs ve Eğriboz'daki [Negroponte][34] zaferlere ilişkin öngörüler yer alıyordu: Bunlar, Venedik'in yitirdiği kolonilerdi ve Kutsal İttifak'a ilişkin bazı yorumlarda, savaş kampanyasının hedefleri arasında olmaları öngörülüyordu.[35] Türkiye'nin ya da sultanın vasiyetnamesi, o yıllarda yaygın, polemikçi bir klişeydi; çalışkan Mitelli bunu resme de dökmüştü. ("Vasiyetname. Bir anı bırakıyorum Türklere, bir daha asla Viyana kapılarına gitmesinler diye.")[36] Ne var ki, kışkırtılan coşkuların yaşama geçirilmesi kısmi olacaktı; bu yüzden ya da bıkkınlık nedeniyle, yavaş yavaş duygu-heyecan patlamasının dindiği görüldü. 1699 ve 1718'deki Karlofça ve Pasarofça Antlaşmaları Osmanlı geri çekilmesini kesinleştirdiğinde, Hıristiyan Avrupa şaşırmıyordu artık. Viyana kuşatmasından sonraki beş yıllık süre, Türk karşıtı tutkuların tarihinde bir doruk noktası olarak kaldı.

Büyük ve artık zengin olmayan bir şehrin kutlamalara bu kadar kaynak ayırabilmesi, ancak buna karşılık gelen duygu-heyecan yatırımı göz ardı edilirse şaşırtıcı olur. Öte yandan, Buda'nın kurtuluşunu benzeri biçimlerde kutlayan yerlerin sayısı çoktu.[37] Yabancı hükümdarların elde ettikleri uzak zaferlere bu katılımda, Haçlı Seferi ruhu ve *respublica christiana* [Hıristiyan devleti] gibi ortaçağa özgü fikirlerin yanı sıra, yeni bir "Avrupalı" duyarlılığı da kendini gösteriyordu. Ferrara düklüğünün ikinci şehri Cento, Ferrara'yla yarışa girmek ve sonra bunun "gerçek bir öyküsü"nü bırakmak istemişti. Halkı katılmaya teşvik eden bir bildiriyle hazırlığı yapılan şenlik[38] 20 Ekim günü bütün hızıyla başladı: Müzikli ayinler, kutsal emanetlerin gösterilmesi, kilise çanlarının çalması, ateşli silah atışlarıyla selamlamalar, askeri geçit törenleri, şiir okumalar, konserler, süslemeler, meşaleler, ("daha az karışıklık olsun diye erkeklerle kadınların ayrıldığı") alaylar...

Ve son olarak, burada da, bir "ateş düzeneği"nin sunduğu "eğlence." Düzenek, "uygun bir simetri ve çok düzgün bir tasarımla biçim verilmiş epey yüksek bir şato"dan oluşuyordu. Bu şato, iki yüzyıldır gündemde olan bir fikre göre, "eskiden de Katolik Avrupa'nın gözetleme kulesi olan" ve "şimdi Osmanlı kibrinin hak etmediği bir ileri karakol haline gelen Buda şehri"ni temsil ediyordu. Şato, heykeller, afişler ve savaşta olan olaylardan esinlenmiş alegorilerle süslenmişti; hepsinin üzerinde "düzenlice sıralanmış, Türk ordusuna ait ve cehennem yaratıklarının tuhaf renklere boyadığı zafer hatıraları" göze çarpıyordu. Yanda "kız giysisiyle Avrupa" görülüyordu: Yığılıp kalmış, "Osmanlı barbarlığının zincirleri arasında, yitirdiği özgürlüğüne ağlamak"taydı, bu arada "bir Türk zincirlerle sağ elinden tutuyordu." Fransız-Türk ittifakını kınamak için de 16. yüzyıl Habsburg propagandasınca kullanılan kederli kız olarak Avrupa ikonografisi,[39] şimdi belirgin olarak Türk karşıtı (ve örtük olarak Fransız karşıtı) niteliğiyle yeniden beliriyordu. Seyirciler arasında kaçının kişileştirme simgeciliğini tümüyle algılayabilecek durumda olduğunu bilmiyoruz ve belki de hiç kimse, Ferraralı Antonio Arquato'nun, iki yüzyıl önce, Müslümanların din değiştirmesinden önce Avrupa'nın yıkılacağını öngörmüş olduğunu (*De eversione Europae)* anımsamıyordu.

Herkes için Cento'daki şenliğin bir sonraki aşamasını değerlendirmek daha kolaydı: Havai fişek düzeneğinin patlatıldığı ve askerlerin, Buda kuşatmasını canlandırarak, düzeneğe "çılgınca" yaylım ateşi açtıkları aşamaydı bu. Böylece, Macaristan'ın "tatlı Habsburg boyunduruğu"na geçmesiyle, "düşkün Avrupa" da "son yıkım"ı atlatmayı başarmıştı. Söz sanatları seli ve barok abartmalar arasında, Türk söyleminde bir yenilik kendini gösteriyor; o ateşlerin görüntüsü karşısında şaşırtıcı bir kehanet bu: "Türk ordularınca yerle bir edilen Avusturya'da belki yüzyıllar boyunca Osmanlı barbarlığının anılarını canlı tutacak olan uğursuz ateşler."[40] Avrupa için, Türkleri geriye püskürterek doğuya doğru yayılmaya başladığı bir anda, yeni savunmalarla dolu bir gelecek mi öngörülüyor? "Düşkün Avrupa"nın son yazgısına nasıl bir süre tanınıyor?

PRIAMOS'UN OĞLU ATATÜRK

Varlığını sürdürme düşüncesi, Türkle ilişkide kendini gösteren uzun süreli tek yapı değildir. Öyleyse, bir bakalım. 1690'ın sonlarında –savaş coşkularının durulmasıyla– Ferrara'da yerel ağızla (katışıksız bir Bolognaca ile) yazılmış yeni bir şiir çıktı. Şiirde, "önemli kale ve şato"[41] Belgrad'ın da imparatorluğun eline geçmesinden sonra, "Hıristiyan ordularının ilerlemeleri" üzerine bir durum saptamasında bulunuluyordu. Şiirin destansı girişi ("Size ezgisini söyleyeceğim hem Troyalının, hem Troya'nın yıkımının"), daha sonra aksak ölçülü dizelerle geliştirilen savı önceler: Kutsal İttifak'ın savaşı, yeni bir Troya savaşıdır; burada saldırı halindeki Hıristiyanlar Yunanlılara, kuşatılan Türkler ise Troyalılara karşılık gelmektedir.

O zaman savaşın nasıl sonuçlandığı bilinmektedir, o yüzden yeterince zaman geçmesini beklemek yeterlidir.[42] Miras ve tarihsel göndermeler konusunda, Bizans İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu'nun birbirine benzetildiğini daha önce görmüştük; bu ikisi arasında benzerlikler gerçekten de yok değildir. Şimdi ilginç olan, Troya savaşıyla kurulan benzerliktir: İlginç, ama etimolojik bir geleneğin öncelediği bir şeydir bu; bu gelenek, salt ses benzerliğine dayanarak, "Türkler" ile "Teukroslar" (Teukro, Troya'nın mitsel kurucusuydu) sözcüklerinin eşanlamlı olduğunu öne sürüyordu. Bu benzerliğin tarihini yeniden kurmak öğretici olacaktır, çünkü her iki safın da paylaştığı bir kanıdır bu.

II. Mehmed kişisel olarak, atılan ilk adımı değilse de, hiç olmazsa yalnızca onun sunabileceği tanıklıkların erken ve inandırıcı bir örneğini sunmuştur bize. 1462'de, İstanbul'un alınmasından dokuz yıl sonra, Fatih henüz ona direnen Midilli'yi kuşatmaya giderken Troas'ı ziyaret etti. Orada bir konuşma yaptı (Bizanslı tarihçi İmrozlu Kritovulos bu konuşmayı aktarır). Mehmed, Troyalı kahramanları övüyor ve Troya'nın yıkımından ötürü Yunanlıları, Selaniklileri, Makedonları ve Moralıları, bütün Yunanistan halkını suçluyordu; ama şimdi, diye belirtiyordu, Yunanlılar onun eliyle "Asya halkları"na yapılan zulümlerin cezasını çekiyorlardı, Kısacası, İstanbul dramı, Troya dramının intikamını alıyor ve Asya Yunanistan'a (henüz Avrupa'ya değil) isyan ediyordu. Fikir bütünüyle sultana ait değildi. Elbette, sultanın maiyetinde, ona tutkunu olduğu Homeros şiirlerini anlatan ve sultanın zihnine Teukro'dan geldiği fikrini işleyen birkaç İtalyan hümanist bulunuyordu.[43] Aslında, İtalya'da, Türkler/Teukroslar değiş tokuşu 15. yüzyılın başından beri alışılmış bir şeydi; farklı kaynaklardaki varlığının gösterdiği gibi, yalnızca yazınsal bir alışkanlık değildi bu.[44] Bunu doğrulamak için fazla uzağa gitmek gerekmez: Ferrara'da, 1444'te, "Teukroslar soyundan Teucro [Türk] Bartolomeo" adlı bir Türk köle serbest bırakılmıştır.[45]

Çağın büyük siyasetine dönecek olursak, bir başka Rum tarihçi, Laonikos Khalkokondyles, hayatta kalan Bizanslıların İstanbul'un yıkımını "Yunanlıların Troya'da gerçekleştirdikleri kitlesel öldürmenin barbarlarca alınan intikamı"[46] olarak görmelerinden yakınıyordu. Papa II. Pius Piccolomini bile (adı Enea [*Lat. Aeneas*] olduğu için bir kat daha yetkiliydi buna), Haçlı Seferi tasarılarına zarar veren Troya efsanesini yok etmeyi başaramadı. Ama Vergilius, Hıristiyanlığın habercisi olarak okunduğunda daha da önemliydi ve herkes onun Troya'nın yağmalanması sırasındaki dehşet verici olaylara ilişkin anlatısını anımsıyordu. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, Fransa'da Fatih Sultan Mehmed'e atfedilen bir mektup dolaşmaya başladı; bu mektupta sultan İtalyanların Türklere yönelik düşmanlığına hayret ediyordu. Yoksa İtalyanlar, tıpkı Türkler gibi, Troya soyundan gelmiyorlar mıydı? Bu fikir öyle rağbet gördü ki, hümanist Jean Lemaire de Belges hemen müdahale edip Türklerin Priamos'la akrabalıklarını yadsıdı; dolayısıyla, Türkler savaşılması zorunlu olan geçici işgalciler arasına sokulmalıydı.[47] Sahte yazıtlar ya da tuhaf tarihsel göndermelerle desteklenen tuhaf soy kütükleri kurulması, günlük siyasetin

hizmetinde geçerli bir uygulamaydı. (Este dükleri büyük ölçüde yararlanıyorlardı bu uygulamadan.)[48] Yunanlı ve Troyalı soylarla oyun, bir yenilik olmaktan çok uzaktı: 1000 yılı civarında, Sakson ve Frank imparatorları bunları kişisel meşruluğun ya da rakiplerle polemiğin bir aracı haline getirmişlerdi.[49]

Sonra, toprak mirası ile soyu birbirine karıştırma, yakın tarihsel zamanlarda yerleşik yaşama geçen ve salt fetih hukuku yoluyla elde edilmiş bir toprakta kök salmaya çalışan Türklerin ulusal kimliğinin bir parçası haline geldi. Tarihi –eski ya da çok eski tarihi de– manipüle etmeler, bu meşruluk gereksinmesi kapsamına girer; Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girme taleplerine de, tarihsel kimliklerin, sürekliliklerin ve duraklamaların rehberi haline getirilen geçmişin garip yeniden yorumlanmaları eşlik etmiştir, üstelik bizzat başbakanın önerdiği yeniden yorumlamalardır bunlar.[50] Sergilenen belleğin depoları olan Türk müze düzenlemeleri, militan yaklaşımı yansıtır. Troya kazıları sırasında bulunan ve daha önce Hisarlık'taki arkeolojik sit alanının yakınlarında sergilenen buluntuların daha sonra Çanakkale'deki yeni bir müzeye taşındığını anımsatalım yalnızca. Orada, bu buluntuların hemen yanında, İngilizlerle Fransızların İstanbul'u tehdit etmek için Çanakkale Boğazı'nı boşuna zorlamaya çalıştıkları 1915 Gelibolu seferine karşı Türk direnişinin anıları da bir araya getirilmiştir... Bu düzenleme bir ideolojiyi açığa vurmaktadır: Tarih, denizden gelip (Yunanlılar, sonra öteki Batılılar) saldıran halk ve toprağı savunan "Anadolu" soyuyla (Troyalılar, sonra Türkler) tekerrür ediyor. Troya döneminde böyleydi ve sonu kötü bitti, Birinci Dünya Savaşı'nda böyleydi ve sonu iyi bitti; kim bilir bir daha bir başkası bunu denemeye kalkar mı... Açık bir uyarı. Hiç kuşku yok ki, İtalya'nın en içlerindeki taşrasından Türkleri ve Troyalıları anlatırken, 17. yüzyıl İtalyan şairi [Torquato Tasso] beklenmedik yoldaşlar bulmuş oluyor kendisine.

---

1 G. Baruffaldi, *Dell'istoria di Ferrara [...] dall'anno MDCLVfino al MDCC,* Ferrara, Pomatelli, 1700, s. 35-36,43-44,73-74,

2 Krş. P. Preto, *Venezia e i turchi,* Floransa, 1975, s. 83-91; O. Niccoli, *Profeti epopolo nell'Italia del Rinascimento,* Roma-Bari, 1987, s. 110-118.

3 G. Baruffaldi, *Dell'istoria...,* s. 79-80, 168-169, 319-320.

4 Krş. P. Broucek, *Der Sieg der Wien 1683,* Viyana-Varşova, 1983.

5 Krş. J. Bérenger, "La politique ottomane de la France dans les années 1680", *I Turchi il Mediterráneo e l'Europa* içinde, yay. haz. G. Motta, Milano, 1998, s. 269-295.

6 N. Baruffaldi, *Annali di Ferrara [...] dal 1660 sino al 1720,* Ferrara Belediyesi Ariosto Kitaplığı, yazma Antonelli 594, I, yaprak 95; G. Baruffaldi, *Dell'istoria...,* s. 320-323,

7 Krş. M. Infelise, "La guerra, le nuove, i curiosi. I giornali militari negli anni della Lega contro il Turco (1683-1690)", *I Famese: corii, guerra e nobiltâ in antico regime* içinde, yay. haz. A. Bilotto, P. Del Negro ve C. Mozzarelli, Roma, 1997, s. 321-348.

8 Krş. G. Ortalli, *"Pingatur in Palatio." La pittura infamante nei secoli X**1**II-XVI,* Roma, 1979, s. 110-125; S. Y. Edgerton, *Pictures and Punishment. Art and Criminal Prosecution during the Florentine Renaissance,* Ithaca-Londra, 1985, s. 68-72.

9 Krş. C. Ginzburg, *Occhiacci...,* s. 82-99.

10 D. Freedberg, *Ilpotere delle immagini,* Torino, 1993, s. 385 (Pierre Ayraut'nun hükmü); ayrıca krş. s. 210-245, 368-420.

11 Krş. G. Ricci, *Il principe...,* s. 141-156; G. Ricci, "Esecuzioni in effigie a Ferrara", *L'Aquila Bianca. Studi di storia estense in onore di Luciano Chiappini* içinde, yay. haz. A. Samaritani ve R. Varese, Ferrara, 2000, s. 219-227.

12 Z. Burliton (G. Megnani'nin takma adı), *Bulogna iubilant, puema strampalà fatt pr'gl'algrezz d'la liberazion d'Vienna, presa d'Buda e altr piazz in tVUngariè, Morea e Dalmatia,* Ferrara, Pomatelli, 1688, s. 11. Krş. A. Nagy, *Eco bolognese della guerra di liberazione in Ungheria. 1683-1686,* Bologna, 1943, s. 8-9, 21-25, 43-45. 55.

13 Krş. F. Varignana (yay. haz.), *Le collezioni d'arte della Cassa di Risparmio in Bologna. Le incisioni,* I, *Giuseppe Maria Mitelli,* Bologna, 1978, no. 280-304, 327-329, 526 (sloganlar no. 282-283^); G. Rôzsâ, "La riconquista di Buda nell'arte del Seicento in Italia", *Venezia e Ungheria nel contesto del harocco europeo* içinde, yay. haz. V. Branca, Floransa, 1979, s. 265-268.

14 Bkz. S. Schreiner (yay. haz.), *Die Osmanen in Europa,* Graz-Viyana-Köln, 1985, 223.

15 G. Baruffaldi, *DelVistoria...,* s. 322-323.

16 *Disegno dello stendardo del primo visir levato sotto Vienna dal serenissimo et invittisimo Giovanni terzo re di Polonia,* Roma-Bologna, Benacci'nin mirasçısı, 1683. Krş. G. Platania, "La Polonia di Giovanni Sobieski e Tinfedele turco' nelle inedite carte di Tommaso Talenti segretario regio", *VEuropa centro orientale e ilpericolo turco tra Sei e Settecento* içinde, yay. haz. G. Platania, Viterbo, 2000, s. 163-164.

17 Krş. A. Nagy, *Eco bolognese...,* s. 62.

18 *Notificatione del regio stendardo turco mandato dal re di Polonia alla Santa Casa di Loreto,* Ancona, Stamperia camerale, 1684, s. 3-4.

19 Krş. A. dAscoli, *I papi e la Santa Casa,* Loreto, 1969, s. 54-57.

20 *Notificatione...,* s. 6, 8.

21 Krş. L. Scaraffıa, *Loreto,* Bologna, 1999, s. 25-26, 29, 84.

22 Örneğin krş. S. Anselmi, "Descrizione di alcune grazie attribuite alla Madonna della Rosa-Otra (1666-1711)", *Religiosità popolare e vita quotidiana. Le tavolette votive del territorio jesinosenigalliese* içinde, yay. haz. S. Anselmi, Jesi, 1980, s. 313.

23 V. Coronelli, *Conquiste della Serenissima Repubblica di Venezia nella Dalmazia, Epiro e Morea,* Venedik, 1686, s. 33-36 (sancak s. 33'te); V. Coronelli, *Description géographique et historique de la Morée reconquise par les Vénetiens,* Paris, Langlois, 1687, s. 34-35 (buradaki oymabaskı İtalyanca basımdakinden daha iyidir). Krş. A. De Ferrari, "*Coronelli, Vincenzo", DBI* içinde, XXIX, Roma, 1983, s. 306; M. Milanesi, "Vincenzo Coronelli cosmografo", *Vincenzo Coronelli e l'Imago mundi* içinde, yay. haz. D. Domini ve M. Milanesi, Ravenna, 1998, s. 32-45.

24 N. Baruffaldi, *Annali...,* yaprak 99; *Applausi festivi di giubilo cantati [...] in Ferrara la sera di 16 setiembre 1685 per le vittorie ottenute dalVarmi imperiali e venete contro l'Turco,* Ferrara, Giglio, 1685 (alıntılar s. 5-6'da). Krş. C. Sartori, *I libretti italiani a stampa dalle origini al 1800,*I-V, Milano, 1990-1994, I, s. 241-242.

25 Krş. F. Varignana (yay. haz.), *Le collezioni...,* no. 282-283, 299.

26 Krş. M. Ja_ov, *Le guerre veneto-turche del XVII secolo in Dalmazla*, Venedik, 1991, s. 149-219; K. M. Setton, *Venice...,* s. 271-300; G. Platania, "Diplomazia e guerra turca nel XVII secolo. La politica diplomática polacca e la 'lunga guerra turca' (1673-1683)", *I turchi...* içinde, yay. haz. G. Motta, s. 242-268; S. Andretta, *La Repubblica inquieta. Venezia nel Seicento tra Italia ed Europa*, Roma, 2000, s. 169-200.

27 Krş. P. Petro, *Venezia e i turchi...,* s. 144-145, 270; S. Bono, *Schiavi musulmani...,* s. 351-352; M. A. Visceglia, *La citta rituale. Roma e le sue cerimonie in eta moderna*, Roma, 2002, s. 219-224. Ayrıca F. Varignana (yay. haz.), *Le collezioni...,* no. 282-283, 300, 302.

28 Krş. L. Maimbourg, *Histoire du schisme des Grecs,* Paris, Mabre-Cramoisy, 1677.

29 G. Baruffaldi, *DelVistoria...,* s. 344-346. Kronik yazarın yararlandığı resmi risaleler: *Descritione delle feste fatte in Ferrara dalla pieta e generositá de suoi concitadini per le gloriose vittorie ottenute dalVarme imperiali e venete contro il Turco,* Ferrara, Pomatelli, 1686; *II Trionfo della Fede cantato [...] in Ferrara la sera di* 23 *setiembre 1686 per le vittorie ottenute dalVarmi imperiali e venete contro il Turco,* Ferrara, Pomatelli, 1686 (alıntı s. 12'de). Krş. R. Guéze, "Echi di storia

ungherese nel 'Diario' di un dignitario pontificio del secolo XVII: Cario Cartari", yukarıda anılan *Venezia e Ungheria* içinde, yay. haz. V. Branca, s. 280; C. Cavaliere Toschi, "La magnifica menzogna. Proposte per una lettura dell'effimero", *La chiesa di San Giovanni Battista e la cultura ferrarese del Seicento* içinde, Milano, 1981, s. 158-161; C. Sartori, *I libretti...,* II, s. 355; V, s. 386.

30 N. Baruffaldi, *Annali...,* yaprak 100 (oymabaskı yaprak 100-101 arasında; yukarıda anılan *Descritione delle feste*'de bir başka kopya ek olarak verilmiştir).

31 Krş. G. M. di Massa, *Memorie...,* yaprak 45V ve 54r-v.

32 *La morte delusa dal pietoso sufragio prestato in Ferrara alVanime degli estinti nelVimprese christiane contro il turco,* Ferrara, Pomatelli, 1686. Krş. T. Lombardi, "Le accademie ferraresi e çentesi al tempo di Girolamo Baruffaldi", *Girolamo Baruffaldi.* 1675-1755 içinde, Cento, 1977, s. 156-157; C. Sartori, *I libretti...,* IV, s. 184.

33 G. Baruffaldi, *DelVistoria...,* s. 485-486. Oratoryo metni: *La pieta trionfante della morte a favore delVanime de' campioni di nostrafede,* Ferrara, Pomatelli, 1692; *La pieta trionfante della morte,* Ferrara, Giglio, 1697.

34 *Distinto racconto del testamento fatto dalla real cittá Buda nella sua agonia a tutte le citta deli'Imperio ottomano,* Ferrara-Bologna, Monti, 1686.

35 Krş. D. Caccamo, "Venezia nella Lega Santa. Politica di neutralitâ e guerra turca", *Est Europa,* II (1986), s. 39-57; G. Benzoni, "Moriré per Creta", *Venezia e Creta* içinde, yay. haz. G. Ortalli, Venedik, 1998, s. 151-173.

36 Krş. F. Varignana, *Le collezioni...,* no. 303.

37 Krş. A. Nagy, *Eco bolognese...,* s. 43-45; B. Köpeczi, "L'eco italiana delle lotte per l'indipendenza ungherese contro gli Asburgo nella seconda meta del secolo XVII", *Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo* içinde, yay. haz. P. Sârközy, Budapeşte, 1982, s. 23-34; P- Sârközy, "L'Eco letteraria italiana delle guerre contro i turchi in Ungheria", *I turchi...* içinde, yay. haz. G. Motta, s. 355-366; C. Vernelli, "La paura degli 'infedeli'", *Proposte e ricerche,* 43,1999, s. 173.

38 Kaynakça için bkz. M. Cecchelli, "Girolamo Baruffaldi. Iconografía, bibliografía, araldica", *Girolamo Baruffaldi...* içinde, s. 967.

39 Krş. A. Prosperi, "Europa 'in forma virginis': aspetti della propaganda asburgica del '500", *Annali dellTstituto storico italo-germánico in Trento,* XIX (1993), s. 243-275 (sonradan yazarın şu kitabına da alınmıştır: *America e Apocalisse e altri* saggi, Pisa-Roma, 1999, s. 127-152).

40 *La croce trionfante nel conquisto di Buda, riverita nella terra di Cento,* Ferrara, Pomatelli, 1686, s. 8-10.

41 G. Baruffaldi, *DelVistoria...,* s. 373.

42 G. Mignani, *Varuina d'Troia [...] dou in uttva rima conta la disgratia e Vmiseri di Truian cun la presa d'Belgrad e altr cos dVguerra tra' i Christian e i turch*, Ferrara, Pomatelli, 1689, s. 5.

43 Krş. F. Babinger, *Maometto...*, s. 224.

44 Benzeri örnekler için bkz. C. Du Cange, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, VI, Paris, 1846, s. 570.

45 Krş. E. Peverada, *Schiavi...*, s. 17, 25.

46 Krş. A. Pertusi (yay. haz.), *La caduta di Costantinopoli...*, s. 226-227.

47 Krş. S. Runciman, *Gli ultimi giomi di Costantinopoli*, Casale-Monferrato, 1997, s. 215; M. J. Heath, *Crusading Commonplaces...*, s. 23, 40.

48 Krş. G. L. Gregori, *Genealogie estensi e falsificazione epigrafica*, Roma, 1990; R. Bizzocchi, *Genealogie incredihili. Şeritti di storia nelVEuropa moderna*, Bologna, 1995.

49 Krş. G. M. Cantarella, *Principi e corti. L'Europa del XII secolo*, Torino, 1997, s. 87; G. M. Cantarella, *Una sera delVanno Mille. Scene di medioevo*, Milano, 2000, s. 204.

50 Özellikle krş. T. Özal, *La Turquie en Europe*, Paris, 1988.

bölüm **yedi**

SÜRPRİZ ZİYARETLER

ELÇİLER, KONUKLAR, TUHAFLIKLAR

Viyana kuşatmasından sonra Türklerle hesaplaşma anı gelmiş gibi görünüyordu. Hıristiyanlığın başka her bölgesi gibi Ferrara da doymak bilmeksizin haberleri dinliyor, zafer hatıralarını hayranlıkla seyrediyordu. Bir noktada, şehir beklenmedik gösterilerin –etiyle kemiğiyle Türklerin geçişleri– keyfini çıkarmaya başladı. En sonunda yakın bir temas söz konusuydu ve heyecan doruk noktasına çıkmıştı. Öte yandan, şehir, sakin gidişinin dışına çıkan varlıklara alışık değildi. Este düklerinin 1598'de Modena'ya çekilmesinden beri, şehir 90 yıldır papa elçilik merkezi, bir başka deyişle, papa devletinin çeper bölgesi olarak içine kapalı yaşıyordu.[1] Eskiden, hırslı Este sarayının merkeziyken, yabancı hareketi dikkat çekici düzeylerdeydi. 1561 ile 1566 arasındaki beş yıllık süre boyunca, Dük II. Alfonso'nun konuklarının kaydının bulunduğu, günümüze ulaşan bir *Libro de Forastieri* (Yabancılar Defteri) sayesinde bu hareketi günü gününe izleyebiliyoruz.[2] Hükümdarlar, elçiler, kardinaller, edebiyatçılar ve her bölgeden İtalyan soylularının yanı sıra birçok yabancı da geliyordu; öncelikle de, Ferrara Düklüğü ile Pek Hıristiyan Monarşi [Fransa] arasında uzun süren ittifakı pekiştirme amacıyla Fransızlar. Ve böylece yabancı üsluplar yerleşiyordu, çünkü siyasetteki Fransızseverlik giysi modalarına bağlanmaya da dönüşüyordu.

Ayrıca, Este düklerinin eşleri de –adları ister Lucrezia Borgia ya da Aragonlu Eleanor, ister Renée de France ya da Habsburglu Barbara olsun– yanlarında uzak ülkelerin refakatçilerini, dillerini, göreneklerini

getiriyorlardı.[3] Özellikle, XII. Louis'nin kızı Renée de France, 1528'den itibaren, bütünüyle Fransız olan ve kocası II. Ercole'ninkine alternatif oluşturan kalabalık, kişisel bir saray örgütlemişti. Renée'nin konutu (*maison)* yüz kişiyi aşıyordu; bu kişiler arasında soylu kadınlar ve şövalyeler, maddi ve manevi hizmetlerle görevli kimseler vardı. Patroniçelerinin soyundan emin olan ve masrafları umursamayan Fransızlar, kusursuz kendini beğenmişlik örnekleri de sergiliyorlardı ve varlıklarından herkes hoşnut değildi.[4] Aradan birkaç yıl geçtikten sonra, düklüğün yeni stratejik konumlanması içinde, yabancıların uyruğu değişti, ama önemleri azalmadı. 1565'te, II. Alfonso'nun Habsburglu Barbara'yla düğününde, şehir Alman soylularının işgaline uğradı. Torquato Tasso gibi bir gözlemci o zamanlar gördüklerini biraz kaba buluyordu: "Şu Alman beylerin boyunlarına ve üzerlerine çaprazlama büyük zincirler halinde taktıkları Alman altını."[5] Tasso bu sözlerle İtalyanlara özgü kültürel ve yaşamsal üstünlük duygusunu mükemmelen yorumluyordu. Daha önce de gördüğümüz gibi Viyana'ya giden II. Alfonso, çok geçmeden o barbar Almanlara bir zarafet dersi verecekti. Aslına bakılırsa, Este sarayı gibi ilk sıralarda yer almayan bir sarayın personeli bile hâlâ bin kişiye yaklaşıyor idiyse, İtalya'nın çöküşü görkemli yönleri bünyesinde barındırmayı başarıyor demekti.[6] Habsburg düğünü kutlamaları sona erdikten sonra, Tirollü saraylılar Barbara'nın yanında, Ferrara'da önemli sorumluluk makamlarını işgal etmeyi sürdürdüler ve 1572'de düşesin ölümü üzerine, İtalyanların payına düşen mirasların ortalama iki katı miraslar aldılar.[7]

Başka vesilelerle, şehirde üst düzey Türklere bile rastlanıyordu; çoğu zaman olduğu gibi, bu kişilere Yahudi tercümanlar eşlik ediyordu. 1561'de iki, 1563'te ise üç kez, sultanın ne yazık ki adları verilmeyen elçileri şehirden geçti. İstanbul ile Fransa arasında yolculuk etmek için elçilerin üçte ikisinin yeğledikleri daha alışılmış Provence iskeleleri yerine, Venedik ve Po Vadisi yolunu seçmişlerdi. II. Alfonso bir süre sonra Macaristan Haçlı Seferi için yola çıkacaktı, ama bu arada siyasal çıkarlar, konukseverlik yükümlülükleri ve şövalyelik görenekleri üstün gelmişti; elçilere refakatçi (ve belki de gözetleyici) olarak dört soylu tahsis edilmişti. Altı günü bulan misafirliğin neşeli geçmesini sağlamak için, şatonun süslü odalarında ağırlamalardan ve yemeklerden sakınılmadı, konuklara hizmetkârlar, binek hayvanları ve kayıklar sunuldu. Saray kayıtları, masraflara açıklama getirirken, kültürel göreciliğe ilişkin ipuçları da veriyor. Buna bağlı olarak,

1561'de, yiyecekler konusunda, Türk elçisinin "malzemeyi, yemekleri kendi usullerince pişiren adamlarına verdirttiği"ni, daha doğrusu, –belli ki, damak zevki ya da din gerekçeleriyle– pişirilmemiş malzemeyi hazır yemeklere yeğlediğini öğreniyoruz. Son olarak, elçi şehirden ayrılırken, II. Alfonso "ona bir hediye hazırlatmıştır": Ayrıntılar verilmediğine göre, mütevazı ve gönülsüz verilmiş bir armağan olsa gerek.[8] Ayrıca, Venedik belgeleri bize 1557'de Ferrara'da Hasan adlı bir elçi ile 1597'de Marsilya-Livorno-Ferrara üzerinden Venedik'e dönen Mustafa Ağa adlı bir başka elçi hakkında bilgi veriyor; ancak zavallı Mustafa Ağa, armağan almak bir yana, yolda bütün valizlerini ve ona eşlik eden köleleri kaybetmiş.[9]

Rastlantı bile, çok uzak ülkelerden gelen insanlarla buluşmaların gerçekleşmesine katkıda bulunuyordu. 1585'de, Hıristiyanlığı kabul eden dört Japon soylusunun Roma'ya giderken Ferrara'yı ziyaret etmesiyle, doruk noktasına ulaşıldı. Belli ki bu kişiler İtalya'da görülen ilk Japonlardı ve Hıristiyanlığı benimsemelerinin bir akıma yol açtığı söylenemez.[10] Daha sonra, Ferrara papalığa bırakıldığında, artık hiçbir rastlantı ve hiçbir zorunluluk, benzeri mevcudiyetlere yol açmadı. Görünüme belli bir kozmopolitlik çeşnisi katanlar Yahudilerdi; Yahudiler İspanya'dan kovuldukları dönemde, 15. yüzyıl ile 16. yüzyıl arasında, Este düklerinin koruması sayesinde kitleler halinde buraya gelmişlerdi. Bildiğimiz gibi, 17. yüzyılda da sayıları kabarıktı: Belki de bin beş yüz, ama yüzyıl önce sayıları iki bini aşmıştı. Yerel toplum yavaş yavaş kilise devletinin değerlerince biçimlendikçe, Yahudilerin görünürlükleri azalıyordu. 1624'te gettonun kurulması, nüfusun kalanıyla karışma olanaklarını da azalttı.

Ferrara tam bir taşra haline gelmişti. Elbette, buna karşı çıkan romantik mitolojilerin dört duvarı arasına hapsolmak zorunda değiliz: Önce Estelerin altın çağı, sonra D'Annunziogil "ıssız güzellik." Bununla birlikte, artık Ferrara'da bir zamanların büyük isimleriyle karşılaşılmadığı bir gerçektir: Rabelais, Clément Marot, Calvin, Montaigne... Varış noktası üzerinde yalnızca geçilmesi gereken bir uğrak yeri olan şehirden yabancılar, başka bir yere –Venedik ya da Viyana'ya, Floransa ya da Roma'ya– gitmek için hızla geçiyorlardı. Geceliyor, at değiştiriyor ve yeniden yola çıkıyorlardı ya da bir yerden bir yere gemiyle Po üzerinden yolculuk ediyor idiyseler, burada birkaç saatliğine konaklıyorlardı. Son zamanlarda, 1655'te ve bir kez de 1658'de, İsveç Kraliçesi Kristina kısa bir süre burada kalmıştı. Her yıl birkaç kardinalin geldiği oluyordu; 1688'de sıra, Toskana grandükünün oğlu

Ferdinando de' Medici'ye gelecekti.[11] Geçişler, sadece o kadar... Kültür modası haline gelmeye başlayan *grand* >*tour*'un başkentlerinden biri değildi burası; sessiz şehirlerin çekiciliği henüz bilinmiyordu.[12]

Yetkileri elinden alından Este hanedanının üyelerine gelince, şehrin yakınından geçtiklerinde, hiç kimse zor durumda kalmasın diye, surların dışında olduklarını kanıtlamayı yeğliyorlardı. 1661'de Modena Dükü IV. Alfonso, Po üzerinde, teknesinden bile inmeksizin demirleyerek durmuştu. Daha alt düzeyden yabancılar Ferrara'da kalıyorlardı, ama ne kök salabiliyorlardı, ne de etkileri oluyordu. Sözgelimi, 1654'te, bazı "Almanlar, üç dili –Almanca, Fransızca ve Flamanca– anlayabildiğine göre pek yetenekli olan" dişi bir fil getirmişlerdi. 1675'te, hiç kimseden korkmayan bir "kadın" belirivermişti tek başına. "Yedi Roma ayağı" (yaklaşık 3 metre) "yüksekliğine ulaşan dev yapılı" birisiydi; doğal olarak, "burada kaldığı süre içinde, onu pek çok insan hayranlıkla ziyaret etti."[13] 1692'de, kimliğini bilmediğimiz bazı "yabancılar," "bir hilkat garibesiyle, yani aşağı Britanya'dan, 40 yaşında, iki karış boyunda bir adamla" gelmişler "ve herkes, doğanın yarattığı bu hilkat garibesini görmeye koşmuş"tu.[14] İnsanlar, şaşırma yetilerini olduğu gibi koruyorlardı.

PEÇELİ KIRK KADIN

Bu taşralı çerçeve içinde, düşünce ve konuşmalarda hep bir tehdit gibi görülen, aslında hiç de o kadar uzak olmayan Türkler en yoğun duygu ve heyecanlara yol açıyor olmalıydılar. Tam bu dönemde insanlar İtalya dışındaki savaşların etkileriyle karşılaştılar. Yalnızca şenlik düzenekleri olarak, yalnızca modaya uygun sahne düzenlerinin kaynakları olarak değil, kendi giysileriyle gerçek Türkler... Aşağıdaki bilgileri, artık tanıdığımız kronik yazarı Niccolò Baruffaldi'den alıyoruz. Tarih, 3 Haziran 1687'dir:

> Ferrara'dan, yanında pek çok Türk erkek ve kırk Türk kadınla zengin bir Türk paşası geçti. Canale de' Giardini'den kıyıya çıkarken, kadınlar yüzlerini beyaz peçelerle örttüler, ama gene de güzel yüzlü oldukları anlaşılıyordu. Erkeklerin ve kadınların toplam sayısı yüz yirmiydi. Kadınlar tekneden iner inmez, yanlarında o Türk erkekleri olduğu halde, gerek ekselanslarının, gerek çeşitli Ferraralı şövalyelerin sundukları arabalara bindiler ve dört saat

> süreyle Ferrara'da dolaştıktan sonra, Bologna'ya ve oradan da Floransa'ya grandüke gitmek üzere Porta Paula'dan tekneyle yola çıktılar. Bütün bu kişiler, Türklerin imparatoru, efendileri IV. Mehmed'in zorbalığından kaçmışlardı.[15]

Belki de şehir bu kadar çekici bir şey görmemişti daha önce. Savaşlar yüzünden kabalaşmadıkları sürece neredeyse zararsız olan Fransızlarla Almanlar, buz gibi bir ötekilikle kuşanmış Japonlar, hilkat garibeleri, dev kadınlar ya da çokdilli filler bunun yanında bir hiçti. İnsanların bu unutulmaz topluluğu gördükleri andaki şaşkınlıklarını hayal edebiliriz: Yüz yirmi Türkün karaya inişi ve dört saat süren bir araba turu gösterisi. Beyaz peçeli, ama kesinlikle güzel kırk kadından oluşan kalabalık gruba gelince, Fellini'nin *Amarcord*'undaki ünlü sahneyi düşünmemek elde mi?

Sultana isyan eden ve "ekselansları" papa elçisince böyle büyük bir saygıyla karşılanan bu paşa kimdir? Ferrara'da bulamadığımız yanıtı, Bolognalı bir kronik yazarı, rahip Antonio Francesco Ghiselli veriyor bize: Bologna, Türklerin Ferrara'dan hemen sonra ulaştıkları şehirdir. Şu halde, söz konusu kişi, "Venedikliler ele geçirdiklerinde, Nâuplion valisi olan paşa"dır; bir başka deyişle, 1686 Eylül'ünde Mora başkentini düşmana teslim eden yetkilidir. Sayılar Ferrara'ya göre epey farklılık gösteriyor ("yanında otuz kadınla on beş erkek vardı") ve nihai varış yeri net olarak bildiriliyor: "Pellegrino hanında kaldı ve ertesi gün Livorno'ya, oradan da Fas'a, akrabası olduğunu söylediği krala gitmek üzere Floransa'ya doğru yola çıktı." Türklere ya da bu topluluğu seyreden insanların tepkilerine pek güvenilemiyordu; gerçekten de, "Ferrara'dan Bologna'ya kadar Ferrara askerleri, Bologna'dan Bologna sınırlarına kadar da Bologna askerleri eşliğinde gidiyorlardı." Topluluğun durumuna ilişkin hükümler ikirciklidir: "Üstleri başları dökülüyordu, ama çok miktarda altınları ve değerli taşları vardı." Ferrara'da bütünüyle olumlu olan estetik değerlendirmede de bir belirsizlik damarı kendini gösteriyor: "Çirkin insanlardı ve kadınlar yüzlerini örtmüşlerdi, görülmeleri de olanaksızdı, ama bazı kadınlar hana gittiler, orada onları peçesiz görmüşler, içlerinden bazılarının güzel olduğunu söylediler."[16] Kronik yazarlar arasındaki tutarsızlıklar hep tehlike çanları gibi gelse de kulağa, burada özle değil, ayrıntılarla ilgililer: Ancak o dönem gibi istisnai zamanların elverebileceği bir geçişti söz konusu olan.

İtalya'da böyle iyi davrandıklarına göre, paşa elbette Hıristiyanların takdirini kazanmış olmalıydı. Ama Venedik'te resmi kozmograf Coronelli'nin sıcağı sıcağına yayınladığı savaş bildirilerinde bu konuyla ilgili çok az bilgi yer alıyor. Venedik donanmasının Nâuplion'u amansızca bombalamasından sonra, "Beylerbeyi Hasan Paşa," "başkumandan" Francesco Morosini'ye teslim olmaya karar vermiştir: "Surlardan iki beyaz bayrak, kapılardan iki Türk çıktı; bu ikisi başkumandana paşanın bir pusulasını ve kaleyi sundular"; bir başka deyişle, henüz toplarla gereğince donanmış olmasına karşın, kaleyi Morosini'ye teslim ettiler. Doğal olarak, "eşyaları, silahları ve limandaki köle donanımlı iki kadırgayla Troya'ya gidebilme" gibi, belli koşullar öne sürülüyordu. Ama Morosini, yalnızca, daha önce Modon ve Navarin'e uygulanan teslim koşullarını kabul etti, yani "gemilerde tek bir yolculukta taşıyabilecekleri kadar eşyayla ve Hıristiyan köleleri, bu arada Zenci köleleri de serbest bırakarak yola çıkabileceklerdi."[17]

Dolayısıyla, son derece ayrıntılı bilgiler içeren Malta kaynaklarının da doğruladığı[18] bir uzlaşma oldu ve teslim, henüz mücadele olanakları varken vuku buldu. Olguların dinamiği böyleymiş gibi görünüyor. Düşmanlık sona erince, yorulmak bilmez kozmografın belirttiği gibi, Hasan Paşa sığınmacılar topluluğuyla ayrılıp gitti:

> Venedik'ten ulaşan pusulalardan öğrendiğimize göre, Nâuplion'a çekilmiş olan Hasan Paşa, bu kalenin cumhuriyetin [Venedik'in] eline geçtiğini görünce, Venedik'e çekilmeye karar vermiş ve bunu yapmak için kalabalık bir maiyetle birlikte *Belvedere* teknesine binmişti.

Anlatı, her şeyi açıkça dile getirmese de, Venedik'e kaçan, Ferrara'da ve Bologna'da görülen kişinin Mora Beylerbeyi Hasan Paşa olduğunu anlamamız için yeterli. Paşa'nın ani sürgününün nedenleri açıktı: Yenik düşenleri sultan iyi karşılamıyordu; üstelik Hasan Paşa aynı suçu daha önce de işlemiş, Morosini'ye Chielefa Kalesi'ni "bizzat" teslim etmişti.[19] Üç yıl önce Viyana'da yenik düşen sadrazamın idam edilerek öldürüldüğünü unutmak mümkün müydü?

Venedik imparatorluğunun yeniden doğuşunun coşkusu, Kıbrıs ve Kandiye'nin öcünü almanın sarhoşluğu, Mora'nın yeniden fethinin, "klasik

şehir ve bölge adları ardında koşma"[20] dışında pek de bir anlamı olmayan, geleceksiz bir girişim olduğunu anlamayı engelledi: Gerçekten de, daha önce gördüğümüz gibi, Coronelli de Türklerin sığınmak istedikleri Çanakkale Boğazı'na "Troya" adını vermektedir. Bununla birlikte, Ferrara'da, neredeyse yarım yüzyıl sonra, 1687 yılındaki haber adeta bire bir yineleniyor gibidir. 5 Aralık 1732'de, Başpiskopos Tommaso Ruffo, din adamlarını sıradan olmayan bir kişiye, "daha önce Türk [Müslüman] olup, Mora'da beylerbeyi ve Belgrat'ta vali olarak görev yapan ve Tanrı'nın inayetiyle yanındaki 18 kişiyle birlikte Hıristiyanlığı benimseyen bir prens"e yardım etmeye çağırır.[21] Yaşamöykülerindeki tuhaf benzerliğe rağmen, bu kişinin, yaşlanmış, Hıristiyan olmuş ve bir nedenle Ferrara'ya dönmüş aynı "paşa" olduğunu düşünmek güçtür. İslamdan Hıristiyanlığa geçişler seyrek olduğu için, bu konuda bir şeyler daha bilmek isterdik, ama bu ipucuna bir anlam verebilecek durumda değiliz. Bir kez daha, tarih tamamlanmadan kalıyor.

MUSTAFA VE "TÜRK" VASSILA-ROSA

Türk izlekleri birbirini izliyordu, taşra hep baskı altındaydı. Değişik türden bir Türk grubu sahnede belirdi, ama onlar da o yıllardaki savaşların canlı ürünleriydi. 15 Haziran 1692 tarihli bir satırdaki bir bilgiden yola çıkıyoruz. Din okulunun o günkü kayıtlarında "Yahudi Sion ve Simon'la Türk Mustafa'nın vaftizi için aceleyle dikilmiş beyaz erkek eldivenlerinin her bir çifti"[22] için 60 *baioccho*'luk harcamadan söz edilmektedir. İki Yahudi –Ferrara'da şaşırtıcı olmayan bir şey– ile istisnai, belki de din okulunun tarihindeki tek örnek olarak bir Müslümanın vaftizi için hazırlık yapılıyordu. Beyaz eldivenler, Hıristiyanlığa yeni geçen gençlerin bembeyaz formasının bir parçasını oluşturuyordu. Vaftizden sonra Mustafa'nın izi hemen kayboluyor. Eldivenleri için gösterilen çabanın yetersizliğinden ("aceleyle dikilmiş") bir hükme varmak gerekirse, Mustafa'nın ve iki Yahudinin toplumsal statüsü çok yüksek olmasa gerekti. Belki de Ferrara'da karaya çıkan Mustafa, Mora paşasının maiyetinin ikincil temsilcilerindendi; belki de aynı yıl –1687– Ferrara'dan geçen ve daha sonra sözünü edeceğimiz Türk kölelerden biriydi ya da kimbilir belki de...

Toplumla bütünleşme stratejisi açısından değil, din değiştirme bakımından Mustafa'ya benzeyen bir örnek, özgün soyadı Vassila olan

"Türk" Rosa Paleotti'nin tutkulu öyküsüdür. Mora'nın Venediklilerce yeniden ele geçirilmesi sırasında esir düşürülen Rosa, 1686'da Bolognalı soylu Paleottilere armağan edilmişti: Vassila, yurdu Koron'dan Venedik'e getirilen sultan sancağı gibi, o utkulu seferin zafer hatıralarından biriydi. Daha sonra Paleotti ailesinin olaylarına yoğun olarak katıldı; bu ailede, köle olarak, o dönemde efendiler ile özgür hizmetkârlar arasında doğmakta olan duygusal ve cinsel bağlardan pek farklı olmayan bağlar kurdu.[23] Paleottilerin yanındayken zehirli bir çikolatayla işlenen bir cinayet davasına da adı karıştı, ama aklanmayı başardı. Daha sonra din değiştirip Katolik oldu, ne kadar inanarak bilmiyoruz, çünkü hakkındaki gizli Müslümanlık kuşkuları –et yenmeyen günlerde et yemesi bunun bir kanıtıydı– sürdü. Bu yüzden, sonunda engizisyon sorgu yargıcının karşısına çıktı, ama gene kurtulmayı başardı. Adı Vassila idiyse (Yunanca'da Ece), Rum Ortodoks olarak doğmuş olması gerekirdi. Sonra Müslüman olmuş, en sonunda Rosa adıyla Katolik dinine geçmişti; bu onun üçüncü dini ya da inancıydı: Böyle bir durum ona katı ve kesin kuralları olan her tür aidiyete karşı kuşkucu bir uzaklık duygusu vermiş olmalı. Onu Hıristiyanlığın yiyecek düzenine uymamakla suçlayanlara, anlaşıldığı kadarıyla, "Ben vicdanıma göre hareket ederim, tepemi attırmayın benim" karşılığını veriyormuş: Vassila-Rosa'nın çarpıcı modernliği bu.

Özgürlüğüne kavuşan ve alfabeyi öğrenen Rosa, biraz maceralı olsa da, zekâsından ve onu Torino sahnelerinde popüler kılan şarkıcılık yeteneğinden yararlanarak, iyi bir toplumsal kariyer yaptı. Tanıdıklar ve talihli evlilikler sayesinde, sonraki kuşaklar bu toplumsal yükselişi sürdürdüler. Vassila'nın yaşamak için Ferrara'ya çekildiği 1700'den kısa bir süre sonra, kaynaklar onu artık "pek seçkin Rosa Hanımefendi" olarak niteliyor ve "birçok değerli eşya ve mücevher"in[24] sahibi olduğunu belirtiyorlardı. İlginç rastlantı: 1687'de Venedik'te *La turcha fedele nella presa di Coron* (Koron'un Alınışında Sadık Türk Kadını) başlıklı kalın bir roman çıkıyordu; roman, kurtarılan Buda üzerine "ayrıntılı bir değerlendirme"yle tamamlanacaktı. Kitabın yazarı Teodoro Mioni, Venedik'in 1685'de Koron'daki utkulu kuşatmasından esinlenerek, Türk Amazonu Archilda'yı romanının baş kahramanı yapıyordu; Archilda inişli çıkışlı pek çok olay yaşayacak, sonunda aşk yüzünden Hıristiyanlığı benimseyecekti.[25] Vassila Rosa ile Archilda, şarkıcı ile şövalye: Yazgıları aynı savaşla belirlenen ve koşut yaşam öyküleri olan Koronlu iki kadın.

Tuhaf bir biçimde iç içe geçen gerçeklik ile edebiyat, her iki kadın kahramana da –hem gerçek, hem kurmaca olanına– mutlak başarıyı getirecektir.

Besbelli, dininden dönenlerin hepsinin yazgısı aynı olmamıştır: Hıristiyanlığa geçenlerin sayısı zaten azken, yeni kimlikleriyle refaha kavuşanların sayısı çok daha azdır, özellikle köle kökenli iseler. Din değiştiren Mustafa'nın sonu ne olmuştur acaba? Vassila-Rosa'yla karşılaşmış mıdır? Sonuçta onlar, büyük bir olasılıkla, şehirde var olan din değiştirmiş yegâne iki Türktü. Görüldüğü gibi, toplumsal açıdan, Berberistan ya da İstanbul'da Müslümanlığa geçen Hıristiyanların yaşayabileceklerine oranla –onların önünde birçok olanak açılıyordu– durum farklıdır. Ama en azından Vassila-Rosa'nın Hıristiyanlar arasında talihi yaver gitmiştir; kök salmış, çocukları olmuş, geride kendisiyle ilgili saygın bir anı bırakmıştır. Onun öyküsünü, Ferraralı Mami ile Ali Reis-Francesco Guicciardo'nun öykülerinin bire bir aynısı olarak görebiliriz, iki Hıristiyan dönmenin trajik sonu dışında: Bu da önemsiz denemeyecek bir ayrıntı.

---

1 Şimdi tarihsel sentez için krş. B. Emich, "Potere della parola, parole del potere: Ferrara e Roma verso il 1600", *Dimensione e problemi della ricerca storica*, 2, 2001, s. 79-106.

2 Krş. F. Cazzola, "Economia e politica della ospitalitâ in una corte rinascimentale. Gli ospiti alla corte di Ferrara dal 1561 al 1566", yukarıda anılan *LAquila Bianca* içinde, yay. haz. A. Samaritani ve R. Várese, s. 229-282.

3 Krş. G. Ricci, *Il principe...*, s. 52-53, 132, 167.

4 Krş. R. Gorris, "'D'un château l'autre': la corte di Renata di Francia a Ferrara (1582-1560)", yukarıda anılan *Storia di Ferrara* içinde, yay. haz. A. Prosperi, s. 186-214.

5 T. Tasso, *Dialoghi*, yay. haz. E. Raimondi, II, Floransa, 1958, s. 735-737 *(II Ghirlinzone overo Vepitafio).*

6 Krş. G. Guerzoni, *Le corti estensi e la devoluzione di Ferrara del* 1598, Modena, 2000, s. 160.

7 Krş. G. Ricci, "Una principessa 'tedesca' a Ferrara: Barbara d'Asburgo (1565-1572)", *Renaissancehöfe im Vergleich. Corti rinascimentali a confronto*, yay. haz. B. Marx, S. Matarrese ve P. Trovato, yayınlanacak.

8 Krş. F. Cazzola, *Economia e política..., s.* 238, 258-259, 268, 272.

9 Krş. M. P. Pedani, *In nome del Gran Signore...*, s. 52-53, 95, 192.

10 Krş. B. Mitchell, *The Majesty of the State. Triumphal Progresses of Foreign sovereigns in Renaissance Italy (1494-1600),* Floransa, 1986, s. 12.

11 Krş. G. Baruffaldi, *Dell'istoria...,* s. 8-26, 82,164, 368.

12 Krş. G. Cusatelli (yay. haz.), *Viaggi e viaggiatori del Settecento in Emilia e in Romagna,* Bologna, 1986. Ayrıca M. Roffi, "Viaggiatori francesi a Ferrara nel '700", *Giuseppe Antenore Scalabrini e Verudizione ferrarese del* '700 içinde, Ferrara, 1979, s. 151-166; C. Greppi, "Vie d'acqua, di terra (e di cielo). Città e università negli itinerari europei", *La rinascita del sapere. Lihri e maestri dello Studio ferrarese* içinde, yay. haz. P. Castelli, Venedik, 1991, s. 26-46.

13 G. Baruffaldi, *DelVistoria...,* s. 242.

14 Krş. A. Chiappini, "Immagini di vita ferrarese nel secolo XVII", *La Chiesa di San Giovanni...* içinde, s. 65.

15 N. Baruffaldi, *Annali...,* yaprak 105.

16 A. F. Ghiselli, *Memorie antiche manuscritte di Bologna,* Bologna Üniversitesi Kitaplığı, yazma 770, XLIX, yaprak 272-273.

17 V. Coronelli, *Memorie istoriogeografiche della Morea riacquistata dalVarmi venete,* Venedik, Ruinetti, 1687, s. i7r, 36V-37V. Şu çalışmalarda bu konuya ilişkin daha iyi bir açıklama getirilmiş değildir: K. M. Setton, *Venice...,* s. 297-298 ve S. Perini, "Venezia e la guerra di Morea (1684-99)", *Archivio veneto,* Seri V, CLIII (1999), s. 45-91.

18 Krş. A. Stouraiti, *Memorie di un ritomo. La guerra di Morea (1684-1699) nei manoscritti della Querini Stampalia,* Venedik, 2001, s. 69.

19 V. Coronelli, *Description géographique...,* s. 37, 48.

20 Krş. E. Eickhoff, *Venezia, Vienna e i Turchi. Bufera nel Sud-Est europeo. 1645-1700,* Milano, 1991, s. 454-456.

21 Krş. G. Spirito, *Schiavi...,* s. 77-78.

22 Archivio diocesano di Ferrara [Ferrara Piskoposluk Arşivi], *Casa dei catecumeni,* Bölüm *2,* Öbek 17, Mektup Derlemesi R, yaprak 112.

23 Krş. J. P. Gutton, *Domestiques et serviteurs dans la France de VAncien Régime,* Paris, 1981, s. 206-211.

24 Krş. R. Sarti, "Viaggiatrici per forza. Schiave 'turche' in Italia in etâ moderna", *Altrove. Viaggi di donne dall'antichità al Novecento* içinde, yay. haz. D. Corsi, Roma, 1999, s. 241-242, 254, 267.

25 T. Mioni, *La turchafedele nella presa di Coron. E suoi accidenti amorosi,* Venedik, Baroni, 1687. Krş. L. Marasso ve A. Stouraiti (yay. haz.), *immagini dal mito. La conquista veneziana della Morea (1684-1699),* Venedik, 2001, s. 52.

bölüm **sekiz**

SAMANLA DOLDURULMUŞ İNSAN KAFALARI

MEÇHUL TÜRKÜN ÖLDÜRÜLMESİ

Gerçekten de, 1687 Haziran'ı Türklerin zamanıydı. Aynı güzergâh üzerinde, Ferrara'ya başka Türkler geliyordu; ne var ki, onların yazgısı, Mora paşasıyla şehirden geçen ilk Türklerinkinden epey farklıydı. Yüzyıllardır, jeopolitik bağlar ve güzergâha bağlı koşullar, Ferrara'yı köle nakillerinde önemli bir uğrak yeri haline getiriyordu. Kölelerin geldiği yerler ise değişmiyordu: Doğu Akdeniz, Balkanlar'ın içleri, İllyria kıyıları. Venedik toplama ve ayırma merkezi işlevi görüyor, daha sonra Cenova, Floransa, Roma gibi nihai pazarlara ulaşılıyordu. İster kara yolundan gelinsin, ister nehir yolundan, her durumda Ferrara'dan geçiliyordu.[1] Sarayın "küçük Magripliler"i zamanından gördüğümüz gibi, her zaman tek tek bireyler ya da öncelikle kadınların ve çocukların oluşturduğu küçük gruplar söz konusu olmuştu. Oysa şimdi değişik türden bir köleler grubuyla karşılaşıyoruz: Şiddete dayalı alışverişlerin ya da yağmaların değil, cephe savaşının kurbanları oldukları için daha çok erkeklerin oluşturduğu kalabalık kitlelerdi bunlar. Çocuksu davranışlar, bu yeni kölelerin idaresinde, yerini zorunlu olarak kırbaç ve zincire bırakıyordu.

Demek ki, Hasan Paşa'nın ziyaretinin üzerinden iki gün geçmiştir: 5 Haziran 1687'deyiz. Kronik yazarı Girolamo Baruffaldi'ye kulak verelim. Baruffaldi'nin belirttiğine göre, mutlu olunması gereken bir dönemdi bu. İlk olarak, "şarap dışında yiyecek açısından çok büyük bir bolluk"un yaşandığı

bir zamandı. Şarabı da, papalık elçisi, iyiliksever bir tutumla "yakın köylerden" getirtmişti. Zorlayıcı şarap sorunu çözülünce, insanlar uzağa, Hıristiyan ordularının "Türk barbarlığı"nın elinden "Eszek'in ötesinde, başka yerleri de" aldıkları noktalara bakabiliyorlardı. (Osijek ya da Esseg, Hırvat Slavonya'nın başkentidir.)

> Ve o insanlardan çok sayıda köle yaptılar; kölelerin az sayılamayacak bir bölümünün, seçkin bir prense karşılıksız armağan olarak verilmek üzere, bir komutanın buyruğunda, bağlı ve zincirli, Ferrara'dan geçtikleri görüldü. Şehirde kaldıkları o günü elçinin ahırında geçirdiler, Bologna'ya doğru yola çıkıncaya dek pek çok kimse burada onları ziyaret etti. Arkalarındaki çöp yığını dışında anı bırakmadılar, bir de içlerinden birinin yaşamı dışında: Yolculuğun ve katlanmak zorunda kaldığı kötü koşulların hırpaladığı bu kişi, eziyetli yaşamını daha fazla sürdüremeyerek, komutanın kötü muamelesine maruz kalıp kırbaç altında can verdi ve yoldaşları, şehir yakınlarındaki toprak setlere öfkeyle defnettiler onu. Bu grup, yenik düşürülüp esir alınanların küçük bir örneğiydi yalnızca; çünkü kırk kadın çıkarıldığında, sayıları yüz yetmiş kişiden ibaretti. Kadın köleler haince değil, kavgacı olmayan ürkeklikleri nedeniyle saygıyla idare ediliyor, onlara olabildiğince iyi davranılıyordu; tek sorunları, köle olmaları, bu ilerlemelerle gelişimini sürdüren Kutsal Kilise Ana'nın Hıristiyan boyunduruğuna girmek zorunda kalmalarıydı.[2]

Önce, Girolamo Baruffaldi'nin babası Niccolò'nun, kölelerin gelişi ve Türk kölenin öldürülmesiyle ilgili olarak ne anlattığını okuyalım:

> Ferrara'ya, şehirden geçmek üzere, Toskana grandüklüğüne bağlı bir komutan geldi; hepsi ikişer ikişer, silahsız ve neredeyse çıplak, demir kelepçelerle bağlı, yüz yetmiş Türkü yönetiyordu. San Giorgio kapısından girdiler; San Martino sokağına geldiklerinde, içlerinden yorgun ve ayakta zor duran birisi artık yürüyemiyordu. Komutan onu görünce, büyük bir sopayla dövdü ve vahşice öldürüp başka iki Türkün sırtına yükledi. Bu ikisi, bir Ferraralının

> rehberliğinde, onu gömmek için Orto della Grotta yakınındaki düzlüğe götürdüler, orada küçük bir çukur kazıp defnettiler.[3]

Aralarında bağ bulunmakla birlikte, iki metnin karşılaştırılması bazı kuşkulara yol açıyor. Kadınlar için verilen sayı, 3 Haziran'daki peçeli güzel sığınmacılarla, 5 Haziran'daki köle kadınların birbirine karıştırıldığı kuşkusunu yaratıyor insanda. Türk kölelerin Tuna bölgesinden geldiğini öğreniyoruz; buradaki Habsburg ilerleyişi öyle çok köle alınmasını sağlıyordu ki, imparator bu köleleri başka hükümdarlara armağan edebiliyordu. Slavonya önceki yıl yeniden fethedildiği için bu kölelerin çilesi uzun bir süredir devam ediyordu. Son varış noktası Toskana'ydı; demek ki erkekler, grandüklüğün kadırgalarına ya da Livorno üssünden Türklere karşı saldırılar düzenleyen Aziz Stephanus Şövalyeleri tarikatının kadırgalarına gideceklerdi.[4] Artık dayanamayan kişi, herkesin gözü önünde, adı verilmeyen Toskanalı bir "komutan" tarafından sopayla dövülerek öldürülüyordu.

Adam öldürme bir yana bırakılırsa, bu tür bir görüntü yeni değildi şehirde. Yoldaşlarının Venedik'e doğru kaçışlarından sonra, 1483'te Piza kadırgalarına "arınmaya" gönderilen, Calabria dükünün esiri Türklerin yola çıkışının da benzer şekilde gerçekleştiğini düşünüyoruz. Bir başka ön örnek daha vardı, ama o kadar eskiydi ki, artık unutulmuştu. Gene de, 15. yüzyıl kronik yazarı iyi görmüştü bunu: "20 Nisan 1459 günü Ferrara'ya Yunanlıların esir düşürdüğü, hepsi tek zincire bağlı 16 Türk getirilmişti; bu köleler armağan olarak gönderiliyordu, kime bilemiyorum."[5] Kayda geçiren, ama armağanın kime olduğunu bilmeyen kişi için eksik ve bizim için de yorumlanması güç bir bilgi: İstanbul'un fethinden altı yıl sonra, Bizans'ın Mora despotluğu da can çekişmekte olduğuna göre, "Türkler"in hangi "Yunanlılar"ca esir alındığını bilemiyoruz; belki de, düzenli güçlerden çok, takımadaların bin bir adası arasında dolaşan korsanlarca... "Türkler" de pekâlâ genel olarak Müslümanları gösteriyor olabilirdi. Buna karşılık, 1687'de, nereden gelinip nereye gidildiği açıktır ve kurbanlarla cellatların kimlikleri bellidir.

ACIMASIZ MEZARLAR

Toskanalı komutanın şiddet dolu hareketi kolay olmuştu; asıl güçlük daha sonra başlayacaktı. İki kat sıkıntı yaratan bir nesneye çözüm bulmak gerekiyordu bu kez: bir cesede, bir "inançsız"ın cesedine. Çözüm, kökten uzaklaştırma oldu; gerçekten de ceset surların ek bölümlerine defnedildi. Kutsanmamış ve hiç kimseye ait olmayan topraklardı buralar ve büyük yığma malzeme yardımıyla topçu sınıfına karşı koymak üzere tasarlanmış Rönesans kuşağına bitişikti. İntihar eden Hıristiyanlar, idam edilen suçlular, bazen vaftizsiz ölen bebekler de –sonuçta, kilisenin her zaman merhametli olmayan kucağından dışlanmış olup, kendine özgü ve mutsuz bir öte dünya yazgısına yönelmiş görünenler– burada toprağa veriliyordu. İşte 1480 yılında kayıt düşülmüş, olası birçokları arasından seçtiğimiz kısa ve özlü bir bilgi:

> 3 Ağustos Perşembe günü. Bu sabah, kalenin sakinleri arasında, bir çarşafla kendisini asmış birisi bulundu. Sahte para basmış olan bu Reggiolu, umutsuz kişi olarak sur dışı topraklara gömüldü.[6]

İntihar eden mahkûm "umutsuz"dur, yani ebedi kurtuluş umudu olmayan birisidir, ama bizim anladığımız anlamda da umutsuzdur. İşlediği suç –sahte para basmak– hükümdarın karşısında değilse de, Tanrı'nın karşısında o kadar korkunç bir suç değildi. Gene de, yetmiyormuş gibi, mahkûmiyeti kasvetli toprak setler üzerindeki nihai bir meskende ebedileşiyordu. İki yüz yıl sonra, "yorgun" olduğu ve "ayakta zor durduğu" için öldürülen adını bilmediğimiz Türk, adını bilmediğimiz kalpazanın yanına atılıyordu belki de; belli ki o da "umutsuz" birisiydi.

Her yerde böyle yapılıyordu ya da neredeyse her yerde. Bir tek sayıca kalabalık Müslüman cemaatlerin bulunduğu şehirlerde, 17. yüzyılın sonundan başlayarak, çözümler biraz daha düzgün olmaya başladı. Napoli'de, Berberi yetkililerin misilleme tehditleri, Türklerin cesetlerini denize atma ya da yakma uygulamasını yavaşlattı. Venedik'te, Müslümanlar (Yahudilerle ve Reform yanlılarıyla birlikte) Lido Adası'nın belli bir ucuna defnediliyordu; Cenova, Civitavecchia ve Livorno'da köleler, aralıklarla, surların dışında kendilerine ayrılmış mezarlardan yararlanıyorlardı.[7] Ama bizim örneğimizde, hiç kimseye ait olmayan bir gömülmeyle bitmiyor işimiz. Defnin acele olduğunu ve toprağın pek derin kazılmadığını ("küçük bir çukur kazıp") okuyoruz. Mezarı koruması gereken fiziksel yapının

derme çatmalığı ve dini tören yapılmayışı, mezarın sonunun hiç de iyi olmadığını düşündürüyor insana.

O dönemde, toplumdan dışlananların cesetlerinin atıldığı surlar ve toprak setler, toplumun pek iyi denetlemediği mekânlardı.[8] Ayrıcalıklıların meskenleri başka yerlerde yükseliyordu. Buna karşılık, orada disiplinsizlikler ve yasak aşklar barınıyordu; askeri tatbikatlar, idamlar, kavgalar, cinayetler sergileniyordu. İlle de bir kanıt gerekiyorsa, bir zamanlar ve yerler örtüşmesi, bunun kesin bir kanıtını sunuyor bize. 9 Temmuz 1687'de, Türk'ün ölümünden bir ay sonra, onun gömüldüğü çukurdan çok uzak olmayan bir yerde, ıssız mekânlara özgü tipik bir kanlı olay patlak verdi. Sözü gene kronik yazara bırakalım:

> Genç Ferraralı Francesco Bonomi, 16 yaşındaki Francesco Giorgi'yi San Rocco Manastırı yakınlarındaki şehir surlarının dışında yer alan toprak setlerde bir kamayla öldürdü. Cinayetin nedeni, Bonomi'nin Giorgi'nin ırzına geçmek istemesi, Giorgi'nin ise bunu istememesiydi. Giorgi, Bonomi'nin kösnül isteklerine karşı koyunca, öfkeli Bonomi, belki de olay öğrenilmesin diye, bir kamayı çocuğun yüreğine sapladı ve onu orada yere seriverdi.

Öykünün kalanı ilgilendirmiyor bizi: Buna göre, bir sırdaşı suçluyu ihbar etmiş, Bonomi kiliseye kaçmış ve "büyük sunağın üzerinde" yakalanmış, piskopos karşı çıkarak onu yeniden kiliseye getirtmiş ve "keşiş giysisiyle" kaçmasını sağlamış.[9] Eski rejimin bu cinayet haberinde komediyle trajedi birbirine karışıyor, ama yetki çatışması suçun ağırlığından daha güçlü ve caniye bir kurtuluş yolu sunmuş görünüyor. Yasak cinsel yaklaşma ve kamayla cinayet, her şey toprak setler üzerinde başlamıştı. O marjinal mekânda, intihar etmiş kalpazanın ve öldürülen Türkün gömülmüş olması rastlantı değil.

CESEDE ZULÜM

Şehrin sosyal topografyası, hemen kendini gösteren bir gelişimi öngörür. Kölenin cesedi ebedi uykusuna kavuşamaz, üstelik birden belirivermiş bir öğünün çekiciliğine kapılan köpekler yüzünden değil. Olan şudur: "Senyör Marki Giulio Sacrati kısa bir süre sonra onu topraktan çıkarttı, başını

kestirtip mumyalattı ve Ferrara'daki galerisine koydurttu, bedeni ise yeniden defnettirdi." Anlatıcı umursamaz bir tutumla anlatıverse de, çarpıcı bir son gibi geliyor bu bize. Daha sonra, geriye, Türklerin 1687 Haziranındaki unutulmaz gelişine ilişkin birkaç küçük ayrıntıyı okumak kalıyor:

> Bir gün Ferrara'da kaldılar ve oda olarak monsenyör papa elçiliği vekilinin arabalığında kaldılar; buradan hiç çıkmadılar ve ekselanslarının bağış olarak gönderdiği pilav, ekmek ve suyu yiyip içtiler. Bu arada bütün halk onları görmeye koşup, çaresiz hallerini gözlüyordu. Bugün Bologna'ya gitmek üzere yola çıktılar ve arkalarında anı olarak sözü edilen odada epey bit bıraktılar.[10]

Günümüz okuruna çarpıcı gelen metinler bunlar; buna karşılık, kronik yazarları soğukkanlılıklarını yitirmiyorlar. Üstelik, iki Baruffaldi de masa başı araştırmacısı, eski kitap toplayıcısı ve kitapsever olup silah adamı değillerdir; hatta genç olanı, Girolamo, bir din adamıdır: Ne var ki, başka zayıflara, Yahudilere karşı şiddet dolu sözler edebilmektedir.[11] Kronik yazarlarının soğukkanlılığını kolaylaştıran bir etmen de, Türklerin elinden daha önceden her tür insani niteliğin alınmasıdır: Bağlıdırlar, çıplaktırlar ve hayvanlar gibi dövülmektedirler, arkadaşlarını gömerken hayvanlar gibi "öfkeli"dirler ve gerçekten de hayvanlar gibi ahırlarda ağırlanmaktadırlar. Sopayla döverek –dahası sevgi azizi Martin'in adının verildiği sokakta– öldürmenin ağır bir günah olarak görülmeyeceği çok açık. Kölelerin arkalarında bıraktıkları çöpler ve bitler, cellatların acımasızlığının birer sonucu değil, onların insanlıktan yoksun olduklarının birer kanıtıdır. Burada, mutlak kötünün hükmettiği yerdeki değişmeyen bir düşünce yapısıyla karşılaşıyoruz: Köle gemilerinin ya da kurşun mühürlü vagonların pis kokusu üzerine esir tüccarlarının ya da Nazilerin yorumlarını unutmayalım. İdeolojinin ürettiği pislikler ve iğrenç kokular ideoloji üretir hale geliyorlar.

Ayrıca, insanlığın tanınmaması, –ölünün mezardan çıkarılması, cesede zulüm, eksik bir bedenin ikinci kez gömülmesiyle ilgili antropolojik tabuların çiğnenmesi gibi– en ağır hakareti de olanaklı kılıyor. Markinin kendi dininin, Katolikliğin, apaçık yasaklar halinde dile getirdiği tabular bunlar.[12] Bu noktada, anatomik gösterilerle bir benzerlik kendini gösteriyor; bu gösteriler, yalnızca "hayvani" olarak sınıflandırılan bireylerin cesetleri

üzerinde kolaylıkla gerçekleştirilebiliyordu. ("Hayvani" sıfatını Ferrara'da 1547'de "büyük bir hekim ve seyirci topluluğunun katılımıyla"[13] gerçekleştirilen bir kadavra kesimi deneyiminden alıyoruz.) Artık insan olmayan bu kişilerin durumu için aceleci bir sözcük kullanılıyor: "Sefillik." Osmanlı gücünden korku ve Hıristiyan zaferlerinin getirdiği rahatlama duygusu, böyle bir vahşiliğe, ötekinin böyle bir şeyleştirilmesine yol açıyor. Korku ve rahatlama, birlikte, ait olunan kültürün duvarlarını zihin yoluyla yıkmayı engelliyorlar; oysa, iki inançlı anlatıcı, yerellik ve azgın Katoliklikten oluşmuş bu duvarlara dokunamıyorlar bile. Gerçi kültürler birbirleri karşısında hep savunma hali içindedirler ve uzaklığı ahlaki kayıtsızlığa dönüştürürler, ama bu yolda, burada, gayretkeşliğin doruğuna ulaşıldığını kabul etmek gerekir.

HARİKALAR ODALARI

Bu arada sahnede yeni bir kişi belirdi: Marki Giulio Sacrati. Şehrin eski bir ailesinin üyesi Sacrati, cesede yönelik bir zulmün arkasındaki kişi kılığında çıktı karşımıza. Markiyi ayrıksı bir mezar ihlalcisi ya da az rastlanır bir ölüsever olarak mahkûm etmek yanlış olacaktır: İhlalci olmasına ihlalcidir ama ayrıksı değildir; ölüsever olmasına öyledir, ama az rastlanır değildir. Türk kölelerin mezarları her yerde zulme uğruyordu. Civitavecchia'da, 1739'da, mezarların açıldığı ve cesetlerin yağmalandığı ihbarlarında bulunuldu, öyle ki ertesi yıl mezarlığa koruma duvarları eklendi. 1741'de, Napoli'de, cenazelerin taşınması sırasında cesetlerin taşlandığı ve hemen ardından köpeklere uğursuz ziyafetler çekildiği kayda geçirildi. Ama Sacrati'nin, görünüşte, bu alt tabakaya özgü girişimlerle pek ilgisi yoktu. 1768'de, Bourbon Sarayı'nın şantiyesinde ölen Türk kölelerin cesetlerine zulmeden Caserta halkıyla birlikte anılmak da onuruna dokunurdu.[14] Markinin hareketi daha çok bir zenginlik ve merak, hatta belki bilim hevesi çerçevesine oturuyordu; onun ele geçirdiği türden zafer hatıraları, Avrupa'daki aristokratik sanat ve harikalar koleksiyonlarında epey sükse yapıyordu. Bunlar anatomik buluntular ile, *lusus naturae* ["hilkat garibeleri"] ile, "ucubeler" ile karışıyor ve değerli olduklarını düşünen ilk müzeciler bunların satın alınmasını destekliyorlardı.[15]

Her ne kadar Este Düklüğünün çöküşüyle koşut olarak, 1598'de yaşanan dağılmalardan ötürü koleksiyonculuk zayıflamış olsa da, benzeri şeyler

Ferrara'da da eksik olmamıştı.[16] 17. yüzyılın başında, soylu Roberto Canonici, aynı anda hem kütüphane, hem resim galerisi, hem de *artificialia* ["yapay şeyler"] ve *naturalia* ["doğal şeyler"] müzesi olan kendi eklektik derlemesini oluşturmuştu. Canonici'nin 1627'de düzenlenen vasiyetnamesi, derlemenin ayrıntılı bir betimlemesini içerir. Her türden ilginç nesneler arasında, "biri bir tablonun üzerinde, öteki ise girişik bezemeli, mineli küçük bir bakır kutunun içinde, neredeyse ceviz büyüklüğünde iki ölü başı" hayranlık uyandırıyordu; ayrıca "daha küçük ve daha beyaz, ipek bir ip geçirilmiş bir ölü başı" vardı. Büyük bir olasılıkla, Amazon halkları arasında ve başka yerlerde sıkça rastlanan bir uygulamanın izi sıra, kimyasal küçültme işlemleri söz konusuydu. Vasiyetname sahibi, bu nesneleri özellikle önemsiyordu, çünkü bunlarla, bu arada başka tuhaflıklarla, soyunun ana çizgisi arasında bağlantı kuruyordu: "En büyük evlada öncelik tanıyan bu mirasıma dahil edilmesini ve ondan, onun nesline kuşaklar boyunca aktarılmasını niyet ve talep ettiğim eşyalar." Daha küçük ve daha açık renkteki, dolayısıyla daha değerli başa gelince, ona biçilen değeri de biliyoruz: "100 ekü." Bu, "Giano adlı birisi için yapılmış iki başlı işlemeli bir akik"in iki katı ve "kardinal giysisiyle ayakta duran altın bir Aziz Carlo"nun yarısıydı. Öteki nesnelerin değeri baş ile aynı, bir başka deyişle 100 eküydü. Bu nesneler tam olarak pılı pırtı değildi: Veronese'nin bir Venüs'ü; Annibale Carracci, Francesco Francia, Garofalo, Dosso Dossi'nin birkaç Meryem'i; ayrıca, Tintoretto, Tiziano, Giorgione, Jacopo da Bassano, Guido Reni'nin çeşitli tabloları vardı içlerinde.[17] Canonici derlemesindeki değer biçmeler, pek çok atfın yanlışlığından bağımsız olarak (önemli olan, o dönemde bunlara inanılmış olması), zihniyet ve sanatsal beğeni hakkında önemli ipuçları veriyor bize. Ne yazık ki, 1638'de bir yangın, derlemenin bulunduğu sarayı yıkıp yok etmiş ve kurtarılan pek az şey daha sonra kaybolmuştur. Mumyalanmış iki küçük baş hakkında artık hiçbir şey bilinmiyor.

Namussuz Sacrati'nin koleksiyonuna gelince, şimdiye kadar sandığımızdan çok daha gösterişli bir betimlemeyle biliniyordu. Sahibinin ölümü üzerine, 1694'te, en üstün sıfatların kullanılmasından kaçınılmadı onun için. Markinin "büyük bir zevk aldığı" "eşine az rastlanır eski eserler"in hayranlıkla seyredildiği "çeşitli odalara bölünmüş pek soylu galeri" göklere çıkarılıyordu. "Putlar, madalyonlar, resimler, değerli taşlar, mermerler, antik vazolar, kısacası seçkin bir galeriyi oluşturan her şey"le

dolup taştığı için, "çok sayıda prens ve yabancı soylu" koleksiyonu görmeye geliyordu.[18] Artık bildiğimiz üzere, bir başka şey daha vardı koleksiyonda: Piyasa değerinin yüksek olduğunu varsaydığımız bir ölü başı. Bu, markinin kutsal değerleri hiçe sayan girişimine biraz kaba bir gerekçe daha oluşturuyor. Ne var ki, Sacrati'nin, Canonici'nin ölümle ilgili zenginliklerini yenilerken, başı aynı zariflikle, mineler, girişik bezemeler ve ipek şeritler arasında sergileyip sergilemediğini bilemiyoruz. Buna karşılık, bu olay, insanlıktan köleliğe, kölelikten hayvanlığa, hayvanlıktan ilginç sergi nesneliğine indirgenen Türkün geçirdiği bütün dönüşümler döngüsünün izini sürmemize olanak sağlıyor. Demek ki, resmi olarak inançsızları işaret etmek için kullanılan köpek nitelemesinin çok ötesine geçmiş bulunuyoruz.

Korku, diyorduk. Her tutumun arkasında o vardı. Burada öykümüzün merkezi bir noktasına dönüyoruz. Hem Hıristiyanlar, hem Türkler korkmakta haklıydılar ve iki taraf da, korktuğu için, korkutucuydu. 1739'da, Ferraralı bilgin (ve kronik yazarı) Girolamo Baruffaldi, bir Kutsal Kitap mezmurunun güncelleştirilmiş bir yorumunu yayımlıyordu. Yeğlenen yorum anahtarı, Türk tehlikesiydi; bu yorum, belli ki, o dönemde Papa XII. Clemens'in ilan ettiği toplu tövbelerden alıyordu esinini. Bu dönemde stratejik tehdidin sona erdiğini biliyoruz, ama gene de yazar olağanüstü savaş hazırlıklarından söz etmekte ve kiliselerin kutsallığının bozulmasını, gömülmemiş cesetleri, köle düşürülen Hıristiyanların zavallı yazgısını öngörmektedir.[19] Bir kez daha, zihniyetler, gerçeklik ilkesiyle tam olarak bağdaşmayan yolların izinden gitmektedir. Belgelerimiz tek bir taraftan gelmekle birlikte, gene de herkesin korkusuna ilişkin yalın gerçekliği bize göstermek için yeterli. Hıristiyanların korkusu Viyana ve Buda'nın kurtuluşu için yapılan şenliklerde patlak veriyor; Türklerin korkusu ise, kölenin öldürülmesi gibi olaylarla besleniyor. Dönemin insanlarının ortak bir yargıya varamamaları ya da böyle bir şeyin olanaksızlığı bir gerçek olup, hareketlerin tıpa tıp birbirini andırdığı sınır –neredeyse laboratuvar– durumlarında, yankılar uyandırarak kendini gösteriyor. Bir bakalım.

"BASILEUS" GİBİ

Avrupalılar, Türklerin savaşta ölen düşmanlarının başını kesme âdeti karşısında dehşete kapılmışlardı. Doğruyu söylemek gerekirse, Batı

tarihinin modeli olan Eski Romalılar bunda ustaydı; kelle avcısı olarak sarsılmaz bir ün edinmiş, düşmanlarını dehşete düşürmüşlerdi. Birçok kültürde, cesedin başının kesilmesinin ve başın bir kenara atılmasının amacı, bedenin (yargısal, dinsel, simgesel) birliğini bozmak ve böylece defin yeri olanağını yadsımaktır.[20] Dolayısıyla, ölen kişi, sonsuza dek dolaşmaya mahkûm edilebilir: Belki de Germen mitolojisine özgü saf olmayan ya da huzur bulmamış ölüler ordusunu bu çılgınca avla birlikte düşünmek gerekir.[21] Genel antropolojik düzlemde, bedenin parçalanması "birincil eşik kaygı" dediğimiz duyguya, bedensel sınırların ihlali ve kokuşma düşüncesi ya da görünümü karşısında insan soyunda beliren duyguya yol açabilecek son derece düşmanca bir edimdir.[22] Ortaçağ ve yeniçağ Avrupa'sı, ceza uygulamasında büyük ölçüde bu mekanizmadan yararlanıyordu. En ağır suçları işleyenlere bedenlerinin kesilmesi, parçalara ayrılması ve parçaların kamuya gösterilmesi cezası veriliyordu; bunun ek bir nedeni de, cesedin bir biçimde duyarlığını koruduğu kanısıydı; dinsel öğretiye aykırı, ama dirençli bir kanıdır bu.

Ama her zaman olduğu gibi, ağırlıklı olarak simgesel eylemler (elbette pratik olanları da) söz konusu olduğunda, anlam bütünlüğüne ancak bağlamlar, ayrıntılar, niyetler değerlendirilerek ulaşılabilir ve her şey tersine dönebilir. Gerçekten de, azizlerin kutsal emanetleri gibi yüce bir öncelin örnek alındığı, bir başka onursal görenek daha vardı: Çoğul gömme. Bu işlem, kaynatma, iç organları çıkarma, kesme yoluyla cesetleri bölerek yapılıyordu. Prensler ve hükümdarlar bu uygulamaya, inançsızlar arasında ölmüş olan kişinin bedeninin bir parçasını ülkeye geri getirme, hiç olmazsa bir şeyleri çürüyüşten kurtarma, ölen kişiyi çok sayıda yere ve sevdiği kişilere yaklaştırma, çoğul şefaat beklentisi içinde olma, gerçek toprak egemenliğinin olmadığı hallerde mekâna siyasal göstergeler yayma gibi çeşitli itkilerin etkisiyle yöneliyorlardı. Bütün bunlar, ilginç ve kimi zaman çok güzel ürünlerin ortaya çıkmasını sağlıyordu; özellikle, Normanlar yoluyla akraba olan Fransa ve İngiltere'de yaygın olan bu eserler, yürek mezarları ya da iç organ mezarları adını alıyorlardı. Demek ki, kendi başına ele alındığında, bedeni parçalara ayırma edimi anlamsal düzlemde hiç de tekanlamlı değildir; ayrıca bu edimin ille de cenaze hakkının ihlal edilmesi olarak görülmesi de gerekmez: Aksine, bir aynalar yansıması, iki karşıt durumu –cesede zulüm ile siyasal-dinsel kutsal emanete tapınma– birbirine bağlamaktadır.[23]

Buna karşılık, aşağılayıcı parçalama –kurbanı bedeninden yoksun bırakıp ondan onurunu ve erkekliğini alan parçalama– en korkutucu biçimdi. Bunun gerçekleştirildiği yerler, savaş alanları, din savaşları, halk ayaklanmaları, gençlerin başkaldırıları, darağaçları, son olarak da, şu ya da bu nedenle, törensel yamyamlık sahnelerine yol açacak kadar denetimden çıkan karnavallardı.[24] Hizipler arasında amansız bir kan davasına dönüşen 1511 Udine karnavalında, cesetlerin en hırslı parçalayıcısı, Savorgnan klanının bir taraftarıydı: Şu işe bakın ki, bu kişi "Ferrarese [Ferraralı]" adıyla tanınıyordu. Mesleği ressamlık ve doğan yetiştiriciliği olan Ferrarese'nin sonu da Venedik'te başının kesilmesi ve vücudunun parçalanması oldu.[25] Başka birçok örnek verilebilir. Konudan uzaklaşmamak için, cesetlerin kitlesel olarak başlarının kesilmesi örneğinin İstanbul'un fethi sırasında yaşandığını anımsatalım. Bunun yankısı her yere, bu arada Ferrara'ya da ulaşmıştı; daha önce okuduğumuz kronik yazarın sözleriyle: Büyük Türk "oradaki otuz bin kişiye zulmetti" ve sonra "Konstantinopolis imparatorunun ve başka birçok senyörün başını kestirtti..."[26]

Öyle ki, baş kesme çılgınlığı, II. Mehmed'in bütün araştırmalarına karşın, Konstantinos XII. Palaiologos'un bedeninin kesin olarak tanınmasını engellemişti. Çifte mirasa –Osmanlı ve Bizans mirası– sahip çıkarken, Fatih beklenmedik darbelerden çekiniyordu. Gizlenen, yok olan ve dönmeye hazır kral şeklindeki siyasal mitlerin halk arasında ne kadar yaygın ve kök salmış olduğunu bildiğinden,[27] başıboş gezen imparator hayaletlerine açık kapı bırakmak istemiyordu. *Basileus*'un bedeninin gizemi üzerine, tahmin edilebileceği üzere, birçok efsane boy göstermiştir: Galip gelen için bu efsanelerin hepsi kaygı verici değildir. Bunlardan birine göre sultan, fetih günü, Augustus Forumu'ndaki İustinianos Sütunu'nun üzerine Konstantin'in kellesini diktirmiştir.

> Ve orada akşama kadar kaldı. Daha sonra, sırf derisi kalan başı samanla doldurtup zaferin simgesi olarak göstermek için her yere gönderdi, İranlıların hükümdarına, Araplarınkine ve öteki Türk beylerine.[28]

Bizanslı kronik yazarı Dukas böyle anlatıyor... Ne var ki, Dukas'ın aktardığı ayrıntılara rağmen, bu hikâye sahte olduğu izlenimini uyandırmaktadır ya

da en azından güvenilir kaynaklarca onaylanmamıştır. Belki de, Pharsalia bozgunundan sonra Pompeius'un başının maruz kaldığı yazgı, yazınsal model işlevi görmüştür: Pompeius'un başı boşaltılıp zafer hatırası olarak bir örtünün altında korunmuş, denize atılan bedeni ise daha sonra bulunup Mısır'ın bir sahilinde gizlice yakılmıştı.

BAHTI KARA HÜKÜMDARLAR

Pompeius ile Konstantinos Palaiologos: Bahtları kara, ama hiç olmazsa adları ölümsüzleşmiş iki ünlü hükümdar. Oysa 1687'de, gözlerimizin önünde çok daha kötüsü yapılmıştır: Bir ceset, zincirli bir talihsizin –üstelik, savaşın hiddeti içinde öldürülmüş de değildir– cesedi, başı kesilmek ve samanla doldurulmak üzere gömüldüğü yerden çıkarılmıştır. Yasal durumu belirsiz bir buluntu –ne insan, ne nesne– olan Türkün bütünsellikten yoksun bedeni karşısında şunu soralım son olarak: Sacrati'nin *Wunderkammer*'inde sergilenen mumyalanmış başın sonu ne oldu acaba? Belki de salt kimyasal nedenlerden ötürü, uzun süre dayanmamıştır. Ne papaları, ne hükümdarları esirgeyen yarı ürkütücü, yarı eğlendirici bir anekdotun gösterdiği gibi, antikçağın koruma bilgileri ortaçağda yitirilmişti. Ferrara'ya gelince, tanısal otopsiler alanındaki Rönesans başarıları, burada gerçekleştirilen mumyalamaların uzun süre etkisini korumasına dönüşmemiştir.

Este hanedanının üyeleriyle ilgili birkaç örnek bize bunu düşündürmektedir. Dük II. Ercole'nin evlilik dışı kızı Lucrezia, 1572'de lekesiz bir yaşam ünüyle ölmüş ve koruma işlemlerine tabi tutulmuş; 1770'te "iskelet halinde" ve karnı "çürük ve tamamen bozuk" halde bulunmuştur. 1559'da Fransız monarşisi usulünce çifte cenaze töreni yapılan II. Ercole'ye gelince, durum karmaşıktır, ama kronik yazarların ışığında şöyle özetlenebilir: "Birçok uzman hekim, gerek bedeninin, gerek başının içindeki her şeyi" boşaltmış "ve güzel kokulu şeylerle doldurup, korumak için [...] en çok on-on beş gün dayanacak şekilde mumyalamışlardır," yani tahtın vârisi II. Alfonso, Fransa'dan Ferrara'ya dönünceye kadar. Ne var ki, bekleyiş uzayıp elli günü bulunca, öyle anlaşılıyor ki sonunda ceset "çürüyüp bozulmuştur.[29] Kısacası, mumyalama sanatının genel ve yerel durumu, Sacrati'nin arzu ettiği mumyalamanın niteliğinden kuşku duymamıza yol açıyor ve markinin 1694'teki ölümü üzerine kaleme alman

galeri envanterinde Türkün başından söz edilmemiş olması şaşırtmıyor bizi.[30]

Türkün cesedinin başının kesilmesinin yol açtığı son bir soru var. Giuseppe Maria Mitelli'nin Viyana'nın kurtuluşunu işleyen bir gravüründe (daha önce sözünü ettiğimiz gibi, bu gravür Ferrara'da basılmıştır, Resim 10, s. 167), galip Hıristiyanlar mızraklar üzerinde Türklerin kesik ve biçimi bozulmuş başlarını taşımaktadırlar.[31] Bu kişilerin başları sağken mi, öldükten sonra mı kesilmiştir? O ortamda bu soru anlamsızlaşıyor. Öte yandan, Hıristiyanlar arasında onur kırıcı suçlar söz konusu olduğunda gördüğümüz koparılmış başların sergilenmesi, tutsak düşürülen korsanlara yönelik, kısa yoldan infaz uygulamasıydı.[32] 1686'da Nâuplion'a saldırırken, Venedikli komutan Francesco Morosini bile fazla ince eleyip sık dokumamıştır: "Kuşatılan Türkleri hemen teslim olmaya zorlamak için, askerlerinin kargıları üzerine düşmanların başlarını koydurttu."[33] Bu noktada herkesin, Hıristiyanlarla Türklerin, birbirlerine çok benzediklerini söylemenin tarihsel gerçekleri göz ardı etmek anlamına gelmeyeceği kanısındayız.

Yüzyıllar süren düş kırıklıklarından sonra, gerçekten de Hıristiyan intikamının vakti gelmişti. Balkanlar'dan gelen köle trafiği yön değiştiriyordu: İstanbul'a gönderilen Hıristiyanlarla dolu Tuna teknelerinin yerini, Batı'ya gönderilen Türk konvoyları alıyordu. İnebahtı zamanlarında olduğu gibi yürekler kabarıktı, ama artık tarihin çarkının döndüğü duygusu hüküm sürüyor ve bunun verdiği sarhoşluk merhamete yer bırakmıyordu. İşte, gözlerimizin önünde Türklere yapılan zulümleri açıklamanın –haklı çıkarmanın değil– bir nedeni daha. Bu kez, gerçek köleler ve bir cesetten koparılmış gerçek bir baş söz konusu, yakılmak üzere hazırlanmış kartondan heykeller değil. Viyana ve Buda'nın kurtuluşunun yol açtığı alaylar ve seyirlik gösteriler, somut bir yaşantı haline geliyordu: Zincirli Türkler. Birkaç yıl içinde, tiyatroyla tarih birbirine koşut hale geliyor, oyun beklentisi ete kemiğe bürünüyor, gerçeklik sanatı taklit etmeye başlıyordu.

ZAVALLI BİR KONVOY

Taşrada olguların çeşitliliği, ama aynı zamanda ölçeğin küçüklüğü dolayısıyla, tek tek olaylara yakından, yoğun olarak bakmak mümkün. Öyleyse 5 Haziran 1687'deki şiddet dolu sahneye dönelim. Dayandığımız

kronik yazarlar, olağanüstü bir sinizmle, Türklerin kendileriyle ilgili tek "anı" olarak "çöp" yığınları, "pek çok bit" ve "içlerinden birinin yaşamı"nı bıraktıklarını öne sürüyorlar; ama yanılıyorlar. Böyle bir konvoyun başka izler bırakmaması mümkün değildi. Yolculuk zorlu duraklardan oluşuyordu, çünkü iki gün içinde köleler Bologna'nın Navile Kanalı üzerindeki limana yanaşıyorlardı. Tanık Antonio Francesco Ghiselli –peçeli hanımlara yönelik ilgisini anımsatalım– her zamanki gibi olanları gözlüyordu (bu tarihçi, 95 ciltlik bir tarihçe yazmayı başaracaktır). Ghiselli, "ikişer ikişer bağlanmış, Floransa'ya grandüke giden" yüz kırk altı "Türk köle" saymıştı, "bu köleleri kadırgaları için grandüke armağan olarak gönderiyordu imparator." Eğer Ferrara'da, iki gün önce, sayılarının hâlâ yüz yetmiş olduğu doğru ise, sayı biraz kaygılandırıyor bizi; öte yandan, kadınlar sanki ortadan yok olmuş gibiler, onların yazgısı kadırgalarda kürek mahkûmluğu değil, evlerde köle olarak hizmet görmek olabilir. "Hepsi perişan ve sefil halde insanlardı" diye sözünü sürdürüyor kronik yazarı; "geceleyin San Stefano yolunun dışında handa kaldılar ve sabahleyin yolculuklarına devam ettiler."[34] Bu kez surların içindeki şehirden uzak durulmuştur.

Konvoy Floransa'yı geçip, en sonunda varış noktasına, Livorno'daki ceza mahalline ulaşmıştır. Burası Akdeniz'in en büyük hapishanelerinden biriydi, tıpkı Toskana grandüklüğü donanmasının korsan savaşlarında en aktif donanmalardan biri olduğu gibi.[35] Burada olay bambaşka bir çehreye bürünüyor. 18 Haziran 1687'de, kadırgalar ardiyesi yetkilisi ve hapishane sorumlusu Matteo Prini, Floransa'daki senatör Francesco Panciatichi'ye –Grandük III. Cosimo'nun baş yazmanı– mektup yazar. "Majesteleri imparatorun saygıdeğer efendilerine," bir başka deyişle İmparator Leopold'un grandüke "armağan ettiği, Almanya'dan getirilmiş, saygıdeğer majestelerinin 149 kölesi"ne nasıl davrandığı konusunda bilgi verir. (Rakam, Bologna'da açıklanan rakamla az çok uyumludur.)[36] İlk olarak kölelerin "ayağına her zamanki kelepçe"yi, onları kürekte, zorunlu işlerde ya da hücrelerde sabit tutmaya yarayan demir halkayı taktırmıştır. Daha sonra onlara "iş pantolonu, yeni bir gömlek ve kırmızı bir iç gömlek" giydirtmiştir: Livorno'daki kürek mahkûmlarının bildik üniformasıdır bu. Malzeme, "kullanılmış ve kadırgalardaki forsa takımlarının eski giysilerinden alınmış şeyler"di, "bunları temizlettirmiş, onarımlarını yaptırmıştır; yapılacak yeni giysilere kadar," yani bir dahaki giysi dağıtımına kadar "çok iyi idare edebilirler"di: Şıklığa değil, tasarrufa özen

gösteriliyor. Sonra köleleri "görevlerine göre tanımlamış," sınıflandırıp elemiştir; bütünsel bir egemenliğe tabi olan kişinin her zaman korktuğu bu başlangıç işlemlerinin nasıl bir atmosfer içinde gerçekleştirildiğini tahayyül edebiliriz. Ertesi gün "hava almaları için köleleri hapishaneden dışarı çıkarttırmıştır." Mahkûmluğa adım atışın öteki değişmez aşamalarından – yeni gelenlerin ibret amacıyla dövülmesi ya da saçların kabaca tıraş edilmesi gibi– söz edilmiyor.

Bunun aksine, mesleği yüreğini katılaştırmış olması gereken bir adamın ağzından şaşırtıcı bir yorum geliyor:

> Zavallıcıklar, doğruluyorlar ve içlerinden her biri didinmeye koyuluyor, kimi su taşıyor, kimi hamallık yapıyor; iyi insanlar olduklarını kanıtlıyorlar. Bütün bu hafta boyunca onlara çorbalarını vermeye devam edeceğim, sonra onlara hep verilen alışılmış tayına indireceğim yiyeceklerini, çünkü bazıları güçsüz düşmüşler ve geçirdikleri ameliyatlardan ötürü rahatsızlar; onlar hastaneye gönderilip iyice tedavi edilecekler.

"Zavallıcıklar," "iyi insanlar," "güçsüz düşmüşler," "hastaneye": Amacı, çoğu zaman köleleri kollayan bir kâr mantığı içinde malın onarımına yönelik olsa bile, grandüklük kadırgalarından sorumlu kişinin dili merhametli bir dil;[37] inançlı Ferraralı kronik yazarları utanca boğan bir dil. Prini, mektubuna köleleri betimleyen bir liste eklemiş. Belge okunmayı hak ediyor, çünkü bürokratik soğukluğun ardında pek çok şey söylüyor bize, üstelik pek çok açıdan.

En gençleri on sekiz yaşındaki iki köle, en yaşlıları altmış yaşında bir adamdır; ama büyük bir bölümünün yaşları yirmi beş ile otuz beş arasındadır ve ortalama yaş otuz birdir: Kürek çekmeye gidecek olmaları, belli bir ön elemeye yol açmış. Kölelerin yarısı Macar ya da Müslüman olmuş Slavlardır (kırk dokuzu Beş Kiliseli [günümüzde Pecs], yirmi dördü Buda ve çevresinden); yarısı ise, Anadolulu (altmış üç) ya da başka Osmanlı vilayetlerindendir (üçü İstanbullu, üçü Rumelili, biri Babilli, biri Kahireli, vb). Macarlar arasında Müslüman olmuş bir Hıristiyan da vardır, köleliğin gerçek ve hayali tarihine her zaman eşlik eden bir varlıktır bu:

> Erdel Clausenburghlu Giovanni oğlu Mustafa, küçükken devşirme alınmış, daha önce Hıristiyan olduğunu ve adının Giorgio olduğunu söylüyor, çeşitli diller biliyor, Frank dili *[lingua franca]* konuşuyor, yaklaşık 50 yaşında, uzun boylu, açık tenli, göğsünün ortasında bir yara izi var, bir de sol kolunda.[38]

Çokdilli Mustafa-Giorgio'nun kimlik bilgileri, klasik bir sınır insanı olduğunu belli ediyor. "Küçükken" devşirilmiş olması, engizisyon uygulaması uyarınca, zaten korkunç olan kürekten daha ağır cezalardan koruyor onu.

Listedeki her adın yanında, kimlik belgesinin eşdeğeri olan bir fiziksel betimleme yer alıyor. Başka Müslüman ve Hıristiyan kölelerde yaptığımız ve daha sonra yapacağımız gibi, hiç olmazsa anılarını korumak için bu talihsiz kimselerin hepsinin adını aktarma isteğimiz çok güçlü. Bundan vazgeçmemizin nedeni, adları tek tek sıralamanın pek az yararı olacağını düşünmemiz. Bunlar, yalnızca coğrafi bir açıklamanın eşlik ettiği son derece yaygın ad ve soyadlardır: "Budalı Macametto oğlu Yusuf," "Beş Kiliseli [Pecsli] Osman oğlu Mehmed," "Malatyalı Ali oğlu Ömer," "Babilli Ali oğlu Mustafa"... Buna karşılık, bedenin tarihi için, somut sağlık ve estetik koşullarının tarihi için, bu yoğunlaştırılmış listeden yararlanılabilir. Bazı belirleyici özellikler öngörülebilir: Macarlarla Slavlar çoğunlukla "sarışın" ya da "kızıl tenli"dir, Anadolulular ise "siyah tenli." En mahrem yerlerde ("böğürlerde," "göbeğe yakın") olanlarının bile kayda geçirildiği – bu, kişiliğin silinmesi sürecinin çıplak beden üzerinde muayeneler anlamına geldiğini gösterir– benleri (kırmızı, siyah) ya da doğum lekelerini (beyaz, şarap rengi) bir yana bırakıyoruz. Antropometri düzleminde, erkeklerin beşte dördü için sarf edilen "doğru boy" ifadesini nasıl ölçeceğimizi bilemiyoruz; ama ortalama kabul edilen değerlerin neler olduğunu anlayabilmek güzel olurdu.

Ayrıca, yaşamın bu bedenler üzerinde bıraktığı izler de bizi ilgilendiriyor, çünkü bunlar bize bir sakatlıklar, yaralar, hastalıklar örnekçesi sunuyor. Yara izleri ve sakatlıklara yol açan nedenler arasında arkebüz kurşunları, kılıç darbeleri, bıçak darbeleri, yanıklar, taş atmalar ve düşüşler var. Hastalıklara gelince, yalnızca dıştan belli olanlar açığa vurulmuş: siğiller, deri hastalıkları, çiçek hastalığı, tavşan dudak ("ağızda doğuştan tavşan izi"), ilerlemiş deri rahatsızlıkları ("laleyi andıran bir cilt"). Bürokratların,

kolluk güçlerinin ve onlara bağlı tarihçilerin şansına, "herhangi bir işareti olmayan," "doğum izi olmayan" çok az kişi var; ama bu durumda çoğu zaman "sağ koldaki Türk usulü işaretler," yani dövmeler imdadımıza koşuyor. Buna karşılık, bazı kişiler her tür derdi üzerlerinde toplamışlar. Yirmi yedi yaşındaki Rumelili "Macamet oğlu Hüseyin"in "yüzü çiçekbozuğu, sol gözünde bir leke, sol kolunun altında bir yara izi, sol baldırında iki tüfek yarası izi, başının arka kısmında da bir başka yara izi var." Hüseyin'in bu konudaki rakibi kırk yaşındaki Anadolulu "Calie oğlu Macometto"dur, onun "sol kolunda dört, sağ kolunda üç yanık izi, böğründe bir tüfek yarası izi, başında bir kesik olup, sağ elinin küçük parmağı sakat"tır.[39] Savaşçıdır bu kişiler, doğru; ama üzerlerinden yalnızca savaş geçmemiştir. Bize aktarılan –ve günümüzde, en azından zengin ülkelerde baskın olan bedenselliğe olan uzaklığı ortaya koyan–, bin bir yoldan zarar görmüş bir insanlığın imgesidir.

KATİLİN ADI

Çok kötü fiziksel koşullara rağmen, yüz kırk dokuz köle, Livorno'daki hapishanenin iş gücünü büyük ölçüde zenginleştirir; en azından bir süreliğine, yüzyıldır süren personel sayısının azalma eğilimi kesintiye uğrar. Bu katkı sayesinde, 1689'da Livorno'da sekiz yüz kırk beş Türk kürek mahkûmu kayda geçirilmiştir: Küçümsenmeyecek bir sayıdır bu ve yaklaşık olarak, 1699'da bütün Veneto bölgesi kadırga ve büyük kadırgalarında bulunan kişi sayısına denktir.[40] Öyleyse, değerli imparatorluk armağanını teslim eden kişiye önem verilmesi doğaldır. Köleler listesinin başında Prini, bir adı anar: "Komutan Antonio Desii tarafından alınmak üzere Carostoch'a gönderildiler." Aklımız, Ferrara'ya dönüyor, köleyi döven Toskanalı "komutan"a: Demek ki, katilin adı Antonio Desii idi. Kimbilir belki de şu öteki Desii'nin, 17. yüzyılın başlarında Napoli'de zengin bir köle tüccarı olan Francesco adlı Floransalı önderin soyundandı.[41] Bir kürek mahkûmu gardiyanları hanedanı mı?

---

1 Krş. P. Molmenti, *La storia di Venezia nella vita privata dalle origini alla caduta della repubblica,* II, Bergamo, 1905, s. 458, 499-500; R. Livi, *La schiavitù...,* s. 329-334.

2 G. Baruffaldi, *DelVistoria...,* s. 364-365.

3 N. Baruffaldi, *Annali...,* yaprak 105.

4 Krş. F. Angiolini, *I cavalieri e il principe. L'Ordine di Santo Stefano e la societâ toscana in etâ moderna,* Floransa, 1996; S. Bono, "I Cavalieri di Santo Stefano nella storia del Mediterráneo", *L'Ordine di Santo Stefano e il mare* içinde, Pisa, 2001, s. 19-30.

5 G. Antiğini ve G. Antiğini, *Annali di Ferrara dal 1384 al 1514,* Ferrara Belediyesi Ariosto Kitaplığı, yazma I, 757, yaprak 7r.

6 B. Zambotti, *Diario...,* s. 79.

7 Krş. G. Lucchetta, "Note intorno a un elenco di turchi morti a Venezia", *Veneziani in Levante...* içinde, yay. haz. F. Lucchetta, s. 137-138; E. Lucchini, *La merce umana. Schiavitü e riscatto dei liguri nel Seicento,* Roma, 1990, s. 75-76; S. Bono, *Schiavi musulmani nelVitalia moderna,* Napoli, 1999, s. 248-252.

8 Krş. J. Le Goff, *Costruzione e distruzione della cittâ murata. Un programma di riflessione e ricerca, La cittâ e le mura* içinde, yay. haz. C. De Seta ve J. Le Goff, Roma-Bari, 1989, s. 4-5.

9 N. Baruffaldi, *Annali...,* yaprak 105.

10 *Age*

11 Krş. R. Amaturo, *"Baruffaldi, Girolamo", DBI* içinde, VII, Roma, 1965, s. 6-9; W. Angelini, "Un cronista di Ferrara da meglio definire: Girolamo Baruffaldi", *Girolamo Baruffaldi...* içinde, s. 402-403, 407-408, 416.

12 Krş. A. Carlino, *Lafabbrica del corpo. Libri e dissezione nel Rinascimento,* Torino, 1994.

13 Krş. G. Muratori ve C. Menini, "Contributi alio studio della storia dell'anatomia e della medicina nell'ateneo ferrarese nel '500", *Annali della Universitâ di Ferrara,* V (1944-1945), s. 30.

14 Krş. S. Bono, *Schiavi musulmani...,* s. 249-252.

15 Krş. J. von Schlosser, *Raccolte d'arte e di meraviglie del tardo Rinascimento,* İtalyanca çeviri, Floransa, 1974, s. 107 (şu yapıtlar ışığında gözden geçirilerek okunmalıdır: A. Lugli, *Naturalia et Mirabilia. II collezionismo enciclopedico nelle Wunderkammem d'Europa,* Milano, 2. basım, 1990; G. Olmi, *Uinventario del mondo. Catalogazione della natura e luoghi del sapere nella prima etâ moderna,* Bologna, 1992).

16 Krş. G. Uggeri, "La cultura antiquaria nel '700 ferrarese", *Giuseppe Antenore Scalabrini e l'erudizione ferrarese nel* '700 içinde, s. 169-170; A. Emiliani, "II collezionismo ferrarese tra leggenda e realtâ", *La leggenda del collezionismo. Le quadrerie storicheferraresi* içinde, yay. haz. G. Agostini, J. Bentini ve A. Emiliani, 1996, s. 31-33.

17 R. Canonici, *Copia del testamento solenne e codicilli,* Ferrara, Gironi, 1632, s. 34-37, 40-42, 44, 52-53 (daha sonra şu derlemeye alınmıştır: G. Campori, *Raccolta di cataloghi...,* s. 128-129). Krş. A.

M. Visser Travagli, "Primi appunti per la storia del collezionismo a Ferrara nel secolo XVII", *La Chiesa di San Giovanni...* içinde, s. 179-183; B. Fredericksen, "Collecting Dosso: The Trail of Dosso's Paintings from the Late Sixteenth Century Onward", *Dosso's Fate: Painting and Court Culture in Renaissance Italy* içinde, yay. haz. L. Ciammitti, S. F. Ostrow ve S. Settis, Los Angeles, 1998, s. 371-372.

18 G. Baruffaldi, *DelVistoria...,* s. 437.

19 G. Baruffaldi, *Esposizione del salmo LXXVIII dato da considerare aifedeli nel presente armamento del turco a danno della cristianita,* Venedik, Pitteri, 1739. Krş. V. Grandi, "Un 'p_er' del secolo XVIII: la 'Esposizione del salmo LXXVIII' di G. Baruffaldi", *Girolamo Baruffaldi...* içinde, s. 821-826.

20 Y. Thomas, "'Corpus aut ossa aut cineres'. La chose religieuse et le commerce", *Micrologus,* 7, 1999, s. 85-86.

21 Krş. C. Ginzburg, *Storia nottuma. Una decifrazione del sabba,* Torino, 1989, s. 65-98.

22 Krş. C. Segal, *Lucrezio. Angoscia e morte nel "De Rerum Natura",* Bologna, 1998, s. 33-35, 113-114, 135-174.

23 Krş. G. Ricci, *Il principe...,* s. 87-118; L. Canetti, "Reliquie, martirio e anatomia. Culto dei santi e pratiche dissetorie fra tarda Antichità e primo Medioevo", *Micrologus,* 7, 1999, s. 113-153.

24 Genel bir değerlendirme için bkz. O. Niccoli, *Il seme...,* s. 24-39.

25 Krş. E. Muir, *Mad Blood Stirring. Vendetta in Renaissance Italy,* Baltimore-Londra, 1998, s. 91, 94, 96-97,118,120,151; F. Bianco, *1311. La "crudel zobiagrassa." Rivolte contadine efaide nobiliari in Friuli tra '400 e '500,* Pordenone, 1995, s. 76, 138, 170.

26 *Diario ferrarese...,* s. 37.

27 Krş. Y. M. Bercé, *İl re nascosto. Miti politici popolari nell'Europa moderna,* Torino, 1996.

28 Bkz. A. Pertusi (yay. haz.), *La caduta di Costantinopoli...,* s. 190-191. Ayrıca krş. S. Runciman, *Gli ultimi giomi...,* s. 184-185.

29 Krş. G. Ricci, *Il principe...,* s. 61-64.

30 Krş. M. Mazzei Traina ve L. Scardino (yay. haz.), *Fughe e arrivi. Per una storia del collezionismo d'arte a Ferrara nel Seicento,* Ferrara, 2002, s. 21-22, 444-449.

31 Krş. F. Varignana (yay. haz.), *Le collezioni...,* no. 283 (ayrıca bkz. no. 282).

32 Krş. C. Vernelli, "Incursioni corsare ad Ancona nel Cinquecento", *Pirati e corsari...* içinde, yay. haz. S. Anselmi, s. 102.

33 V. Coronelli, *Description géographique...,* s. 47.

34 A. F. Ghiselli, *Memorie antiche...,* XLIX, yaprak 273.

35 Krş. L. Frattarelli Fischer, "Il bagno delle galere in 'terra cristiana'. Schiavi a Livorno fra Cinque e Seicento", *Nuovi studi livomesi,* VIII (2000), s. 69-94.

36 Floransa Devlet Arşivi, *Archivio mediceo,* 2086, Prini'den Panciatichi'ye, 18 Haziran 1687 (ama köleler listesinin tarihi 13 Haziran'dır). Konuya ilişkin alıntı ve yorumlar için bkz. R. Livi, *La schiavitü...*, s. 338; Ch. Verlinden, *L'esclavage..*, s. 1033; S. Bono, *Schiavi musulmani...,* s. 151-152.

37 *A.* Bernard, "Le logiche del profïtto. Schiavi e società a Siviglia nel Seicento", *Quademi storici*, 107, 2001, s. 380-383.

38 Köleler listesi no. 72.

39 Köleler listesi no. 76 ve 103.

40 Krş. S. Bono, *Schiavi musulmani...,* s. 30, 174; P. Preto, *Venezia e i turchi...,* s. 126, 193.

41 Krş. "Commercio di schiavi a Napoli", *Napoli nobilissima*, XV (1906), s. 79 ("Don Fastidio" imzalı yazı).

bölüm **dokuz**

AZİZ LEONARDO'NUN ZİNCİRLERİ

ADRİYATİK'TE TEHDİTLER

Adriyatik Denizi'ndeki yaşamı tehdit eden iki büyük tehlike, korsanlık ve salgın hastalıklardı.[1] Salgınlar, dramatik seyirleri içinde hiç olmazsa kesintili bir gidiş izlerken, Türk-Berberi alanlarının haberleri her gün korku salıyordu yüreklere. Korsanlar –bir kamusal iktidarın yetki verdiği silahlı adamlar– ile vurguncu korsanlar –kendi adlarına şiddete başvuranlar– arasındaki ayrım üzerinde inceden inceye durulmuyordu. Gerçekten de, açık denizin güvensizliği, kıyıda da soyguna uğrama olasılığı, kıyı halklarının sürekli yaşadıkları bir deneyim olup, ülkenin iç kesimlerinde yankı uyandırıyor ve kronik yazarlarca kayda geçiriliyordu. Ferrara'da, 1658'de, "yıl boyunca süren talihsizliklerin sonunda," onlarca muhafız kulesinin korumasına karşın (bunlardan en az beş tanesi yalnızca Po'nun ağızlarında bulunuyordu), herkes Adriyatik'in kuzeyinin ne kadar saldırıya açık olduğunu anlamıştır.[2] Ancona valisi bir Ferraralıydı: Marki Giovanni Villa. Kronik yazarın şöyle özetlediği bir "uyarı" ondan gelmiştir:

> Türk korsanlarının, bir kısmı Anconalı, bir kısmı Sinigaglialı yetmiş Hıristiyanı nasıl faka bastırdıklarını anlatacağım. Bu iki milletin halkları kendi yurttaşlarının ve korsanların alıp götürdüğü pek çok eşyanın kurtulmalık bedeli konusunda aralarında anlaşamadıkları için, söz konusu kişiler kaçınılmaz olarak köle yapılmıştır.[3]

Doğruluğu saptanmış bir metne göre, gerçekleştirilen bir eylemin kurbanlarının (yetmiş dört kişi) hepsinin adlarını biliyoruz.[4] Kıyının korumasız bir noktasında aniden beliriveren korsanlar, kişileri alıp uzaklaşmışlar, sonra kısa müzakereler süresince açığa demirlemişlerdi. Müzakereler sonuç vermeyince, ayrıca papalık ya da Venedik gemilerinden yardım da gelmediği için, kıyıdan çaresizce olanları seyredenlerin umutsuz bakışları arasında insan yükleriyle yola çıkmışlardı. Bu özel örnekte, köleleri salıverme görüşmeleri yıllarca sürmüş ve ancak kısmen başarıya ulaşmıştır. Çözüm beklenirken, otuz sekiz köle Santa Maura (Lefke) Adası'nda alıkoyulmuş, bazıları Tunus'a gitmiş, ötekilerin ise izi yitirilmiştir.

Burada büyük tarih, küçük bireysel olaylarla buluşuyor. Şimdiye kadar papalığın *litterae hortatoriae*'ına ya da tek tek vasiyetname ifadelerine bırakılan Hıristiyan köleler izleği yeniden yüzeye çıkıyor. Parçalanmış sevgiler, özgürlüğünden yoksun kalan insanlar, zincirler ve kelepçeler: Akdeniz tarihindeki ana eksenler, kolektif duyarlığı kışkırtan konular bunlar. Kısa süreliğine vurgu farkları, yeni yaklaşımlar oluyordu, ama öz değişmiyordu. Gene de, korsanlığın kötü eylemlerinin bütün dikkatleri üzerine çekmesi için uzun bir süre beklemek gerekir. Büyük savaş patlak verdiğinde –İnebahtı yıllarında, Viyana yıllarında– korsanlık daha az aktiftir ve insanları daha az ilgilendirir. Oysa, doğrudan düşmanlıkların sonu, bu küçük ve karışık savaşa yeniden alan açar[5] ve taşra yeniden kaygı duymaya başlar. Bunun, 17. yüzyıldan 18. yüzyıla geçerken kendini gösteren savaş döngüsünün bitmesinden sonra meydana gelmesi rastlantı değildir.

VENEDİK'İN PARALI BİR ASKERİ

11 Ağustos 1720 günü, Ferrara sokaklarında bir karmaşa vardı. Bir şehre giriş bekleniyordu sevinçle, ama bir prensin, bir elçi ya da kardinalin şehre girişi değildi bu. Bambaşka bir şeydi. Türklerin son belirmesinden otuz yıl sonra, gene Türk konulu bir gösteri programdaydı: Arnavutluk'ta daha önce Türklerin kölesi olmuş Venedikli bir paralı askerin, törenle Ferrara'ya girmesi gerekiyordu. Adı Paolo Nigrisoli'ydi; yaşadığı talihsizlikler, onu kölelikten kurtaran Hıristiyan Köleleri Kurtarma Tarikatı'nın (tam adını vermek gerekirse, Kutlu Meryem Kurtarma Birliği) yayınladığı bir risalede anlatılır. Resmi ve yüceltici bu anlatı, Hıristiyanlık klişeleriyle dolu olup, bu

niteliğiyle dikkatle yaklaşılması gereken bir metindir. Paolo otuz iki yaşındaydı, "Venedik Cumhuriyeti'nin buyruğunda gönüllü olarak" askerlik yapıyordu. Türklere karşı son savaş olan 1714-18 savaşı en hararetli dönemindeydi; bu savaş, Venedik için Mora'nın yitirilmesine ve kıta Yunanistan'ından çıkarılmaya mal olacaktı. "Olağanüstü derecede kalabalık" bir Türk ordusunun gelişi üzerine, Venedik donanması Arnavutluk'a çekiliyor, Ulçin (Duldgno) Kalesi'ni ansızın ele geçirmeye çalışıyordu. Burası, Türklerin Venedik'e büyük sıkıntılar veren Adriyatik'teki üslerinden biriydi ve korsanlık öykülerinde sık sık adı geçiyordu: İllyria kıyısı ile İtalya kıyısı arasındaki tarihsel ve antropolojik kopmanın bir özeti bu aynı zamanda. Keşif kolu olarak karaya gönderilen Paolo, "ateşle kahramanca karşı koyduktan sonra" yakalanmış, İşkodra'ya nakledilmiş ve "Türk Sali Allamelic"e 25 *zecchino* karşılığında satılmıştır.

O dönemde kölelik, işgücünden yararlanmaya dayalı antikçağ ya da ortaçağ köleliğinden çok, kurtulmalık alma amacını güden bir tutuklamaya daha çok benziyordu;[6] daha doğrusu, köle, daha büyük değişim değerinin devreye girmesi beklenirken, bir kullanım değeri ediniyordu. Genellikle aileler ile tutuklular arasında ilişkilere izin veriliyor ve resmi karşıtlıkların pek karışmadığı iletişim kanalları aktif kalıyordu. Gerçekten de, Paolo "babasına birçok mektup" yazabilmiş ve "son derece üzüntülü bir dille sıkıntılarını anlatmış, babasına onu bu barbar ve acımasız yaşantıdan kurtarmak için elinden geleni yapması konusunda içten yakarılarda bulunmuştu." İster savaş olsun, ister olmasın, Levant'a açılan en iyi pencere her zaman Venedik'ti; bu yüzden Ferraralılar, genel tutuma uyarak, Venedikli bir tüccarın aracılığına başvurdular.[7] Bu tüccar, Sali'yle temasa geçti ve uzun bir yazışmanın ardından, 60 *zecchino*'luk kurtulmalık bedeli için anlaştı: Kısacası, Sali bu alışverişten 35 *zecchino* kazanıyordu. İş sonuçlanır gibi görünür görünmez, değişim değeri, kullanım değerinin yerini aldı ve köleye "ağır iş yüklemeler yavaşlayıp, sopa vurmalar azaldı." Paralar Sali'nin ticaret için Venedik'te bulunan erkek kardeşine verildi, bundan sonra Paolo üç ay boyunca özgür olarak Türkler arasında yaşadı; sonunda Venedik'e doğru yola çıkan bir Kotor gemisinde yer bulabildi. Bu işlem kurtarıcılara toplam 133 eküye mal oldu (1 *zecchino*, o sıralarda yaklaşık 2 ekü ediyordu). Geriye bir tek kölenin şenlikli geri dönüşünü organize etmek kalıyordu; bunu daha sonra göreceğiz.

Demek ki her şey yolundaydı. Ferrara dayanışmasının ilk kanıtıydı bu ve risale bunu gizlemiyor. Metin aksak ölçülü bir soneyle başlıyor; şiiri söyleyenin gerçekten Nigrisoli olup olmadığını anlayamıyoruz: "Böyle sesleniyor kurtarılan kişi yurduna." Daha sonra, "birkaç yıldır yürürlüğe sokulan" bir girişimin yararı göklere çıkarılıyor. Metnin yayınlanmasına gerekçe gösteriliyor: "Katolik yüreklerde Hıristiyan merhametine özgü eylem alevini daha da tutuşturmak için, mevcut kurtarmanın nasıl gerçekleştirildiğine ilişkin genel bir değerlendirme sunuyoruz." Metinde ayrıca, "barbarlar"ın eline düşen yurttaşlarla ilgili "sürekli bilgiler"in ulaştığı, ama o ana kadar bunun "pek az Hıristiyanca ilgi" gördüğü belirtiliyor. Şimdi bu "anlatı"nın, "öteki bütün merhametlerin özü"[8] olan bir merhameti yeniden harekete geçirmesi umuluyor: Her uzman kurtarma cemiyetinin, öteki cemiyetlerle rekabeti çerçevesinde öne sürdüğü bir savdı bu. Kısacası, tanıtım amacı dile getiriliyor ve yerel gururu teşvik edip inançlıların kaynakların iyi kullanıldığı konusunda içlerini rahatlatacak güzel bir törenin etkisi üzerinde duruluyor.

Ne var ki, metnin dile getirmediği bir şeyler var; bir çalıntının varlığı gizli kalıyor. Metnin giriş bölümünün tamamı ile daha sonra gelen büyük bir bölümü, üç yıl önce kardeş bir kurumun, Bologna'daki Santa Maria della Neve Cemiyeti'nin gerçekleştirdiği bir kurtarmanın bildirisinden kopya edilmiştir.[9] Halk için basitleştirilmiş bir ilahiyat adına, dönem dönem yeniden belirecek olan bir ilişkiler ağının ilk göstergesi bu. Ama aynı zamanda pek çok soru işareti uyandıran bir gösterge. Çünkü kurtarılan Bolognalı (adı, Carlantonio Betti'ydi), Nâuplion'da yakalanmış ve sonra Kandiye'de alıkonulmuştu. Onun, koşulları, kişileri ve yerleri bambaşka olan öyküsü, Nigrisoli'nin öyküsünden bağımsızdı; gene de, iki değerlendirme aynı ifadelerle dokunmuş olarak sunuluyordu. Modelin gücü, aynı anlatıyı sömürgeleştirmek için dinsel formüllerin çok ötesinde baskın çıkıyordu. Bunu daha sonra da unutmamak gerekecek.

TAŞRANIN UYANIŞI

Paolo Nigrisoli'nin öyküsü, bugün ortadan kalkmış olan, ama o dönemde son derece hararetli bir görünümün içine yerleşiyor. Köle kurtarma cemiyetleri Müslüman dünyaya açılan Napoli, Venedik, Roma, Palermo, Cenova gibi Akdeniz metropollerinde uzun bir süreden beri faaliyet

gösteriyordu. Daha alçakgönüllü bir şeyler Ferrara yakınlarında, 1578'den itibaren Bologna'da, 1666'dan itibaren Ravenna'da da vardı.[10] Kuzey Afrika naipliklerinde, Fransiskenlerin yanı sıra, meslekten kurtarmacı Triniterler ile Nolaskenler ve özellikle dinden dönmeye karşı mücadele veren Lazaristler gibi uzmanlaşmış tarikatlar faaliyet gösteriyordu.[11] Papalık fermanları konuyu sürekli olarak canlı tutuyor, köle kurtarma tarikatlarının yayınları yankı uyandırıyordu.[12] Ve sonra, sorunun ciddiliğinin azalmaya başladığı 18. yüzyıl gibi bir yüzyılda bile, vasiyetname yoluyla bırakılan miraslar ve öteki bireysel girişimler geliyordu ardı arkası kesilmemecesine.

Ferrara bölgesinden uzaklaşmamak için, Bologna Bilimler Kurumu'nda bulunan kölelere yardım sandığını analım: Sandığı, 1727'de, kurumun kurucusu Kont Luigi Ferdinando Marsili, Viyana kuşatması sırasında Türklere köle düşme deneyimini unutmayarak kurmuştu.[13] Toplumsal yelpazenin öteki ucunda, tarihsel olarak Ferrara'ya bağlı olan ve kim olduklarını bilmediğimiz Minotti çiftini "Türklerin köleliğinden kurtarmak için" 1749'da para veren Romagna'daki Alfonsine ilinin yardımını kayda geçirelim. Anlatılar kanıtlardan yoksun ve doğruluğu hakkında bazı kuşkularımız var.[14] Bunca haklı bir dava için bağış toplanması sempati yaratıyordu, ama kaynak verileri uzaktı ve denetimden kaçıyordu. Bu yüzden de, her tür aldatma ve dolandırıcılığın nasıl boy gösterdiği anlaşılabiliyor: sahte kurtarılmışlar, sahte aracılar, var olmayan köleler için sahte bağış toplama izinleri, Arapça sahte sözler, sahte zincirler ve kırbaçlar, sahte yara izleri... Kaçış edebiyatı, güçlü dolandırıcılık kurgusunun maskesini düşürüyordu:

> Bazen de kaçmış süsü vermek
> Türklerin elinden, sık sık yapıldığı gibi,
> ve büyük zincirler kuşanıp
> aldatmak yollarda saf insanları.

Gian Pitocco, Giulio Cesare Croce'nin 1622'de Ferrara ve Bologna'da çıkan *Arte della forfanteria*'sında (Dolandırıcılık Sanatı) böyle söylüyordu. Olanlardan kaygılı hukukçular, bütün bunları dile getiriyor, papalar *litterae hortatoriae* yoluyla düzen getirmeye çalışıyor, laik mahkemeler ve kilise mahkemeleri herhangi bir istismarı nadiren cezalandırmayı başarıyorlardı.[15]

Doğrudan denize kıyısı olmayan bir şehirde, artık birincil önemini yitirmiş bir şehirde, yakınmalardan kurumsal eyleme geçiş, olgunun genel kronolojisine oranla bir hayli geç olmuştur. Bir bireyin iradesi, her zamanki gibi çok çeşitli nedenlerin –içten bir cömertlik, öte dünyayı güvence altına alma arayışı, kahramanlık– bir araya gelmesiyle, önemli bir rol oynar. Her şey, ünlü bir Ferraralı olan hukukçu Antonio Lodovico Boschini ile başlar. Sivil yargı görevleri yoluyla kusursuz bir kariyerden sonra ve sağlam bir malvarlığının verdiği güçle, 26 Ocak 1714'te Köle Kurtarma Cemiyeti'ni kurmuştur.[16] Şehirde var olan, kimisi yüzyıllar önce kurulmuş yaklaşık kırk cemiyet yeni bir birimle zenginleşiyordu; 1687'de Türklerden esirgenen merhamet, içsel ve ortak bir hedef buluyordu. Kısa vadede, kuruluşa Türklerle Tuna ve Levant'taki yakın tarihli çatışmalar yol açmıştı: 1699'da Karlofça barışıyla sonuçlanan Kutsal İttifak savaşı ve 1718'de Pasarofça'da son bulan Avusturya-Venedik-Osmanlı savaşı. İşte asker Paolo Nigrisoli bu sonuncusunun hem kurbanı, hem yurduna dönen ilk kölesi olmuştu. Buna karşılık, orta-uzun vadede, korsan savaşının yarattığı kaygı sürmekteydi: En fazla sayıda kişinin köle düşmesine yol açan belaydı bu.

Hıristiyan kurbanların maruz kaldığı fiziksel ve ahlaki zulümlerin betimlenmesi, önceden bilinen çeşitlemeleriyle tekdüze bir klişe oluşturuyordu. Bu, zulümlerin gerçek olmadığı anlamına gelmez, aksine kesinlikle gerçektiler. İnsan ticareti ve iş gücü sömürüsü, okşamalarla değil, kırbaç darbeleriyle yapılıyordu, yapılıyor. Hem kölelerin, hem kurtarıcıların büyük bir uyum içinde üstünü örttükleri daha barışsever durumların var olduğu da bir gerçektir: Daha çok bağış toplamak, Türk imgesini pekiştirmek ve dinsel boyun eğmelerin olmadığını kanıtlamak için, muamelenin acımasızlığını abartmak herkesin çıkarınaydı. Ama elimizdeki belgelerin tek yanlılığına rağmen, kimi zaman uç veren karşılıklılık göstergelerini –iyilerini de, kötülerini de– çözmeyi öğrendik.

BOMBALANAN BİR KİLİSE

Yeni kuruluş için bir merkez gerekiyordu. Tam bir ortaçağ kilisesi olan ve Borgo dei Leoni [Aslanlar Kasabası] adı verilen yerde bulunan San Leonardo Şapeli (Resim 15, s. 172) tercih edildi. Bu kasaba, Rönesans dönemindeki genişlemeyle şehrin bir parçası haline gelmeden önce, kuzey surlarının hemen dışında kalıyordu: 1483'te, Calabria dükünün baş eğmez

Türkleri, burada pencere ve kapı çerçevelerini yakmış, kilitleri çalmışlardı. 1550'ye doğru, başlangıçtaki "evlilik dışı çocuklar" yararına yardım eylemleri durmuş, böylece iki yüzyıl boyunca San Leonardo Kilisesi toplumsal işlevlerden yoksun kalmıştı. Yolun karşı yakasında, tam karşıda, din okulu bulunuyordu; okul, 1583 yılındaki kuruluşundan beri buradaydı (Resim 16, s. 173). Kökeni itibarıyla, mekânların yan yanalığı, salt malvarlığı ve araziyle ilgili rastlantılardan kaynaklanıyor gibi görünebilir. Ama gizli ya da sonradan eklenmiş daha önemli bir anlamın olması mümkündür. Kaldırım taşı döşeli aynı yer üzerinde, hem topluma yeniden kabul edilen kurtarılmış köleler için, hem Hıristiyanlığı kabul etmiş olup vaftize götürülen kişiler için düzenlenen alaylarla karşılaşılıyordu.[17] Köleler için bırakılmış bir mirasın din okulu öğrencilerine yönlendirildiği 1604 tarihli gizli yazışmanın sezdirdikleri, yerel planda doğrulanıyordu. Şehrin bütünüyle Katoliklik, Yahudilik ve İslam arasındaki ilişkilere adanmış bir kesimi beliriyordu; bir cephe gerisi, tektanrılı dinler arasındaki karşılaşmanın bir ön cephesi haline geliyordu.

Napoléon döneminde San Leonardo Kilisesi'nin kutsallığı kaldırılmış ve cemiyet, bütün Katolik yardım kuruluşları ağıyla birlikte kapatılmıştır. Artık doruktaki zamanlar geride kalmıştı. Gerçekten de, Restorasyon döneminde yeniden faaliyete geçen Kurtarma Cemiyeti, daha sonra, bıraktığı son ize kadar –1843 tarihli bir idari belge– güçbela sürdürdü yaşamını. Küçük kutsal bina terk edilmiş olarak duruyordu; sonra mülkiyeti özel kişilere geçmiş ve 1896'da tahıl ambarına dönüştürülmüştü. Belli bir noktada, ne zaman bilemiyoruz, içindeki döşeme eşyaları kesin olarak yağmalandı. İçi boş binaya öldürücü darbeyi, binayı yerle bir eden 1944'teki bir bombardımanla İkinci Dünya Savaşı vurdu.[18]

En iyi dönemlerinde kilise, Triniterler tarikatından azizlerin kutsal emanetlerini sergiliyordu; ayrıca kilisede, bugün hepsi yitmiş olan resimler vardı. Söz konusu resimler arasında, sunağın arkasındaki Niccolo Roselli tablosu göze çarpıyordu. Roselli, 1550-1570 yılları arasında eser vermiş Ferraralı iyi bir sanatçı olup, Garofalo'nun öğrencisiydi ve Dürer'in tarzından etkilenmişti. Resimde, kiliseye adını veren azizin gerçekleştirdiği örnek bir köle kurtarma edimi anılıyordu.[19] Aslında, cemiyetin yerinin seçimi rastlantısal olmamıştı. Limogeslu Aziz Leonardo her zaman tutsaklar dünyasıyla bağlantılı görülüyordu. Büyük bir olasılıkla, Merovenj dönemi Galya'sında yaşamış olan Leonardo, 1000 yılından sonra, onun araya

girmesiyle serbest bırakılan mahkûmlar sayesinde Avrupa çapında ün edinmişti. Haçlı Seferleri Leonardo'nun yeniden gündeme gelmesini sağlamış ve bu azize tapma, Sicilya'daki Norman temellerinden yola çıkarak, 12. yüzyılda İtalya'da da yaygınlık kazanmıştı.[20] O zamandan beri zincirler, kilitler ve kelepçeler Leonardo'nun ayırt edici göstergeleri haline gelmiş ve Leonardo, alay konusu olmaktan çekinmeyerek, demirciler ve zincir-toka imalatçıları kadar köleleri ve tutsakları da korumaya başlamıştır.

Leonardo'yu saran zincirler kimi zaman değerliydi; Antakya Prensi Bohemond'un, Araplar nezdindeki tutsaklığı anısına sunduğu gümüş zincirler gibi. Ferrara'da da, adını azizden alan yerlerin tipik özelliği olan bu demir döşemeler güzel bir görüntü oluşturuyordu. Kilisenin 1770'teki onarımından sonra, bir bilgin onlardan şöyle söz ediyordu:

> Duvarlara asılı birçok kutsal imge görülüyor. [...] Benzeri şekilde, zincirler görülüyor, zincirlerin yanındaki listelerde bu cemiyetin gayreti ve inançlıların bağışlarıyla şimdiye kadar Türklerden kurtarılan Hıristiyan kölelerin adları ve yurdu verilmiş.[21]

Kilisenin içindeki her şey gibi zincirler de yok olmuştur. Bugün de benzeri yerlerde mevcut olan zincirlerden pek farklı olmasalar gerekti. Sözgelimi, Bologna'daki San Gerolamo alla Certosa Kilisesi: Bu kilise, Napoléon döneminde yerel Kurtarma Cemiyeti'nin kapatılmasından sonra, cemiyetin eşyalarını devralmıştır (Resim 17, s. 174). Burada, yukarıya doğru baktığımızda, şu tür tomarları [*cartigli*] okuyabiliyoruz: "1683. İstanbul'daki G. M. Ghiselli'nin Kurtulmalık Bedeli. 2963 Lira."[22] Sergilenen zincirlerin gerçek zincirler mi, yoksa tutsaklık dönemindeki zincirler mi olduğuna gelince, göründüğü kadar gereksiz bir soru değildir bu; bundan daha sonra söz etmemiz gerekecek.

Ferrara Köle Kurtarma Cemiyeti'nin varlığı öngörülebilir aşamalardan geçmişti. Bir tüzük belirlendi ve Piskopos Tommaso Ruffo bu tüzüğü 1720'de onayladı.[23] Ama piskopos, durumları ve sorunları birbirinden ayırmasını biliyordu. Yahudi sorunu ile Müslüman sorunu arasındaki bağlantı –bu bağlantı, Kurtarma Cemiyeti ile din okulunun merkezleri arasındaki uzamsal yakınlıkla kendini gösteriyordu– onda sınırları aşmamıştı: Ertesi yıl, 1721'de, nüfuz sahibi Yahudi yurttaşı Felice Coen'e yöneltilen töre cinayeti suçlamasına karşı çıktı.[24] İnanç düzleminde,

Kurtarma Cemiyeti, laik yapısını korumakla birlikte, Camaldoli tarikatına bağlandı. Kurumun kendine özgü yanını oluşturan eylem cephesine gelince, bu konuda eski ve uzman iki Roma cemiyetiyle birleşti: Santa Maria del Gonfalone ve San Carlo alle Quattro Fontane. Laiklerin etkinliklerinin Roma modeli çerçevesinde merkeze bağımlı kılındığı bir ortamda, destekler ve direktifler oradan geliyordu. Piskopos, vaizlere ve bölge kilisesi rahiplerine dayanışmayı önerdi; bu dayanışmada resmi bağış toplayıcılarından da yararlanılabilirdi. Bağış toplayıcılar Büyük Perhiz sırasında ve Noel'den önceki bir aylık süre boyunca şehri dolaşıyor, sonra "köylerden buğday almak için" köylülerin daha eli bol davrandıkları "hasat zamanı" köylere gidiyorlardı. 1740'ta, her zaman "işe uygun ve güvenli" olmadıklarını ortaya koyan toplayıcıları denetlemekle yükümlü bir müdürün iş başına getirildiğini biliyoruz; tüzükler günümüze ulaşmadığı için, kurumsal işleyiş üzerine başka bir şey ekleyemiyoruz.

Çeşitli üyelerinin San Leonardo'da gömülmek istedikleri 18. yüzyıl boyunca süren yoğun bir mevcudiyetten sonra, Köle Kurtarma Cemiyeti'nin gücü tükenmişti. Belgelenmiş son kurtarma 1779 yılına aittir, son muhasebe kaydı ise 1796-1801 yıllarını kapsamaktadır. O dönemde kurumun malvarlığı oldukça azdı. Kurtarma Cemiyeti'nin, yılda 33 ekü kira geliri getiren iki evi; ayrıca, rehin sandıklarında 21 hissesi (kamusal borçlanma senedi) ve yaklaşık 42 ekü nakit parası vardı. Son zamanlarda, bağışlar, bir zamanların yıllık 100 eküsüne göre üçte iki oranında azalmıştı. Girdilerin toplamı, ortalama önemdeki tek bir kurtarma için gereken paranın yarısına bile ulaşmıyordu. Üstelik, ibadetle ilgili yükümlülükler –kilise hizmetlerini gören kişiye, kilise papazına ve ayin görevlisine ödenen maaşlar; yağ, mum ve kömür harcamaları; şu ya da bu kişinin ruhu için düzenlenen ayinlerle ilgili bitmek bilmez yükümlülükler– kaynakların büyük bir bölümünü eritiyordu. Aydınlanmacıların verimsiz ve masraflı Katolik yardımseverliğine karşı polemikleri, Ferrara Köle Kurtarma Cemiyeti'nde nesnel bir örnek bulabilirdi kendine. Her şey, artık girişimin enerjisini kaybettiğini gösteriyordu, bu yüzden 19. yüzyıldaki yeniden doğuşun salt biçimsel olması şaşırtıcı gelmiyor bize. Öte yandan, Akdeniz dengeleri derinden değişiyordu. Fransa'nın 1830'da Cezayir'i fethi son korsan üssünü ortadan kaldırıyordu. Yüzyıllardır süren bir insan alışverişi sona eriyor, buna karşılık denizin kuzey yakası, Avrupalı ve Hıristiyan kıyı, o döneme kadar yoksun olduğu bir egemenlik ediniyordu.

Hiçbir riske girmeyenlerin sergiledikleri kültürel görecilik pek zahmet gerektirmez ve pek az övgüyü hak eder. Ama o dönemde yaşayanlar için, yadsınamaz bir tehlikeyle, kurtarılmış bir kölenin geri dönüşünün herkese açıkça anımsattığı bir tehlikeyle yüz yüze yaşayanlar için böyle değildi, olamazdı da. Bu yüzden de, kolektif duygu-heyecanlar, korkular ve öç almalar söz konusuydu: Paralı asker Paolo Nigrisoli'nin Ferrara'ya törenle girişinin ardında bütün bunlar yatıyordu. Bu tür törenler için teknik bir terim vardı; "kurtarılmış kölenin karşılanması" diye tanımlanıyordu bu tören. Öyleyse o 11 Ağustos 1720 günü işlerin nasıl gittiğine bakalım.

Te Deum'un söylenmesiyle, kalabalık bir alay San Paolo kapısına doğru yürüdü. Orada, surların dışında, ölüm cezalarının burada infaz edilmesinden ötürü Acı Alanı [Spiazzo del Travaglio] olarak adlandırılan alanda, tuhaf biçimde giydirilip süslenmiş –"Türk giysisi içinde köle kılığında," bir başka deyişle köle ve Türk kılığına girmiş olarak– azatlı köle bekliyordu. Kurtarma Cemiyeti rahipleri, üzerlerinde resmi giysileriyle –Hıristiyan korsan savaşının simgesi Malta haçının bulunduğu kukuletalı keşiş cüppesi– ilerlediler. Paolo, San Leonardo sancağının altına alındı; bu arada çevre melekler gibi giyinmiş çocuklarla kaynıyordu. Çocuklar boş durmuyor, "kutsal zafer alayında, köle giysilerini ve kölenin kurtuluşunu anma yazısıyla birlikte saygın cemiyetin mabedinin duvarlarına asılacak zincirleri" taşıyorlardı. O andan sonra herkesin görebileceği ünlü zincirler sahneye çıkıyordu. Tören alayı, papalık elçisi kardinalin, soyluların ve din adamlarının katılımıyla, kulakları sağır eden atış sesleri ve gürültüler arasında, bütün şehri kat etti. Böylece Kurtarma Cemiyeti'nin merkezine, San Leonardo Kilisesi'ne ulaşıldı. İşte belirleyici an, herkesin beklediği asıl sahne buydu: "Kölenin zincirleri çıkarılıp" –belli ki hâlâ üzerindeydi zincirler– "barbar giysiler bir yana atılınca, ona özgürlüğün simgesi olan ve kendi milletinin her zaman giydiği başka giysiler verildi."[25] Burada Hıristiyan milleti kastedilmektedir, ama biraz da şehir halkı: O dönemin İtalyanca kullanımında terim evrenselcilik ile yerellik gibi iki uç alanı kapsıyor, daha sonra yerleşecek olan ara alanı dışta bırakıyordu.

Şenlik böyle sona eriyordu: Geçit töreni, giysilerin çıkarılması ve yeni giysilerin giyilmesi; feodal gelenekte şövalyelerin silahlarını kuşanmasının ya da rahip olan kişinin rahip giysilerini giymesinin şenliğe uyarlanmış bir

biçimi; günün pedagojisini özetleyen kamusal bir statü değişimi. Ne var ki, hepsinin bu kadar olmadığını ve Paolo Nigrisoli'nin kimliğini ilgilendiren başka anlamların söz konusu olduğunu sanıyoruz. Kurtarılmış kölelerin daha sonraki belirmelerine tanık olduğumuzda, bunu daha iyi anlayacağız.

LÜBNAN VE TABARKA

Bu arada başka kaygılar şehri hareketlendiriyor, resmi köle kurtarıcılarının etkinliğinin arasına giriyordu. Zaman zaman uzak bir coğrafya, neredeyse fantastik adlar yankılanıyordu bu yerleşik insanlar toprağında. 18. yüzyıl boyunca, Osmanlı krizi giderek daha belirgin hale geldi. Buna rağmen, Hıristiyan taşrasına eskiyi anımsatan haberler ulaşmaya devam etti. 1730 Aralık'ında Ferrara Başpiskoposu, "Türklerce kovuşturulan, kendilerinin malları, kiliselerinin döşeme eşyaları ellerinden alınan, vergi zorunluluğu getirilen"[26] Lübnanlı Maruniler yararına bağış toplanmasını teşvik etti. "İnançsızların her zamanki haraca bağlamaları mı söz konusuydu, yoksa gerçek bir kriz mi? Piskoposun girişiminin nasıl bir başarı elde ettiğini bilmiyoruz. Aslına bakılırsa, tepki verme fırsatı belirdiğinde –üstelik çok daha acil bir sorun için– uzaktaki acil durumlara tepki epey geç veriliyordu.

Kurtarma Cemiyeti, ünlü Tabarka olayında çaba göstermedi; gene de sonunda bu olay Hıristiyanlığın her kesimini işin içine soktu. Tunus ile Bona [Annaba] arasında uzanan, ihale karşılığı Lomellinilerin sahip olduğu ve Hıristiyanların yaşadığı, kıyıya yakın Tabarka adacığı, iki yüzyıldır uygarlıklar arasında tek yansız yer olmuştu. Burada Hıristiyanlarla Müslümanlar buluşuyor ve mercan avından tahıl ticaretine, kaçakçılıktan köle ve haber değiş tokuşuna, az çok yasal işler yapıyorlardı. Dolayısıyla, yerleşimin hiyerarşisinde yüksek bir konumda olan bir Türkçe ve Arapça tercümanı vardı çoğu zaman. Ama 1741'de Tunus Beyi Ali, adanın Lomellinilerce Fransa'ya teslim edilmesi tehdidini önlemek için Tabarka'yı işgal etti. Evlerle kiliseler yağmalandı ve sekiz yüz kişi köle alındı. Direnmeye kalkan yakındaki Cap Noir sömürgesindeki Fransızların yazgısı daha kötü oldu: Sırıklara geçirilen başları zafer simgesi olarak Tunus'a götürüldü.

Bu felaket büyük bir öfke yarattı, ama çözüm gecikti. Bunun bir nedeni de, Lomellini senyörlüğünün konuyu umursamamasıydı. XIII. Clemens'in bir fermanıyla uyarılan Hıristiyanlar sonunda harekete geçtiler ve İspanya

Kralı III. Carlos, 1768-1769'da, hayatta kalanlar için toplu bir kurtulmalık verdi. Tabarkalılar yirmi yedi yıldır köleydi. Serbest bırakılanların yaklaşık yarısı, İspanyol kralın Kuzey Afrikalı köleleriyle değiş tokuş edildi; bu değiş tokuşta iki Müslümana karşı bir Hıristiyan denkliği uygulandı.[27] Başka birçok örneğin de doğruladığı gibi, bu oran, Hıristiyan kölelerin değerinin ortalama olarak iki kat fazla olduğunu gösterir. Bunun nedeni, sayıca daha az olmaları değil (tersi doğrudur), karşılıklı toplumların farklı duyarlılıklarıdır. Müslüman tarafında, aktif dayanışma biçimleri eksik olmamakla birlikte, kurumsallaşmış bir kurtarma politikası ancak geç bir dönemde, 18. yüzyılın sonunda işlemeye başladı.[28] Ayrıca, Berberiler özellikle kurtulmalıklar üzerinden kâr etmek için Hıristiyanları kaçırıyorlardı; Hıristiyanlar ise kadırgalara kürekçi bulmak için Müslümanları kaçırıyor ve hemen hiç kimseyi serbest bırakmıyorlardı.[29] Demek ki, eşit olmayan bir değiş tokuş söz konusu. Şaşmaya gerek yok, çünkü kaçırmaların tarihi bu tür eşitsizliklerle doludur: Günümüzde, terörist grupların elinde herhangi bir Batılı rehinenin yüksek değerini düşünmek yeter.

Olay sona erdikten sonra, Tabarka destanını *Memorie* (Anılar) adlı kitabında Tabarka doğumlu bir din adamı, Stefano Vallacca anlatmıştır. Vallacca Arap göçebelere güvensizlikle ("gezgin ve başıboş insanlar, Hıristiyan adının düşmanları, evsiz gezgin halklar"), ama gerçek bir etnografik ilginin izlerini taşıyan bir tutumla yaklaşır. Tunus'taki köleliğin, "çok daha ağır ve eziyetli olan" ve Tabarkalıları "canlıdan çok ölü" bırakan Cezayir'deki köleliğe göre "çok ılımlı" olduğu teslim edilir. (Tunus ile Cezayir hakkında karşıt bir görüşü tercüman Salvago'da okumuştuk.) Öngörülebileceği gibi, din adamının zihninde özellikle iki hayalet ağırlığını duyurur: dinden dönme ve ölçüsüz cinsellik. Gerçekten de, "yitik ruhlar"a ilişkin nihai değerlendirme, "Muhammed mezhebini kucaklamak" için "kutsal inançtan dönen" on yedi kızla beş oğlanı içeriyordu. Ayrıca, üzeri bir sessizlik perdesiyle örtülen "korkunç birçok günah işlenmiş ve pek çok skandal olmuştur." Ama ayrıntılar gerekmiyor bize, çünkü artık köleliğin cinsel sonuçlarını biliyoruz; öte yandan, teknik olarak eşcinsellik günahı "korkunç," söze dökülemeyen diye adlandırılıyordu.

Adasındaki felaketin anlatıcısı Peder Vallacca, dramın çözümünde kişisel olarak gayret gösteriyordu. Yazı yazmış, konuşmalar yapmış, yolculuk etmiş ve bu yolla inançlıların "canlılığını yitirmiş merhamet duyguları"nı

canlandırmaya çalışmıştı.[30] 1766'da, Ferrara Başpiskoposu da, İnancı Yayma Kurulu'nun bir yönergesini uygulayarak Tabarka için bağış toplamaya yetki verdi. Toplam 323 ekü toplandı; Vallacca'nın şehirde kalışı sırasında yaptığı harcamalarla, "pusulalar, bildiriler bastırmak, Sayın Stefano Vallacca'nın yolculuk ve yiyecek giderlerini ödemek için yapılan harcamalar"la[31] bu para net 277 eküye indi. Yahudi bankerlerin Roma'ya aktardığı tutar çok azdı, en çok bir kölenin kurtulmalık bedeline karşılık geliyordu. Gerçekten de, Tabarka'daki işlemin tamamı 660.000 eküye mal olmuştu; buna İspanya kralının sunduğu bin Kuzey Afrikalının değeri eklenmelidir. Taşramızın köle olgusuna katılımları –bu katılımlar nitelik açısından farklılıklar gösteriyordu– küçük boyutlu olmayı sürdürüyordu. Buna karşılık, gerilim asla dinmiyordu.

---

1 O. Chaline, "LAdriatique, de la guerre de Candie à la fin des Empires (1645-1918)", *Histoire de l'Adriatique*... içinde, yay. haz. P. Cabanès, s. 333-340.

2 Krş. M. L. De Nicolo, *La costa difesa. Fortificazione e disegno del litorale adriatico pontificio,* Fano, 1998, s. 38, 90.

3 G. Baruffaldi, *Dellïstoria...,* s. 43-44.

4 Krş. S. Anselmi, *Adriatico. Studi di storia,* Ancona, 1991, s. 204-206.

5 Krş. F. Braudel, *Civiltà e imperi...,* s. 919-948.

6 Krş. K. R. Bradley, *Slaves and Masters in the Roman Empire*, Brüksel, 1984; K. Malowist, *La schiavitù nel Medioevo e nelVEtá moderna*, Napoli, 1987, s. 7-62; M. I. Finley (yay. haz.), *La sciavitu nel mondo antico,* Roma-Bari, 1990.

7 Krş. A. Tenenti, *Gli schiavi...,* s. 56.

8 *Nel riscatto di Paulo Nigrisoli cittadino ferrarese schiavo in Scutari,* Ferrara, Barbieri, 1720, s. 1-13.

9 Krş. *Nel riscatto di Carlantonio Betti cittadino bolognese schiavo in Candia,* Bologna, Rossi, sayfa no yok.

10 Krş. S. Bono "La pirateria nel Mediterráneo. Romagnoli schiavi dei Barbareschi", *La Pié,* XXII (1953), s. 205-210; S. Bono, "Bolognesi schiavi a Tripoli nei secoli XVII e XVIII", *Libia,* II (1954), 3, s. 25-37; M. Fanti (yay. haz.), *Gli archivi delle istituzioni di carita e assistenza attive in Bologna nel Medioevo e nell'Etá moderna,* Bologna, 1984, s. 129-131; R. Sarti, *Bolognesi...,* s. 438-439.

11 Krş. S. Bono, *I corsari barbareschi,* Torino, 1964, s. 310-323; S. Bono, *Corsari nel Mediterráneo,* Milano, 1997, s. 191-211; S. Bono, "Istituzione per il riscatto di schiavi nel mondo mediterráneo. Annotazioni storiografiche", *Nuovi studi livomesi,* VII (2000), s. 30-43.

12 Örneğin [P. Mensurati], *Ristretto owero sommario...*

13 Krş. R. Sarti, *Bolognesi...,* s. 437-438.

14 G. Ricci, *Povertà...,* s. 190-191.

15 Krş. P. Camporesi (yay. haz.), *Il libro dei vagabondi*, Torino, 1973, s. 30-31, 115-116, 297, 338 (Gian Pitocco), 352, 356.

16 Krş. M. Turrini, *Penitenza e devozione. L'episcopato del card. Marcello Crescenzi a Ferrara (1746-1768),* Brescia, 1989, s. 195.

17 Krş. *Rególe da osservarsi per il buon govemo della Casa de catecumeni e neofiti*, Ferrara, Pomatelli, 1765, s. 19.

18 Krş. G. Spirito, *Schiavi...,* s. 72-76.

19 Krş. G. Baruffaldi, *Vite de' pittori e scultori ferraresi,* I, Ferrara, 1844, s. 410-411; A. Mezzetti ve E. Mattaliano, *Indice ragionato delle "Vite de' pittori e scultori ferraresi" di Gerolamo Baruffaldi,* II, Ferrara, 1981, s. 73; III, Ferrara, 1983, s. 119. Ressam üzerine bir değerlendirme için bkz. A.M. Fioravanti Baraldi, "Le 'Storie di Cristo' di Niccolò Roselli per la chiesa di San Cristoforo alla Certosa a Ferrara", *Torquato Tasso...* içinde, yay. haz. G. Venturi, s. 669-681.

20 Krş. L. Réau, *Iconographie de l'Art Chrétien,* III, Paris, 1958, s. 799-902; B. Cignitti ve C. Colafranceschi, "Leonardo di Nobiliacum (0 di Limoges)", *Bibliotheca Sanctorum,* VII, Roma, 1966, sütun 1198-1208); G. Kaftal ve F. Bisogni, *Iconography of the Saints in the Painting of North East Italy,* Floransa, 1978, sütun 611-614 (derlemenin başka pitoresk bölgelere ayrılmış ciltlerine de bakınız).

21 G. A. Scalabrini, *Memorie istoriche delle chiese di Ferrara e de suoi borghi,* Ferrara, Coatti, 1773, s. 131.

22 Krş. M. Carboni, M. Fornasari ve M. Poli (yay. haz.), *La città délia caritâ,* Bologna, 1999, s. 132-134. Serbest bırakılmasına ilişkin resmî bildiride Ghiselli zincirlerinden söz edilir: *Nel riscatto di Gio. Maria Ghiselli bolognese fatto in Costantinopoli dalla [...] arciconfratemita di S. Maria della Neve,* Bologna, Monti, 1683, s. 14.

23 Krş. G. Spirito, *Schiavi..., s.* 76-82.

24 Krş. W. Angelini, *Gli ebrei di Ferrara nel Settecento. I Coen e altri mercanti nel rapporto con le pubbliche autorità,* Urbino, 1973, s. 87-90.

25 *Nel riscatto di Paulo Nigrisoli...,* s. 13-16.

26 Krş. G. Spirito, *Schiavi...*, s. 77.

27 Krş. A. Riggio, "Tabarca e il riscatto degli schiavi in Tunisia", *Atti della R. Deputazione di Storia patria perla Liguria,* III (1938), s. 257-270.; C. Bitossi, *II govemo dei Magnifici. Patriziato epolitica a Genova fra Cinque e Seicento,* Cenova, 1990, s. 167-188.

28 Krş. D. Panzac, *Les corsaires barbaresques.* 1795-1815, Paris, 2000.

29 Krş. S. Bono, *Schiavi musulmani...*, s. 222-240, 418-450.

30 Krş. C. Bitossi, "Per una storia dell'insediamento genovese di Tabarca. Fonti inedite (1540-1770), *Atti della Società ligure de Storia patria,* XXXVII (1997), s. 215-278; Vallacca'nın *Memorie*'sinden alıntılar s. 259, 267-269, 276, 278'dedir).

31 Krş. G. Spirito, *Schiavi...*, s. 61-65.

bölüm **on**

TUTSAKLIK ÖYKÜLERİ

YETMİŞ YILLIK ÇABALAR

Paralı asker Paolo Nigrisoli'yi daha önce görmüştük. Şimdi onu başka bireysel olaylar, bize büyük tarihsel süreçlerin de yankısını duyurabilecek olan bütünlükten yoksun, parça parça anlatılar izleyecek.[1] Ama önce, yinelenen sayı ve koşulları, tek tek olaylar arasındaki ilişkileri, tutumlardaki dönüşümleri belirlemek için Köle Kurtarma Cemiyeti'nin su yüzüne çıkardığı yaşamöykülerine topluca bir bakalım. Bu dayanışma kurumu, aktif olduğu 1720'den 1779'a kadarki altmış yıllık sürede, kurtulmalık ödeyerek on üç kişiyi özgürlüğüne kavuşturmuştu. İlk bakışta bu sayı çok az görünmekle birlikte, kurumun verimi hiç de küçümsenemez; tersine, karşılaştırılması elbette olanaklı olmayan Akdeniz metropollerini bir yana bırakmak koşuluyla, verimi benzeri kurumların ortalaması düzeyindedir. Sözgelimi, daha büyük ve daha zengin ama denize kıyısı olmayan komşu Bologna'nın Köle Kurtarma Cemiyeti yüz kırk yılda (1632-1772) yirmi köle kurtarmış; ayrıca, bu etkinlik üzerine on yedi anma bildirisi yayınlamıştı.[2] Buna karşılık, Ferrara'ya denk olan ama bir yönetim bölgesi üzerinde "egemenlik" hakkı bulunan Lucca'da, yüz yılı biraz aşkın bir sürede (1681-1806) otuz altı köle kurtarıldı.[3]

Metropollerdeki gibi kitlesel kurtarmalar olmadığı için, Ferrara'nın on üç kurtarmasında da kutlama kitapçıkları basıldı. Bunlar küçük, on-yirmi sayfalık fasiküller olup, arşiv vesikalarının büyük bir bölümünün kaybını telafi edemezler. Aslında, kuralları belirlenmiş bölümlerin yazılmasını dayatan bir yazınsal tür kapsamındaki bu metinlerin bilgilendirici değerine

fazla güvenemeyiz. Yakalanma, tutsaklık sırasındaki dertler, üstesinden gelinen ahlaki ve dini sorunlar, dönmelerin yoldan çıkarma girişimleri ve sonunda alçakgönüllü şükran duygusu: Bunların hepsinin şu ya da bu noktasına kolaycı bir egzotizmden damlalar serpiştirilmiştir. Bununla birlikte, gerekli çekincelerle yaklaşıldığında, bu sayfalar –özellikle, ikincil kabul edilen, bu yüzden de daha az denetimden geçen ayrıntıları görebildiğimiz yerlerde– yararsız değildir. Bir köle tipolojisi, kölelerin tutsak düşürüldüğü ve alıkonulduğu yerler coğrafyası, bir kurtulmalıklar yelpazesi, bir arabulucu figürler kataloğu kendini gösterir bu metinlerde. Bu tutsaklık anlatılarının[4] yerlere, dönemlere, kurtarmaya aracılık eden kişi ve kurumlara ya da başka ölçütlere göre sınıflandırılmış eksiksiz bir repertuvarına sahip olmak, nicel ve dizisel araştırmalar için de (kurtarılmış kölelerin bir nüfus kütüğü?), nitel ve tek tek vakaları merceğe alan araştırmalar için de yararlı olurdu.

Bizim örneklerimiz köle olgusunun ağırlık merkezini oluşturan 16-17. yüzyıllara göre elbette daha geç dönemdendir; artık, yankı uyandıran, örnek girişimlerin kahramanlık zamanlarından (böyle bir niteliği olduysa bu zamanların) sonraki korsan savaşının tam anlamıyla ticari aşamasında bulunuyoruz. Pek kapsamlı olmayan bu örnekler bütünü gene de yaş, cinsiyet ve yazgılar açısından çeşitlilik gösterir. Bir istisna dışında, yalnızca toplumun alt tabakalarından, genellikle evlilik dışı ilişkilerden doğmuş kişilere rastlıyoruz; paralı askerler, gündelik işçiler, hizmetkârlar, başıboş gezginler, forsalar, terk edilmiş çocuklar bunlar. Bu kişilerin, kötü kaderleriyle karşılaşmadan önce serüven dolu birer yaşam öyküsü var; yaşadıkları talihsizlik, üst üste gelen bir dışlanma sürecinin doruk noktasını oluşturuyor. İmkânları ve tanıdıkları olan biri için, kamusal müdahaleyi gerektirmeyen daha hızlı ve daha etkili kurtarma yolları bulunuyordu. Örneklerimizde saptanan yaşlar yirmiden en çok kırk dokuza uzanıyor; en yaşlı olanları, köleliğin zor koşullarına rağmen hayatta kalsalar bile, sonunda kaderlerine terk edilmişlerdi. Mora, Dalmaçya ve Arnavutluk'taki askeri harekâtlar sırasında tutsak düşürülen Venedik Cumhuriyeti askerleri (beş kişi) baskın olan grup; onların ardından (üçü Spartivento Burnu yakınlarında, biri Katalanya kıyısında) denizde ansızın yakalanan dört yolcu geliyor; Tunus'ta ele geçirilen bir Malta korsan gemisinden bir denizci, kaçarken Arnavutluk'ta deniz kazasına uğrayan Venedikli bir forsa, Oran'daki İspanyol askeri üssünün Magriplilerce ele geçirilen bir askeri, son

olarak da Ancona'da Hıristiyan gemisi sanarak bir Türk gemisine binen bir genç. Sonuç olarak, Venedik'in deniz yolları ve askerlik politikasına karışmış kişilerin ağır bastığı görülüyor. Venedik Cumhuriyeti artık büyük bir güç değildi, gene de Po iç bölgesi, siyasal aidiyet bir yana bırakılmak koşuluyla, insani ve ekonomik planda onun etki alanı içinde kalmayı sürdürüyordu: Tunus'a yerleşen Arianolu dönmelerin de Venedik gemilerinde miçoluk yaptıklarını anımsatalım.

Alıkonulma yerlerine gelince, Tunus ile Trablusgarp dört kez, Türk egemenliğindeki Arnavutluk üç kez (İşkodra, Ulçin, Avlonya [Vlore]), Cezayir iki kez beliriyor. Örneklerin dördünde kölelik süresi belirtilmemiş; diğerlerinde ise iki ila on yıl arasında değişiyor. Masraflar dahil olmak üzere ödenen meblağ, yaşa, güzelliğe, sağlığa, mesleğe göre farklılaşıyor. Her durumda, hızla yükselen bir grafik söz konusu. 18. yüzyılın ilerlemesiyle, kölelerin sayısı azalıyor, Müslüman tarafı katı bir fiyat yükseltme politikasına gidiyor ve bunda da rahatlıkla başarılı oluyor; ayrıca, Avrupa'daki ekonomik büyüme süreklilik gösteriyor ve adam kaçırma/kurtulmalık ödeme dinamiğinde bu, işlemler için kullanılan para biriminden bağımsız olarak, Hıristiyanların bedellerinin artması anlamına geliyor.[5] İki tür para birimi kullanılıyor. Papa ekületi söz konusu olduğunda, fiyat 50 eküden 1.300 eküye kadar çıkıyor; Venedik zecchino'sundan söz edildiğinde ise, 200 zecchino'nun biraz üzerinde seyrediyoruz, bu da aşağı yukarı 500 eküye karşılık geliyor. Kurtulmalık geliri, oranın hesaplanabilir olduğu durumlarda, Müslüman pazarlarındaki kölenin ticari değerinin kabaca üç katı; bu da, köle sahipliğinin epey kârlı bir iş olduğunu gösteriyor.

Ferraralılar tek başlarına hareket edecek durumda olmadıklarından, kölelerin kurtarılması için aracılık edenlerin ya da kurtarmada bir rol oynayanların arasında, sektörün bütün klasik kurum ve kişileri boy gösteriyor: Roma'daki Gonfalone ya da Venedik'teki Köle Kurtarma Cemiyeti gibi uzman kurumlar, Triniter ve Cappuccino rahipleri, ama aynı zamanda Cizvitlerle Basileiosçular, komisyonların çekiciliğine kapılan Venedikli tacirlerle Livornolu Yahudiler, Babıâli'nin dostu ve Levant'taki Hıristiyanların koruyucusu olduğunu iddia eden gücün [Fransa'nın] temsilcisi Fransız bankerleri ve konsolosları. Bütün bu insanlar tutarlı ve dürüst kişiler olarak takdim edilmekle birlikte, bu pazarlıklar çevresinde dönen belirsizlikleri, ödünleri ve spekülasyonları iyi biliyoruz;

kaynaklarımızın suskunluğunun bir şeylerin güvencesi olduğu düşünülmesin. Yer yer, Türk buyruğundaki bir Rum denizci, Lampedusalı bir münzevi ermiş gibi tuhaf kişiler de, gerekli konularda yararlı oluyorlar.

Son olarak, dikkati, yavaş yavaş beliren kahramanların adları üzerine çekiyoruz. Bunun yapmamızın nedeni, "arşiv labirenti"nde değerli bir "Ariadne ipliği"ni andıran adlandırma yönteminin, farklı belge dizilerinin kesişmesine dayalı bir halk biyografisinin oluşturulmasına olanak verebilmesidir.[6] Ve bizim kişilerimiz, köle düşmenin ötesinde yaşamda başka şeyler de yapmış, büyük bir olasılıkla bir yerlerde, gün yüzüne çıkarılıp değerlendirilebilmesini umduğumuz izler bırakmışlardır. Şimdilik, sunduğumuz yaşamöykülerinin iki kusuru var: Eksik olmaları ve resmi olmaları. Onlardan kesin hakikatler değil, duyarlılık atmosferleri, bireysel duygulara ilişkin izler çıkıyor; evet, çıkıyor bunlar ve onları ihmal edemeyiz.

BOŞ OLMAYAN DEDİKODULAR

Kadın-erkek ayrımı hassas bir meseledir; ama sonuçta, büyük tartışmalara yol açabileceği öngörüsüyle görmezden gelinmesi doğru olmaz. Örneklerimizdeki köleler çoğunlukla erkektir (on üçe karşı on bir). Bu verinin olguya ilişkin genel gerçekliği yansıttığından kuşkumuz yok. Hıristiyanlık ile İslam arasındaki sınırlar, erkeklerin ve kadınların kaçırılmasına ayrım gözetmeksizin açık idiyse de, cephe gerilerinde ancak yer değiştirme yoluyla, tam da sınırlara doğru yer değiştirme yoluyla riske giriliyordu ve savaş, ticaret, serüven gibi gerekçelerle bunu yapanlar da öncelikle erkeklerdi. Aslında, herkesten uzaktaki Ferrara, köleliğe en büyük katkısını Venedik gibi bir ön saf başkentinin faaliyetlerine katılarak sunuyordu. Ayrıca, köle kadınlar cinsel sömürüye uğruyor, sık sık hamile kalıyorlar, bu da onların İslama geçmelerini kolaylaştırıyor ve kadınları, kurtarmalara ilişkin istatistiğin dışında bırakıyordu. Daha önce gördüğümüz gibi, erkekler cinsel ilgilerden azade değildi, ama en azından bu ilginin meyvesini ve kanıtını taşımıyorlardı. Her şey, kurtarılmış önemli kişileri bile esirgemeyen bir dedikodu perdesi içinde çözülüyordu; hatta yalnızca üst düzeydeki kişiler üzerine yapılan dedikodunun kayda geçirilmesi, bize kadar ulaşması olasılığı vardı.

Macaristan ve Bosna'da, 1683-1684'te, dokuz ay süreyle Türklerin tutsağı olarak kalmış olan Bolognalı Kont Luigi Ferdinando Marsili'nin başına gelen de buydu. Yıllarca, onun hakkında ısrarla ve biraz da gelişigüzel gevezelik edildi. Onu "başında sarıkla Türk usulü giyinmiş" gösteren ve altında "inancından dönerek Kuran'ı benimsemiştir" yazısı bulunan, adı bilinmeyen kişilerin yaptığı portreleri dolaştı ortalıkta ve özellikle, Türkler tarafından uğradığı cinsel zulümden söz edildi:

> Ona işkence ettiler, gençliğinin yanı sıra beden güzelliği –öyle ki döneminin en güzel delikanlılarından biri olarak ünlenmişti– o namussuz takımının iştahını az kabartmamıştı. Kösnüllükleriyle onu mahvettikten sonra, kötü muamele ederek dövdüler. Ayrıca Türkler ona aşağılayıcı her eziyeti yaptılar [...] onu en tiksindirici amaçlar için barbarca kullandılar. [...][7]

Bundan daha kaba bir dil tasavvur etmek güç. Sözde merhametin ardında, vakanüvis Ghiselli'nin bayağı niyeti kendini gösteriyor; alt dereceden bir soylu olan Ghiselli'nin Marsili'ye yönelik kişisel nefreti, bunun yanı sıra şehrin senatörler oligarşisinin temsilcisine karşı duyduğu sınıfsal düşmanlık belgelenmiştir.[8] Ne var ki, belki de hastalıklı bir hayalin ürünü olan, denetlenmesi olanaksız ayrıntılar çıkarıldığında, her şeyin yanlış olduğu öne sürülemez.[9] Savaşların ve tutsaklıkların tarihi, insani güdülerin karmaşıklığı, ahlakçı saflıklara karşı temkinli olmaya yöneltiyor bizi. Ama asıl nokta bu değil. Türklerin eline geçmiş olan kişi, geri dönüşünde ne kadar kutlamalarla karşılansa da, dedikoduların ve kuşkulu bakışların ortasında buluyordu kendisini. Bundan gene söz edecek ve kuşkular ister inandırıcı olsun, ister olmasın, meselenin hiç de basit olmadığını anlayacağız. Türkle yakın temas, kişinin üzerinde daima taşıyacağı bir iz bırakıyordu.

KAÇAK BİR SABIKALI

1720'de Paolo Nigrisoli'nin kurtarılmasıyla, alışma dönemi geride kalmıştı. Altı yıl sonra, 1726'da, dört kurtarmayı esas alan daha tutkulu bir hedef denendi. Ferrara cemiyetinin o ana kadar kalkıştığı en büyük ve en yoğun çabaydı bu. Pieve di Centolu Bartolomeo Govoni adında 35 yaşındaki

biriyle işe başlandı. Adet olduğu üzere kandırılarak ("düzenle baştan çıkarılıp") asker yazılan Bartolomeo, Venedik gemisi *San Zaccaria*'da askerlik yaparken bulmuştu kendini. Dıraç [Durres] yakınlarında tatlı su almaya gönderildiğinde, "o kıyıda dolaşan bir Türk grubu"na rastlamıştı. Venediklilerin egemen oldukları deniz ile Osmanlıların sahip oldukları kara arasındaki geleneksel karşıtlık, Bartolomeo'nun talihsizliği anlamına gelmişti; yakalanmış ve dört buçuk yılını Arnavutluk'ta, kötü ünlü Ulçin'de geçirmişti. Bartolomeo rahat durmuyordu ve üç kez kaçmayı denedi. Türk toprağında kaçak olarak birkaç gün yakasını kurtarmayı bile başardı, ama yardım ancak denizden gelebilirdi ve gelmedi. Yeniden yakalanıp "ağır cezalar"a, ağır zincirlere ve "falaka"ya tabi tutuldu.

Özgürlük yolunu, bir kader yoldaşının, Matteo adlı Vastolu bir cerrahın salıverilmesi açtı. Sözünün eri Matteo, Ferrara'ya kadar gitti ve Bartolomeo'nun akrabalarının izini buldu, "ama acınacak bir haldeydiler ve en küçük bir yardımda bulunabilecek durumda değillerdi"; kamusal müdahaleyi gerektiren klasik vakalardan biridir bu. Bunun üzerine cemiyet, jeopolitik nedenlerle en iyi durumda olan Ancona ve Ulçin'deki Fransız konsoloslarına başvurdu. 30 zecchino'luk bedel Arnavutluk'a ulaşınca, Bartolomeo gemiyle Ancona'ya geldi ve 20 Haziran günü Ferrara'ya döndü; burada San Paolo kapısında törenle karşılandı. Elbisesi, Paolo Nigrisoli'nin üzerinde gördüğümüz giysiyle aynıydı, yani Bartolomeo "köle kılığında"ydı. Göreneğe uyularak Bartolomeo'ya bir sone söyletilmiş. Zincir fetişi üzerinde yoğunlaşan son üç dize dışında şiiri alıntılamamıza gerek yok: "Demirlerim, burada asılı duran, / şan için, geleceğin insanlarına / kurtuluşumu söyleyecekler hep."[10] Son bir not daha düşelim: Yazar yapıtını "Vignalı Yunanlı" şeklinde imzaladığına göre, demek ki iki yıl önce kurulan Vigna Akademisi'nin bir üyesi.[11] Arkadia, her zaman iddialı olmayan kalemini dramatik bir sorun için ödünç veriyor.

İKİ ASKERLE BİR KORSAN

1726'da kalıyoruz. Aradan birkaç ay geçti ve iştah kabartan bir fırsat çıktı ortaya. Değişik yollardan kendilerini Tunus'ta bulan üç kişi aynı anda serbest bırakıldı. İçlerinden ikisi, 39 yaşındaki Giuseppe Dotti ile 49 yaşındaki Ugo Forlani, Mora'yı savunmaya çalışan Venedik ordusunun paralı askerleriydi. Nâuplion Kalesi'nin 1715'te kaybedilişi, Venedik'in

Yunan karasındaki varlığına son vermeden kısa bir süre önce, Nâuplion'da yakalanmışlardı. Orada Dotti, "yukarıda adı anılan Nâuplion'un şehir ve kale planı"nı ele veren bir Hıristiyan hafiyesini öldürdüğü için Türklerin intikamından kurtuldu; öte yandan, yıllarca süren savaşların ve kuşatmaların Mora'da denetimsiz bir harita dolaşımına yol açtığı bilinmektedir.[12] Sonra, Dotti, Tunus'ta "insanlara ya da hayvanlara hizmet için" onu kiralayan bir kadının mülkiyetine girdi. Herhangi bir zanaatı olanların başına geldiği gibi, marangozluk becerilerinin keşfedilmesi yaşam koşullarını iyileştirdi: Patroniçesi, ayda dört ekü ödemesi koşuluyla özerk çalışma olanağı verdi Dotti'ye.

Ugo Forlani'ye gelince, birçok kişi gibi, askere alma amacıyla köyleri gezen bir komutan tarafından "hile yoluyla" askere alındı. Silah altına çağrılmalar, kavgalar ve kaçışlar arasında Venedik Levant'ında yıllar geçirip, sonunda Trablusgarp ve Tunus'ta yakalanarak farklı efendilere kölelik etti; merhametli kişiler de vardı bunların arasında. Buna karşılık, on bir yaşından beri başıboş gezen otuz altı yaşındaki Lorenzo Pavini, Korfu, Zakinthos ve Mora arasında başından geçen çeşitli olaylardan sonra bir Malta korsan gemisine bindi. Cerbe Adası yakınlarında ele geçirilen Pavini, Tunus'a götürüldü ve köle olarak baş döndürücü el değiştirmelere maruz lcaldı. Korsan olduğundan, yükümlülüklerin en ağırı olan küreğe mahkûm edilmediği için Tanrı'ya şükredebilirdi. Bu arada, biz, sonradan idealleştirilen kölelerin özgür kişiler olarak her zaman birer melek olmadıklarını anlıyoruz.

Berberistan'daki Cappuccino misyonerlerine, ölçülü olmak ve din propagandasına dönüşmemek koşuluyla, belli bir eylem serbestisi tanındı. Ayrıca, Hıristiyanların Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'ta belli sayıda şapel ve mezarlıkları vardı; buna karşılık, Hıristiyan topraklarında, Müslüman mezarlıklarının değilse de, ibadethanelerinin sayısı büyük bir olasılıkla daha azdı, ama hiç yok değildi.[13] Böylece, Tunus'taki Cappuccinolar, Roma'daki Gonfalone Cemiyeti'nin işbirliğiyle 300 eküyü bulan bedeller karşılığında üç kişiyi kölelikten kurtardılar. Bu alışverişin köle sahipleri açısından önemini anlamak için şunu da ekleyelim: Tunus pazarındaki en son köle bedeli yaklaşık ıoo eküydü. Doğruyu söylemek gerekirse, Pavini olağanüstü bir yardımdan yararlanmıştı, çünkü onun yerine Francesco Valleri adlı birisinin serbest bırakılması gerekiyordu. Ama Valleri, "Lampedusa kayalığı üzerinde" anlaşmaların tamamlanmasını beklerken, "söz konusu

kayalıkta yaşayan münzevi Peder Clemente"nin tanıklığına göre, ölmüş ve onun yerini Pavini almıştı. Bu ayrıntı, Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında bir ara bölge olarak Lampedusa'nın konumunu doğruluyor; Tabarka gibi, benzeri işlemlere uygun bir yerdi burası.[14] Aynı ayrıntı, güvenli ve denetlenmiş haberler edinmenin güçlüğünü de doğruluyor, çünkü Lampedusalı münzevi gibi kaynakların güvenilebilirliğinden emin olmak olanaksızdır. Münzevi belki de yaşamıştır, ama belli açılardan, bir Sicilya efsanesine göre yan tutmaksızın hem Hıristiyan hem Müslüman denizcileri teselli eden "Lampedusalı münzevi"nin bir ardılını ya da bir çeşitlemesini andırıyor; elbette, Orlando Furioso'da Ruggiero'yu "ıssız kayalık"ta karşılayan "pek aziz münzevi"den[15] kopya edilmemişse...

Neticede kurtarılma gerçekleştirildi ve kurtarılan üç kölenin "zafer alayı" 24 Eylül günü Ferrara'da yapıldı. Tarikat, papalık elçisi kardinalin İsviçreli muhafızları, çalgı ve atış sesleri arasında, "adı geçen üç köleyi kendi kurtarma sancağının altına" aldı.[16] Bu kez gerisini bilmiyoruz, ama törenler her zaman aynı gibi görünüyor. Mevcut yetkililerle ilgili bir not düşülmüş: Tören alayına, kırk yıl önce Türk kölenin başını gövdesinden koparttırıp mumyalatan Giulio Sacrati'nin bir akrabası, Marki Scipione Sacrati önderlik etmişti. Soylu ailenin kölelerle olan ilişkileri yüzyıllara dayanıyordu. 1461'de, Francesco Sacrati adlı birisinin vasiyetname yoluyla üç kölesini (içlerinden biri Rus, biri "Zenci"ydi) azat ettirdiğini anımsatalım.[17]

TALİHSİZ BİR KÜREK MAHKÛMU

1732'de, özgürlük sırası otuz bir yaşındaki Giovanni Battista Beluò'ya gelmişti. "Mal varlığından yoksun" olan Giovanni, Brescia'da uşaklık yapmış ve sonra, işinden kovulunca, Venedik kadırgalarına "forsa olarak satılmıştı." Bir mahkûm mu, yoksa borçların ya da açlığın zorlamasıyla taahhüt altına giren ve sonra bir daha kurtulamayıp acımasız girişimcilerce mal gibi yönetilen o çaresizlerden ("aylaklar") biri mi olduğu anlaşılmıyor. Birgün Giovanni'nin karşısına gemisinden –"Tunuslu Berberi korsanlara karşı savaşan" *Ercola* adlı kadırgadan– kaçma fırsatı çıktı. Beş arkadaşıyla "birbirlerinin zincirlerini çözmüş" ve yedek bir kayıkla denize açılmışlardı. Puglia'ya gitmeyi hedefliyorlardı, ama günler sonra bir fırtına, kayalık bir kıyıda teknelerinin batmasına neden olmuştu. Talihsizdi Giovanni Battista, çünkü burası "Türklere ait Amavutluk'un tepeleri"ydi; yağmurdan kaçarken

doluya tutulup köle alındı, nesi varsa el koyuldu ve yanındaki Hıristiyan sembollerinin "alay konusu" edilmesine tanık olmak zorunda kaldı. Avlonya'da her tür eziyet arasında –"boyna demir boyunluk, ayaklara zincir ve ellere kelepçe"– yirmi sekiz aylık kölelik başlamıştı. Dahası, "küçük çocukların oluşturduğu bir forsalar takımı" çocuksu acımasızlıklarını doyasıya sergileyip kendilerini rahatlatıyorlardı: "Toprak, taş ve pislikle sürekli olarak onu rahatsız ediyor, onu çavdar ve suyla besliyorlardı"; dille ilgili zorluklar belirdiğinde de, "aralıksız vuran bir değnek, tercüman işini görüyordu." Bu anlatıda kaygının ve kişiliksizleştirmenin bütün aşamaları açıkça görülüyor.

Bütün bunlara rağmen, Beluö bazı dönmelerin önerilerini reddetmiş, "vücudunda pek çok izi görülen" yeni dayaklara maruz kalmıştı; demek ki Giovanni bu dayakları dine bağlılığının kanıtları olarak kabul ediyordu. Sonra Basileiosçu bir keşiş, Spyro adlı bir Rum denizciyi, köleyi satın alıp Venedik'e götürmeye razı etti; Giovanni Venedik'te salgın riski olan topraklardan gelenler için öngörülen karantinaya alındı. Ailesi bu durumda da para verebilecek gücü gösteremedi, ama bir Cizvit, kaptanı sabırlı olmaya ikna eden parasal bir güvence sundu. Aksi takdirde Spyro köleyi yeniden yanına alıp Türkiye'de satabilirdi; Osmanlı tebaasından olması ona bu yetkiyi veriyordu. Son zorluklar da aşılınca, cemiyet toplam 50 ekülük bir harcamayla kurtulmalığı tamamlamayı başardı. Ferrara'ya giriş, 16 Aralık günü "tören alayıyla" olmuş, her zamanki gibi San Leonardo Kilisesi'ne zincir adağı sunulmuştu. Tam üç sone ile Latince bir epigram, zincirlerin nihai yazgısı konusunda görüş birliği içindedir: "Ebediyen bu sunağın çevresinde görülecekler."[18]

ÜÇ GENÇ KARDEŞ

Aradan on bir sessiz yıl geçti. Sonra, 1743'te, yeni bir üçlü kurtarma ile yeni bir gelişme oldu, üstelik bunlar haber konusu olacak kurtarmalardı. Kurtarılanlar Veronalı genç Francesco, Marta ve Celeste Ronca kardeşlerdi. Yabancılara yönelik bu ilgi, aradan geçen sürede yerel adayların olmadığını, buna karşılık paranın var olduğunu, ama yeni bir yaşam belirtisinin zamanının geldiğini düşündürüyor. Bu üç genç, Barones Maria de Mauro'nun hizmetindeydi ve Venedik'ten, baronesin yurdu Messina'ya yolculuk ediyorlardı. Denizin pusularla sıkça karşılaşılan bir bölgesinde,

Spartivento Burnu yakınlarında, yirmi topla donatılmış bir korsan gemisinin baskınına uğradılar. Direnmelerinin hiçbir yararı olmadı, herkes esir düşüp sopadan ilk payını aldı. Bunu izleyen darbeler daha iyi değildi: "En nefis yiyecekleri kurt dolu siyah bisküvi, içecekleri ise tuzlu, bazen de pis kokan, çamurlu suydu."

Trablusgarp'taki kölelik beş yıl sürdü ve çeşitli aşamalardan geçti. Francesco, paşaya ait "öteki bütün Hıristiyan devşirmelere hizmet etmekle" görevlendirildi; "paşanın kalesindeki bu kölelerin sayısı yüz yirmiyi buluyordu." Hıristiyan köle ile daha iyi bir yazgıyı yaşayan dönme arasındaki derece farkı ve doğal olarak o yakınlıkla bağlantılı ahlaki tehlikelerle, kitap konusu olacak sadizm örnekleri –"onları yıkayıp ayaklarını öpme," "yüze okkalı tokatlar ve mide bulandırıcı tükürmeler, saçlarından tutup yerde oraya buraya sürükleme"– yaşanıyordu: Kız kardeşlere gelince, onlar da öteki hizmetçilere hizmet etme aşağılanmasıyla tanışmışlardı. Varlıklı Türk kadınlarına emanet edilen kızlar, "yüzsüz tavırlar ve arsız tutumlar" arasında, "sahibelerinin, onlardan çok daha kaprisli, sert ve kibirli Zenci kölelerine hizmet etmek" zorunda kaldılar. "Köleler arasındaki din temelli derece farkından sonra, şimdi de tamamıyla siyah Afrikalıların aleyhine (Arapların kendileri de onları aşağı görüyorlardı) etnik derece farkı söz konusu oluyordu.[19] Ve sonra, her zamanki pohpohlamalar ve tehditler atmosferinde "inançlarından vazgeçmek için katlandıkları saldırılar": "Sonuçta her şey, hem mekân, hem iklim, hem orada yaşayanlar, acımasızlık, barbarlık, dehşet, korku saçıyordu."

Kurtarılmaları için Ferrara ve Venedik'teki köle kurtarma cemiyetleri devreye girdi (gençler Venedik uyrukluydu) ve Fransız bir tüccarın aracılığı belirleyici oldu. Üç gencin ailesinden biri, baba Giuseppe, "çabaları, yolculukları ve zahmetleriyle bir şeyler yapabilecek durumdaydı. Roncalar[?] değerli birer lokmaydı, tutsak düşürüldükleri andaki genç yaşları (on beş-on dokuz) onları, Tabarkalı gençlerin başına geldiğini gördüğümüz gibi, cinsel tehlikeler ve dinden dönmeyle karşı karşıya bırakıyordu. Tehlike "aşırı" olarak nitelendirilmiş, "Tanrısal bir mucizeyle" atlatılmıştı, ama bu işte insani güçlerin de katkısı vardı. Bu yüzden, karşı tarafın "düzen ve mazeretlerini" alt etmek için masraftan çekinilmedi ve yaklaşık 3.000 ekülük ödeme yapıldı; bu, epey yüksek bir bedeldi. Bir Fransız gemisiyle on yedi günlük seyir, Livorno'da otuz günlük karantina ve

yirmi günlük kara yolculuğundan sonra kardeşler 15 Haziran 1743'te sessizce Ferrara'ya ulaştılar. Ama tören ancak 9 gün sonra, 24 Haziran'da yapıldı ve şehre giriş "kutsal gösteri"yle yinelendi. Her zaman olduğu gibi, üç genç şehrin kapısında "köle giysisiyle" karşılandı; sonra cemiyetin rozetleriyle, dualar, kortejler, uğultular arasında üzerlerine yeni giysiler giydirildi. En sonunda, yere bırakılan zincirlerin şangırtısı, bu gürültü patırtının tam ortasında nasılsa uyuklamakta olan sone şairinin kulaklarına ulaştı: "O demirlerin düşmesiyle uyanıyorum..."[20]

VENEDİKLİ BİR DENİZCİ

1759'da sıra otuz yaşındaki, "mal mülk açısından yoksul, ama dürüst" Giorgio Grotti'deydi. Koşullar böyle olunca, metinden okuduğumuz üzere, Grotti "tuhaf' ve "şımarıkça" değil, aksine aslında zorunlu bir karar aldı ve daha iyi bir yazgı arayışı içinde Venedik'e gitti. Buradan Korfu'ya giden bir gemiye bindi, çünkü Venedik Levant'ı, böyle geç bir dönemde bile, İtalya'nın Po bölgesinden gelen göçmenler için en ulaşılabilir hedefler arasında yer almayı sürdürüyordu. Ama varış noktasına ulaşmadan önce, gemi Arnavutluk'taki Sazan Adası yakınlarında Trablusgarplı korsanların eline düştü. Çarpışmada yaralanan zavallı Giorgio, "ayağına vurulan çifte demir zincir ve böğürlerine geçirilen kalın, sıkı iplerle" kıskıvrak yakalandı. Yedi yıl süren köleliğini Trablusgarp'ta yaşamış olması, köle ticaretinin başlıca varış noktasının Berberi vilayetleri olduğunu kanıtlamaktadır. Köle, ramazan sırasında orada karaya çıktı ve önce din değiştirtme amaçlı yumuşak yaklaşımlarla karşılaştı: "ekmek, pilav ve et, altın ve okşamalar"; o doğal olarak bunları "pislik olarak görmüştü." "Siyah rezil" Arap "sürüsü"ne karşı koyunca, daha açık tenli, ama daha gaddar "satıcılar"a teslim edildi. "Hileli tuzaklar, şeytani büyüler, günlük aldatmalar" ustası bir Yahudi ile Maltalı bir dönme beliriverdi. Maltalı, tespihine el koydu, "hatta tespihi imansızca ezmek gibi dini hiçe sayan bir harekette" bulundu; ardından falaka, kızgın damgalar, hayvanca işler geldi.

Giorgio her durumda Trablusgarp'taki Cappuccino rahipleriyle teması korumuş, zaman zaman onlarla görüşlerini paylaşmıştı ve rahipler yurtlarındaki cemiyete haber vermişlerdi. Sonra, belki de din adamlarının esinlediği, bir mektup geldi; mektupta Giorgio "Katolik dininden vazgeçmek" zorunda kalma riskinden söz ediyor, sözlerini içten bir

yakarıyla bitiriyordu: "Kutsal inanç, Tanrım, artık takatim kalmadı." İlgilinin kendisinin sunduğu güçlü argüman, işlemleri hızlandırdı ve kölenin kurtarılması yaklaşık 200 Venedik zecchino'suna mal oldu. Oysa köleye Trablusgarp pazarında en son yalnızca 60 zecchino değer biçilmişti: Üstelik o gün köleyi "üzerinde sırma şeritli kırmızı bir giysi ve ayağında kırmızı pabuçlarla" iyi takdim etmişlerdi. Bir kez daha, Trablusgarp'ta yaşayan bir Fransız tüccar güvence vermişti. Kurtarılan Giorgio, Livorno'da karantinada kaldıktan sonra, 9 Mart günü Ferrara'ya ulaştı, ama şehre girişle ilgili "halkın katıldığı tören" 19'unda, alışılmış denebilecek şekilde kutlanmıştı.[21]

DALGININ TEKİ Mİ, YOKSA SOYGUNCU MU?

Son üç köle 1780'li yıllarda kurtarılmıştı. Onların öyküleri, ne kadar birbirinden bağımsız olsalar da, sonunda beklenmedik biçimlerde buluşur: Bir köle bir başka kölenin güvenilirliğini sağlar ya da bir kurtulmalık bir sonraki için teminat işlevi görür. 1770'de sıra yirmi üç yaşındaki Giuseppe Rovere'ye gelmişti. "Dikili bir ağacı bile olmayan ve tek zenginliği yoksulluğu olan" Giuseppe, şehirden şehire dolaşıp iş ve geçim imkânı arıyordu: Kısacası, yetkililerin ateş püskürdükleri şu akışkan nüfusun tipik bir temsilcisiydi. Bir gün, Ancona'nın bir sahilinde, "Hıristiyan sandığı güzel bir tekne"nin demirlemiş olduğunu görmüştü. Aylak, meraklı ve saf Giuseppe, kendisi gibi beş arkadaşıyla tekneyi ziyaret etmiş, ne var ki teknenin Türk olduğu ortaya çıkmıştı. Kaptan hemen demir almış ve talihsizleri Ulçin'de köle olarak satmıştı. Buradan sonra Giuseppe kendini Tunus'ta bulmuş ve o bildik yaşama –dövmeler, hayvanca işler, üçüncü kişilere kiralanmalar, cinsel pohpohlamalar, dinsel saldırılar– adım atmıştı. Ciddi bir kaza da geçirmiş, "çok yüksek hurma ağaçları üzerinde meyve" toplarken, "ağaçların birinin tepesinden birden düşmüştü." Köleler arasındaki ilişkinin dinamikleri, bu kez Giuseppe'yi köle sahibine karşı koruyan Cilamud ile ona iftira ederek "okkalı tokatlar" yemesine neden olan Maaden'in farklı tutumlarından belli olmuştu.

Üç yıl süren zor koşulların ardından, kiliselerine gittiği Cappuccino misyonerlerince 230 Venedik zecchino'su bedel ödenerek kurtarıldı. Ferrara'ya bu "utkulu giriş" 17 Nisan'da "güzel süslerle bezeli sokaklar"dan geçerek oldu. Geçmiştekine göre sahnede bir yenilik vardı; kostümlü göstericiler gibi halk beğenisine seslenen bir buluş eklenmişti törene: "Her

biri Kutsal Kitap'ın değişik olaylarıyla ruhun karşılaştığı tehlikeleri ve Giuseppe'nin Tunus'ta katlandığı bedensel acıları temsil eden, birçok küçük melekten oluşmuş pek güzel bir topluluk."[22] Örtük gönderme, Kutsal Kitap'ta Hz. Yusuf'un [İt. Giuseppe] Mısır'daki tutsaklığına, açık gönderme ise genç köleleri tehdit eden ruhsal tehlikelereydi. Bunca sahne düzeni karşısında, yalnızca bu defaya mahsus olmak üzere bir muhasebe kaydının giysi masrafları için 5 eküden söz etmesi şaşırtıcı gelmiyor insana.[23]

Giuseppe Rovere'nin bu öyküsü, diğer hepsinden daha öğretici: Yola çıkacağı sırada, dininden dönmeye hazır bir Maltalıyla yer değiştirme önerisinin ya da güzel ve hazır Lila'yı reddinin –"onu arzulamadı bile"– çeşni kattığı bir öykü bu. Hz. Yusuf gibi gerçekten de nefsine hâkim biriymiş Guiseppe.

Bu öykü burada sona ermiyor, aksine bir kişiyi şehre dönüş şenliğinden sonra da, üzerindeki ışıklar söndüğünde de izlediğimiz tek örnek bu. Aslında mesele de tam burada: Burada ışıklar sönmek istemiyordu. Esir düşürülme koşullarına herkes ikna olmuş değildi. Bir Türk gemisini Hıristiyan gemisi sanmak... Sorun yıllarca uzayıp gitti. Dedikodular son derece sevimsizdi, çünkü delikanlının görkemli dönüşüne bunca yatırım yapan kurtarıcıları küçük düşürüyor, güvensizlik inançlıların keselerinin ağzını kapamalarına yol açıyordu. Bu yüzden karşı saldırıya geçildi. Fırsat, bir sonraki kurtarmayla, 1775'te Luigi Fioretti'nin kurtarılmasıyla geldi. Bu arada, işin Giuseppe'yle ilgili kısmını şimdiden belirtelim. "Beş yıl önce kurtarılmış olan" Giuseppe'ye yeniden tören yaptırdılar; onu "bizzat kendisinin sakladığı Berberi giysisiyle" yeniden takdim ettiler "ve bunu da, sabıkalı bir kaçak ya da adaletin sürgün ettiği birisi olduğunu söyleyerek ona kara çalan halkın iftiralarını yalanlamak için yaptılar." Demek ki, onun için "para boşuna harcanmamıştı," çünkü şimdi "durumuna uygun zor işlerde verimli bir biçimde çalışarak" yaşıyordu.[24] İşte kuşku buydu: Delikanlının Türk gemisine çıkmasına yol açan şey, dikkatsizlik değil, adaletin aradığı birçok kimseyi dinden dönmeye iten şeydi; belki de Türk gemisi bile yoktu işin içinde, delikanlı yalnızca daha konuksever kıyılara doğru kaçmıştı. Belki de sonra işler kötüye gitmiş, bir nedenden ötürü köle düşmüştü, ama bu başka bir konuydu. Söylentileri engellemek için, Türk giysisiyle yeni bir sergilemeye başvuruldu. Doğruyu söylemek gerekirse, giysiler sahte olabilirdi ve gerçek olsalar bile hiçbir biçimde kuşku duyulan

noktayla karşıtlık oluşturmuyorlardı. Bizim için tutarsız bir kanıt bu, ama o dönemde belki de öyle değildi.

Ne yazık ki, Giuseppe aleyhindeki söylentiler hakkında başka bir şey bilmiyoruz. Bu söylentiler çok iyi bilinen tutumlara, Hıristiyanlık ile İslam arasındaki alanda iş gören dolandırıcıların, sahtecilerin ve düzenbazların varlığına gönderme yapıyor. Bu spesifik örnek konusunda hüküm vermeme tavrını benimsemekle birlikte, gemileri ve kişileri başka kılıklara sokma uygulamalarına –üstelik, bütün rakiplerin yaptığı bir şeydi bu– yaygın olarak başvurulduğu da bir gerçektir. Bunun kronolojik olarak uzak, ama önemli, güzel bir örneği, birçok açıdan Hıristiyanlarla Türkler arasındaki ilişkiler bütününün düğüm noktası niteliğindeki İstanbul kuşatmasında görülmüştür. 3 Mayıs 1453'te, kuşatılan şehirden yardım arayışı içindeki bir Venedik kadırgası yola çıkmıştı. Ne var ki, ablukayı aşmak gerekiyordu. Geceleyin Haliç'i kapatan zincir indirildi ve kadırga engellerle karşılaşmaksızın Türk gemileri arasından kayıp geçti. Bu amaçla, girişime tanıklık eden Venedikli hekim Niccolò Barbaro'nun şöyle betimlediği düzenden yararlanıldı: "Bu topluluktaki herkes Türk usulü giyinmiş ve sancak olarak Türk Beyi'nin arması çekilmişti."[25]

Ama bu yönde sayısız ihtimal söz konusuydu. Kılık değiştirmiş olarak, müminlerin Mekke'ye yola çıkmak üzere bekledikleri kıyılara yanaşıp bu kişileri kaçıran Hıristiyan gemileri vardı.[26] Bir keresinde, 1602'de, Malta şövalyeleri Tunus'taki Hammamat'a ani bir baskın düzenlemişlerdi. Türk kılığına girmiş üç yüz kişi kadırgalardan inip şehre girmişti. Yaşanan şoktan yararlanarak her şeyi yağmalamış ve yedi yüz kişiyi alıp götürmüşlerdi. Berberiler de, korsanlık için yola çıkarken bir Hıristiyan sancağı çekiyor, bir dönmeyi aldatıcı ses sinyalleri vermekle görevlendiriyor ve geminin görünümünü kamufle ediyorlardı; durumu daha karışık hale getiren bir nokta da, geminin çoğu zaman Hıristiyan tersanelerinde yapılmış, sonra da kaçırılmış olmasıydı.[27] Bir de şakalar var tabii; sözgelimi, denizde gezintiye çıkmış saraylıları sahte korsanlarla korkutmak için II. Alfonso d'Este'nin 1584'te düzenlediği şaka. Hafiyelik eylemleri çerçevesinde Türk ya da Hıristiyan kılığına girmelere gelince, bu konuda repertuvar komedilerdeki planlarla karıştırabilecek kadar çeşitlilik gösterir.[28] Genç Rovere pekâlâ bu tuzaklardan birine yakalanmış olabilir. Bindiği tekne tek yelkenli, en çok elli varil taşıma kapasitesi olan küçük bir gemiydi.[29] Ticarete ve balık avlamaya uygun bu tekne kolaylıkla kamufle edilebilirdi. Gerçek şu ki,

yakınçağ Akdeniz'i, düşmana ait kılıklarla –gerçek kılıklar ve sahte kılıklar; savaş kılıkları ve şenlik kılıkları– yürütülen büyük bir trafiğe sahne olmuş gibidir. Türk ya da Hıristiyan kılığına girmiş insanlarla karşılaşmak, deniz yaşamının sunduğu olasılıklar arasında yer alıyordu.

YAKIŞIKLI BİR ADAM

1775'te, 40 yaşındaki Luigi Fioretti geri döndü. Yaşamının serüvenleri onda dilsel bir iz bırakmıştı, çünkü "neredeyse kendi anadili hariç olmak üzere, çeşitli dillerden oluşmuş" bir anlatı sunuyordu: Kısacası, artık geri döndürülmesi olanaksız bir kültürel melezleşme söz konusuydu. Hepsi toplumun alt kesimlerinden olan köleler arasında "dürüst ve saygın bir aile"den gelen tek kişi olan, ama uygun kaynaklardan yoksun Luigi, zorunlu olarak servet arayışına çıkmıştı. En azından bir sermayesi vardı: Gittiği her yerde kadınların tutkularını harekete geçiren fiziksel "görünüm"ü. İspanyol ordusuna yazıldı, firar etti, Lerida'da hapse atıldı. Ama "bir kır evinde" yaşayan ve "anayolda" gezmekte olan bir "hanımefendi" ona acıdı ve "onu tepeden tırnağa süzmekten kendini" alamayarak, kaçmasını sağlamak için tutsakla "alçak sesle konuşarak" anlaştı. Barselona'da, Cenevreli olduğunu söyleyen "genç" bir kadınla bir başka karşılaşması oldu; kadın "[Protestan] inancını reddetmişti ve birkaç aydan beri Katolik"ti, ne var ki yoksulluk yüzünden yeniden "sapkınlık yatağı"na düşmekten korkmaktaydı. Büyük bir sıkılmazlıkla sunulan; yorumcuyu da art niyetli düşünmeye sevkeden tuhaf olaylar. "Hanımefendi" zaten bir fahişeyi akla getirirken, Cenevreli kadın çıkar sağlamak için din değiştirdikleri izlenimini veren düzenbazlar topluluğundan biri gibi görünüyor.[30] Ama sonuçta, Luigi onunla evlendi, sonra askere yazıldı ve gene firar etti; hapse atıldı, İsviçreli eşi ise bir daha görünmemek üzere gözden kayboldu. O dönemde, insanların iz bırakmadan ortadan yok olmaları kolaydı.

Ama hikâye burada sona ermiyor. Luigi yola gelmez birisi olduğundan, rahatsız bir yere, Cezayir kıyısındaki İspanyol kalesi Oran'a gönderilmekle cezalandırıldı. Burada "düşman Magripliler"ce yakalanıncaya kadar askerlik etti. Oran, geleneksel olarak, askeri üsten kaçanlar için büyük bir dönmeler kaynağıydı,[31] ama Luigi için öyle olmadı. Cezayir'de, çeşitli kadınların "arlanmaz saldırılarından kendini koruyarak ve cinsel niteliğinden pek kuşku duymadığımız başka "sapık durumlar"ı savuşturarak

iki buçuk yıl köle kaldı. Önce "kendi ülkesinde olağanüstü çekici görülebilecek bir kız" (daha çok, hayal gücünü harekete geçirmemek için, "o kadınlar genellikle çirkindir" demek gibi bir şey) kendini göstermişti. Sonra, Ninfa gibi iddialı bir ada sahip, (sözü dolaştırmadan) "Avrupalı adamın Müslüman kadınla birlikte olması"nı isteyen patroniçenin kendisine sıra geliyordu. Güzel Ninfa bile Luigi'nin erdemini bozamamıştı; basmakalıp dindar figürü, "Avrupalı kadınlar böyle şehvani bir tutumla gençliği baştan çıkarmaya alışmasınlar" gibi ağırbaşlı sözler ettiğini duyduğumuzda, gülünçlüğün sınırlarında dolaşır. Bunun üzerine fiziksel misillemeler ve "Hıristiyan kölelerin ayinlerini yapabildikleri mekân"a gitme yasağı başlamıştı.

Cezayir'deki misyonerlerin girişimleriyle gerçekleşen kurtarma, 200 Roma zecchino'suna mal oldu. İşin parayla ilgili kısmını Livornolu bir tüccar ile onun Afrika'daki bir temsilcisi –büyük olasılıkla ikisi de Yahudi– halletti. Ferrara'daki "zafer alayı" 25 Mayıs günü özel bir görkemle gerçekleşti. Tören, gelecek yıllarda bir norm halini alacak son derece kesin bir bildiriyle yorumlandı. Bildiri iki baskı daha yaptı, ama Kurtarma Cemiyeti'nin önünde bu örneği çoğaltacak fazla vakit yoktu artık. San Leonardo yanındaki alana tören için pek çok platform, merdiven, loca, çiçek mahyası, tomar biçimli bezek, yaldız süsle birlikte "tiyatro salonu şeklinde büyük bir çadır" kuruldu. Tören alayına, "simgeler ve erdemler"i temsil etmek üzere "olağanüstü şekilde süslenmiş çeşitli çocuk melekler" katılıyordu. Özellikle, "kırmızılar giymiş 'komşunu sev!' erdemi" –kırmızı, sevginin resmî rengidir–[32] "yanına gelen, sevimli bir köle kıyafetine bürünmüş bir çocuğa" paralar saçıyordu; "çocuk, sol kolunun altında Katolik Kilisesi'ni gösteren bir maket taşıyordu." Sahnenin "gizemli nedenleri"ni anlamayan olursa, "Cesare Ripa'nın *Iconología* [İkonoloji] adlı eserini incelesin" diye öneriyor metin: İlk basımı üzerinden iki yüzyıl geçmiş olan ve 1764'e kadar yeni basımları yapılan bu imgeler repertuvarı, taşra kültürlerine hâlâ esin kaynağı oluyordu.[33] Bunları başka çocuk melekler izliyordu:

> Kimi çapayı taşıyordu, kimi hapishaneyi gösteren anahtarları, kimi kurtarma bedeli anlamına gelen keseyi, kimi zincirleri, kimi hem kıt, hem kara ekmeği; bazıları da bu barbar yerlerde zavallı kölelerin

katlandıkları zorlu ve alçakça eziyetlerin, güç koşulların ve acıların çizili olduğu kartonları tutuyordu.

Sonunda Luigi, hâlâ üzerinde olan "barbar, dini hiçe sayan giysiler'le kiliseye girdi ve "nihayet kutsal sunağın önüne barbar köleliğinin zincirlerini ve üzerinden attığı boyunduruğunu bırakarak" beklenen hareketi yaptı. Bildiğimiz gibi, bu vesileyle, Luigi'nin önceli Giuseppe Rovere de "barbar giysileri" içinde yeniden belirdi. Daha önce olanlardan ders çıkaran cemiyet ise, yeni seçimden "pişman olmak zorunda kalmayacaklarını umduğu"nu itiraf etti.[34] Tören günü aralıksız yağan yağmura rağmen, Ferrara'da bir kölenin geri dönüşü için asla böyle ayrıntılı bir düzenleme görülmemişti.

İSPANYA VE FRANSA'NIN PARALI BİR ASKERİ

Son kurtarma 1779'da gerçekleşti. Otuz dokuz yaşındaki Ippolito Mazzolani, ergenlik çağında yoksul ailesini bırakarak Roma'da kalmış, sonra yıllarca Fransa'yla İspanya'nın paralı askerliğini yapmıştı. Zaten toplumun kıyılarında yaşayan bir insandı, o kadar ki Ferrara'ya dönmek istediğinde, pasaportu olmadığı için Piacenza'da sınır muhafızlarınca geri çevrildi. Katalonya kıyılarında, askerlik mesleğiyle bağlantılı yolculuklarından birinde, korsanlarca aniden yakalanıp Cezayir'e götürüldü. Orada on yıl köle olarak kaldı (örnekçemizdeki en uzun dönem bu). Şu ya da bu tür pohpohlamalara ilişkin herhangi bir bilgi yok elimizde, aksine "Magriplilerin ona karşı kullandıkları 'gönül almalar' okkalı tokatlar, hayvanca tekmeler ve pek iğrenç tükürükler"di. Bu "tatsız muameleler" ortasında Ippolito'ya ibadet etmek kalıyordu, ne var ki bulunduğu yerin âdetlerine uyarlanmış bir ibadetti bu, çünkü "orada barbarlar arasında tatil günü olan her cuma, Katoliklerin kilisesine" gidiyordu. Hıristiyan takvimi uyarınca yerine getirdiği ibadetin, geri dönüşünde ona büyük bir saygınlık sağladığı söylenemez.

1775'te, Ippolito umutla yılgınlığın iç içe geçtiği bir ruh hali içinde, yurttaşı Luigi Fioretti'nin Cezayir'den yola çıkışına tanık oldu; ona kendi durumuyla ilgilenmesi için yalvardı ve böylece durumu hal yoluna girmiş oldu. Roma'daki Triniterler Ferrara cemiyetine haber verdiler ve 1.300 ekülük kurtarma bedeli üzerinde anlaşma sağlandı. "Gürbüz" olmasına

rağmen, artık genç sayılmayan birisi için bu tutar yüksekti, ama köle bedellerinin artırılmasından söz etmiştik; kaldı ki Cezayir, Berberi başkentlerinin en pahalı olanıydı. Sonunda Ippolito için de para bulunmuştu. Karantina süresini geçirdiği Livorno karantina bölgesinde tıbbi tedavi sırasında kaptığı bir hastalıktan sonra, Ippolito 6 Nisan 1779 günü Ferrara'da "tören alayıyla" karşılandı.[35] Bu örneğe dair başka bir şey bilmiyoruz, ama edindiğimiz izlenim, "halkın törenle karşılama"sının aslında çok masraflı olmadığıdır; tören vesilesiyle yayımlanan risale de öncekilerden daha acele kotarılmış ve iyi işlenmemişti. Sonuçta, bu tür son şenlikti Ippolito'nunki, kurtarılan kölelerin taşrada yarattığı son toplu heyecandı. Böylece, her zaman yoğun anlamlarla yüklü, Türk kılığına girmeler çağı da sona eriyordu.

---

1 Konu şu yazıda ele alınmaktadır: A. Prosperi, "Parrocchie tridentine e schiavi da riscattare. Schede di ricerca", *Nuovi studi livomesi,* VIII, s. 46-68.

2 Yirmi sayısı, Bologna'daki Biblioteca Comunale dell'Archiginnasio'da bulunan ve on beş matbu kurtarma bildirisini bir araya getiren bir cildin (kayıt no A.V.H.VIII.17) sonuna koyulmuş elyazması bir harcamalar notundan anlaşılmaktadır. Bu bildirilerden onu, ayrıca başka iki elyazması, Bologna Üniversitesi Kitaplığında korunan bir başka ciltte (A.V.Tab.ı.E.II.353) bir araya getirilmiştir.

3 Krş. M. Lenci, "Riscatti di schiavi dal Maghreb. La Compagnia délia S S. Pietâ di Lucca (secoli XVII-XIX), *Società e storia,* 31, 1986, s. 69.

4 Triniterler için olduğu gibi: krş. B. Porres, *Libertad a los cautivos. Activitad redentora de la orden Trinitaria,* I, Cordoba, 1997.

5 Krş. J. Mathiex, "Trafic et prix de l'homme en Méditerranée aux XVIIe et XVIIIe siècles", *Annales ESC,* IX (1954), s. 157,164.

6 Krş. C. Ginzburg ve C. Poni, "Il nome e il come: scambio ineguale e mercato storiografico", *Quademi storici,* 40,1979, s. 181-190.

7 A. F. Ghiselli, *Memorie antiche...,* XXXIX, yaprak 826-827; XLII, yaprak 621-623; LXVI, yaprak 172-173, 221-222; LV, yaprak 57-58.

8 Krş. C. Ciuccarelli, *"Ghiselli, Anton Francesco*", *DBI,* LIV, Roma, 2000, s. 1-2.

9 Krş. E. Lovarini (yay. haz.), *La schiavitù del generale Marsigli sotto i tartari e i turchi da lui stesso narrato,* Bologna, 1931, s. 21-22 ("ama doğru olmasa gerek").

10 *Nel riscatto di Bartolomeo Govonni ferrarese schiavo in Dulcigno*, Ferrara, Pomatelli, 1726.

11 Krş. M. Monaco, "Ferrara al tempo di Giuseppe Antenore Scalabrini (1698-1777)", *Giuseppe Antenore Scalabrini...* içinde, s. 600-604.

12 Krş. K. M. Setton, *Venice...*, s. 329, 426-433.

13 Krş. E. Lucchini, *La merce umana..., s.* 75-76,117-129; S. Bono, *Schiavi musulmani...*, s. 213-252.

14 Krş. L. Scaraffia, *Rinnegati. Per una storia delVidentità occidentale*, Roma-Bari, 1993, s. 15-19.

15 L. Ariosto, *Orlando Furioso...*, s. 1059-1061 (XLI 48-59).

16 *Nel riscatto di Giuseppe Antonio Benedetto Dotti, Lorenzo Benedetto Pavini e Ugo Forlaniferraresi schiavi in Tünesi di Barberia*, Ferrara, Pomatelli, 1726.

17 Krş. A. Frizzi, *Memorie per la storia...*, IV, s. 57.

18 *Nel riscatto di G. Battista Beluo ferrarese schiavo nella villa de Ducati territorio délia Valiona*, Ferrara, Pomatelli, 1732.

19 Krş. B. Lewis, *Razza e colore nelVlslam*, Milano, 1975.

20 *Nel riscatto di trefratelli Francesco, Marta e Celeste Ronca veronesi schiavi in Tripoli*, Ferrara, Pomatelli, 1743; G. Badia, *Orazione composta e recitata [...] per la redenzione di Francesco, Marta e Celeste fratelli Roncha*, Ferrara, Filoni, 1743.

21 *Compendio istorico del riscatto di Giorgio Grotti schiavo in Tripoli di Barheria*, Ferrara, Fornari, 1759.

22 G. Badia, *istorico discorso [...] per la redenzione di Giuseppe Rovere giâ schiavo in Tünesi*, Ferrara, Pomatelli, 1770.

23 Krş. G. Spirito, *Schiavi...*, s. 82.

24 C. Cittadella, *Discorso [...] composto e recitato in occasione del solenne incontro fatto al giâ schiavo in Algeri Luigi Fioretti*, Ferrara, Pomatelli, 1775, sayfa no yok ve s. XIII.

25 Bkz. A. Petrusi (yay. haz.), *La caduta di Costantinopol*, y.a.g.y., I, Milano, 1976, s. 21.

26 Krş. F. Braudel, *Civiltâ e imperi...*, s. 933.

27 Krş. P. Sebag, *Tunis...*, s. 100, m.

28 Krş. P. Preto, *I servizi segreti...*, s. 96, 103,106 (ve öteki örnekler).

29 Krş. M. Marzari, "Galere, fuste, galeazze, sciabecchi: le navi dei corsari", *Pirati e corsari...* içinde, yay. haz. S. Anselmi, s. 32.

30 Krş. G. Ricci, *Povertà...*, s. 193-194; O. Niccoli, *Storie di ogni giomo in una città del Seicento*, Roma-Bari, 2000, s. 180-181.

31 Krş. B. Bennassar ve L. Bennassar, *Les Chrétiens...*, s. 231-251.

32 Krş. G. Ricci, *Povertà...*, s. 182.

33 C. Ripa, *Iconología notabilmente accresciuta dall'ab. Cesare Orlandi,* I, Perugia, Costantini, 1764, s. 287 ("Carità. Donna vestita di rosso [...]. Terrá nel braccio sinistro un fanciullo"). Ve krş. E. Mâle, *L'Art râigieux de la fin du XVI*^{e} *siècle, du XVII*^{e} *siècle et du XVIII*^{e} *siècle,* Paris, 1951, 2. basım, s. 383-428.

34 C. Cittadella, *Discorso*...

35 *Compendio istorico del riscatto di Ippolito Mazzolani già schiavo in Algeri,* Ferrara, Stamperia camerale, 1779.

bölüm **onbir**

ARINMA

BİR VARSAYIM

Herkes kendi evinde, özgür. Nihai çözüm açısından kölelerin öyküleri örtüşüyor. Biz de, bu öyküleri anlatırken, tutsaklığın zorlukları kadar dönüş şenlikleri üzerinde de durduk ve bunu bilinçli olarak yaptık. Geri dönüş sahneleri, metinlerin en güvenilir olduğu bölümlerdir. Deniz aşırı ülkelerde, "inançsızlar" arasında olanlar, uzaklık ve belirsizlik sisiyle örtülüydü; belli bir özgürlükle uydurmak ya da daha önceden belirlenmiş retorik bir yapıya uymayı seçmek mümkündü. Oysa yurda geri dönüş, herkesin gözleri önünde olan bir olaydı. Gene de, böylesine doğrulanabilir bu gerçeklik de, katmanları arasında itiraf edilemez bir şeyleri gizliyordu. Şaşırmaya gerek yok: Artık, Türklerle ilişkinin hangi gizli katmanlardan oluştuğunu biliyoruz.

Peki ama tam olarak ne gördük? Kurtarılan kölelerin bir dizi törensel aşamadan geçtiği ve sonunda "Türk usulü" giysileri "kendi yurtları"nın giysileriyle değiştirerek toplumla yeniden bütünleştikleri törenlere tanık olduk. Doğal olarak, bu tür şenliklerin yalnızca Ferrara'da düzenlendiği düşünülmemelidir. Akdenizli ve Katolik Avrupa'da, özellikle de Fransız-İspanyol bölgesinde, en azından birkaç yüzyıldır düzenleniyordu bu şenlikler; köle kurtarıcı dini cemiyetler bu törenlerin inançlı destekleyicisiydiler. Ancak, İtalya'da sivil gelenekler ve dayanışma ağları, uzman tarikatlar modelinde daha iyi ifadesini buluyordu. Triniterler ile Nolaskenler pek varlık gösteremiyordu, hatta bazı devletlerde (papalık devleti de dahil olmak üzere) doğrudan hareket etme yetkileri yoktu.

Dolayısıyla, pek sevdikleri şenlikler daha seyrek yapılıyordu; yapıldığı yerde de, bizim örneğimizde olduğu gibi, Triniter tarikatının, resmi olarak yükümlü tarikata gizlice "sızmasına"na bağlıydı bu.[1]

"Kurtarılan köleler için düzenlenen karşılamalar" ikincil görülen kamusal fırsatlardı. Gene de, şimdi taşramızda dile getirilen değişkelere yönelik yoğun ve dikkatli bir okuma sunma niyetimizin bir gerekçesi var:

Burası yalnızca Türklere göre bir taşra değildir, aynı zamanda dönemin dinselliğinin ve beğenisinin evrimine göre de ayrıksı bir Hıristiyan taşrasıdır. Sınırlayıcı olmak bir yana, bütün bu koşullar, tutumlarda olguları daha açık seçik ve anlaşılır kılacak belli bir saflığa yol açmaktadır. Ama, gerektiğinde, daha geniş kapsamlı karşılaştırmalara başvurmak, bizi belli sonuçların çıkarsanabileceğini düşünmeye yöneltmektedir. Yoğun okumanın gerekçesi budur: "Karşılamalar"ın törensel yapısı, dönemin Hıristiyan kimliğinde, dile getirilmemiş olan ve bütünüyle meşru da olmayan kirlenme kavramının varlığını görmemizi sağlamaktadır.

GÜNEŞ KRALIN GÖZLERİ ÖNÜNDE

Bir durumdan diğerine senaryo ve sahne düzeni farklılıkları devreye giriyor ve bir bütün olarak Avrupa çapında bir teatral coğrafyayı oluşturuyordu. Birkaç örnek buluşmadan söz edelim. Lizbon'da 1559'da kurtarılmış iki yüz köle, yıllarca beslendikleri küçük siyah ekmekleri sopaların üzerine geçirerek şehri kat ettiler: O dönemde, bugünden farklı olarak, esmer ekmek yetersiz beslenmenin simgesiydi. 1635'te, Marsilya'da, Triniterlerin kurtardığı kırk iki köle zincirlerle geçit töreni yaptı, daha sonra "zafer alayı"nı geçtikleri şehirlerde yineleyerek Paris'e kadar yolculuk ettiler. 1653'te Livorno ve Piza'da başka kurtarılmış köleler geçit töreni yaparak omuzlarında bir zinciri teşhir ettiler; ayrıca, Venedik'te, 1765'te –bizim olaylarımızın tarihine denk bir tarih– doksan bir kurtarılmış köle görülüyordu. Kimi zaman, biraz ağır zincirlerin yerini yalnızca onları anımsatacak şeyler, sözgelimi ipek kordonlar ya da küçük altın zincirler alıyordu: 17. yüzyılda Marsilya ve Paris'te törenler pek çok kez bu hafifletilmiş biçimiyle gerçekleştirilmiştir. Roma'da halk kitleler halinde geçit törenlerine katılıyordu; bu yolla V. Sixtus'un 1585'te çıkardığı genel aftan yararlanıyorlardı. Sık sık, kurtarılmış kişilere ilişkin kataloglar

yayınlanıyordu, bu arada tek tek örnekler hakkında risaleler basmak da yaygın bir uygulamaydı.[2]

Gösteriş, özel duygusal yatırımı olan durumlarda artıyordu. 1571'de, V. Pius'un Loreto Meryem'ine adadığı İnebahtı zaferinin ertesinde yaşanan böyle bir örnektir. Savaştan sonra Roma'ya dönen papalık donanmasının amirali Marcantonio Colonna, yanında birçok kurtarılmış Hıristiyan kürek mahkûmu olduğu halde, Loreto'da durdu. Aynısını 1575'te ittifakın başındaki kumandan Don Juan de Austria yapmıştı ve ona eşlik eden eski kölelerin sayısı binleri buluyordu. Her iki sefer de, Meryem Ana'nın ayakucuna zincirler ve köstekler bırakıldı; daha sonra, demir eritilerek, tapınağın orta sahınındaki sunaklar için demir parmaklıklar yapıldı.[3] Daha önce belirttiğimiz gibi, zincirlerin gerçek olup olmadığı sorunu çıkıyor bir kez daha karşımıza: Donanmalar arasındaki bir çarpışmanın cehennemi ortamında mı alınıp getirilmiştir bu zincirler? Birazdan bu konuyu derinleştireceğiz. Bu arada, Viyana'da ele geçirilen sultanın sancağı ile sadrazamın çadırını karşılamak için nasıl Loreto'da her şeyin artık hazır olduğunu görüyoruz.

Başka yerlerde daha bir karnaval havası taşıyan törenler kendini gösteriyordu. 1667'de, Kuzey Fransa'daki Douai'da, üzerinde forsalar gibi giyinmiş kurtarılmış kölelerin bulunduğu kadırga biçiminde bir araba geçit töreninde boy gösterdi: Bütün bunlar istisnai bir seyircinin, bir Fransız kadırgalar birliği kurmaya karar veren XIV. Louis'nin yararına yapılıyordu.[4] Örnekler çoğaltılabilir. Kurtarıcı kurumların yerel tarihleri ya da haritaları üzerindeki herhangi bir irdeleme, örnekçemizin hiç de ayrıksı olmadığını doğrulamaktadır; buna karşılık, açıkça giysi çıkarma/yeni giysi giyme hareketleri daha az belgelenmiş durumdadır. Daha önce gördüğümüz Bologna karşılaştırmasından uzaklaşmayacak olursak, on sekiz kurtarma bildirisinde yalnızca bir kez (1717) kurtarılmış kişi "Türk giysisi giymiş köle görünüşünde" betimlenmektedir.[5] Aslında, Bologna'da alaylarda taşınmış ve günümüze ulaşmış zincirlerin, kösteklerin ve boyunlukların varlığı kesindir, ama bunlar 1722'de olduğu gibi alçı süsler halinde biçimlendirilmiştir ve değişik ipuçları Türk giysilerinin varlığından kuşku duymamıza yol açmaktadır.[6] Sonuçta, anlatıda bunların rolünü vurgulamamayı yeğlemenin bir anlamı vardır. Bu bize, Ferrara Kurtarma Cemiyeti'nin başlangıçtaki üslubuna daha sadık kaldığını ya da belki de

yeni duyarlık taleplerine uyum sağlamada daha yetersiz kaldığını söyleme olanağını veriyor.

Bu tören günlerinin tanıtım ve kefarete yönelik amacı açıktır. İlk kurtarılan köle Paolo Nigrisoli'nin şehre girişi dolayısıyla bunu okumuştuk. Ama her zaman törenle şehre girişlerin öncelikle bağış toplamaya, "müminlerin öteki Hıristiyan kölelere karşı cömertliğini daha da artırma"ya[7] hizmet ettiğinin altı çizilmektedir. Trento Katolikliğinin – taşrada, Aydınlanmacı "düzenli ibadet"ten pek etkilenmemiş bir Katolikliğin– tam ortasındayız; barok teatralliğinin kaynaklarını, halk kitleleri üzerinde sınanmış misyonerlik pratiğinin iki yüzyılı içinde belirlenmiş propaganda araçlarını kullanmada becerikli bir Katoliklikti bu.[8] Katolik ülkelerin yollarında ve meydanlarında zaten görülmedik şey kalmamıştı: kafatasları ve dikenli taçlar, kalın ipler ve kırbaçlar, gece alayları ve bükülebilir İsa'lar, mızıkalar ve alevler... Köle zincirleri ve Türk kılığına girmeler de ortaya çıkıyorsa, bunda tuhaf olan ne vardı?

"NERON'A ÖZGÜ TUHAFLIKLAR"

Bu birinci okuma düzeyi, kabul edilebilir olmakla birlikte, indirgeyici ve biraz totolojiktir. Elbette başka okumalar vardır. Her şeyden önce, söz konusu törenlerin hukuki imaları göz ardı edilmemelidir; bir başka deyişle, "ölü" kölelik durumundan kurtulan kişi, yasal haklarına kavuşuyordu. Herkesçe kabul edilen bir şeydi bu;[9] yerel düzlemde de insanlar bunun bilincindeydi. Elimizde buna ilişkin eski, tersi bir duruma gönderme yapan bir örnek var: Maria adlı bir Rus kölenin azat edilmesi. Yıl 1449'du; bu edimin aktörleri ve tanıkları, Ferraralı köle sahibi Bartolomeo Pendaglia'nın evindeki "resimli oda"da bir araya geliyorlardı. Mesleğinin erbabı noter, yapmak üzere oldukları şeyin anlamını herkese hatırlatıyordu:

> Ölümü andıran ve sivil bir ölüm olarak kabul edilen kölelikten daha kötü hiçbir şey yoktur; kimse, sivil haklarından ve yasal haklarından yoksun bir köleden daha yoksul değildir, bu yüzden özgürlükten daha değerli hiçbir şey yoktur.[10]

Bu metnin her sözcüğüne katılmamamız mümkün değil.

Gene de, öne sürülen açıklamalardan her biri tek başına alındığında yetersiz gibi görünüyor. Öyleyse, meseleye daha derin ve daha kavrayıcı bakmaya çalışalım. İlk olarak, kölelikten çıkan kişilerimizin ille de dönmeler olmadıklarını fark ediyoruz. İlgili arşiv kaynaklarının kaybedilmesinden sonra, engizisyonun bu kişilere yönelik ilgilerinin dolaylı bir anısı bile yok elimizde. Onlar, birçok kimsenin zorunluluk, içten pazarlıklılık ya da çıkar itkisiyle attıkları adımı atmamışlardır. Sınır insanları olan, bazen çoğul gelgitlerin ya da Müslüman dünyasında olağanüstü kariyerlerin kahramanları olan, aşağılanan, korkulan, kıskanılan dönmeler, çağdaşlarının ilgisini çekmişlerdir, tıpkı tarihçilerin dikkatini çektikleri gibi. Aslında, günümüzde kültürler arası alışverişlerin ve karışmaların yoğunluğu (arada tehdit edici ideolojik içe kapanmalar söz konusu olsa bile), karşıya geçişler, din değiştirmeler, dinini reddetmeler olgusuna yeni bir gözle bakmamızı sağlıyor.[11]

Bu cephede hiçbir bölge masum değildi ve Ferrara da ötekilerden daha az masumdu. Ama hiç kimse, hiçbir zaman, yüz yıl önce Tunus'taki Ferraralılar topluluğuna en küçük bir göndermede bulunmayacaktır: Masum bir bilgisizlik mi, bastırma mı, yoksa utanç duygusuyla başvurulmuş bir sansür mü? Aynı şekilde hiç kimse, aslında herkesin bildiği bir başka ünlü dönmeyi, Kont Claude-Alexandre de Bonneval'i anımsamayacaktır ya da yalnızca korkulması gereken bir silah adamı olarak anımsayacaktır. Kont, 1708-1709'da Ferrara topraklarında, İspanyol tahtı savaşı zamanında, henüz Hıristiyanken ve Comacchio'yu işgal eden imparatorluk ordusuna amansızca komuta ederken, ortalığı kasıp kavurmuştu.[12] Sonra söz dinlemezliği yüzünden rütbesi düşürülmüş, 1720'de Ahmet adını alarak Türk olmuş ve Osmanlı topçu sınıfının komutanı ve Rumeli'nin güçlü paşası haline gelmişti. Bonneval hakkındaki bu sessizliği anlamak da pek mümkün değil. Viyana'da yaptıkları, ruhları, dilleri ve Giacomo Casanova'nın kalemi de dahil olmak üzere kalemleri sarsıyordu.[13] Bonneval'in Lutherci askerlerinin Comacchio rahipleri ve kiliseleri üzerindeki baskılarının iyi bir polemik malzemesi sunmuş olması gerektiği göz önünde bulundurulursa, daha da az anlaşılır bir sessizlik söz konusu. Ama belki de, tehdit edici dönmelerin her durumda aslında hayaletler gibi uzakta olduklarını düşünmek daha rahatlatıcıydı.

Tunus'ta Mami'yle Ali Reis'in öyküsü beklenmedik olaylarla, hakikat ve yalanla dolu, sahih bir öyküydü; İstanbul'da Bonneval'inki ve başka

yerlerde başka pek çok kişininki de. Oysa, köle kurtarma bildirilerinde, dönmeler klişe tiplere indirgenmektedir.

> Şunu bilmelidir ki, zavallı bir Hıristiyan kölenin en kötü durumu, dönmelerin uygunsuz gücü altında bulunmak [...], Hıristiyan dininin en kutsal gizemlerine karşı o alçakların ağzından çıkan korkunç küfürleri, Hıristiyan adını taşıyan kişiye karşı hakaret ve aşağılamaları [...] ve daha önce ardından gittiği, oysa şimdi şeytani bir imansızlıkla çiğnediği İsa Mesih inancına karşı kara çalmaları işitmektir.

Onlar, "Müslümanların kendilerinden bile daha kötü vahşilikle" iş gören ya da dinden dönmeyi teşvik etmek için sinsice ve yavaş yavaş zihinlere giren amansız efendilerdir:

> Her gün efendisi onu Katolik inancını inkâra teşvik ediyor [...]; bazı dönmeler aracılığıyla onu kutsal İsa Mesih inancından döndürmeye çalışıyordu [...]; onu pek çok değerli taş, değerli inci, gümüş ve altın önerileriyle ezip, adını ve Katolik dinini inkâr ettirmeye çalışmışlardı; maalesef zavallı Hıristiyanların her gün karşılarında bulup çaresizce teslim oldukları sınamalardı bunlar.[14]

Ama dininden döndürme baskısı yalnızca dönmelerden yararlanmaz; her durumda, başlangıçtaki kültürlerini bırakmanın yarattığı suçluluk duygusuna karşı bir savunma olarak, dönmelerin gayretkeşliği normaldir. Tehditler savrulduktan sonra, sıra olağanüstü pohpohlamalara gelir: "Ekmek, şarap, pilav, para ve itibar [...] gizli yoldan yavaş yavaş aklı Kuran'a ibadete yönlendirmek için." İnsanları İslama döndürmek için şarap! Hıristiyanlıkta, inatçıları yola getirebilen içecekler ya da sihirli iksirlerin efsaneleştirilerek anlatıldığı bir gerçektir. Sonra, şeytani araçlar: "Arsız kadınların çekicilikleri," "arlanmaz Delilalar"ın "şehvani sözleri, ahlaksızca deyişleri, müstehcen eylemleri." Ve daha da şeytani olanları, "kösnül ve kadınsı Türkler"in sunduğu, adı konulmayan zevklerdir:

> En büyük rezillikleri, en hayvanca kösnüllükleri seyretmeye zorlanmıştır; amaç, bu yolla onu iğrenç mezheplerine [...] ya da o

> iğrenç yollardan ve evlerden –sayıları o kadar çoktu ki, Sodom'la Gomorra'yı andırıyordu– birine ya da ötekine sokmaktı.[15]

Müslümanlara atfedilen şehvet imgesi, bütün söylemin kaidesi yerine geçiyordu;[16] kalanı, onların arasında yaygın olduğu belirtilen sıra dışı cinselliklerin ikircikli çekiminden geliyordu. Tunus'ta, 1625'te, tercüman Salvago'nun ortaya attığı "Neron'a özgü tuhaflıklar" göndermesi, korkutmaktan çok, merak uyandırmak için yapılmamış mıydı?[17]

MÜSLÜMAN İLMİHALİ

Belki de dinden döndürme arzusu böylesine belirgin değildi; her durumda, bu arzunun genel eğilimi yansıttığı düşünülmemelidir. Uç noktaya vardırıldığında, başkalarını kendi dinine döndürme, özellikle 18. yüzyıl gibi kölelerin azalmaya başladığı bir yüzyılda, Berberi devletlerin kendi ekonomilerine zararlı azat etmeler anlamına gelecekti. Dinini reddetme itkileri, toplumsal ve psikolojik nitelikliydi: Kurtarılma umutlarının tükenmesi, koşulların yumuşaması beklentisi, Türk dininin kısmi hoşgörüsünün ve daha kayıtsız bir cinsel ahlakın çekiciliği, yeni duygusal bağların doğuşu, serüvenin büyüleyiciliği ya da intikam arzusu, kana dayalı ayrıcalıkların olmayışının getirdiği yükselme olanağı (Mami ile Ali Reis'in kariyerleri bunun örnekleridir) gibi etkenler söz konusuydu. Doğrudan dinsel düzleme gelince –bunun da unutulmaması gerekir–, İslamın kurallarının yalınlığının teşvik ettiği içten bir inanç da söz konusuydu. Bu kuralları, 1770'te, Ferrara Köle Kurtarma Cemiyeti'nin papazı, kendini küçük bir Müslüman ilmihalinin yazarı gibi daha önce görülmemiş bir sıfatla takdim ederek şöyle özetliyordu:

> Kuran yılda bir kez bile camiye gitmeyi zorunlu koşmaz, yalnızca yüce Allah'a tapmayı ve yüce Meryem Ana'yı onurlandırıp ona hamd etmeyi –çünkü Meryem Ana, diyor onlar, peygamberleri Hz. Muhammed'in doğumunda hazır bulunmuş ve peygamber henüz çocukken onu bizzat defalarca ziyaret etme lütfunu göstermiş– zorunlu koşar.

Demek ki, Trento Katolikliğinin dayattıklarına göre ibadet yükümlülüklerinin hafifliği söz konusu.

> Aralıksız olarak oruç tuttukları ramazan ayının yirmi dokuz günü boyunca, cehennemin kapıları kapalıdır [...], hatta mübarek ramazan ayından sonra da, Allah hiç kimseyi –akla gelebilecek bütün günahlarla lekelenmiş ve suçlu olarak ölse bile– cehenneme mahkûm etmez, yeter ki Muhammed peygamberin sadık bir kulu olmuş ya da kötü bir günahı işlediği elini, ayağını, yüzünü, kulağını ya da bedeninin başka kısmını suyla yıkamış olsun.[18]

Ruhban sınıfının aracılık etmediği bir kurtuluştan söz ediliyor burada: Aptes alma gibi törensel ve sessiz hareketler, Hıristiyanlıktaki kişiyi zorlayıcı, bir papaza günahlarını itiraf etmeye dayalı günah çıkarmanın yerini alıyor.

Rahibin sözleri, yandaşlarının barbarlığıyla yoldan çıkmış ve vahşileşmiş bir Hıristiyan mezhebi şeklinde anlaşılan İslamın kolay uygulanabilirliği fikrini yansıtmaktadır. Rahibin yazdığı devirde Avrupa kültürünün İslam dini karşısında daha kapsamlı bilgiye ve saygıya dayalı tutumlar takınmakta olduğunu belirtmeliyiz.[19] Ama, 16. yüzyıldaki ilk basımlardan sonra, Kuran'ın gözden geçirilmiş filolojik basımlarını değerlendiren ve doğal ahlakı, kültürel göreciliği, yaradancılığı [deizm] tartışan, yüksek kültürdür. Oysa burada gecikmiş ve taşralı kolaycı şemalar –polemikçi ortaçağ yazınından pasif olarak miras alınmış ve misyonerlerin değerlendirmelerine nüfuz etmiş olan abartılı betimlemelere benzer bir beğeninin hâkim olduğu şemalar– iş görmektedir. Gene de, bir kez daha, karşıtlar birbirini etkileme riski içindedir. Papazın bu "pek kaba mezhep"in, "kaba" ama rahatlatıcı, bu yüzden de insanları kendine çekebilecek öğretisine bakışı küçümseyicidir. Zihninin gizli bir köşesinde, kendisinin de farkında olmadığı bir kıskançlık damarının gizli olmadığından emin miyiz? Ayrıca, dönmelere atfedilen zenginlikler ve şehvet duygusu, gerçekten de, herkesin üzerinde, gündeme getirilmelerinin nedeni olan iticiliği sağlıyor mu?

SAHTE ZİNCİR VE GİYSİLER

Dönmelerdeki kimlik sorunu olağanüstü boyuttadır. Terk edilen ve yeniden kurulan çoğul kimlikler, her kimliği, en eski ve en köklü olanını da, bir kurgu ürünü, potansiyel olarak reddedilebilir "bir kararlar olgusu" haline getiren arkadaki mekanizmayı açığa çıkarmaktadır.[20] Ama kurtarılan köleler dinlerinden dönmüş kişiler değillerdir ve sonuçta, hep tarihin derinliklerinde kalan ikincil huzursuzluklara yol açmışlardır. Basmakalıp anlatının onları sunduğu gibi gerçekten dirençli olup olmadıklarını bilmek bizi ilgilendirmiyor. Bu noktayla ilgili olarak, insanların içlerinin rahat etmesi için çok az şey yetiyordu: "Afrikalı sahip sözlü, papa temsilcisi ise yazılı olarak, sözü edilen kişinin inanç, itaat ve iyi mizacına tanıklık etmektedir."[21] Bir başka deyişle, Müslüman köle sahibi dinden dönmenin söz konusu olmadığı güvencesini veriyor (aksi durumda kurtarma umudu kalmıyordu), bu bölgede yetkili Hıristiyan otorite ise bu ifadeyi doğruluyordu. Deniz aşırı ülkelere kaçışların pek çoğunda azımsanmayacak sorumluluğu bulunan Trento Konsili Katolikliğinin yargısal çatısının burada oldukça gevşek bir biçim sergilediğini teslim etmek gerekir.

Ama yüzeysel kanıtların ötesinde, işler kim bilir nasıl yürümüştü o uzak ülkelerde, yalnızlık, korku, fiziksel ve ruhsal çöküntüler, kimi zaman yeni sevgi bağları arasında? Ya da insanoğlunun başkalarının buyruğu altındaki durumlara uyum gösterirken başvurduğu sonsuz nüanslar yelpazesinde? Bunu bilmek olanaksız olduğu için, ne denli çekici ve şövalye romanslarına özgü ipuçları açısından ne denli zengin olsa da –hatta fazlaca zengin, eğer ünlü bir yazınsal arketipten, Cervantes'in *Don Quijote'*undaki tutsak bölümünden *(El captivo*) yankılar yakalandığı doğruysa–, tutsaklık deneyimlerine çok fazla yer vermemeyi yeğledik.[22] Öyleyse resmi yaklaşımı kabul ediyoruz: "Hıristiyanlık ilkelerine bağlı," "Müslümanlığın kötü alışkanlık ve hatalarına düşmeksizin saflıklarını korumuş"[23] kişiler kölelikten kurtarılmıştır. Gene de, bu yoldan çıkmamış Hıristiyanlar, Türk kılıkları altında takdim edilmektedir. Bu, şehre giriş töreni varışa göre birkaç gün geç olsa da böyledir; kendi içinde simgesel ağırlıktan yoksun işlevsel bir değeri vardır bunun. Elbette herkes yeni, tören vesilesiyle üretilmiş Türk giysileri almaktadır. Gerçekten de, özgün giysilerin karantina bölgelerindeki –Venedik'te, Ancona'da ve özellikle Grandüklük yetkililerinin titizliğiyle ünlü Livorno'da– sağlık tedbirleri karşısında korunabilmiş olması olasılık dışıdır.[24] Şark'taki salgın hastalıklara ilişkin kesintisiz haberlerin karantina bölgelerine ulaşmaması çok güçtü.

Zincirlerin gerçek oluşu konusunda bile bazı kuşkular söz konusu. Mantık öyle gerektiriyor, ama söylemek gerek: Giysiler ve zincirler üzerindeki entrikalar konusunda neredeyse hiçbir bilgimiz yok. Seyrek olarak, kurtarılan kölelerin giysi deposu gün yüzüne çıkmaktadır. Ferrara'da, 1775'te, Giuseppe Rovere'den, yanlışlıkla bir Türk gemisine bindiğini öne süren gençten söz ederken bir şeyler sezmiştik ve orada, kılık değiştirmelerin çeşitliliği ve Akdeniz'de kendini gösteren kaçınılmaz sahte kılık trafiği su yüzüne çıkmıştı. Ne var ki, komşu Bologna'dan, 1683 tarihli anma yazısını okuduğumuz Giovanni Maria Ghiselli'yle ilgili daha ilginç bir öykü gelir. Giovanni, ödenen yüklü kurtulmalık doğrudan Venedik baylosuna (konsolosuna) teslim edilmiş olmasına rağmen, İstanbul'da köleydi. Aslında, sahibi onu o sıralar Türk başkentinde bulunan Kont Luigi Ferdinando Marsili'nin baskıları yüzünden özgür bırakmak zorunda kalmıştı, ama bu durumdan hiç hoşnut değildi. Bu yüzden, "onu bırakmak zorunda olmanın öfkesiyle, üzerinden gömleğini bile çıkardı." Giysiler dışında, zincirler üzerinde de hak iddia etti. Köle ona "yakarmasına rağmen, ona zincirlerini bile vermek" istemedi. Sonunda adaletsiz bir davranışta bulundu: "İsteksizliğini göstermek için, durup dururken parçaladı zincirleri." Köle sahibi bu kaprisi gösterebilecek biriydi, çünkü önemli bir kişiydi: Sakız Adası Beyi Mustafa Deli. Gelecekteki geri dönüş törenine yönelik bu suikasta karşın, daha sonra Bologna'da Ghiselli "köleliğinin simgeleri"ni sergilemiştir.[25] Bugün de San Gerolamo alla Certosa Kilisesi'nde gördüğümüz, onun adına kayıtlı zincirlerdir bunlar; demek ki sahte zincirlerdir, bir başka deyişle, İstanbul'da taktığı ve Mustafa Deli'nin alıkoyduğu zincirler olamazlar. Orada asılı öteki zincirlerin de sahte olduğundan kuşkulanmak için usta bir demirci olmak gerekmez; çünkü bu zincirler, Berberistan'dan İstanbul'a, 17. yüzyılın ortalarından 18. yüzyıla, köken ve tarihleri ne olursa olsun, aynı biçim ve ağırlığa sahiptirler.

Ama Ghiselli'nin koruyucusu Kont Marsili'nin de gerçek olmayan zincirlerle ilgisi vardır. Marsili'nin Türklerin elindeki köleliğini daha önce görmüştük. Kurtarma müzakereleri sona erdiğinde, 1684 baharında, sahibi zincirlerini çözdü ve onu bir atin üzerinde teslim etti; Marsili şöyle anlatıyordu bu sahneyi: "Ata çıplak çıktım, yanımdaki tek gereç zincirlerimdi." Demek ki, sahibi zincirleri ona hediye etmiş, Sakız Adası Beyi'nin Ghiselli'ye davrandığından daha cömert davranmıştı. Bosna'dan yola çıkarak Spalato'da karaya ayak basan Marsili, zincirlerini Zara,

Venedik ve sonra Ferrara'ya götürmüş, Bologna'ya girmeden önce, Ferrara'da papalık elçisi kardinalin sarayında iki gün dinlenmişti. Buradan gene zincirlerle, Loreto'ya doğru yeniden yola çıktı. En sonunda, "Floransa'daki Pek Kutsal Müjdeli Meryem Kilisesi'ne" ulaştı: "Buraya zincirlerimi asılı bıraktım." Cinsel ve dinsel dedikodulara aldırmayan Marsili, sonraki yıllarda zincirlerin simgesel değerini yükseltti: Kölelikten kurtarılmış Bolognalıların halkın arasında giysileri üzerinde küçük zincirlerle görünmelerini teşvik etti, köleler için Bilimler Kurumu'na koyulmuş bağış sandığı üzerine bir zincir yerleştirdi ve kendisi de omuzlarında bir köle zinciriyle insanların önüne çıktı. Bu arada gerçek zincirler Floransa'daydı (bu zincirler günümüze ulaşmamıştır).

Ne var ki, Bologna Üniversitesi'nin tarihi koleksiyonlarında, bir 19. yüzyıl yazmasında Marsili'ye ait olduğu, onun tarafından bağışlandığı söylenen iki zincir bulunmaktadır (Resim 18, s. 174). O halde? Bunlar (ne kadar gerçekçi olsalar da) büyük bir olasılıkla gerçek değil, kamusal gösteriler için kullanılan simgesel zincirlerdir.[26] Teknik açıdan, San Gerolamo Kilisesi'nde asılı duran ve tümü de gerçek olmayan zincirlere oldukça benzeyen sahte zincirlerdir. Bologna'da köle zincirlerinin bir ilk örneği bulunuyor muydu? Ve son olarak, düzenbazca metinler başka açılardan ne kadar yararlı olurlarsa olsunlar, saf halkı kandıran sözde kurtarılmış kölelerin, para kazanmak için sergiledikleri "uzun zincirler" hangi modeli taklit ediyordu?[27] Kısacası, çok sayıda kişi, çok değişik amaçlarla sahte köle zincirleri üretiyordu.

Aydınlanma çağı geldiğinde, kılık değiştirmeler ve zincirlere dayalı –zahmetli ve biraz da aşağılayıcı– törenlere yönelik tutum değişmeye başladı. Toplumun üst kesimlerinden azatlılar güçlerinden yararlanarak kamusal sergilemeden uzak duruyorlardı; ötekiler, her ne kadar kurtarma sözleşmelerinde şenlikte bulunma zorunluluğu çoğu zaman açıkça belirtilse de, karşı çıkıyorlardı. Eski görenek artık kaybolmaya yüz tutmuştu; Fransa'da 1785'te kesin olarak son buldu. Mizansenleri düzenleyenlere karşı, en sefil görünümleri sunmak için, özellikle bakımsız bırakılmış saç ve sakalı, düzme Arap *humus*'larını ya da belki kölelerin hiç maruz kalmadıkları zincirleri zorla dayatma gibi suçlamalar getiriliyordu.[28] Düzenbazların hileleriyle tehlikeli yakınlıklar söz konusuydu. Bu yalanlar tablosunda, İstanbul hikâyesi (sıra dışı sahibinin kendisinden esirgediği zincirler için yalvarıp yakaran kölenin hikâyesi), şehre girişlerde kullanılan

tören nesnelerine ilişkin pozitivist kesinlikte bir bakış açısı sağladığı için öğreticidir. Aynısı, Kont Marsili'nin zincirlerinin –Bologna'daki ve Floransa'daki– çifte varlığı için de geçerlidir.

RÜYADA GİBİ

Kölelik simgeleri ister sahte ister gerçek olsun, temel bir soru yanıtlanmayı bekliyor: Bu tutumlar bütününe nasıl bir anlam yüklemeli? Uygun bir analiz yöntemi arayışıyla, şehre giriş törenlerini Freud'un rüyaları ele aldığı gibi ele alma yolunu deneyeceğiz. Sonuçta törenlerle rüyalar, gerçeklik parçalarını yeniden birleştiren sahnesel kurgular olup, zaman dışı ve mekân dışından korkmazlar, bağlamı özgürce kurarlar; ayrıca, her dilsel edim gibi, farklı okuma düzeylerine açıktırlar. Rüyalarda belirgin bir içerik ile örtük bir içerik, başka bir deyişle yoğunlaştırılmış ("anlaşılması güç") bir çeviri ile özgün bir metin üst üste biner.[29] Bizim törenlerimizde, belirgin içerik, iyiliksever girişim lehine ahlaki öğreti, propaganda olarak görülebilir. Örtük içeriğe, bilinçaltı katmanlarına dokunan yöne gelince, sansürlere tabi olup ikincil ayrıntılardan kendini açığa vurur; bu içeriği açıkça dile getirilmemiş, buna karşılık işlevsel bir kuşkular kümesi halinde özetleyelim: Geçmişin posalarının nesnel olarak kurtarılmış köleler üzerinde biriktiği; kurtarılmış kölelerin, kendi iradelerinden ya da iyi niyetlerinden bağımsız olarak, gerçekten de, bir ölçüde Türkleştikleri; gerçekleşen dönüşümün törensel bir yeniden bütünleşmeyi –neredeyse başlangıçtaki aidiyetin onaylanması için yeni bir vaftizi– gerektirdiği şeklinde yaklaşımlarda bulunulabilir. Sonuçta, Türklerin kölesi olmuş kişi hakkındaki cinsel dedikodular, son derece bayağılaştırılmış olsalar da, bu kuşkuları dile getiriyordu.

Bu yüzden, törenlerin daha genel ve su yüzüne çıkmamış bir olgunun gözle görülür belirtileri olduğu söylenebilir. İpucu paradigmasına dayalı bilişsel yöntem için bir uygulama alanı –tam da rüyaların psikanalizinden doğmuş epistemolojik bir model– beliriyor burada.[30] Freud kuramının yeğlediğimiz yaklaşım için yalnızca mecazi bir öneri niteliği gösterdiği açık olsa gerektir. Yoksa gerçeklik düzleminde, İslamı gizli kabullenmeler olduğuna ilişkin kuşkuların kendini göstermiş olması olasıdır. Kurtarılmış kölelerin ayinlerden uzaklığı da göz ardı edilmemelidir. Misyonerler, sakınarak da olsa, Osmanlı topraklarında düzenli olarak etkinlik gösteriyorlardı; Hıristiyan ibadetinin kesintiye uğramasının, herkesin

yeniden kutsanmasını zorunlu kılacak ölçüde bütünsel olması son derece güçtür. Hayır, gerçekten önemli olan, vurgulanan yöndür: Kimlik, bunun böyle olmasını istemeyen kişide bile aşınmaya uğrayabilir.

Bu yorumun "kanıtlar"a değil akla yatkın bağlamlara, "ipuçları"na dayandığı şeklinde bir itiraz getirilebilir. Doğrudur. Peki ama işbirliğine çağrılan iki "bilim"in, psikanaliz ile tarihyazıcılığının sahip oldukları "kanıtlar"ın niteliği nedir? Tarihçi ile yargıç arasındaki pozitivist analoji, tarihin derin, karanlık ve zorlukla ulaşılabilir katmanlarını irdeleme zorunluluğuyla bugün aşılmış görünüyor.[31] Gerçeklik ilkesinin düşmanı olan şüphecilik biçimlerini benimsemesek de, bir noktadan eminiz: Kanıta dayalı yargı modeli üzerine kurulmuş tarihyazıcılığı, artık geçmişi bilme gereksinmelerini karşılayamamaktadır.

DİNDEN DÖNMELER VE PİŞMANLIKLAR

1624'te, Palermo engizisyon sorgu yargıcının Ferraralı Ali Reis'e sorduğu ilk sorular şunlardı: "Ailen hangi soydan geliyor? Yahudi mi? Magripli mi? Türk mü? Yoksa yakınlarda Katoliklikten dönen bir başka mezhepten mi? Yoksa vaftiz olmuş bir Hıristiyan mısın?"[32] O zamanın bir Hıristiyanı; ama, karışık bir biçimde de olsa dinsel, kültürel, etnik aidiyeti birbirinden ayırmaya çalışan bilgili bir insanı, böyle konuşuyordu. Oysa Müslüman dünyasında kimlik daha bütünlüklü bir biçimde ve zorunlu ibadetler (kelime-i şahadet, namaz, zekât, oruç, hac) ile ahlaki normlara bağlılık üzerinden belirlenir. Mümini açıkça yükümlülük altına sokan bu sonuncular [ahlaki normlar], haram yiyecek ve içecekleri, aptes ve cinselliğe ilişkin buyrukları, genel olarak ekonomik ve toplumsal etiği içerir. Yaşama geçirilmesi gereken ilkeler toplamı olan İslam, birbirinden ayrılmayacak biçimde bir din ve bir yaşam tarzıdır. Bu, Avrupa tarihinde üretilmiş olan, din ile devlet arasındaki, iç dünya ile dış dünya arasındaki ayrımı engeller ve bireysellik uzamını azaltır; ama yok etmez.[33] Batı kamuoyunu kaygılandıran şeriatçı türevler, bu konumların zorunlu sonucu olmasalar da, onlardan beslenirler. Bu şeriatçı türevleri, belki de, şiddetli sömürgecilik karşıtı ve emperyalizm karşıtı tepkiler olarak, yabancı, saldırgan ve yozlaştırıcı şeklinde algılanan siyasal-kültürel modellerin nüfuzuna direnmeler olarak anlamak gerekir.[34] Ama bu hararetli konuda yorumlar

birbirini izlemekte ve bunlar gitgide artacak, üst üste yığılacak gibi görünmektedir.[35]

Yukarıdaki çok kabaca basitleştirilmiş tablo, "saf" Hıristiyanlarımızı dönmelerle birleştiren ilginç bir rastlantıya anlam vermemizi sağlıyor. (İki durumun nerede birbirinden ayrıldığını daha sonra göreceğiz.) Din değiştirenler her zaman kesin kararlı olmayabiliyorlardı; eski inançlarına dönmek istedikleri oluyordu. Bu durumda, gizlice bir Hıristiyan otoriteye –bir konsolos ya da bir misyoner– başvuruyorlardı. Ülkelerine dönme zorlukları aşıldığında, uzlaşma pratiği başlıyordu. Mahkemeler bu uzlaşmayı, matbu formların kullanımından da belli olduğu üzere, olumlu bir bürokratik bakışla izliyorlardı; gerekçe gösterilen bütün varsayımları kabul ediyor, yumuşak kefaretler ve hafif sivil yaptırımlarla yetiniyorlardı. Engizisyon kaynakları da dahil olmak üzere her tür kaynak, tövbe edenlerin dışsal görünümü –geri dönüş günü kurtarılmış kölelere dayatılana benzer görünüm– üzerinde durmaktadır. İşte bir 17. yüzyıl örneğinden alınmış, sıkça karşılaşılan ifadeler: "Türk giysisi içinde," "Türk giysisi ve ibadeti içindeki dönme," "yeniçeri kıyafetiyle," "dıştan Türk gibi görünecek şekilde giyinmiş."[36] Kıyafet, pabuçlar, sarık, fes, saç biçimi, "Türkçe" bilgisi; dinden dönme öykülerinin hepsinde, tövbe edenin gerçek kimliğini değerlendirmek zorunda olan kişinin kayda geçirdiği öğelerdir.

Öte yandan, Hıristiyanların bu bakışı, Müslüman toprağında gerçekleşen İslama geçiş törenlerinin doğrudan bir sonucuydu.[37] Sağ işaret parmağının kaldırılmasıyla birlikte kelime-i şahadet *(Eşhedü enlâilâhe illallah ve eşhedü enne Muhamedden resulullah)*, resmi din değiştirmeyi belirliyordu. Sonra başka dönüşümler geliyordu: aptes, kafanın tepesindeki bir tutam dışında başın tıraş edilmesi, sarığın ya da kırmızı fesin ve göz alıcı, bol Türk giysilerinin giyilmesi (Hıristiyan giysileri daha az renkliydi ve vücudu daha sıkı sarıyordu), yeni adın alınması ve son olarak da korkulan sünnet. Gösteriş düzeyi, koşullara ve yerlere göre değişiklik gösteriyordu: İstanbul'dan Kahire'ye Doğu Akdeniz'de daha fazlaydı, Magrip'de ise daha az. Kimi zaman bunlara mızıkalar, kortejler, sancaklar, ziyafetler ekleniyordu, özellikle din değiştirme gerçekten de gönüllü ise ve baskı altında olmayan özgür birisi tarafından yapılıyorsa; ancak bu durumda giysilerin değiştirilmesi zorunluydu. Tövbe eden dönmeler, yolcular ve misyonerlerin tanıklıkları sayesinde, prosedür Hıristiyan toprağında biliniyordu. Ferrara Köle Kurtarma Cemiyeti de bu konudan haberdardı:

"Bin bir batıl ve aynı zamanda üzücü törenle çevresinde raks eder, köle giysilerini üzerinden çıkarıp onu dininden dönmesi ve Magripliler gibi giyinmesi için camiye götürürler."[38]

Hıristiyanlar arasında aklını tuhaf düşüncelere takmış olanlar, uyarılıyordu: Onu "acı verici" sünnet bekliyordu. Sünnet birçoklarınca iğdiş edilmeyle karıştırılıyor ve eşcinselliğe adım atma olarak gösteriliyordu.[39] Cinsel fantezilerin ötesinde, giysiler haklı olarak her şeyin merkezine yerleştiriliyordu. Tabarka'nın Tunus'un eline geçişi hakkındaki anlatıda, aydınlatıcı bir sahne vardır. Şehir halkı esir düşürüldüğünde, bir gün bir anne, kızı Sinforosa'yı "Türk usulü giyinmiş" görür. Bunun üzerine bağırır: "Ah, kızım Türk olmuşsun!" Daha sonra "kendinden geçer" ve dördüncü gün "ölüme boyun eğmek zorunda kalır." Ne yapalım ki, bu kez belirti yanlıştı, çünkü kız dininden dönmemiş, "sevimli, oldukça ak tenli Türk genci Mehmed"in aşkını umursamamıştı.[40] Ama anne, daha önce öğrendiklerinden yola çıkarak, her şeyi giysiden anladığına inanmış, giysiyi salt işlevsel bir zorunluluk olarak değil, törensel yasaya bağlanmanın bir kanıtı olarak, bir aidiyet ifadesi olarak yorumlamıştı.

BOZULMA VE DÜZELME

Türk giysisiyle şehre giriş törenlerinin bilinçaltında benzer bir şeyleri gizlediğini ve bunların bilincine varılmamış bir uzlaşma işlevi gördüğünü varsayıyoruz. Aslına bakılırsa, uzlaşma teknik bir terim olup, tövbe disiplini çerçevesinde bir ayin niteliği taşır. "Kilise yasasının öngördüğü ya da kamusal tövbe sürecinin doruk anı"dır; "cemaatten dışsal ayrılık haline son veren bağış"tır. Aziz Tommaso bunu *amicitiae reparatio* ("dostluğun eski haline döndürülmesi") olarak adlandırır.[41] Doğrusu, dinini yadsıma ile bağlantılı olduğundan, bu terim burada kullanılamaz. Ama kuralları böylesine az belirlenmiş toplu ayinler –bunlara toplu ayinleri andıran törenler demek daha doğru olur– için sağlam bir dilden yoksunuz. Bu yüzden, geçici olarak, "eski haline döndürme"den söz edeceğiz: Dinini reddetmeksizin, her durumda, giysilerinin açığa vurduğu bir kirlenmeye maruz kalmış kişinin, yerleşik yaşam ortamlarından koparılarak Akdeniz potasına dalan ve buradan lekelenerek çıkan kişinin kimliğinin eski haline döndürülmesi.

Eski haline döndürme, en üst düzeydeki kilise yetkililerinin –bizim özgül örneğimizde, papalık elçisi kardinal ile başpiskoposun– katıldığı törenlerle olur. Buradan, teorinin somut günlük deneyime dönüştüğü ibadetler, törenler ve imgeler bütünü olarak anlaşılan dinsel yaşama ilişkin önemli bir sonuç çıkmaktadır.[42] Gerçekten de, kimliğin eski haline döndürülmesi gereği, Hıristiyan din yaşamına kaçamak yoldan (ama gösterişli bir biçimde) maddi kirlenme konusunu sokar. Bu, Hıristiyanlara değil, Yahudilere ve Müslümanlara özgü bir konudur. Başlangıcından beri Hıristiyanlık katı maddi ayrılık sınırlarını –beslenmeyle ilgili yasak ve buyruklar, bedenin ve giysilerin kullanımına ilişkin kurallar, aidiyeti gösteren fiziksel göstergeler– silmiş,[43] Aziz Paulus'un izinden giderek, bunların yerine düşünce ve irade değerini geçirmiştir. Yiyeceklere ilişkin tabular, varlığını sürdüren biçimleri içinde, belli dönemlerde belli şeyleri yememeye indirgenmiştir.

Tektanrılı dinler arasındaki bu farklılığı 17-18. yüzyılın çeşitli gözlemcileri fark etmişlerdir. Bu kişiler arasında, İslamın törensel biçimlerine son derece dikkatli, Ferrara Köle Kurtarma Cemiyeti'nin adını bilmediğimiz papazı da vardır; onun 1770 tarihli eserinin yalın sözlerini daha önce okumuştuk. Bütün bunları Max Weber şu şekilde özetlemiştir: Yahudilik ve İslamda günah, "kutsal hukuk"u ihlal ederek Tanrı'nın öfkesine yol açan "aptessiz ibadet etme" hali ya da "dinsel küfür" olarak belirir; oysa Hıristiyanlık "niyet etiği"ne ayrıcalık tanır.[44] İki tür dinsel deneyim arasında olası hiyerarşik farklılıklar gözetmeyen bu formül, bugün de kabul edilebilir niteliktedir. İlkeler düzleminde ve pratik uygulamaların –tövbe etmiş dönmelerle ilgili olanlarının da– büyük bölümü açısından geçerlidir bu. Bu durumda, aslında, engizisyon sorgu yargıçları dinsel yaşamı yönlendiren bir dışsallık fikrini reddetmişlerdi; gene de, bu sorgu yargıçları, tövbe eden kişinin Türk âdetleriyle geçirdiği dönemlerin altını çiziyorlardı. Genel olarak, mahkemeler, uzlaşmış kişilerin yüreklerinde Hıristiyan kaldıkları konusunda güvence vermeleriyle –Protestanlığın benzeri çözümüne sessiz bir onay vermeydi bu– yetiniyorlardı.[45] Görünüşü, dinsel değeri olmayan bir kültürel olgu şeklinde yorumlayarak, toplumsal yükümlülüklerden ayrı, içselleştirilmiş bir etik adına, kirlenmeye ilişkin törensel zorunlulukları yadsıyorlardı.[46] Bölünüp parçalara ayrılmış ve içselleştirilmiş tepkilerden bağımsız olduğu için uyarlanma yetisine sahip modern Batılı öznelliğin bu yoldan geçerek oluşup oluşmadığına gelince,[47]

derinleştirilmeyi hak eden bir noktadır bu. Bu engizisyon uygulamasında, din değiştirmeyi arzulayan yabancı sapkınlara uygulananlardan daha yumuşak yöntemler kendini gösteriyor,[48] çünkü stratejik hedefler farklı: Öğretiyi korumak değil, askeri cepheyi pekiştirmek, böylece kaçakların Hıristiyanlığa geri dönüşlerini kolaylaştırmak söz konusu.

Oysa resmi olarak Hıristiyan kalmış, kurtarılmış köleler için, görünüşten ayrı bir içselliğe başvurmak gerekmez. Bu durum, dönmelerinki kadar problemli değildir ve analiz düzeyi, tanımı gereği, daha basittir. Gözetimin azalmasıyla rakip bir fikir kendini kabul ettirir: Zorunlu olarak Müslümanlar arasında ve Müslümanlar gibi yaşamak (cuma günü et yiyerek –sık sık dile getirilen bir şeydir bu– ya da ramazanda oruç tutarak veya gusül aptesi alarak), kâğıt üzerinde teslim olmamış kişinin de iç dünyasını lekeler. "Orada barbarlar arasında tatil günü olan her cuma, Katoliklerin kilisesine"[49] giden bir kurtarılmış kölemizin yaptığı gibi, Hıristiyan pratiğini Müslüman takvimine uydurmak zorunda kalmak da yansız bir şey değildir. Buradaki tehlike, İslama açık ya da örtük bir bağlanmadan çok, dinsel kayıtsızlık gibi, kuramsallaştırılmamış bağdaştırmacılık gibi bu dönemde birçok örnekleriyle karşılaştığımız biçimlerde yatmaktadır: İki din arasında, özellikle Kutsal Üçleme gibi bir konuda benzerlikler arayışıyla, kimi zaman irade dışı mizah açısından zengin örneklerdir bunlar.[50] Kısacası, dönmelerle ilgili olarak yadsınan kirlenme, paradoksal biçimde "saf" Hıristiyanlarla ilgili olarak yeniden belirir; onların kimliğini, saflaştırıcı bir giysi çıkarma/giyinme törenini gerektirecek kadar bozar; bu, dini takvim ve yeme düzeni konusunda yeniden eğitilmenin bir mecazı olarak da yorumlanabilir.

Pislikten arınma gibi yaygın bir gereksinmenin ışığında, Köle Kurtarma Cemiyeti merkezi ile din okulu arasındaki daha önce işaret ettiğimiz uzamsal yakınlık gerçekten de rastlantısal görünüyor. Bu noktada, yalın bir gerçeği vurgulamamız gerekir. Kurgulanmış olan ve asla doğal olmayan her kimlik, gene arındırıcı eylemlerle kurulmuş bir saflıkla bağlantılıdır: "Saf olmayan yok edilmez; yok edilmesine karar verilen şey, saf olmayandır."[51]

SAF OLMAYAN HORTLAKLAR

Toplumsal yaşamın bütün ortamlarında, eski rejimde dinsel törenin gücü büyüktü. Dinsel tören, ruhsal ve antropolojik nitelikli derin katmanları bir

araya getirerek, ortam üzerinde yoğunlaşıyordu (ortamı etkilemek, ona anlamlar, hiyerarşiler, niyetler aktarmak için) ve çoğu zaman istikrarı ve değerlerin sürekliliğini sağlıyordu; kimi zaman simgesel yoldan dönüşümleri ve kopmaları da sergiliyordu.[52] O halde, büyük ölçüde törensel nitelikli giysi değiştirme jestine –aklımızı hep meşgul eden bu jeste– dönelim. Şimdi karşımıza bir çelişki çıkıyor: Belki de yalnızca görünüşte bir çelişki, çünkü söylediklerimiz, bizi çözüme kavuşturacak olan anahtarı içeriyor olsa gerektir. Gerçekten de, yoldan çıkmamış Hıristiyanlara uygulanan kimliğin eski haline döndürülmesi töreni, Berberistan'da uygulanan ve önceki giysilerin terk edilmesini merkeze alan İslamı kabul törenini taklit etmekle kalmaz; aynı zamanda, bunun tersi olan töreni, Hıristiyanlığa geçen Müslümanların vaftiz törenini de anımsatır; bu tören de, çoğu kez, giysilerin değiştirilmesiyle son buluyordu.[53] (Yerel olarak beliren tek örneğe, 1692'deki "Türk Mustafa" örneğine ilişkin ayrıntılara sahip olmayışımız çok yazık.) Dinden dönme durumları arasında bir denklik söz konusu: kavramsal açıdan aykırı bir denklik. Öyleyse, kölelerin geri dönüşü dolayısıyla, onların geçmişteki dış görünüşlerine bu kadar önem vermeyi gerektirecek ne olmuştu? Hıristiyan din görevlileri, törensel biçimciliğe dayalı bir görüş açısı mı edinmişlerdi? Bizzat onların Müslümanlar gibi akıl yürüttüklerini mi söyleyeceğiz? Ne olursa olsun, temel bir şeyler kendini gösteriyor: Kurtarılmış köleler örneği karşısında, Hıristiyan kimliği kavramı krize giriyor.

Ne var ki, Hıristiyan olan Müslümanlar bunu anlamamıza yardım ederken, aynı şey Yahudi kökenli yeni Hıristiyanlar için söylenemez; onların vaftiz törenleri giysilerin değiştirilmesini içermez. Dikkat çekici bir Yahudi cemaatinin ve her zaman yeni Hıristiyanlar kazanmaya istekli bir din okulunun varlığı nedeniyle, Ferrara bu şenliklere alışıktı.[54] Bazı örneklerde, din okulu yetkililerinin özeni sayesinde, olanları iyi biliyoruz. 1735'te, dolayısıyla kölelerin "karşılanmaları"na ilişkin tarihsel dizinin tam ortasında, Yahudi Graziadio Vita Coen'in vaftizi kutlanmıştır. Coen, büyük bir ticari şirketin "zengin ve erdemli" vârisi ve 1721'de töre cinayetiyle suçlanmış olan Felice Coen'in akrabasıydı; vaftiz törenini yöneten kişi, az önce sözünü ettiğimiz rezalete karşı çıkan Piskopos Ruffo'ydu. Bu olay için hazırlanan sahne çok pahalıya mal olmuştu, "soylulardan ve halktan törene katılım" çok yüksekti. Yeni Hıristiyan, "parasını kendi cebinden ödediği beyaz damasko bir giysi giymiş; büyük havan topları atışının, keza İsviçreli

muhafızların parasını da o karşılamıştı": "Benzeri bir vaftiz" ve böylesine "değerli bir yeni Hıristiyan" daha önce hiç görülmemişti.[55] Harcamalara aldırış edilmemişti, ama giysi tekti, o beyaz giysiydi: Saflığın kazanıldığı varsayılmış, ne o zaman, ne daha alçakgönüllü vaftizler dolayısıyla, kirlenmenin adı asla anılmamıştır.[56]

Bu noktada, kurtarılmış kölelerin Türk giysilerini, bu şaşırtıcı hortlakları, masum bir maskeliler alayı olarak göremeyiz; adını bilmediğimiz kişilerin çizdiği sabık köle Kont Marsili'nin Türk giysili portreleri de masum değildi. O halde, resmi terminolojiden yoksun olduğumuz için, bizi "eski haline döndürme"den söz etmeye zorlayan sözcük dağarcığının zayıflığı, kirlenmeye ilişkin kilisenin öngördüğünden farklı bir görüşü yansıtmaktadır; yaratıcı ve istikrarsız törensellik bunun bir sonucudur. Öte yandan, saf/saf olmayan kutuplaşması, Hıristiyanlıkta ilahiyatla ilgili olarak var olmasa da, fiili olarak Hıristiyan toplumunun çeşitli bağlamlarında etkisini gösterir. Hatta somut kimlik eşiği kavramı, ortaçağ ile yeniçağ arasında gelişme göstermiş gibidir. Bu görüş her yerde karşımıza çıkar, özellikle de marjinal insan topluluklarına gönderme yaparken: Manastır topluluklarında bekâret yeminleri;[57] lekeleyici meslekler (deri yüzücülerle kasaplar, mezarcılarla çöpçüler, hekimlerle cerrahlar); İspanyolların *limpieza de sangre* (kan saflığı) saplantıları; Yahudinin ideoloji temelinde değil, soy ve fizyoloji temelinde tanımlanması...[58] Ve din antropolojisinin sınırlarının çok ötesinde, saf olmama kavramının kaynaklandığı başka zeminler vardır. Sözgelimi, iftira etme ve sonra bu iftiranın etkilerini ortadan kaldırmayan bir sözünü geri alma düzeneği, kirlenmenin gücünü bütünüyle doğrulamaktadır. Kurnaz Prens Talleyrand'ın bağlı olduğunu belirttiği bir söz –*"Calomniez, calomniez: il en reste toujours quelque chose"* ("Çamur atın, çamur atın: Her zaman bir izi kalır")– yaygınlık kazandığına göre, devrim Fransa'sında iyi biliniyordu bu.

Toplumsal disiplin gerilimlerine sahne olan 17-18. yüzyıl Almanya'sında da, ceza yasasının bedensel yaptırımlarına maruz kalan, ceza boyundurukları, darağaçları, işkence aletleriyle ilgisi olmuş kişinin üzerinde, bu kişi aklanmış olsa bile, utancın izinin kaldığına tanık oluruz.[59] Onursuzluğun taşıyıcıları olan demirler ile zincirler, adaletin bu kirlenmiş nesneleri arasındadır: Yeni bir ipucu mu bizim için? Şehre törenle girişlerin sonunda zincirlerin atılması davranışının içerdiği bir başka lekeden arınma anlamı mı? Tanık olduğumuz, bazı ayinlerin kendiliğinden etkisi anlamına

gelen ifadeyi ödünç alacak olursak, *ex opere operato* bir kirlenmedir denebilir; ahlaki koşullardan ya da niyetlerden etkilenmemiş, gene de düzen, iman ortodoksisi, cinsel kurallılık, kültürel konformizm üreten bir kirlenme. Gerçekten de, Hıristiyan toprağında kirlenme, denetimsiz de olabilecek tarzda gelişmeye elverişli, kaçak, ama çok yer tutan bir binayı besler. Türklerin serbest bıraktığı kölelerin Avrupa'nın bir taşrasına dönüşlerini inceleyerek, bu kaçak binaya bir tuğla eklemeyi öneriyoruz.

---

1 *Nel riscatto di G. Battista Beluo...,* s. 8.

2 Krş. P. Dan, *Histoire de Barbarie...,* s. 60,199, 224; P. Deslandres, *L'ordre des Trinitaires pour le rachat des captifs,* I, Toulouse-Paris, 1903, s. 394-400; S. Bono, *I corsari barbareschi...,* s. 283-309, 470-474; S. Bono, *Schiavi marchigiani...,* s. 123-133; I. Buonafalce, "I Trinitari a Livorno: la forza delFesempio, l'impatto delle immagini", *Nuovi studi livomesi,* VIII (2000), s. 141-143. Güzel bir özgül örnek: *Componimentifatti in occasione della pubblica presentazione di alcuni schiavi insubri riscattati da' [...] Trinitari Scalzi,* Milano, 1764.

3 Krş. M. Moroni, *L'economia di un grande santuario europeo. La Santa Casa di Loreto tra basso Medioevo e Novecento,* Milano, 2000, s. 24-26, 30-31; L. Scaraffia, *Loreto...,* s. 25-26.

4 Krş. P. Deslandrse, *L'ordre des Trinitaires...,* s. 400.

5 *Nel riscatto di Carlantonio Betti...,* sayfa no yok.

6 Krş. E. Lovarini (yay. haz.), *La schiavitü...,* s. 172-173.

7 *Compendio istorico del riscatto di Ippolito Mazzolani...,* s. 8.

8 Krş. A. Prosperi, *Tribunali délia coscienza. Inquisitori, confessori, missionari,* Torino, 1996, s. 600-649.

9 Hâlâ yararlı bir değerlendirme için bkz. L. Cibrario, *Della schiavitü e del servaggio e specialmente dei servi agricoltori,* II, Milano, 1868, s. 319.

10 Bkz. E. Peverada, *Schiavi...,* s. 26.

11 Şu dosyaya bakınız: "Conversions religieuses", *Annales. Histoire, Sciences Sociales,* LIV (1999), s. 805-944. Örnek bir inceleme: M. Mafrici, "Meridionali schiavi di musulmani nel Mediterráneo moderno: l'abiura", *Nuove Effemeridi,* XIV, 54, 2001, s. 125-136.

12 Krş. S. Bertelli, *Erudizione e storia in Ludovico Antonio Muratori,* Napoli, i960, s. 114-116; L. Paliotto, "Comacchio all'indomani del Concilio di Trento" ve F. Fiocchi, "La cittâ conclusa: Comacchio nel Settecento", *Storia di Comacchio nelVEtâ moderna* içinde, I, Comacchio, 1993, s. 132-133, 386-387.

13 Krş. *Biographie universelle ancienne et moderne,* V, Paris, 1812, s. 133-136; P. Preto, *Venezia e i turchi...,* s. 434-436.

14 *Nel riscatto di trefratelli...,* s. 11-13; *Compendio istorico del riscatto di Giorgio Grotti...,* s. 8; *Nel riscatto di Bartolomeio Govonni...,* s. 11; *Nel riscatto di G. Battista Beluo...,* s. 12.

15 G. M. Badia, *Istorico discorso...,* s. IX-X, XII-XIII; G. M. Badia, *Orazione composta e recitata...,* s. 12-13; *Compendio istorico del riscatto di Giorgio Grotti...,* s. 6.

16 Krş. A. Wheatcroft, *The Ottomans. Dissolving Images,* Harmondsworth, 1995, s. 208-230; H. Glidden, "Ces paillards Turcqs': Rabelais devant le Levant", *L'Europa e il Levante...* içinde, yay. haz. L. Zilli, s. 15-24.

17 G. Salvago, "*Africa overo Barbaria", age,* s. 97.

18 G. M. Badia, *Istorico discorso...,* s. IX-XI.

19 Krş. L. Rostagno, *Mi faccio turco. Esperienze ed immagini dell'islam nellTtalia moderna,* Roma, 1983, s. 5-11, 52-59, 73-85.

20 Krş. F. Remotti, *Contro Videntitá,* Roma-Bari, 1996, s. 3-10.

21 C. Cittadella, *Discorso...,* s. XXIII.

22 M. de Cervantes, *Don Chisciotte della Manda,* yay. haz. C. Segre ve D. Moro Pini, Milano, 1998, 9. basım, s. 429-475 (I 39-41). Krş. A. Mas, *Les Turcs dans la littérature espagnole du siècle d'or,* Paris, 1967.

23 *Nel riscatto di trefratelli...,* s. 17; G. M. Badia, *Orazione composta e recitata...,* s. 14.

24 Krş. C. M. Cipolla, *Il burocrate e il marinaio. La "sanità" toscana e le tribolazioni degli inglesi a Livorno nel XVII secolo,* Bologna, 1992, s. 67-75.

25 *Nel riscatto di Gio. Maria Ghiselli...,* s. 14.

26 Krş. E. Lovarini (yay. haz.), *La schiavitü...,* s. 50-52, 81-84, 131 (Marsili alıntıları, kölelik anlatısından alınmıştır).

27 Krş. P. Camporesi (yay. haz.), *II libro dei vagabondi...,* s. 115.

28 Krş. P. Deslandres, *L'ordre des Trinitaires...,* s. 395-396.

29 Krş. S. Freud, *L'interpretazione dei sogni, Opere* içinde, yay. haz. C. L. Musatti, III, Torino, 1980, s. 257-285, 312-321.

30 Krş. C. Ginzburg, *Miti emblemi spie. Morfología e storia,* Torino, 1986, s. 158-209.

31 Krş. C. Ginzburg, *II giudice...,* s. 8-14.

32 Bkz. B. Bennassar, *Un corsaire...,* s. 140; B. Bennassar ve L. Bennassar, *Les Chrétiens...,* s. 86.

33 Birçok yazar arasından, genel çizgileriyle krş. E. Riverso, *L'Islâm,* Roma, 1985, s. 119-136; A. Ventura, "L'islam sunnita nel periodo classico (VII-XVI secolo), *İslam* içinde, yay. haz. G. Filoramo, Roma-Bari, 2000, s. 110-157.

34 Krş. B. Scarcia Amoretti, "Tolleranza e intolleranza nelPlslam", *L'intolleranza: uguali e diversi nella storia* içinde, yay. haz. P. C. Bori, Bologna, 1986, s. 147-169.

35 Krş. M. Campanini, *Islam e política,* Bologna, 1999; G. Kepel, *Jihad. Ascesa e declino. Storia delfondamentalismo islámico,* Roma, 2001.

36 Krş. S. Bono, "Conversioni all'islâm e riconciliazioni in Levante nella prima meta del Seicento", *I turchi* içinde, yay. haz. G. Motta, s. 325-339. Ayrıca bkz. P. Preto, *Venezia e i turchi...,* s. 188-191, 196, 206, 228-229; i- Tedeschi, *II giudice e Yeretico.* Saggio *sulVlnquisizione romana,* Milano, 1997, s. 41-43, 87-92.

37 B. Bennassar ve L. Bennassar, *Les Chrétiens...,* s. 308-332; L. Rostagno, *Mifaccio turco...,* s. 61-63.

38 C. Cittadella, *Discorso...,* s. XXI-XXIL

39 Krş. B. Bennassar ve L. Bennassar, *Les Chrétiens...,* s. 426-432.

40 Krş. C. Bitossi, *Per una storia dell'insediamento...,* s. 271-272.

41 Krş. P. Adnés, *"Réconciliation", Dictionnaire de spiritualité*içinde, XIII, Paris, 1988, sütun 236, 243.

42 Krş. O. Niccoli, *La vita religiosa...,* s. 11-12.

43 Antropolojik temeller için bkz. M. Douglas, *Purezza e pericolo. Un analisi dei concetti di contaminazione e tabú,* Bologna, 1993, s. 85-105; daha genel olarak, M. Douglas, *I simboli naturali,* Torino, 1979, M. Douglas, *Antropología e simbolismo. Religione, cibo e denaro nella vita sociale,* Bologna, 1985.

44 M. Webber, *Economía e societa,* I, Milano, 1968, s. 567-568, 609.

45 Krş. C. Ginzburg, *II nicodemismo. Simulazione e dissimulazione religiosa nelVEuropa del '500,* Torino, 1970, s. 69.

46 Krş. M. Turrini, *La coscienza e le leggi. Morale e diritto nei testi per la confessione della prima Etá moderna,* Bologna, 1991, s. 245-288.

47 L. Scaraffia'nın, *Rinnegati...,* s. 94-99, 155-188'deki önerisine göre.

48 Krş. I. Fosi, "Roma e gli ultramontani. Conversioni, viaggi, identitâ", *Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken,* 81, 2001, s. 351-395.

49 *Compendio istorico del riscatto di Ippolito Mazzolani...,* s. 6.

50 Krş. L. Rostagno, *Mifaccio turco...,* s. 68-69; B. Bennassar ve L. Bennassar, *Les Chrétiens...,* s. 311 312; R. Sarti, *Viaggiatrici...,* s. 262-271.

51 F. Remotti, *Contro Videntitâ...,* s. 26-27.

52 Krş. V. Valeri, "*Cerimoniale* ve *Rito"*, *Enciclopedia Einaudi* içinde, II, Torino, 1977, s. 955-967 ve XII, Torino, 1981, s. 210-243.

53 Krş. S. Bono, *Schiavi musulmani...,* s. 282; O. Gobbi, "'Quando il turco si fece cristiano': conversioni di schiavi e relativo cerimoniale", *Pirati e corsari* içinde, yay. Haz. S. Anselmi, *age*, s. 145-157; S. Bono, "Battesimi di schiavi cristiani nell'Ascolano: rituale e integrazione fra XVII e XIX secolo", *Proposte e ricerche,* 43,1999, s. 222-233. Törensel değil, demografik yönlere ilişkin bir değerlendirme için bkz. M. Luzzati, "Schiavi e figli di schiavi attraverso le registrazioni di battesimo medievali: Pisa, Gemona del Friuli, Lucca", *Quademi storici,* 107, 2001, s. 349-362.

54 Krş. M. Marzola, *Per la storia della Chiesa...,* I, s. 622.

55 Archivio diocesano di Ferrara [Ferrara Piskoposluk Arşivi], *Casa dei catecumeni,* Bölüm 2, Takım 15, Mektup Derlemesi P, No. 2, Not 147 *(Registro di varie notizie spettanti alla Congregazione dei catacumeni).*

56 *Rególe da osservarsi...,* s. 18-19.

57 Krş. E. Brambilla, *Aile origini del Sant'Uffizio. Penitenza, confessione e giustizia spirituale dal medioevo al XVI secolo,* Bologna, 2000, s. 64-65.

58 Krş. Y. M. Yerushalmi, *Sefardica. Essais sur Vhistoire des Juifs, des marranes et des nouveaux-chrétiens d'origine hispano-portugaise,* Paris, 1988, s. 255-292; A. Prosperi'nin "Giriş" *(Introduzione)* yazısı, M. Lutero, *Degli ebrei e delle loro menzogne,* yay. haz. A. Malena, Torino, 2000, özellikle s. LXVIII-LXX.

59 Krş. K. Stuart, "Disonore, contaminazione e giustizia criminale ad Augusta nella prima etâ moderna", *Quademi storici,* 99, 1998, s. 677-705.

Hıristiyanların Müslümanlara verdiği isim. -ed.n.

Translatio imperii (Lat.): Siyasal erk ya da meşruluğun Eski Roma'dan devralınması -ç.n.

Teratolojik: İnsan ve hayvan organizmalarına özgü, geri döndürülmesi olanaksız biçim bozukluklarına (iki başlı gövdeler, iki gövdeli başlar vb) ilişkin, -ç.n.

Özellikle Musevilik ve Hıristiyanlıkta kıyamet, ölülerin dirilmesi, son yargı vb. inançlarla ilgili ahiret öğretileri, -ed.n.

Katolik Kilisesi'nde, günahkârların dünyevi cezalarının belirli bir sevap işlenmesi karşılığında bağışlanması. Bir defada günaha bağlı bütün dünyevi cezaları kaldırabilirdi, -ed.n.

Reconquista (Isp.): "Yeniden Fetih"; ortaçağda İber Yarımadası'ndaki Hıristiyan devletlerin 8. yüzyılın başlarında Müslümanların eline geçen bölge topraklarını geri almak amacıyla düzenledikleri bir dizi sefer, -ç.n.

Dayı, 16-19. yüzyıllar arasında Osmanlı eyaletlerinden Garp Ocakları'nda (Cezayir, Tunus ve Trablusgarp) seçimle işbaşına gelen asker ya da denizci kökenli yöneticilere verilen unvandır, -ç.n.

Karşıt anlatım (İt. *litote*): Bir düşünceyi karşıtı ile anlatma; buradaki örnekte "minnet etme" yerine "minnetsizlik etmeme." -ç.n.

İtalyanca'da *Turchi,* "Türkler"; *Turcho* (modern yazımla *turco)* ise "Türk" anlamına gelmektedir. -ç.n.

Yunan mitolojisinde Girit kralı Minos ile Pasiphae'nin kızı Ariadne, Atinalı kahraman Thesus'a âşık olur ve bir iplik yumağı yardımıyla onun Labyrinthos'tan kaçmasını sağlar, -ed.n.

Ninfa "peri; peri gibi güzel" anlamına gelmektedir, -ç.n.

Ex opere operato (Lat.): "Yapılan işten; yapılan iş yoluyla" anlamına gelen bu söz, Katolik öğretinin ilkelerinden biridir: Buna göre, ayinler, ayini yöneten rahip ve ayine katılan inançlının niyet ve iradesinden bağımsız olarak, Tanrı sayesinde etkisini gösterir, -ç.n.

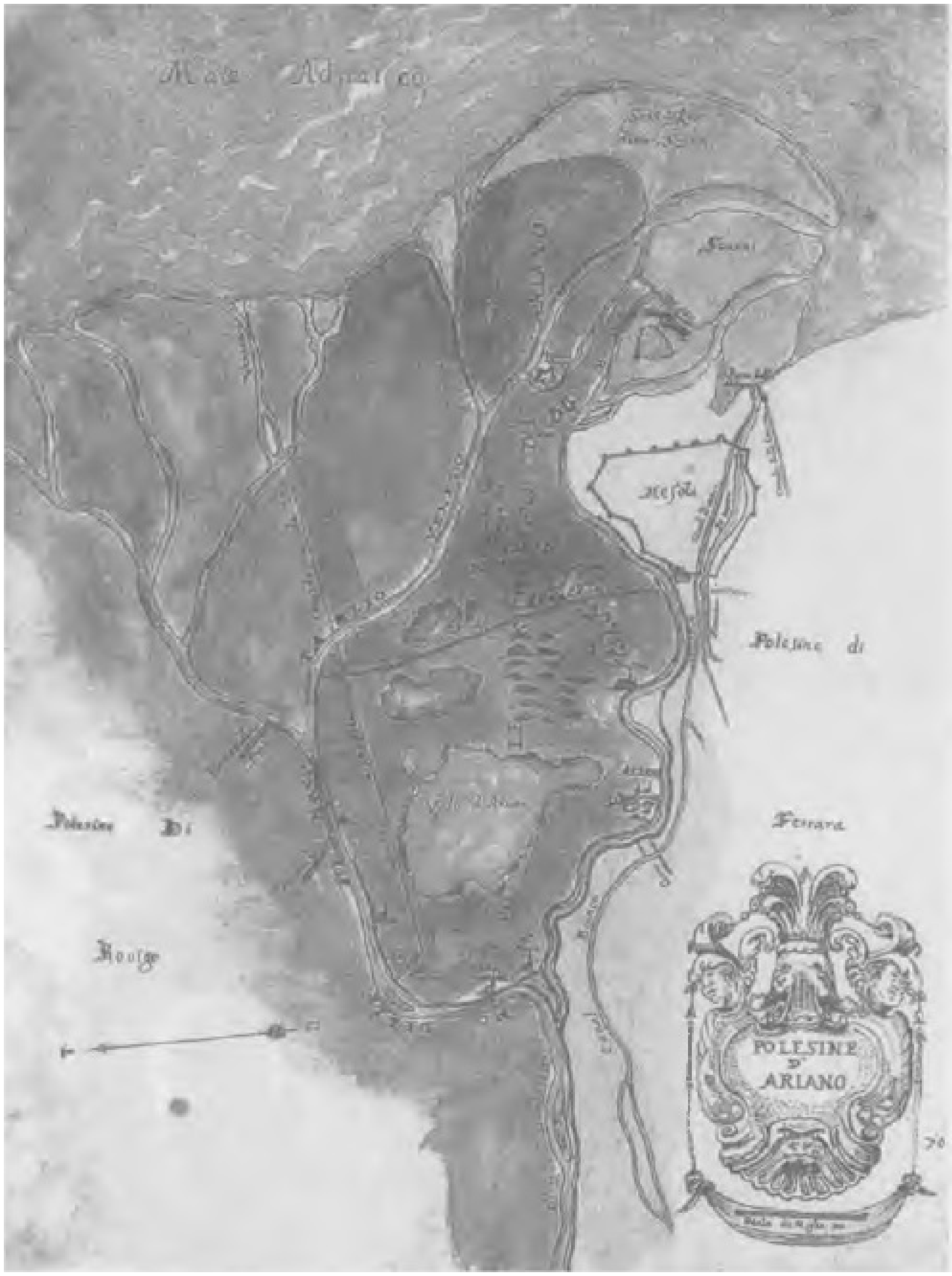

Mare Adriatico
Polesine di
Ferrara
Polesine Di
Rovigo
POLESINE D' ARIANO
70

TURCHI

IW BVLOGNA
IVBILANT

DISEGNO DELLO STENDARDO DEL PRIMO VISIR LEVATO SOTTO VIENNA

DAL SERENISSIMO, ET INVITTISSIMO

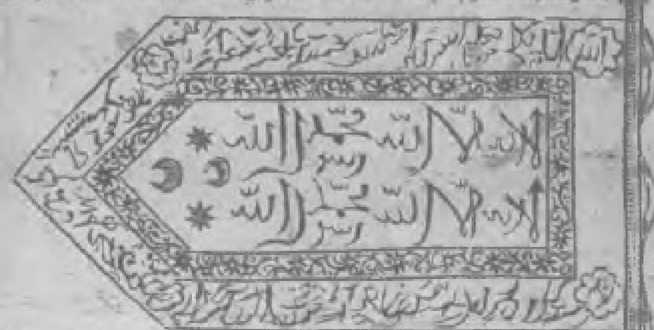
GIOVANNI TERZO RE DI POLONIA.

E DA S. M. MANDATO ALLA SANTITA' DI N. SIG.

PAPA INNOCENTIO VNDECIMO.

Aggiuntaui la vera interpretatione delle parole Arabiche, che in detto Stendardo sono artificiosamente intessute

Dal Reuerendiss. P. Lodouico Marracci della Congregatione della Madre di Dio, Confessore di Nostro Signore.

INTERPRETATIONE DELLE PAROLE, CHE SONO NELLA PARTE SVPERIORE DELLO STENDARDO.

IDDIO) Certamente noi habbiamo decretato di concederti vna illustre Vittoria, acciò che Iddio ti perdoni il tuo peccato, che sarà preceduto, ò susseguito, e renda perfetta sopra di te la sua gratia (Maometto) (Omar) e t'indrizzi per vna via retta.

IN MEZZO DELLO STENDARDO.

Non vi è altro Dio, che Iddio, Maometto Legato di Dio.
Non vi è altro Dio, che Iddio, Maometto Legato di Dio.

NELLA PARTE INFERIORE.

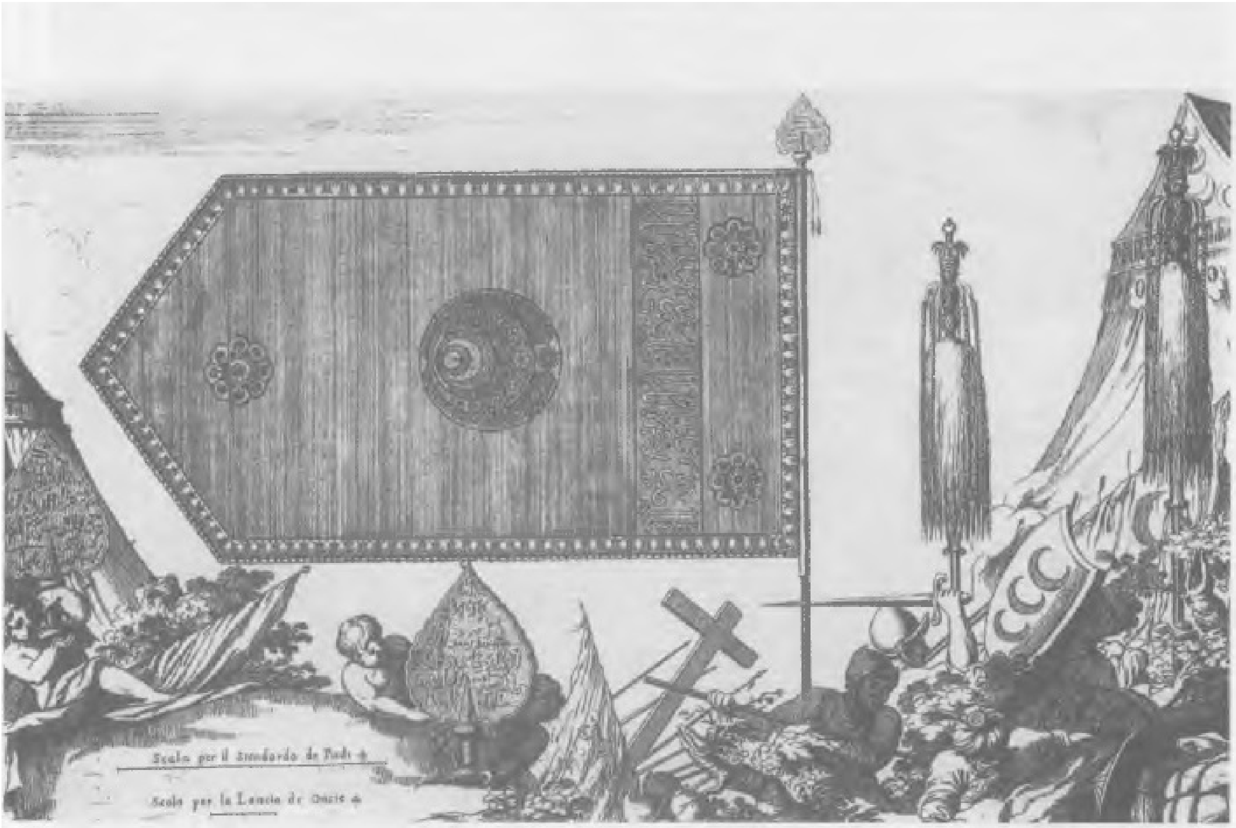
(Abubacro) e ti aiuti Dio con aiuto potente egli è, che pose la sicurezza della quiete ne' cuori de' fedeli, affinche messi si aumenti la Fede (Omar) (Omar) alla lor Fede, e sono di Dio gli Esserciti del Cielo, e della Terra.

RELATIONE DELLO STENDARDO.

Lo Stendardo è di broccato d'oro, e d'argento, cioè la fascia, che gira intorno colli caratteri è di broccato d'oro con il fondo verde, l'altra fascia minore con fiorami è di argento col fondo rosso. Il rimanente di dentro è parimente broccato d'oro col fondo rosso, li caratteri sono tutti intessuti d'oro. La lunghezza dello Stendardo, cioè del panno, dalla punta sino all'Asta è di palmi 12. Romani, l'altezza è di palmi otto, l'altezza della fascia verde è di vn palmo, e due oncie, l'altezza della fascia minore rossa, è di oncie otto.

Sopra l'Asta vi è vna palla di rame dorato nel di cui collo sono di quà, e di là due anelletti, alli quali si raccommandavano due Ventole di seta verde, per difendere lo Stendardo da' venti, benche in questo Stendardo se ne veda rimasta vna sola.

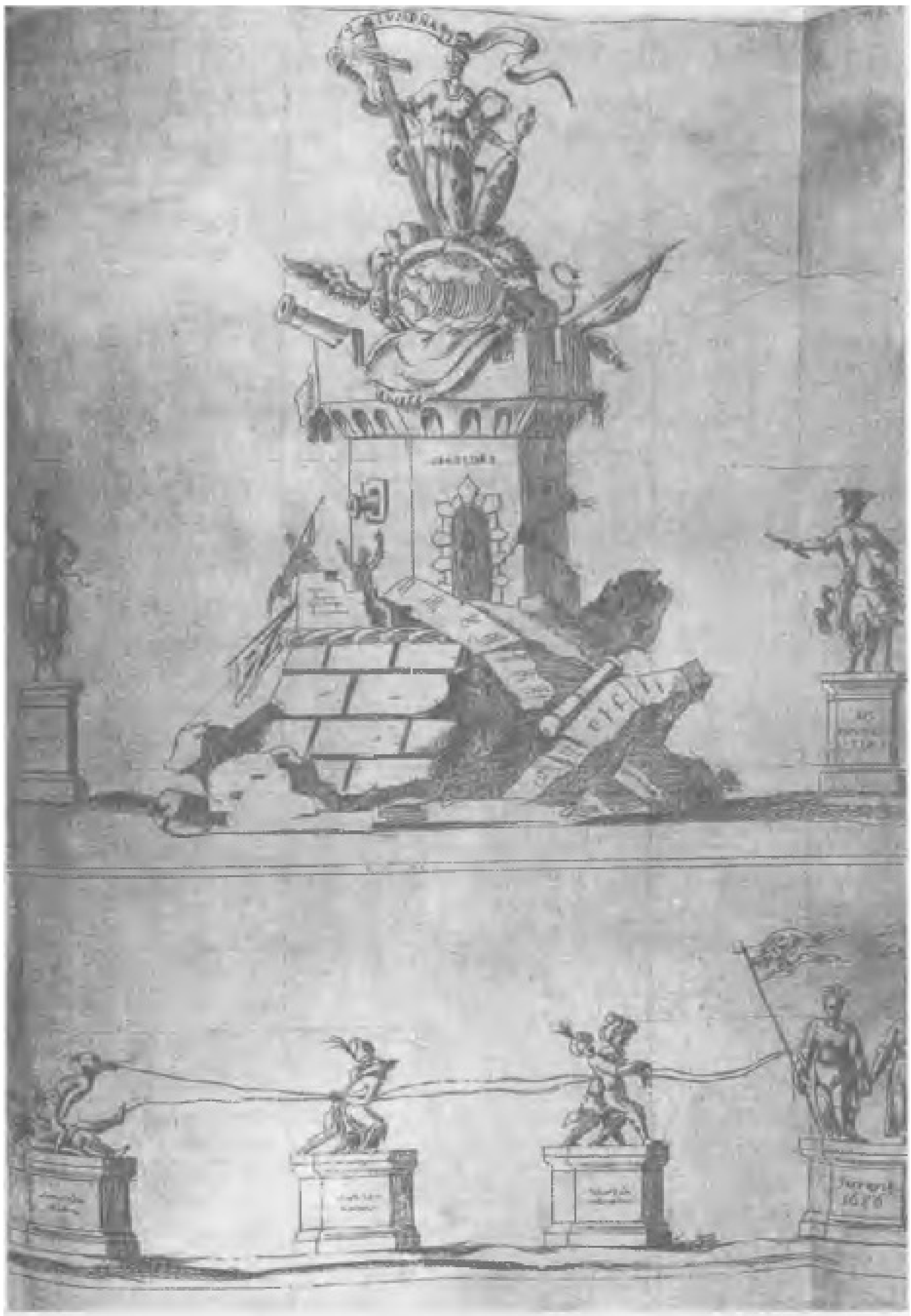
In Roma, & in Bologna, per l'Erede del Benacci, Stampatore Arciuescouale 1684. Con licenza de' Superiori.

Scala per il Stendardo de Piedi 4
Scala per la Lancia de Oncie 4

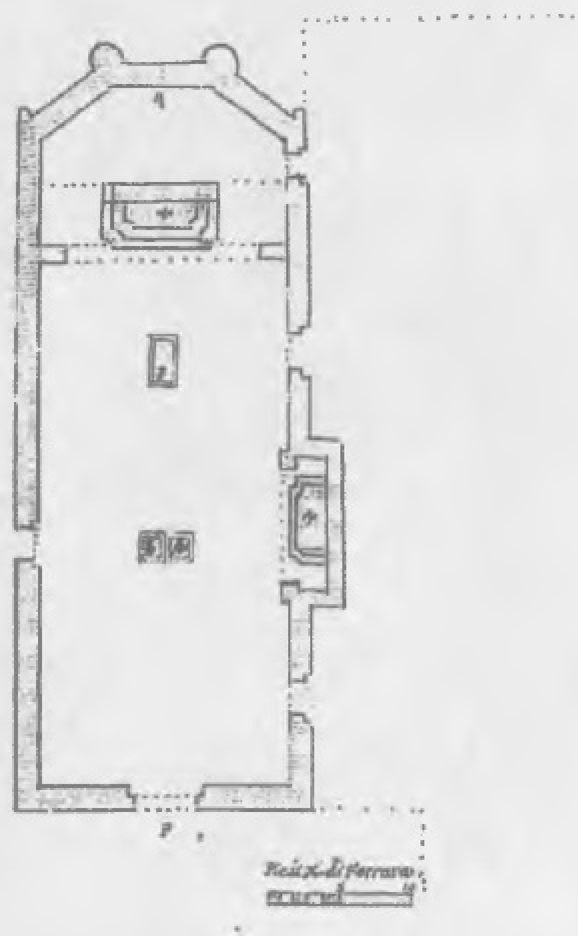
LA CHIESA TRIONFANTE IN LEGA D'ALTRI POTENTATI CATTOLICI CONTRO LI GIGANTI OTTOMANI

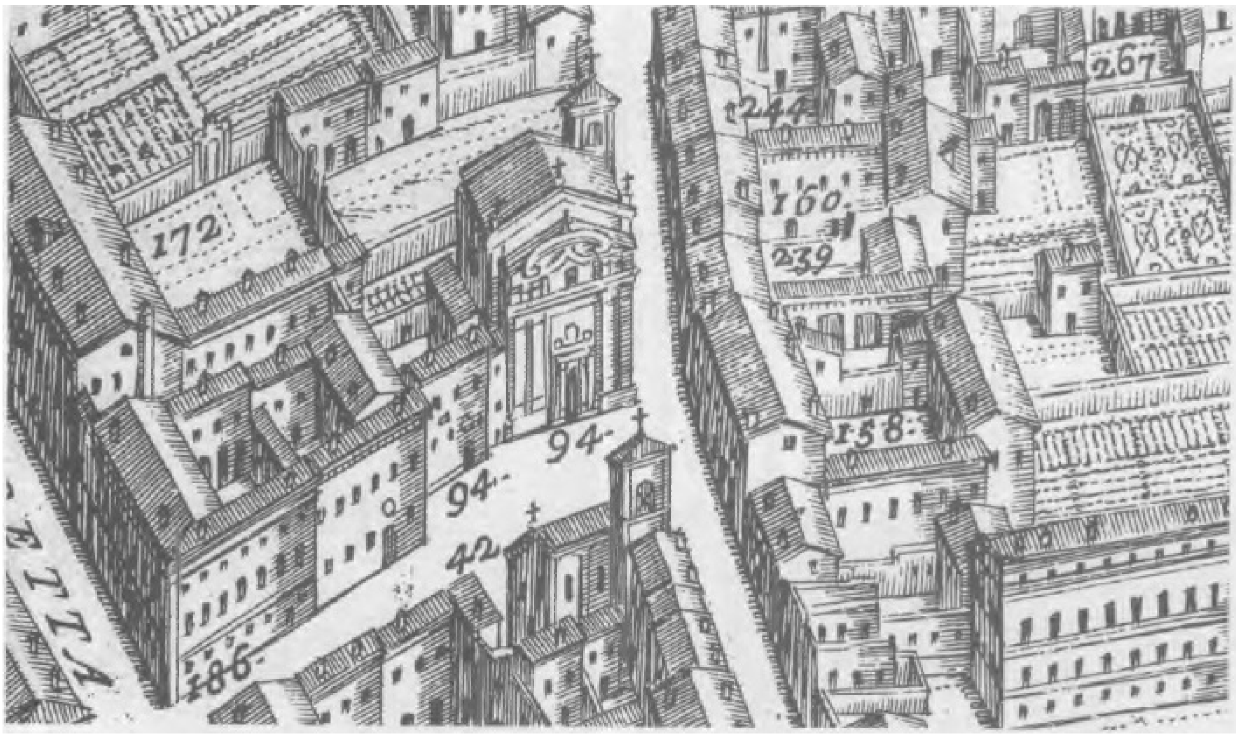

1. La Chiesa Trionfante.
2. L'Aquila Imperiale.
3. Il Regno di Polonia.
4. Il Leone di S. Marco.

S. LEONARDO: CONFRATERNITA.

172
186
94
94
42
244
160
239
158
267

